

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Milindapañhapāḷi

1. Milindo (..0001) nāma so rājā, sāgalāyaṃ puruttame;
upagañchi nāgasenaṃ, gaṅgā ca § yathā sāgaram.
Āsajja rājā citrakathim, ukkādhāraṃ tamonudaṃ;
apucchi nipuṇe pañhe, ṭhānāṭṭhānagate puthū.
Pucchā visajjanā § ceva, gambhīratthūpanissitā;
hadayaṅgamā kaṇṇasukhā, abbhutā lomahaṃsanā.
Abhidhammavinayogāḷhā, suttajālasamattitā;
nāgasenakathā citrā, opammehi nayehi ca.
Tattha ñāṇaṃ pañidhāya, hāsayitvāna mānasaṃ;
suṇātha nipuṇe pañhe, kaṅkhāṭṭhānavidālaneti.

2. Taṃ yathānusūyate- atthi yonakānaṃ nānāpuṭabhedanaṃ sāgalaṃ nāma nagaraṃ nadīpabbatasobhitaṃ ramaṇīyabhūmippadesabhāgaṃ ārāmuyyānopavanataḷākāpokkharāṇisampannaṃ nadīpabbatavanarāmaṇeyyakam sutavantanimmitaṃ nihatapaccatthikam § paccāmittānupapīlitaṃ vividhavicitradaḷhamatṭālakotṭhakaṃ varapavaragopura § toraṇaṃ gambhīraparikhāpaṇḍarapākāraparikkhittanteपुराṃ. Suvibhattavīthiccaccaracatukkasiṅghāṭakaṃ (..0002) suppasāritānekavidhavarabhaṇḍaparipūritantarāpaṇaṃ vividhadānaggasatasamupasobhitaṃ § himagirisikharasaṅkāsavarabhavanasatasahassappaṭimaṇḍitaṃ gajahayarathapattisamākulaṃ abhirūpanaranārīgaṇānucaritaṃ ākiṇṇajanamanussaṃ puthukhattiyabrāhmaṇavessasuddaṃ vividhasamaṇabrāhmaṇasabhājana § saṅghaṭitaṃ bahuvividhavijjāvanta § naracira § nisevitaṃ kāsikakoṭumbarikādinānāvidhavatthāpaṇasampannaṃ suppasāritarucirabahuvidhapupphagandhāpaṇaṃ gandhagandhitaṃ āsīsanīyabahuratanaparipūritaṃ disāmukhasuppasāritāpaṇaṃ siṅgāravāṇijagaṇānucaritaṃ kahāpaṇarajatasuvaṇṇakam sapattharaparipūraṃ pajjotamāna-nidhiniketaṃ pahūtadhanadhaññavittūpakaraṇaṃ paripuṇṇakosakoṭṭhāgāraṃ bahvannapānaṃ bahuvividhakhajjabhojjaleyyapeyyasāyaniyaṃ uttarakurusa-ṅkāsaṃ sampannasassaṃ āḷakamandā viya devapuraṃ.

Ettha ṭhatvā tesam pubbakammaṃ kathetabbaṃ, kathentena ca chadhā vibhajitvā kathetabbaṃ. Seyyathīdaṃ- pubbayogo milindapañhaṃ lakkhaṇapañhaṃ meṇḍakapañhaṃ anumānapañhaṃ opammakathāpañhanti.

Tattha milindapañho lakkhaṇapañho, vimaticchedanapañhoti duvidho. Meṇḍakapañhopi mahāvaggo, yogikathāpañhoti duvidho.

Pubbayogoti tesam pubbakammaṃ.

1. Bāhirakathā

Pubbayogādi

3. Atīte (..0003) kira kassapassa bhagavato sāsane vattamāne gaṅgāya samīpe ekasmiṃ āvāse mahābhikkhusaṅgho paṭivasati, tattha vattasilasampannā bhikkhū pātova uṭṭhāya yaṭṭhisammajaniyo § ādāya buddhagūṇe āvajjentā aṅgaṇaṃ sammajjitvā kacavarabyūhaṃ karonti. Atheko bhikkhu ekaṃ sāmaṇeraṃ “ehi sāmaṇera, imaṃ kacavaraṃ chaḍḍehī”ti āha, so asuṇanto viya gacchati, so dutiyampi ...pe... tatiyampi āmantiyamāno asuṇanto viya gacchateva. Tato so bhikkhu “dubbaco vatāyaṃ sāmaṇero”ti kuddho sammajjanidaṇḍena pahāraṃ adāsi. Tato so rodanto bhayena kacavaraṃ chaḍḍento “iminā kacavarachaḍḍana-puññakammena yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi §, etthantare nibbattanibbatta-ṭṭhāne majjhanhikasūriyo § viya mahesakkho mahātejo bhaveyyan”ti paṭhamaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi. Kacavaraṃ chaḍḍetvā nahānatthāya gaṅgātittthaṃ gato gaṅgāya ūmivegaṃ gaggarāyamānaṃ disvā “yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi §, etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṃ ūmivego viya ṭhānuppattikapaṭibhāno bhaveyyaṃ akkhayapaṭibhāno”ti dutiyampi patthanaṃ paṭṭhapesi.

Sopi bhikkhu sammajjanisālāya sammajjanim ṭhapetvā nahānatthāya gaṅgātittthaṃ gacchanto sāmaṇerassa patthanaṃ sutvā “esa mayā payojitopi tāva evaṃ pattheti, mayhaṃ kiṃ na samijjhissati”ti cintetvā “yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi §, etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṃ gaṅgā-ūmivego viya akkhayapaṭibhāno bhaveyyaṃ, iminā pucchitapucchitaṃ sabbaṃ pañhapapaṭibhānaṃ vijaṭetuṃ nibbeṭhetuṃ samattho bhaveyyan”ti patthanaṃ paṭṭhapesi.

Te ubhopi devesu ca manussesu ca saṃsarantā ekaṃ buddhantaraṃ khepesuṃ. Atha amhākaṃ bhagavatāpi yathā moggaliputtatissatthero dissati, evametepi dissanti mama parinibbānato pañcavassasate atikkante ete uppajjissanti, yaṃ mayā sukhumāṃ katvā desitaṃ dhammavinayaṃ, taṃ ete pañhapucchana-oppammayuttivasena nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā vibhajjissanti niddiṭṭhā.

4. Tesu (..0004) sāmaṇero jambudīpe sāgalanagare milindo nāma rājā ahosi paṇḍito byatto medhāvī paṭibalo atitānāgatapaccuppannānaṃ mantayogavidhāna-kiriyānaṃ §, karaṇakāle nisammakārī hoti, bahūni cassa satthāni uggahitāni honti. Seyyathidaṃ, suti sammuti saṅkhyā yogā nīti visesikā gaṇikā gandhabbā tikicchā dhanubbedā § purāṇā itihāsā jotisā māyā ketu § mantanā yuddhā chandasā buddhavacanena § ekūnavīsati, vitaṇḍavādī § durāsado duppasaho puthutittthakarānaṃ aggamakkhāyati, sakalajambudīpe milindena raññā samo koci nāhosi yadidaṃ thāmena javena sūrena paññāya, aḍḍho mahaddhano mahābhogo anantabalavāhana.

5. Athekadivasāṃ milindo rājā anantabalavāhanaṃ caturaṅginiṃ balaggasenā-

byūhaṃ dassanakamyatāya nagarā nikkhamitvā bahinagare senaṅgadassanaṃ katvā § sāretvā so rājā bhassappavādako lokāyatavitaṇḍa § janasallāpaplava cittakotūhalo visārado vijambhako sūriyaṃ oloketvā amacce āmantesi “bahu bhaṇe tāva divasāvaseso kiṃ karissāma, idāneva nagaraṃ pavisitvā atthi koci paṇḍito samaṇo vā brāhmaṇo vā saṅghī gaṇī gaṇācariyo api arahantaṃ sammā-sambuddhaṃ paṭijānamāno, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ, taṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchissāma, kaṅkhaṃ paṭivinayissāmā”ti.

Evaṃ vutte pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ “atthi, mahārāja, cha satthāro pūraṇo kassapo makkhaligosālo nigaṇṭho nāṭaputto § sañjayo belatṭhaputto ajito kesakambalo pakudho kaccāyano, te saṅghino gaṇino gaṇācariyakā ñātā yasassino tithakarā sādhusammataṃ bahujanassa, gaccha tvaṃ mahārāja, te pañhaṃ pucchassu, kaṅkhaṃ paṭivinayassū”ti.

6. Atha kho milindo rājā pañcahi yonakasatehi parivuto bhadravāhanaṃ rathavaramāruyha yena pūraṇo kassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā (..0005) pūraṇena kassapena saddhiṃ sammodi, sammodaniyaṃ kathaṃ sāraṇiyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā pūraṇaṃ kassapaṃ etadavoca “ko, bhante kassapa, lokaṃ pāleti”ti? “Pathavī, mahārāja, lokaṃ pāleti”ti. “Yadi, bhante kassapa, pathavī § lokaṃ pāleti, atha kasmā avīcinirayaṃ gacchantā sattā pathaviṃ atikkamtivā gacchantī”ti? Evaṃ vutte pūraṇo kassapo neva sakkhi ogilituṃ, no sakkhi uggilituṃ, adhomukho pattakkhandho tuṅhībhūto pajjhāyanto nisīdi.

7. Atha kho milindo rājā makkhalim gosālaṃ etadavoca “atthi, bhante gosāla, kusalākusalāni kammāni, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti? “Natthi, mahārāja, kusalākusalāni kammāni, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko. Ye te, mahārāja, idha loke khattiyā, te paralokaṃ gantvāpi puna khattiyāva bhavissanti, ye te brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṃ gantvāpi puna brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti. Kiṃ kusalākusalehi kammehi”ti? “Yadi, bhante gosāla, idha loke khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṃ gantvāpi puna khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti, natthi kusalākusalehi kammehi karaṇiyaṃ. Tena hi, bhante gosāla, ye te idha loke hatthacchinnā, te paralokaṃ gantvāpi puna hatthacchinnāva bhavissanti. Ye pādacchinnā, te pādacchinnāva bhavissanti. Ye hatthapādacchinnā, te hatthapādacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇacchinnā, te kaṇṇacchinnāva bhavissanti. Ye nāsacchinnā, te nāsacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇanāsacchinnā, te kaṇṇanāsacchinnāva bhavissanti”ti. Evaṃ vutte gosālo tuṅhī ahosi.

Atha kho milindassa rañño etadahosi “tuccho vata bho jambudīpo, palāpo vata bho jambudīpo, natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ”ti.

Atha (..0006) kho milindo rājā amacce āmantesi “ramaṇiyā vata bho dosinā ratti, kaṃ nu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkameyyāma pañhaṃ pucchituṃ, ko mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ”ti? Evaṃ

vutte amaccā tuṇhībhūtā rañño mukhaṃ olokayamānā aṭṭhaṃsu.

Tena kho pana samayena sāgalanagaraṃ dvādasa vassāni suññaṃ ahosi samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitehi, yattha samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitā paṭivasantīti suṇāti, tattha gantvā rājā te pañhaṃ pucchati, te sabbepi pañhavisajjanena rājānaṃ āradhetuṃ asakkontā yena vā tena vā pakkamanti. Ye aññaṃ disaṃ na pakkamanti, te sabbe tuṇhībhūtā acchanti. Bhikkhū pana yebhuyyena himavantameva gacchanti.

8. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto himavante pabbate rakkhitatale paṭivasanti. Atha kho āyasmā assagutto dibbāya sotadhātuyā milindassa rañño vacanaṃ sutvā yugandharamatthake bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā bhikkhū pucchi “atthāvuso koci bhikkhu paṭibalo milindena raññaṃ saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetun”ti?

Evaṃ vutte koṭisatā arahanto tuṇhī ahesuṃ. Dutiyampi tatiyampi puṭṭhā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho āyasmā assagutto bhikkhusaṅghaṃ etadavoca “atthāvuso tāvatiṃsabhavane vejyantassa pācīnato **ketumatī** nāma vimānaṃ, tattha **mahāseno** nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena milindena raññaṃ saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetun”ti.

Atha kho koṭisatā arahanto yugandharapabbate antarahitā tāvatiṃsabhavane pāturahesuṃ. Addasā kho sakko devānamindo te bhikkhū dūratova āgacchante, disvāna yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca “mahā kho, bhante, bhikkhusaṅgho anuppatto, ahaṃ saṅghassa ārāmiko, kenattho, kiṃ mayā karaṇīyan”ti?

Atha kho āyasmā assagutto sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca “ayaṃ kho, mahārāja, jambudīpe sāgalanagare **milindo** nāma rājā vitaṇḍavādī durāsado (..0007) duppasaho puthutthakarānaṃ aggamakkhāyati, so bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā diṭṭhivādena pañhaṃ

pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ viheṭṭhetī”ti.

Atha kho sakko devānamindo āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca “ayaṃ kho, bhante, milindo rājā ito cuto manussesu uppanno, eso kho, bhante, ketumativimāne mahāseno nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena milindena rañña saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ, taṃ devaputtaṃ yācissāma manussalokūpapattiyā”ti.

Atha kho sakko devānamindo bhikkhusaṅghaṃ purakkhatvā ketumativimānaṃ pavisitvā mahāsenam devaputtaṃ āliṅgitvā etadavoca “yācati taṃ, mārisa, bhikkhusaṅgho manussalokūpapattiyā”ti. “Na me, bhante, manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṃ, bhante, devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī”ti. Dutiyampi ...pe... tatiyampi kho sakkena devānamindena yācito mahāseno devaputto evamāha “na me, bhante, manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṃ, bhante, devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī”ti.

Atha kho āyasmā assagutto mahāsenam devaputtaṃ etadavoca “idha mayaṃ, mārisa, sadevakaṃ lokaṃ anuvilokayamānā aññatra tayā milindassa rañño vādaṃ bhinditvā sāsanaṃ paggaḥetuṃ samatthaṃ aññaṃ kañci na passāma, yācati taṃ, mārisa, bhikkhusaṅgho, sādhu sappurisa manussaloke nibbattitvā dasabalassa sāsanaṃ paggaṅhāhī”ti. Evaṃ vutte mahāseno devaputto “ahaṃ kira milindassa rañño vādaṃ bhinditvā buddhasāsanaṃ paggaḥetuṃ samattho bhavissāmī”ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā “sādhu, bhante, manussaloke uppajjissāmī”ti paṭiññaṃ adāsi.

9. Atha kho te bhikkhū devaloke taṃ karaṇīyaṃ tīretvā devesu tāvatimṣesu antarahitā himavante pabbate rakkhitatale pāturaḥesuṃ.

Atha kho āyasmā assagutto bhikkhusaṅghaṃ etadavoca “atthāvuso, imasmim bhikkhusaṅghe koci bhikkhu sannipātaṃ anāgato”ti. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca “atthi, bhante (..0008), āyasmā **rohaṇo** ito sattame divase himavantaṃ pabbataṃ pavisitvā nirodhaṃ samāpanno, tassa santike dūtaṃ pāhethā”ti. Āyasmāpi rohaṇo taṅkhaṇaññeva nirodhā vuṭṭhāya “saṅgho maṃ paṭimānetī”ti himavante pabbate antarahito rakkhitatale koṭṭisatānaṃ arahantānaṃ purato pāturaḥosi.

Atha kho āyasmā assagutto āyasmantaṃ rohaṇam etadavoca “kiṃ nu kho, āvuso, rohaṇa buddhasāsane bhijjante § na passasi saṅghassa karaṇīyānī”ti. “Amanasikāro me, bhante, ahoṣī”ti.

“Tena, hāvuso rohaṇa, daṇḍakammaṃ karohī”ti. “Kiṃ, bhante, karomī”ti? “Atthāvuso rohaṇa, himavantapabbatapasse **gajaṅgalaṃ** § nāma brāhmaṇagāmo, tattha **soṇuttaro** nāma brāhmaṇo paṭivasati, tassa putto uppajjissati **nāgasenoti** nāma dārako, tena hi tvam, āvuso rohaṇa, dasamāsādhikāni satta vassāni taṃ kulaṃ piṇḍāya pavisitvā nāgasenaṃ dārakaṃ nīharitvā pabbājeḥi, pabbajiteva tasmim daṇḍakammato muccissasī”ti. Āyasmāpi kho rohaṇo “sādhū”ti sampatṭicchi.

10. Mahāsenopi kho devaputto devalokā cavitvā soṇuttarabrāhmaṇassa bhari-

yāya kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi, saha paṭisandhiggahaṇā tayo acchariyā abbhutā dhammā pāturaheṣuṃ, āvudhabhaṇḍāni pajjalim̐su, aggasassaṃ abhinipphannaṃ, mahāmegho abhippavassi. Āyasmāpi kho rohaṇo tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasamāsādhikāni satta vassāni taṃ kulaṃ piṇḍāya pavisanto ekadivasampi kaṭacchumattaṃ bhattaṃ vā uḷuṅkamattaṃ yāguṃ vā abhivādanaṃ vā añjalikammaṃ vā sāmīcikammaṃ vā nālattha, atha kho akkosaññeva paribhāsaññeva paṭilabhati “aticchatha bhante”ti vacanamattampi vattā nāma nāhosi, dasamāsādhikānaṃ pana sattannaṃ vassānaṃ accayena ekadivasam̐ “aticchatha bhante”ti vacanamattaṃ alatta. Taṃ divasameva brāhmaṇopi bahi kamantā āgacchanto paṭipathe theram̐ disvā “kiṃ, bho pabbajita, amhākaṃ gehaṃ agamithhā”ti āha. “Āma, brāhmaṇa, agamamhā”ti. “Api kiñci labhitthā”ti. “Āma, brāhmaṇa, labhimhā”ti. So anattamano gehaṃ gantvā pucchi “tassa (..0009) pabbajitassa kiñci adatthā”ti. “Na kiñci adamhā”ti. Brāhmaṇo dutiyadivase gharaadvāre yeva nisīdi “ajja pabbajitaṃ musāvādena niggahessāmī”ti. Thero dutiyadivase brāhmaṇassa gharadvāraṃ sampatto.

Brāhmaṇo theram̐ disvāva evamāha “tumhe hiyyo amhākaṃ gehe kiñci alabhitvāva “labhimhā”ti avocuttha, vaṭṭati nu kho tumhākaṃ musāvādo”ti. Thero āha “mayam̐, brāhmaṇa, tumhākaṃ gehe ( ) § dasamāsādhikāni satta vassāni ‘aticchathā’ti vacanamattampi alabhitvā hiyyo ‘aticchathā’ti vacanamattaṃ labhimhā, athetaṃ vācāpaṭisandhāraṃ § upādāya evamavocumhā”ti.

Brāhmaṇo cintesi “ime vācāpaṭisandhāramattampi labhitvā janamajjhe ‘labhimhā’ti pasamsanti, aññaṃ kiñci khādaniyam̐ vā bhojanīyam̐ vā labhitvā kasmā nappasamsanti”ti pasīditvā attano atthāya paṭiyāditabhattato kaṭacchubhikkham̐, tadupiyañca byañjanaṃ dāpetvā “imaṃ bhikkham̐ sabbakālam̐ tumhe labhissathā”ti āha.

So punadivasato pabhuti upasaṅkamantassa therassa upasamaṃ disvā bhīyoso mattāya pasīditvā theram̐ niccakālam̐ attano ghare bhattavissaggakaraṇatthāya yāci. Thero tuṅhībhāvena adhivāsetvā divase divase bhattakiccaṃ katvā gacchanto thokaṃ thokaṃ buddhavacanaṃ kathetvā gacchati. Sāpi kho brāhmaṇī dasamāsaccayena puttaṃ vijāyi, “nāgaseno”tissa nāmamakam̐su, so anukkamena vaḍḍhanto sattavassiko jāto.

11. Atha kho nāgasenassa dārakassa pitā nāgasenaṃ dāraṃ etadavoca “imasmim̐ kho, tāta nāgasena, brāhmaṇakule sikkhāni sikkheyyāsī”ti. “Katamāni, tāta, imasmim̐ brāhmaṇakule sikkhāni nāmā”ti? “Tayo kho, tāta nāgasena, vedā **sikkhāni** nāma, avasesāni sippāni **sippam̐** nāmā”ti. “Tena hi, tāta, sikkhissāmī”ti.

Atha kho soṇuttaro brāhmaṇo ācariyabrāhmaṇassa ācariyabhāgaṃ sahasam̐ datvā antopāsāde ekasmim̐ gabbhe ekato mañcakaṃ paññapetvā ācariyabrāhmaṇam̐ etadavoca “sajjhāpehi kho, tvaṃ brāhmaṇa, imaṃ (..0010) dāraṃ mantānīti. Tena hi ‘tāta dāra’ uggaṇhāhi mantānī”ti. Ācariyabrāhmaṇo sajjhāyati nāgasenassa dārakassa ekeneva uddesena tayo vedā hadayaṅgatā vācuggatā sūpadhāritā suvatthāpitā sumanasikatā aheṣuṃ, sakimeva cakkhum̐ udapādi tisu vedesu sanighaṇḍukeṭubhesu § sākkharappabhedesu itihāsaṃpañca-

mesu padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo ahoṣi.

Atha kho nāgaseno dārako pitaraṃ etadavoca “atthi nu kho, tāta, imasmiṃ brāhmaṇakule ito uttarimpi sikkhitabbāni, udāhu ettakānevā”ti. “Natthi, tāta nāgasena, imasmiṃ brāhmaṇakule ito uttarimṃ sikkhitabbāni, ettakāneva sikkhitabbāni”ti.

Atha kho nāgaseno dārako ācariyassa anuyogaṃ datvā pāsādā oruyha pubba-vāsanāya coditahadayo rahogato paṭisallīno attano sippassa ādimajjhapariyosānaṃ olokento ādimhi vā majjhe vā pariyosāne vā appamattakampi sāraṃ adisvā “tucchā vata bho ime vedā, palāpā vata bho ime vedā asārā nissārā”ti vipaṭṭisārī anattamano ahoṣi.

12. Tena kho pana samayena āyasmā rohaṇo vattaniye senāsane nisinno nāgasenassa dārakassa cetasā cetoparivitakkamaññāya nivāsetvā pattacivaramādāya vattaniye senāsane antarahito gajaṅgalabrāhmaṇagāmassa purato pāturahosi. Addasā kho nāgaseno dārako attano dvārakoṭṭhake ṭhito āyasmantaṃ rohaṇaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna attamano udaggo pamudito pītisomanassajāto “appeva nāmāyaṃ pabbajito kañci sāraṃ jāneyyā”ti yenāyasmā rohaṇo tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca “ko nu kho, tvaṃ mārisa, ediso bhaṇḍukāsāvavasano”ti. “Pabbajito § nāmāhaṃ dārakā”ti. “Kena, tvaṃ mārisa, pabbajito nāmāsī”ti? “Pāpakāni malāni pabbājeti, tasmāhaṃ, dāraka, pabbajito nāmā”ti. “Kiṃkāraṇā, mārisa, kesā te na yathā aññesan”ti (..0011)? “Soḷasime, dāraka, palibodhe disvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajito. “Katame soḷasa”? “Alaṅkārapalibodho maṇḍanapalibodho telamakkhanapalibodho dhovanapalibodho mālāpalibodho gandhapalibodho vāsanapalibodho harīṭakapalibodho āmalakapalibodho raṅgapalibodho bandhanapalibodho kocchapalibodho kappakapalibodho vijaṭṭanapalibodho ūkāpalibodho, kesesu vilūnesu socanti kilamanti paridevanti urattāḷimṃ kandanti sammohaṃ āpajjanti, imesu kho, dāraka, soḷasasu palibodhesu paliguṇṭhitā manussā sabbāni atisukhumāni sippāni nāsentī”ti. “Kiṃkāraṇā, mārisa, vatthānipi te na yathā aññesan”ti? “Kāmanissitāni kho, dāraka, vatthāni, kāmanissitāni ghibyañjanabhaṇḍāni §, yāni kānici kho bhayāni vatthato uppajjanti, tāni kāsāvavasanaṃ na honti, tasmā vatthānipi me na yathā aññesan”ti. “Jānāsi kho, tvaṃ mārisa, sippāni nāmā”ti? “Āma, dāraka, jānāmahaṃ sippāni, yaṃ loke uttamaṃ mantamaṃ, tampi jānāmī”ti. “Mayhampi taṃ, mārisa, dātumaṃ sakkā”ti? “Āma, dāraka, sakkā”ti. “Tena hi me dehī”ti. “Akālo kho, dāraka, antaraghamaṃ piṇḍāya pavitṭhamhā”ti.

Atha kho nāgaseno dārako āyasmato rohaṇassa hatthato pattaṃ gahetvā ghamaṃ pavesetvā paṇītena khādaniyena bhojaniyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṃ rohaṇaṃ bhuttāvimṃ onītapattapāṇimṃ etadavoca “dehi me dāni, mārisa, mantan”ti. “Yadā kho tvaṃ, dāraka, nippalibodho hutvā mātāpitaro anujānāpetvā mayā gahitaṃ pabbajitavesaṃ gaṇhissasi, tadā dassāmī”ti āha.

Atha kho nāgaseno dārako mātāpitaro upasaṅkamtivā āha “ammatātā, ayaṃ pabbajito ‘yaṃ loke uttamaṃ mantamaṃ, taṃ jānāmī’ti vadati, na ca attano santike apabbajitassa deti, ahaṃ etassa santike pabbajitvā taṃ uttamaṃ mantamaṃ ugga-

ṇhissāmī”ti. Athassa mātāpitaro “pabbajitvāpi no putto mantam gaṇhatu, gahetvā puna āgacchissatī”ti maññamānā “gaṇha puttā”ti anujāniṃsu.

13. Atha (..0012) kho āyasmā rohaṇo nāgasenaṃ dāraṃ ādāya yena vattanīyaṃ senāsanaṃ, yena vijambhavatthu tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā vijambhavatthusmiṃ senāsane ekarattaṃ vasitvā yena rakkhitalaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā koṭisatānaṃ arahantānaṃ majjhe nāgasenaṃ dāraṃ pabbājesi. Pabbajito ca panāyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca “gahito me, bhante, tava veso, detha me dāni mantan”ti. Atha kho āyasmā rohaṇo “kimhi nu khoṃ nāgasenaṃ vineyyaṃ paṭhamaṃ vinaye vā suttante vā abhidhamme vā”ti cintetvā “paṇḍito kho ayaṃ nāgaseno, sakkoti sukheva abhidhammaṃ pariyāpuṇitun”ti paṭhamaṃ abhidhamme vinesi.

Āyasmā ca nāgaseno “kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā”ti tikadukapaṭimaṇḍitaṃ dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ, khandhavibhaṅgādi aṭṭhārasa vibhaṅgapaṭimaṇḍitaṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ, “saṅgaho asaṅgaho”ti ādinā cuddasavidhena vibhattaṃ dhātukathāpakaraṇaṃ, “kandhapaññatti āyatanapaññatti”ti ādinā chabbidhena vibhattaṃ puggalapaññattippakaraṇaṃ, sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasuttasatānīti suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ, “mūlayamakaṃ kandhayamakaṃ”ti ādinā dasavidhena vibhattaṃ yamakappakaraṇaṃ, “hetupaccayo ārammaṇapaccayo”ti ādinā catuvīsatividhena vibhattaṃ paṭṭhānappakaraṇanti sabbaṃ taṃ abhidhammapīṭhakaṃ ekheva sajjhāyena paṇḍitaṃ katvā “tiṭṭhatha bhante, na puna osāretha, ettakenevāhaṃ sajjhāyissāmī”ti āha.

14. Atha kho āyasmā nāgaseno yena koṭisatā arahanto tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā koṭisate arahante etadavoca “ahaṃ kho bhante ‘kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā

dhammā'ti imesu tīsu padesu pakkhipitvā sabbaṃ taṃ abhidhammapiṭakaṃ vitthārena osāressāmi"ti. "Sādhu, nāgasena, osārehī"ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno satta māsāni satta pakaraṇāni vitthārena osāresi, pathavī unnadi, devatā sādhu-kāramadaṃsu, brahmāno apphoṭesum, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassimṃsu.

15. Atha (..0013) kho koṭisatā arahanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ paripuṇṇavīsa-tivassaṃ rakkhitatale upasampādesum. Upasampanno ca panāyasmā nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya upajjhāyena saddhiṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisanto evarūpaṃ parivitakkaṃ uppādesi "tuccho vata me upajjhāyo, bālo vata me upajjhāyo, ṭhapetvā avasesaṃ buddhava-canaṃ paṭhamaṃ maṃ abhidhamme vinesi"ti.

Atha kho āyasmā rohaṇo āyasmato nāgasenassa cetasā cetoparivitakkama-ññāya āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca "ananucchavikaṃ kho nāgasena pari-vitakkaṃ vitakkesi, na kho panetaṃ nāgasena tavānucchavikan"ti.

Atha kho āyasmato nāgasenassa etadahosi "acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, yatra hi nāma me upajjhāyo cetasā cetoparivitakkaṃ jānissati, paṇḍito vata me upajjhāyo, yaṃnūnāhaṃ upajjhāyaṃ khamāpeyyan"ti. Atha kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca "khamatha me, bhante, na puna eva-rūpaṃ vitakkessāmi"ti.

Atha kho āyasmā rohaṇo āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca "na kho tyāhaṃ nāgasena ettāvatā khamāmi, atthi kho nāgasena sāgalaṃ nāma nagaraṃ, tattha milindo nāma rājā rajjaṃ kāreti, so diṭṭhivādena pañhaṃ pucchitvā bhikkhu-saṅghaṃ viheṭheti, sace tvaṃ tattha gantvā taṃ rājānaṃ dametvā buddhasāsane pasādessasi, evāhaṃ taṃ khamissāmi"ti.

"Tiṭṭhatu, bhante, eko milindo rājā; sace, bhante, sakalajambudīpe sabbe rājāno āgantvā maṃ pañhaṃ puccheyyum, sabbaṃ taṃ visajjetvā sampadālessāmi, 'khamatha me bhante'ti vatvā, 'na khamāmi'ti vutte 'tena hi, bhante, imaṃ temāsaṃ kassa santike vasissāmi'ti āha". Ayaṃ kho, nāgasena, āyasmā assa-gutto vattaniye senāsane viharati, gaccha tvaṃ, nāgasena, yenāyasmā assagutto tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato assaguttassa pāde sirasā vanda, evaṅca naṃ vadehi 'upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati, upajjhāyo me, bhante, imaṃ temāsaṃ tumhākaṃ santike vasitum maṃ paṇiṇi'ti (..00 'konāmo te upajjhāyo'ti ca vutte 'rohaṇatthero nāma bhante'ti vadeyyāsi, 'ahaṃ konāmo'ti vutte evaṃ vadeyyāsi 'mama upajjhāyo, bhante, tumhākaṃ nāmaṃ jānāti"ti. "Evaṃ bhante"ti kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pattacīvaramādāya anupubbena cārikaṃ caramāno yena vattaniyaṃ senāsanaṃ, yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅka-mitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca "upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ pāde sirasā vandati, evaṅca vadeti appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati, upajjhāyo me, bhante, imaṃ temāsaṃ

tumhākaṃ santike vasitum maṃ paḥiṇī”ti.

Atha kho āyasmā assagutto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “tvam kinnāmosī”ti. “Ahaṃ, bhante, nāgaseno nāmā”ti. “Konāmo te upajjhāyo”ti? “Upajjhāyo me, bhante, rohaṇo nāmā”ti. “Ahaṃ konāmo”ti. “Upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ nāmaṃ jānātī”ti.

“Sādhu, nāgasena, pattacīvaraṃ paṭisāmehi”ti. “Sādhu bhante”ti pattacīvaraṃ paṭisāmetvā punadivase pariveṇaṃ sammajjitvā mukhodakaṃ dantapoṇaṃ upaṭṭhapesi. Thero sammajjitaṭṭhānaṃ paṭisammajji, taṃ udakaṃ chaḍḍetvā aññaṃ udakaṃ āhari, tañca dantakaṭṭhaṃ apanetvā aññaṃ dantakaṭṭhaṃ gaṇhi, na ālāpasallāpaṃ akāsi, evaṃ satta divasāni katvā sattame divase puna pucchitvā puna tena tatheva vutte vassavāsaṃ anujāni.

16. Tena kho pana samayena ekā mahā-upāsikā āyasmantaṃ assaguttaṃ tiṃsamattāni vassāni upaṭṭhāsi. Atha kho sā mahā-upāsikā temāsaccayena yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca “atthi nu kho, tāta, tumhākaṃ santike añño bhikkhū”ti. “Atthi, mahā-upāsike, amhākaṃ santike nāgaseno nāma bhikkhū”ti. “Tena hi, tāta assagutta, adhivāsehi nāgasenena saddhiṃ svātanāya bhattan”ti. Adhivāsesi kho āyasmā assagutto tuṅhībhāvena.

Atha (..0015) kho āyasmā assagutto tassā rattiyā accayena pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā nāgasenena saddhiṃ pacchāsamaṇena yena mahā-upāsikāya nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sā mahā-upāsikā āyasmantaṃ assaguttaṃ āyasmantañca nāgasenaṃ paṇītena khādaniyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho āyasmā assagutto bhuttāviṃ onītapattapaṇiṃ āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “tvam, nāgasena, mahā-upāsikāya anumodanaṃ karohī”ti idaṃ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho sā mahā-upāsikā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “mahallikā khoḥaṃ, tāta nāgasena, gambhīrāya dhammakathāya mayhaṃ anumodanaṃ karohī”ti. Atha kho āyasmā nāgaseno tassā mahā-upāsikāya gambhīrāya dhammakathāya lokuttarāya suññatappaṭisaṃyuttāya anumodanaṃ akāsi. Atha kho tassā mahā-upāsikāya tasmimyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti. Āyasmāpi kho nāgaseno tassā mahā-upāsikāya anumodanaṃ katvā attanā desitaṃ dhammaṃ paccavekkhanto vipassanaṃ paṭṭhapetvā tasmimyeva āsane nisinno sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

Atha kho āyasmā assagutto maṅḍalamāle nisinno dvinnampi dhammacakkhu- paṭilābhaṃ ñatvā sādhuṅkāraṃ pavattesi “sādhu sādhu nāgasena, ekena kaṇḍappaḥārena dve mahākāyā padālītā”ti, anekāni ca devatāsahassāni sādhuṅkāraṃ pavattesuṃ.

17. Atha kho āyasmā nāgaseno uṭṭhāyāsanā yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ nāgasenaṃ āyasmā assagutto etadavoca

“gaccha, tvaṃ nāgasena, pāṭaliputtam, pāṭaliputtanagare asokārāme āyasmā dhammarakkhito paṭivasati, tassa santike buddhavacanam pariyāpuṇāhī”ti. “Kīva dūro, bhante, ito pāṭaliputtanagaran”ti? “Yojanasatāni kho nāgasenā”ti. “Dūro kho, bhante, maggo (..0016). Antarāmagge bhikkhā dullabhā, kathāhaṃ gamissāmi”ti? “Gaccha, tvaṃ nāgasena, antarāmagge piṇḍapātam labhissasi sālīnam odanam vigatakāḷakam anekasūpam anekabyañjanam”ti. “Evaṃ bhante”ti kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā padakkhiṇam katvā pattacīvaramādāya yena pāṭaliputtam tena cārikam pakkāmi.

18. Tena kho pana samayena pāṭaliputtako seṭṭhi pañcahi sakaṭasatehi pāṭaliputtagāmimaggam paṭipanno hoti. Addasā kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṃ nāgasenam dūratova āgacchantam, disvāna yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenam abhivādetvā “kuhiṃ gacchasi tātā”ti āha. “Pāṭaliputtam gahapati”ti. “Sādhu tāta, mayampi pāṭaliputtam gacchāma. Amhehi saddhiṃ sukham gacchathā”ti.

Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmato nāgasenassa iriyāpathe pasīditvā āyasmantaṃ nāgasenam paṇitena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṃ nāgasenam bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataram nīcam āsanam gahetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṃ nāgasenam etadavoca “kinnāmosi tvaṃ tātā”ti. “Ahaṃ, gahapati, nāgaseno nāmā”ti. “Jānāsi kho, tvaṃ tāta, buddhavacanam nāmā”ti? “Jānāmi khohaṃ, gahapati, abhidhammapadāni”ti. “Lābhā no tāta, suladdham no tāta, ahampi kho, tāta, ābhidhammiko, tvampi ābhidhammiko, bhaṇa, tāta, abhidhammapadāni”ti. Atha kho āyasmā nāgaseno pāṭaliputtakassa seṭṭhissa abhidhammaṃ desesi, desente yeva pāṭaliputtakassa seṭṭhissa virajam vītamalam dhammacakkhum udapādi “yam kiñci samudayadhammaṃ, sabbam tam nirodhadhamman”ti.

Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi pañcamattāni sakaṭasatāni purato uyyojetvā sayam pacchato gacchanto pāṭaliputtassa avidūre dvedhāpathe ṭhatvā āyasmantaṃ nāgasenam etadavoca “ayam kho, tāta nāgasena, asokārāmassa maggo, idaṃ kho, tāta, amhākam kambalaratanaṃ soḷasahattham āyāmena, aṭṭhahattham vitthārena, paṭiggaṇhāhi kho, tāta, idaṃ (..0017) kambalaratanaṃ anukampaṃ upādāya”ti. Paṭiggaṇhesi kho āyasmā nāgaseno tam kambalaratanaṃ anukampaṃ upādāya. Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi attamano udaggo pamudito pītisomanassa-jāto āyasmantaṃ nāgasenam abhivādetvā padakkhiṇam katvā pakkāmi.

19. Atha kho āyasmā nāgaseno yena asokārāmo yenāyasmā dhammarakkhito tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ dhammarakkhitaṃ abhivādetvā attano āgatakāraṇam kathetvā āyasmato dhammarakkhitassa santike tepiṭakam buddhavacanam ekeneva uddesena tīhi māsehi byañjanaso pariyāpuṇitvā puna tīhi māsehi atthaso manasākāsi.

Atha kho āyasmā dhammarakkhito āyasmantaṃ nāgasenam etadavoca “seyyathāpi, nāgasena, gopālako gāvo rakkhati, aññe gorasam paribhuñjanti. Evameva kho, tvaṃ nāgasena, tepiṭakam buddhavacanam dhārentopi na bhāgī sāmāñña-

ssā”ti. “Hotu, bhante, alaṃ ettakenā”ti. Teneva divasabhāgena tena rattibhāgena saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi, saha saccappaṭivedhena āyasmato nāgasenassa sabbe devā sādhuḥkāramadaṃsu, pathavī unnadi, brahmāno apphoṭesuṃ, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassuṃsu.

20. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto himavante pabbate rakkhitatale sannipativā āyasmato nāgasenassa santike dūtaṃ pāhesuṃ “āgacchatu nāgaseno, dassanakāmā mayaṃ nāgasenan”ti. Atha kho āyasmā nāgaseno dūtassa vacanaṃ sutvā asokārāme antarahito himavante pabbate rakkhitatale koṭisatānaṃ arahantānaṃ purato pāturahosi.

Atha kho koṭisatā arahanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavocuṃ “eso kho, nāgasena, milindo rājā bhikkhusaṅghaṃ viheṭheti vādappaṭivādena pañhapucchāya. Sādhu, nāgasena, gaccha tvaṃ milindaṃ rājānaṃ damehi”ti. “Tiṭṭhatu, bhante, eko milindo rājā; sace, bhante, sakalajambudīpe rājāno āgantvā maṃ pañhaṃ puccheyyuṃ, sabbaṃ taṃ visajjetvā sampadālessāmi, gacchatha (..0018) vo, bhante, acchambhitā sāgalanagaraṃ”ti. Atha kho therā bhikkhū sāgalanagaraṃ kāsāvappajjotaṃ isivātaṭṭhitaṃ akāsu.

21. Tena kho pana samayena āyasmā āyupālo saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati. Atha kho milindo rājā amacce etadavoca “ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, kannu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkameyyāma sākacchāya pañhapucchanāya, ko mayā saddhiṃ sallapituṃ ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ”ti. Evaṃ vutte pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ “atthi, mahārāja, āyupālo nāma therō tepitako bahussuto āgatāgamo, so etarahi saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati; gaccha, tvaṃ mahārāja, āyasmantaṃ āyupālaṃ pañhaṃ pucchassū”ti. “Tena hi, bhaṇe, bhadantassa ārocethā”ti.

Atha kho nemittiko āyasmato āyupālassa santike dūtaṃ pāhesi “rājā, bhante, milindo āyasmantaṃ āyupālaṃ dassanakāmo”ti. Āyasmāpi kho āyupālo evamāha “tena hi

āgacchatū”ti. Atha kho milindo rājā pañcamatthehi yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha yena saṅkhyeyyapariveṇaṃ yenāyasmā āyupālo tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmatā āyupālena saddhiṃ sammodi, sammodaniyaṃ kathaṃ sāraṇiyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ āyupālaṃ etadavoca “kimatthiyā, bhante āyupāla, tumhākaṃ pabbajjā, ko ca tumhākaṃ paramattho”ti. Thero āha “dhammacariyasamacariyatthā kho, mahārāja, pabbajjā, sāmaññaphalaṃ kho pana amhākaṃ paramattho”ti. “Atthi pana, bhante, koci gihīpi dhammacārī samacārī”ti? “Āma, mahārāja, atthi gihīpi dhammacārī samacārī, bhagavati kho, mahārāja, bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye dhammacakkaṃ pavattente aṭṭhārasannaṃ brahmakoṭīnaṃ dhammābhisa-mayo ahosi, devatānaṃ pana dhammābhisa-mayo gaṇanapathaṃ vītivatto, sabbete gihibhūtā, na pabbajitā.

“Puna caparaṃ, mahārāja, bhagavatā kho mahāsamayasuttante desiyamāne, mahāmaṅgalasuttante desiyamāne, samacittapariyāyasuttante desiyamāne, rāhulovādasuttante desiyamāne, parābhavasuttante desiyamāne gaṇanapathaṃ vītivattānaṃ devatānaṃ dhammābhisa-mayo ahosi, sabbete (..0019) gihibhūtā, na pabbajitā”ti. “Tena hi, bhante āyupāla, niratthikā tumhākaṃ pabbajjā, pubbe katassa pāpakamma nissandena samaṇā sakyaputtiyā pabbajanti dhutaṅgāni ca pariharanti. Ye kho te, bhante āyupāla, bhikkhū ekāsanikā, nūna te pubbe paresaṃ bhogahārakā corā, te paresaṃ bhoge acchinditvā tassa kamma nissandena etarahi ekāsanikā bhavanti, na labhanti kālena kālaṃ paribhuñjitum, natthi tesāṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṃ. Ye kho pana te, bhante āyupāla, bhikkhū abbhokāsikā, nūna te pubbe gāmaghātakā corā, te paresaṃ gehāni vināsetvā tassa kamma nissandena etarahi abbhokāsikā bhavanti, na labhanti senāsanāni paribhuñjitum, natthi tesāṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṃ. Ye kho pana te, bhante āyupāla, bhikkhū nesajjikā, nūna te pubbe panthadūsakā corā, te paresaṃ pathike jane gahetvā bandhitvā nisidāpetvā tassa kamma nissandena etarahi nesajjikā bhavanti, na labhanti seyyaṃ kappetum, natthi tesāṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṃ”ti āha.

Evaṃ vutte āyasmā āyupālo tuṅhī ahosi, na kiñci paṭibhāsi. Atha kho pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocum “paṇḍito, mahārāja, thero, api ca kho avisārado na kiñci paṭibhāsati”ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ āyupālaṃ tuṅhībhūtaṃ disvā apphoṭetvā ukkuṭṭhiṃ katvā yonake etadavoca “tuccho vata bho jambudīpo, palāpo vata bho jambudīpo, natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṃ sallapitum ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetun”ti.

22. Atha kho milindassa rañño sabbaṃ taṃ parisāṃ anuvilokentassa abhite amaṅkubhūte yonake disvā etadahosi “nissamsayaṃ atthi maññe añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṃ sallapitum ussahati, yenime yonakā na maṅkubhūtā”ti. Atha kho milindo rājā yonake etadavoca “atthi, bhāṇe, añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṃ sallapitum ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetun”ti.

Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno samaṇagaṇaparivuto saṅghī gaṇī

gaṇācariyo ñāto yasassī sādhusammato bahujanassa (..0020) paṇḍito byatto medhāvī nipuṇo viññū vibhāvī vinīto visārado bahussuto tepiṭako vedagū pabhinna-buddhimā āgatāgamo pabhinnapaṭisambhido navaṅgasatthusāsane pariyattidharo pāramippatto jinavacane dhammatthadesanāpaṭivedhakusalo akkhayavicitrapaṭibhāno citrakathī kalyāṇavākkaraṇo durāsado duppasaho duruttaro durāvāraṇo dunnivārayo, sāgaro viya akkhobho, girirājā viya niccalo, raṇaṇjaho tamonudo pabhaṅkaro mahākathī paragaṇigaṇamathano paratitthiyamaddano bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ rājūnaṃ rājamahāmattānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappa-cayabhesajjaparikkhārānaṃ lābhaggayasaggappatto vuddhānaṃ viññūnaṃ sotā-vadhānena samannāgatānaṃ sandassento navaṅgaṃ jinasāsanarātanaṃ, upadisaṃto dhammamaggaṃ, dhārento dhammappajjotaṃ, ussāpento dhammayūpaṃ, yajanto dhammayāgaṃ, paggaṇhanto dhammaddhajaṃ, ussāpento dhamma-ketuṃ, dhamento § dhammasaṅkhaṃ, āhananto dhammabheriṃ, nadanto sīhanādaṃ, gajjanto indagajjitaṃ, madhuragiragajjitena ñāṇavaravijjūjālapariveṭhitena karuṇājalabharitena mahatā dhammāmatameghena sakalalokamabhitappayanto gāmanigamarājadhānisu cārikaṃ caramāno anupubbena sāgalanagaraṃ anuppatto hoti. Tatra sudaṃ āyasmā nāgaseno asītiyā bhikkhusahasseehi saddhiṃ saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati. Tenāhu porāṇā-

“Bahussuto citrakathī, nipuṇo ca visārado;
sāmayiko ca kusalo, paṭibhāne ca kovido.

“Te ca tepiṭakā bhikkhū, pañcanekāyikāpi ca;
catunekāyikā ceva, nāgasenaṃ purakkharuṃ.

“Gambhīrapañño medhāvī, maggāmaggassa kovido;
uttamatthaṃ anuppatto, nāgaseno visārado.

“Tehi bhikkhūhi parivuto, nipuṇehi saccavādibhi;
caranto gāmanigamaṃ, sāgalaṃ upasaṅkami.

“Saṅkhyeyyapariveṇasmiṃ (..0021), nāgaseno tadā vasi;
katheti so manussehi, pabbate kesarī yathā”ti.

23. Atha kho devamantiyo rājānaṃ milindaṃ etadavoca “āgamehi, tvaṃ mahārāja; atthi, mahārāja, nāgaseno nāma thero paṇḍito byatto medhāvī vinīto visārado bahussuto citrakathī kalyāṇapaṭibhāno atthadhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidāsu pāramippatto, so etarahi saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati, gaccha, tvaṃ mahārāja, āyasmaṃ nāgasenaṃ pañhaṃ pucchassu, ussahati so tayā saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ”ti. Atha kho milindassa rañño sahasā “nāgaseno”-ti saddaṃ sutvāva ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomaḥsaṃso. Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca “ussahati bho nāgaseno bhikkhu mayā saddhiṃ sallapituṃ”ti? “Ussahati, mahārāja, api indayamavaruṇaku-verapajāpati suyāma santusitalokapālehipi pitupitāmahena mahābrahmunāpi saddhiṃ sallapituṃ, kimaṅgaṃ pana manussabhūtenā”ti.

Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca “tena hi, tvaṃ devamantiya, bhadantassa santike dūtaṃ pesehī”ti. “Evaṃ devā”ti kho devamantiyo āyasmato

nāgasenassa santike dūtaṃ pāhesi “rājā, bhante, milindo āyasmantaṃ dassana-kāmo”ti. Āyasmāpi kho nāgaseno evamāha “tena hi āgacchatū”ti.

Atha kho milindo rājā pañcamattehi yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha mahatā balakāyena saddhiṃ yena saṅkhyeyyapariveṇaṃ yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno asītiyā bhikkhusa-hassehi saddhiṃ maṇḍalamāḷe nisinno hoti. Addasā kho milindo rājā āyasmato nāgasenassa parisāṃ dūratova, disvāna devamantiyaṃ etadavoca “kassesā, devamantiya, mahatī parisā”ti? “Āyasmato kho, mahārāja, nāgasenassa parisā”ti.

Atha kho milindassa rañño āyasmato nāgasenassa parisāṃ dūratova disvā ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomahaṃso. Atha kho milindo rājā khaggaparivārito viya gajo, garuḷaparivārito (..0022) viya nāgo, aजारaparivā-rito viya kotthuko §, mahiṃsaparivuto viya accho, nāgānubaddho viya maṇḍūko, saddulānubaddho viya migo, ahituṇḍikasamāgato § viya pannago, majjārasamā-gato viya undūro, bhūtavejjasamāgato viya pisāco, rāhumakhagato viya cando, pannago viya peḷantaragato, sakuṇo viya pañjarantaragato, maccho viya jālantara-gato, vāḷavanamanuppaviṭṭho viya puriso, vessavaṇāparādhiko viya yakkho, pari-kkhiṇāyuko viya devaputto bhīto ubbiggo utraṣṭo saṃviggo lomahaṭṭhajāto vimano dummano bhantacitto vipariṇatamānaso “mā maṃ ayaṃ parijano paribhavī”ti satiṃ § upaṭṭhapetvā devamantiyaṃ etadavoca- “mā kho, tvaṃ devamantiya, āya-smantaṃ nāgasenaṃ mayhaṃ ācikkheyyāsi, anakkhātāññevāhaṃ nāgasenaṃ jānissāmī”ti. “Sādhu, mahārāja, tvaññeva jānāhī”ti.

Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno tassā bhikkhuparisāya purato cattālīsāya bhikkhusahassānaṃ navakataro hoti pacchato cattālīsāya bhikkhusa-hassānaṃ vuḍḍhataro.

Atha kho milindo rājā sabbaṃ taṃ bhikkhusaṅghaṃ purato ca pacchato ca majjhato ca anuvilokento addasā kho āyasmantaṃ nāgasenaṃ dūratova bhikkhu-saṅghassa majjhe nisinnaṃ kesarasīhaṃ viya vigatabhayabheravaṃ vigataloma-haṃsaṃ vigatabhayasārajjāṃ, disvāna ākāreneva aññāsi “eso kho ettha nāgase-no”ti.

Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca “eso kho, devamantiya, āyasmā nāgaseno”ti. “Āma, mahārāja, eso kho nāgaseno, suṭṭhu kho, tvaṃ mahārāja, nāgasenaṃ aññāsi”ti. Tato rājā tuṭṭho ahosi “anakkhātova mayā nāgaseno aññāto”-ti. Atha kho milindassa rañño āyasmantaṃ nāgasenaṃ disvāva ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomahaṃso.

Tenāhu-

“Caraṇena (..0023) ca sampannaṃ, sudantaṃ uttame dame;
disvā rājā nāgasenaṃ, idaṃ vacanamabravi.

“Kathitā § mayā bahū diṭṭhā, sākacchā osaṭā bahū;
na tādisaṃ bhayaṃ āsi, ajja tāso yathā mama.

“Nissaṃsayaṃ parājayo, mama ajja bhavissati;
jayo ca nāgasenassa, yathā cittaṃ na saṅṭhitan”ti.

Bāhirakathā niṭṭhitā.

2-3. Milindapañho

1. Mahāvaggo

1. Paññattipañho

1. Atha (..0024) kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkavitvā āyasmatā nāgasenena saddhiṃ sammodi, sammodaniyaṃ kathaṃ sārāṇiyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Āyasmāpi kho nāgaseno paṭisammodaniyeva § milindassa rañño cittaṃ ārādhesi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “kathaṃ bhadanto ñāyati, kinnāmosi bhante”ti? “Nāgaseno”ti kho ahaṃ, mahārāja, ñāyāmi, “nāgaseno”ti kho maṃ, mahārāja, sabrahmacārī samudācaranti, api ca mātāpitaro nāmaṃ karonti “nāgaseno”ti vā “sūraseno”ti vā “vīraseno”ti vā “sīhaseno”ti vā, api ca kho, mahārāja, saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ yadidaṃ nāgasenoti, na hettha puggalo upalabbhātīti.

hassā ca bhikkhū, ayam nāgaseno evamāha ‘na hettha puggalo upalabbhati’ti, kallaṃ nu kho tadabhinanditun”ti. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “sace, bhante nāgasena, puggalo nūpalabbhati, ko carahi tumhākaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ deti, ko taṃ pari-bhuñjati, ko sīlaṃ rakkhati, ko bhāvanamanuyuñjati, ko maggaphalanibbānāni sacchikaroti, ko pāṇaṃ hanati, ko adinnaṃ ādiyati, ko kāmesumicchācāraṃ carati, ko musā bhaṇati, ko majjaṃ pivati, ko pañcānantariyakammaṃ karoti, tasmā natthi kusalaṃ, natthi akusalaṃ, natthi kusalākusalaṃ kammānaṃ kattā vā kāretā vā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, sace, bhante nāgasena, yo tumhe māreti, natthi tassāpi pāṇātipāto, tumhākampi, bhante nāgasena, natthi ācariyo, natthi upajjhāyo, natthi upasampadā. ‘Nāgasenoti maṃ, mahārāja, sabrahmacārī samudācaranti’ti yaṃ vadesi, ‘katamo ettha nāgaseno (..0026) Kinnu kho, bhante, kesā nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Lomā nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Nakhā ...pe... dantā ...pe... taco ...pe... maṃsaṃ ...pe... nhāru ...pe... aṭṭhi ...pe... aṭṭhimiñjaṃ ...pe... vakkhaṃ ...pe... hadayaṃ ...pe... yakanāṃ ...pe... kilomakāṃ ...pe... pihakāṃ ...pe... papphāsāṃ ...pe... antaṃ ...pe... antaṅgaṃ ...pe... udariyaṃ ...pe... karīsāṃ ...pe... pittaṃ ...pe... semhaṃ ...pe... pubbo ...pe... lohitaṃ ...pe... sedo ...pe... medo ...pe... assu ...pe... vasā ...pe... kheḷo ...pe... siṅghānikā ...pe... lasikā ...pe... muttaṃ ...pe... matthake matthaluṅgaṃ nāgaseno”ti? “Na himahārājā”ti. “Kiṃ nu kho, bhante, rūpaṃ nāgaseno”ti? “Nahi mahārājā”ti. “Vedanā nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Saññā nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Saṅkhārā nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Viññāṇaṃ nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Kiṃ pana, bhante, rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṃ nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Kiṃ pana, bhante, aññatra rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṃ nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Tamahaṃ bhante, pucchanto pucchanto na passāmi nāgasenaṃ. Nāgasena-saddo yeva nu kho, bhante, nāgaseno”ti? “Na hi mahārājā”ti. “Ko panettha nāgaseno, alikaṃ tvaṃ, bhante, bhāsasi musāvādaṃ, natthi nāgaseno”ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno milindaṃ rājānaṃ etadavoca “tvaṃ khosi, mahārāja, khattiyasukhumālo accantasukhumālo, tassa te, mahārāja, majjhanhikasa-mayaṃ tattāya bhūmiyā uṇhāya vālikāya kharāya sakkharakathalikāya § madditvā pādenāgacchantassa pādā rujjanti, kāyo kilamati, cittaṃ upahaññati, dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, kiṃ nu kho tvaṃ pādenāgatosi, udāhu vāhanenā”ti? “Nāhaṃ, bhante, pādenāgacchāmi, rathenāhaṃ āgatosmi”ti. “Sace, tvaṃ mahārāja, rathenāgatosi, rathaṃ me ārocehi, kiṃ nu kho, mahārāja, īsā ratho”-ti? “Na hi bhante”ti. “Akkho ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Cakkāni ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Rathapañjaraṃ ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Rathadaṇḍako ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Yugaṃ ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Rasmiyo ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Patodalatṭhi ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, īsā-akkhacakkharathapañjararathadaṇḍayugarasmipatodā ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Kiṃ pana, mahārāja (..0026), aññatra īsā-akkhacakkharathapañjararathadaṇḍayu-

garasmipatodā ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Tamahaṃ, mahārāja, pucchanto pucchanto na passāmi rathaṃ. Rathasaddoyeva nu kho, mahārāja, ratho”ti? “Na hi bhante”ti. “Ko panettha ratho, alikaṃ, tvaṃ mahārāja, bhāsasi musāvādaṃ, natthi ratho, tvaṃsi, mahārāja, sakalajambudīpe aggarājā, kassa pana tvaṃ bhāyitvā musāvādaṃ bhāsasi, suṇantu me bhonto pañcasatā yonakā asītisa-hassā ca bhikkhū, ayaṃ milindo rājā evamāha ‘rathenāhaṃ āgatosmī’ti, sace tvaṃ, mahārāja, rathenāgato’si, rathaṃ me ārocehī’ti vutto samāno rathaṃ na sampādeti, kallaṃ nu kho tadabhinanditun”ti. Evaṃ vutte pañcasatā yonakā āyasmato nāgasenassa sādhu-kāraṃ datvā milindaṃ rājānaṃ etadavocum “idāni kho tvaṃ, mahārāja, sakkonto bhāsassū”ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “nāhaṃ, bhante nāgasena, musā bhaṇāmi, isañca paṭicca akkhañca paṭicca cakkāni ca paṭicca rathapañjarañca paṭicca rathadaṇḍakañca paṭicca ‘ratho’ti sañkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ pavattati”ti.

“Sādhu kho, tvaṃ mahārāja, rathaṃ jānāsi, evameva kho, mahārāja, mayhampi kese ca paṭicca lome ca paṭicca ...pe... matthake matthaluṅgañca paṭicca rūpañca paṭicca vedanañca paṭicca saññañca paṭicca sañkhāre ca paṭicca viññāṇaṃ ca paṭicca ‘nāgaseno’ti sañkhā samaññā paññatti vohāro nāma-mattaṃ pavattati, paramatthato panettha puggalo nūpalabbhati. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, vajirāya bhikkhuniyā bhagavato sammukhā-

“Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;

evaṃ khandhesu santesu, hoti “satto”ti sammuti”ti §.

“Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitāni, yadi buddho tiṭṭheyya sādhu-kāraṃ dadeyya, sādhu sādhu nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitāni”ti.

Paññattipaṇho paṭhamo.

2. Vassagaṇanapaṇho

2. “Kativassosi (..0027) tvaṃ, bhante nāgasenā”ti? “Sattavassohaṃ, mahārājā”-ti. “Ke te, bhante, satta, tvaṃ vā satta, gaṇanā vā sattā”ti?

Tena kho pana samayena milindassa rañño sabbābharaṇapaṭimaṇḍitassa ala-ṅkatapaṭiyattassa pathaviyaṃ chāyā dissati, udakamaṇike ca chāyā dissati. Atha kho āyasmā nāgaseno milindaṃ rājānaṃ etadavoca “ayaṃ te, mahārāja, chāyā pathaviyaṃ udakamaṇike ca dissati, kiṃ pana, mahārāja, tvaṃ vā rājā, chāyā vā rājā”ti? “Ahaṃ, bhante nāgasena, rājā, nāyaṃ chāyā rājā, maṃ pana nissāya chāyā pavattati”ti. “Evameva kho, mahārāja, vassānaṃ gaṇanā satta, na panāhaṃ satta, maṃ pana nissāya satta pavattati, chāyūpamaṃ mahārājā”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visa-jjitāni”ti.

Vassagaṇanapaṇho dutiyo.

3. Vīmaṃsanapaṇho

3. Rājā āha “bhante nāgasena, sallapissasi mayā saddhin”ti? “Sace, tvam mahārāja, paṇḍitavādaṃ § sallapissasi sallapissāmi, sace pana rājavādaṃ sallapissasi na sallapissāmi”ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, paṇḍitā sallapanti”ti? “Paṇḍitānaṃ kho, mahārāja, sallāpe āveṭhanampi kayirati, nibbeṭhanampi kayirati, niggahopi kayirati, paṭikammampi kayirati, vissāsopi § kayirati, paṭivissāsopi kayirati, na ca tena paṇḍitā kuppanti, evaṃ kho, mahārāja, paṇḍitā sallapanti”ti. “Kathaṃ pana, bhante, rājāno sallapanti”ti? “Rājāno kho, mahārāja, sallāpe ekaṃ vatthum paṭijānanti, yo taṃ vatthum vilometi, tassa daṇḍaṃ āṇāpentī ‘imassa daṇḍaṃ paṇethā’ti, evaṃ kho, mahārāja, rājāno sallapanti”ti. “Paṇḍitavādāhaṃ, bhante, sallapissāmi, no rājavādaṃ, vissatṭho bhadanto sallapatu yathā bhikkhunā vā sāmaṇerena vā upāsakena vā ārāmikena (.0028) vā saddhiṃ sallapati, evaṃ vissatṭho bhadanto sallapatu mā bhāyatū”ti. “Suṭṭhu mahārājā”ti therō abbhānumodi.

Rājā āha “bhante nāgasena, pucchissāmi”ti. “Puccha mahārājā”ti. “Pucchitosi me bhante”ti. “Visajjitaṃ mahārājā”ti. “Kiṃ pana, bhante, tayā visajjitaṃ”ti? “Kiṃ pana, mahārāja, tayā pucchitaṃ”ti.

Vīmaṃsanapaṇho tatiyo.

4. Anantakāyapaṇho

4. Atha kho milindassa raṇṇo etadahosi “paṇḍito kho ayaṃ bhikkhu paṭibalo mayā saddhiṃ sallapitum, bahukāni ca me ṭhānāni pucchitabbāni bhavissanti, yāva apucchitāni yeva tāni ṭhānāni bhavissanti, atha sūriyo atthaṃ gamissati, yaṃnūnāhaṃ sve antepure sallapeyyan”ti. Atha kho rājā devamantiyaṃ etadavoca “tena hi, tvam devamantiya, bhadantassa āroceyyāsi ‘sve antepure raṇṇā saddhiṃ sallāpo bhavissati’”ti. Idaṃ vatvā milindo rājā uṭṭhāyāsanaṃ therāṃ nāgasenaṃ āpucchitvā rathaṃ abhirūhitvā “nāgaseno nāgaseno”ti sajjhāyaṃ karonto pakkāmi.

Atha kho devamantiyo āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “rājā, bhante, milindo evamāha ‘sve antepure raṇṇā saddhiṃ sallāpo bhavissati’”ti. “Suṭṭhū”ti therō abbhānumodi. Atha kho tassā rattiyaṃ accayena devamantiyo ca anantakāyo ca maṅkuro ca sabbadinno ca yena milindo rājā tenupasaṅkamimsu, upasaṅkamitvā rājānaṃ milindaṃ etadavocum “āgacchatu, mahārāja, bhadanto nāgaseno”ti? “Āma āgacchatū”ti. “Kittakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū”ti? “Yattake

bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū”ti.

Atha kho sabbadinno āha “āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhin”ti, dutiyampi kho rājā āha “yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū”ti. Dutiyampi kho sabbadinno āha “āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhin”ti. Tatiyampi kho rājā āha “yattake (..0029) bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū”ti. Tatiyampi kho sabbadinno āha “āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhin”ti. “Sabbo panāyaṃ sakkāro paṭiyādito, ahaṃ bhaṇāmi ‘yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū’ti. Ayaṃ, bhaṇe sabbadinno, aññathā bhaṇati, kiṃ nu mayaṃ nappaṭibalā bhikkhūnaṃ bhojanaṃ dātun”ti? Evaṃ vutte sabbadinno maṅku ahoṣi.

Atha kho devamantiyo ca anantakāyo ca maṅkuro ca yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkamimṣu, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavocum “rājā, bhante, milindo evamāha ‘yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū’”ti. Atha kho āyasmā nāgaseno pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattaṭṭivaramādāya asītiyā bhikkhusahashehi saddhiṃ sāgalaṃ pāvīsi.

Atha kho anantakāyo āyasmantaṃ nāgasenaṃ nissāya gacchanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘nāgaseno’ti, katamo ettha, nāgaseno”ti? Thero āha “ko panettha ‘nāgaseno’ti maññasi”ti? “Yo so, bhante, abbhantare vāto jīvo pavīsati ca nikkhamati ca, so ‘nāgaseno’ti maññāmi”ti. “Yadi paneso vāto nikkhamitvā nappaviseyya, pavisitvā na nikkhameyya, jīveyya nu kho so puriso”ti? “Na hi bhante”ti. “Ye panime saṅkhadhamakā saṅkhaṃ dhamenti, tesam vāto puna pavīsati”ti? “Na hi bhante”ti. “Ye panime vaṃsadhamakā vaṃsaṃ dhamenti, tesam vāto puna pavīsati”ti? “Na hi bhante”ti. “Ye panime siṅgadhamakā siṅgaṃ dhamenti, tesam vāto puna pavīsati”ti? “Na hi bhante”ti. “Atha kissa pana tena na maranti”ti. “Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapitum, sādhu, bhante, atthaṃ jappehi”ti. “Neso jīvo, assāsapassāsā nāmete kāyasaṅkhārā”ti thero abhidhammakathaṃ kathesi. Atha anantakāyo upāsakattaṃ paṭivedesīti.

Anantakāyapaṅho catuttho.

5. Pabbajjapañho

5. Atha (..0030) kho āyasmā nāgaseno yena milindassa rañño nivesanaṃ tenu-pasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ sapaṛisaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā ekamekaṃ bhikkhuṃ ekamekena dussayugena acchādetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ ticivarena acchādetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “bhante nāgasena dasahi, bhikkhūhi saddhiṃ idha nisīdatha, avasesā gacchantū”ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ viditvā aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinna kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “bhante nāgasena, kimhi hoti kathāsallāpo”ti? “Atthena mayaṃ, mahārāja, atthikā, atthe hotu kathāsallāpo”ti.

Rājā āha “kimatthiyā, bhante nāgasena, tumhākaṃ pabbajjā, ko ca tumhākaṃ paramattho”ti. Thero āha “kinti, mahārāja, idaṃ dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ na uppajjeyyāti. Etadatthā, mahārāja, amhākaṃ pabbajjā, anupādā parinibbānaṃ kho pana amhākaṃ paramattho”ti.

“Kiṃ pana, bhante nāgasena, sabbe etadatthāya pabbajanti”ti? “Na hi, mahārāja, keci etadatthāya pabbajanti, keci rājābhinītā § pabbajanti, keci corābhinītā § pabbajanti, keci iṇaṭṭā pabbajanti, keci ājīvikatthāya pabbajanti, ye pana sammā pabbajanti, te etadatthāya pabbajanti”ti.

“Tvamaṃ pana, bhante, etadatthāya pabbajitosī”ti? “Ahaṃ kho, mahārāja, daharako santo pabbajito, na jānāmi imassa nāmatthāya pabbajāmīti, api ca kho me evamaṃ ahosi ‘paṇḍitā ime samaṇā sakyaputtiyā, te maṃ sikkhāpessanti’ti, svāhaṃ tehi sikkhāpito jānāmi ca passāmi ca ‘imassa nāmatthāya pabbajjā’”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Pabbajjapañho pañcama.

6. Paṭisandhipañho

6. Rājā (..0031) āha “bhante nāgasena, atthi koci mato na paṭisandahatī”ti. Thero āha “koci paṭisandahati, koci na paṭisandahatī”ti. “Ko paṭisandahati, ko na paṭisandahatī”ti? “Sakilesa, mahārāja, paṭisandahati, nikkilesa na paṭisandahatī”ti. “Tvamaṃ pana, bhante nāgasena, paṭisandahissasī”ti? “Sace, mahārāja, sa-upādāno bhavissāmi paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi na paṭisandahissāmi”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Paṭisandhipañho chaṭṭho.

7. Yonisomanasikārapañho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, nanu so yoniso manasikārena na paṭisandahati”ti? “Yoniso ca mahārāja, manasikārena paññāya ca aññehi ca kusalehi dhammehi”ti. “Nanu, bhante, yoniso manasikāro yeva paññā”ti? “Na hi, mahārāja, añño manasikāro, aññā paññā, imesaṃ kho, mahārāja, ajeḷakagoṇamahimṣa-oṭṭhagadrabhānampi manasikāro atthi, paññā pana tesam natthi”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Yonisomanasikārapañho sattamo.

8. Manasikāralakkhaṇapañho

8. Rājā āha “kiṃlakkhaṇo, bhante nāgasena, manasikāro, kiṃlakkhaṇā paññā”ti? “Ūhanalakkhaṇo kho, mahārāja, manasikāro, chedanalakkhaṇā paññā”ti.

“Kathaṃ ūhanalakkhaṇo manasikāro, kathaṃ chedanalakkhaṇā paññā, opammaṃ karohi”ti. “Jānāsi, tvaṃ mahārāja, yavalāvake”ti. “Āma, bhante, jānāmi”ti (..0032). “Kathaṃ, mahārāja, yavalāvakā yavaṃ lunanti”ti? “Vāmena, bhante, hatthena yavakalāpaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttam gahetvā dāttena chindanti”ti.

“Yathā, mahārāja, yavalāvako vāmena hatthena yavakalāpaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttam gahetvā yavaṃ chindati, evameva kho, mahārāja, yogāvacaro manasikārena mānasaṃ gahetvā paññāya kilese chindati, evaṃ kho, mahārāja, ūhanalakkhaṇo manasikāro, evaṃ chedanalakkhaṇā paññā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Manasikāralakkhaṇapañho aṭṭhamo.

9. Sīlalakkhaṇapañho

9. Rājā āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘aññehi ca kusalehi dhammehi’ti, katame te kusalā dhammā”ti? “Sīlam, mahārāja, saddhā vīriyaṃ sati samādhī, ime te kusalā dhammā”ti. “Kiṃlakkhaṇam, bhante, sīlan”ti? “Patiṭṭhānalakkhaṇam, mahārāja, sīlam sabbesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ, indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādaḥānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ sīlam patiṭṭham, sīle patiṭṭhito kho, mahārāja, yogāvacaro

sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyanti, sabbe kusalā dhammā na parihāyanti”ti. “Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, ye keci bijagāmahūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajanti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyan”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, ye keci balakaraṇiyā kammantā kayiranti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya kayiranti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni (..0033) bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyan”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodhāpetvā khāṇukaṇṭakaṃ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṃ samaṃ kārāpetvā tato aparabhāge vithicatukkasiṅghāṭakādipariccheda vibhajitvā nagaraṃ māpeti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyan”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, laṅghako sippaṃ dassetukāmo pathaviṃ khaṇāpetvā sakkharakathalaṃ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṃ samaṃ kārāpetvā mudukāya bhūmiyā sippaṃ dasseti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyanti. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavata-

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭhaye jaṭan’ti §.

“Ayaṃ patiṭṭhā dharaṇīva pāṇinaṃ, idañca mūlaṃ kusalābhivuḍḍhiyā;
mukhañcidaṃ sabbajinānusāsane, yo sīlakkhandho varapātīmokkhiyo”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Sīlakkhaṇapañho navamo.

10. Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañho

10. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā saddhā”ti? “Sampasādanalakkhaṇā ca, mahārāja, saddhā, sampakkhandanalakkhaṇā cā”ti. “Kathaṃ, bhante, sampasādanalakkhaṇā saddhā”ti? “Saddhā kho, mahārāja, uppajjamānā nīvaraṇe (..0034) vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vipassannaṃ anāvilāṃ. Evaṃ kho, mahārāja, sampasādanalakkhaṇā saddhā”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, rājā cakkavattī caturaṅginīyā senāya saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno parittaṃ udakaṃ tareyya, taṃ udakaṃ hatthihi ca assehi ca rathehi ca pattīhi ca khubhitaṃ bhavēyya āvilāṃ luḷitaṃ kala-

libhūtaṃ. Uttiṇṇo ca rājā cakkavattī manusse āṇāpeyya ‘pāṇiyaṃ, bhaṇe, āha-
ratha, pivissāmi’ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhavēyya. ‘Evaṃ devā’ti kho
te manussā rañño cakkavattissa paṭissutvā taṃ udakappasādakaṃ maṇiṃ udae
pakkhipeyyuṃ, tasmīṃ udae pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṃ vigaccheyya,
kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṃ bhavēyya udakaṃ vipprasannaṃ anāvilaṃ.
Tato rañño cakkavattissa pāṇiyaṃ upanāmeyyuṃ ‘pivatu, deva, pāṇīyaṃ’ti.

“Yathā, mahārāja, udakaṃ, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā te manussā, evaṃ
yogāvācaro daṭṭhabbo, yathā saṅkhasevālapaṇakaṃ kaddamo ca, evaṃ kilesā
daṭṭhabbā. Yathā udakappasādako maṇi, evaṃ saddhā daṭṭhabbā, yathā udaka-
ppasādake maṇimhi udae pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṃ vigaccheyya,
kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṃ bhavēyya udakaṃ vipprasannaṃ anāvilaṃ,
evameva kho, mahārāja, saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ
cittaṃ hoti acchaṃ vipprasannaṃ anāvilaṃ, evaṃ kho, mahārāja, sampasādanala-
kkhaṇā saddhā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Sampasādanalakkhaṇasaddhāpaṇho dasamo.

11. Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpaṇho

11. “Kathaṃ, bhante, sampakkhandanalakkhaṇā saddhā”ti,? “Yathā, mahārāja,
yogāvācaro aññesaṃ cittaṃ vimuttaṃ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmi-
phale vā anāgāmi-phale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṃ karoti appatassa
pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṃ kho,
mahārāja, sampakkhandanalakkhaṇā saddhā”ti.

“Opammaṃ (..0035) karohī”ti. “Yathā, mahārāja, uparipabbate mahāmegho
abhippavasseyya, taṃ udakaṃ yathāninnaṃ pavattamānaṃ pabbatakandarapa-
darasākhā paripūretvā nadiṃ paripūreyya, sā ubhato kūlāni saṃvissandanti
gaccheyya, atha mahājanakāyo āgantvā tassā nadiyā uttānataṃ vā gambhīrataṃ
vā ajānanto bhīto vitthato tīre tiṭṭheyya, athaññataro puriso āgantvā attano
thāmañca balañca sampassanto gāḷhaṃ kacchaṃ bandhitvā

pakkhanditvā tareyya, taṃ tiṇṇaṃ passitvā mahājanakāyopi tareyya. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro aññesaṃ cittaṃ vimuttaṃ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṃ karoti appattassa pattiya anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṃ kho, mahārāja, sampakkhandanalakkhaṇā saddhāti. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā saṃyuttanikāyavare-

“Saddhāya taratī oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ;
vīriyena dukkhamacceṭi, paññāya parisujjhatī” ti §.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpaṇho ekādasamo.

12. Vīriyalakkhaṇapaṇho

12. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇaṃ vīriyaṃ” ti? “Upatthambhanalakkhaṇaṃ, mahārāja, vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti” ti.

“Opammaṃ karohī” ti. “Yathā, mahārāja, puriso gehe patante aññena dārunā upatthambheyya, upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na pateyya. Evameva kho, mahārāja, upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti” ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī” ti. “Yathā, mahārāja, parittakaṃ senaṃ mahatī senā bhañjeyya, tato rājā aññamaññaṃ anussāreyya anupeseyya attano (..0036) parittakāya senāya balaṃ anupadaṃ dadeyya, tāya saddhiṃ parittakā senā mahatiṃ senaṃ bhañjeyya. Evameva kho, mahārāja, upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā- ‘vīriyavā kho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti. Sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti. Suddhamattānaṃ pariharatī” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Vīriyalakkhaṇapaṇho dvādasamo.

13. Satilakkhaṇapaṇho

13. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā sati” ti? “Apilāpanalakkhaṇā, mahārāja, sati, upaggaṇhanalakkhaṇā cā” ti. “Kathaṃ, bhante, apilāpanalakkhaṇā sati” ti? “Sati, mahārāja, uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgadhamme apilāpeti ‘ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipa-

ssanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti'ti. Tato yogāvacaro sevitaḅbe dhamme sevati, ase-
vitaḅbe dhamme na sevati. Bhajitaḅbe dhamme bhajati abhajitaḅbe dhamme na
bhajati. Evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā sati'ti.

“Opammaṃ karohi'ti. “Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa bhaṇḍāgāriko
rājānaṃ cakkavattiṃ sāyaṃ pātaṃ yasaṃ sarāpeti 'ettakā, deva, te hatthī, ettakā
assā, ettakā rathā, ettakā pattī, ettakaṃ hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ
sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū'ti rañño sāpateyyaṃ apilāpeti. Evameva kho, mahā-
rāja, sati uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇitakaṇhasukkasappaṭi-
bhāgadhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā,
ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta
bojjaṅgā, ayaṃ ariyo (..0037) aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipa-
ssanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti'ti. Tato yogāvacaro sevitaḅbe dhamme sevati, ase-
vitaḅbe dhamme na sevati. Bhajitaḅbe dhamme bhajati, abhajitaḅbe dhamme na
bhajati. Evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā sati'ti.

“Kathaṃ, bhante, upaggaṇhanalakkhaṇā sati'ti? “Sati, mahārāja, uppajjamānā
hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanveti 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā.
Ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā'ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme
apanudeti, hite dhamme upaggaṇhāti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre
dhamme upaggaṇhāti. Evaṃ kho, mahārāja, upaggaṇhanalakkhaṇā sati'ti.

“Opammaṃ karohi'ti. “Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa pariṇāyakara-
tanaṃ rañño hitāhite jānāti 'ime rañño hitā, ime ahitā. Ime upakārā, ime anupakā-
rā'ti. Tato ahite apanudeti, hite upaggaṇhāti. Anupakāre apanudeti, upakāre upa-
ggaṇhāti. Evameva kho, mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānaṃ dhammānaṃ
gatiyo samanveti 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā. Ime dhammā upakārā,
ime dhammā anupakārā'ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme apanudeti, hite
dhamme upaggaṇhāti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre damme upagga-
ṇhāti. Evaṃ kho, mahārāja, upaggaṇhanalakkhaṇā sati. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahā-
rāja, bhagavatā- 'satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi'ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā'ti.

Satilakkhaṇapañho terasamo.

14. Samādhipañho

14. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo samādhi'ti? “Pamukhalakkhaṇo,
mahārāja, samādhi, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti
samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārā'ti.

“Opammaṃ (..0038) karohi'ti. “Yathā, mahārāja, kūṭāgārassa yā yāci gopāna-
siyo, sabbā tā kūṭaṅgamā honti kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭaṃ tāsamaṃ aggama-
kkhāyati. Evameva kho, mahārāja, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipa-
mukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārāti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, koci rājā caturaṅginiyā senāya saddhiṃ saṅgāmaṃ otareyya, sabbāva senā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca tappamukhā § bhavēyyuṃ tanninnā tappoṇā tappabbhārā taṃ yeva anupariyāyeyyūṃ. Evameva kho, mahārāja, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārā. Evaṃ kho, mahārāja, pamukhalakkhaṇo samādhi. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā- “samādhiṃ, bhikkhave, bhāvētha, samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti. “Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Samādhipañho cuddasamo.

15. Paññālakkaṇapañho

15. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃlakkaṇā paññā”ti? “Pubbeva kho, mahārāja, mayā vuttaṃ ‘chedanalakkhaṇā paññā’ti, api ca obhāsanalakkhaṇā paññā”ti. “Kathaṃ, bhante, obhāsanalakkhaṇā paññā”ti? “Paññā, mahārāja, uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā sammappaññāya passati”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, puriso andhakāre gehe padīpaṃ pave-seyya, pavitṭho padīpo andhakāraṃ vidhameti, obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti, rūpāni pākaṭāni karoti. Evameva kho, mahārāja, paññā (..0039) uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā sammappaññāya passati. Evaṃ kho, mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Paññālakkaṇapañho pannarasamo.

16. Nānādhammānaṃ ekakicca-abhinipphādanapañho

16. Rājā āha “bhante nāgasena, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādentī”ti? “Āma, mahārāja, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphā-denti, kilese hanantī”ti.

“Kathaṃ, bhante, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādentī, kilese hanantī? Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, senā nānā santā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca ekaṃ atthaṃ abhinipphādentī, saṅgāme parasenaṃ abhivijjanti. Evameva kho, mahārāja, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādentī, kilese hanantī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nānādhammānaṃ ekakicca-abhinipphādanapañño soḷasamo.

Mahāvaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge soḷasa pañhā.

2. Addhānavaggo

1. Dhammasantatipañño

1. Rājā (..0040) āha “bhante nāgasena, yo uppajjati, so eva so, udāhu añño”ti? Thero āha “na ca so, na ca añño”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, so yeva tvaṃ etarahi mahanto”ti? “Na hi, bhante, añño so daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, añño ahaṃ etarahi mahanto”-ti. “Evaṃ sante kho, mahārāja, mātātīpi na bhavissati, pitātīpi na bhavissati, ācariyotīpi na bhavissati, sippavātīpi na bhavissati, sīlavātīpi na bhavissati, paññavātīpi na bhavissati. Kiṃ nu kho, mahārāja, aññā eva kalalassa mātā, aññā abbudassa mātā, aññā pesiyā mātā, aññā ghanassa mātā, aññā khuddakassa mātā, aññā mahantassa mātā, añño sippaṃ sikkhati, añño sikkhito bhavati, añño pāpakkammaṃ karoti, aññassa hatthapādā chijjanti”ti? “Na hi, bhante. Tvaṃ pana, bhante, evaṃ vutte kiṃ vadeyyāsī”ti? Thero āha “ahaññeva kho, mahārāja, daharo ahosiṃ taruṇo mando uttānaseyyako, ahaññeva etarahi mahanto, ima meva kāyaṃ nissāya sabbe te ekasaṅgahitā”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpaṃ padīpeyya, kiṃ so sabbarattiṃ padīpeyyā”ti? “Āma, bhante, sabbarattiṃ padīpeyyā”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, yā purime yāme acci, sā majjhime yāme acci”ti? “Na hi bhante”ti. “Yā majjhime yāme acci, sā pacchime yāme acci”ti? “Na hi bhante”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, añño so ahosi purime yāme padīpo, añño majjhime yāme padīpo, añño pacchime yāme padīpo”ti? “Na hi bhante, taṃ yeva

nissāya sabbarattiṃ padīpito”ti. “Evameva kho, mahārāja, dhammasantati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṃ acarimaṃ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṃ saṅgahaṃ gacchatī”ti.

“Bhiyyo (..0041) opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, khīraṃ duyhamānaṃ kālantarena dadhi parivatteyya, dadhito navanītaṃ, navanītato ghaṭaṃ parivatteyya, yo nu kho, mahārāja, evaṃ vadeyya ‘yaṃ yeva khīraṃ taṃ yeva dadhi, yaṃ yeva dadhi taṃ yeva navanītaṃ, yaṃ yeva navanītaṃ taṃ yeva ghaṭaṃ’ti, sammā nu kho so, mahārāja, vadamāno vadeyyā”ti? “Na hi bhante, taṃyeva nissāya sambhūtaṃ”ti. “Evameva kho, mahārāja, dhammasantati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṃ acarimaṃ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṃ saṅgahaṃ gacchatī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Dhammasantatipaṇho paṭhamo.

2. Paṭisandahanapaṇho

2. Rājā āha “bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti? “Āma, mahārāja, yo na paṭisandahati, jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti. “Kathaṃ, bhante, jānāti”ti? “Yo hetu yo paccayo, mahārāja, paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so ‘na paṭisandahissāmī”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kassako gahapatiko kasitvā ca vapitvā ca dhaññāgāraṃ paripūreyya. So aparena samayena neva kasseyya na vappeyya, yathāsambhatañca dhaññaṃ paribhuñjeyya vā visajjeyya vā yathā paccayaṃ vā kareyya, jāneyya so, mahārāja, kassako gahapatiko ‘na me dhaññāgāraṃ paripūressatī’ti? “Āma, bhante, jāneyyā”ti. “Kathaṃ jāneyyā”ti? “Yo hetu yo paccayo dhaññāgārassa paripūraṇāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti ‘na me dhaññāgāraṃ paripūressatī”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo hetu yo paccayo paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Paṭisandahanapaṇho dutiyo.

3. Nāṇapaññāpaṇho

3. Rājā (..0042) āha “bhante nāgasena, yassa ñāṇaṃ uppannaṃ, tassa paññā uppannā”ti? “Āma, mahārāja, yassa ñāṇaṃ uppannaṃ, tassa paññā uppannā”ti. “Kiṃ, bhante, yaññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā”ti? “Āma, mahārāja, yaññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā”ti. “Yassa pana, bhante, taññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā uppannā,

kiṃ sammuyheyya so, udāhu na sammuyheyyā”ti? “Kathaci, mahārāja, sammuyheyya, kathaci na sammuyheyyā”ti. “Kuhiṃ, bhante, sammuyheyyā”ti? “Aññāta-pubbesu vā, mahārāja, sippaṭṭhānesu, agatapubbāya vā disāya, assutapubbāya vā nāmapaññattiyā sammuyheyyā”ti. “Kuhiṃ na sammuyheyyā”ti? “Yaṃ kho pana, mahārāja, tāya paññāya kataṃ ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na sammuyheyyā”ti. “Moho panassa, bhante, kuhiṃ gacchatī”ti? “Moho kho, mahārāja, ñāṇe uppannamatte tattheva nirujjhatī”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso andhakāragehe padīpaṃ āropeyya, tato andhakāro nirujjheyya, āloko pātubhaveyya. Evameva kho, mahārāja, ñāṇe uppannamatte moho tattheva nirujjhatī”ti.

“Paññā pana, bhante, kuhiṃ gacchatī”ti? “Paññāpi kho, mahārāja, sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī”ti.

“Bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī”ti, tassa opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, yo koci puriso rattiṃ lekhaṃ pesetukāmo lekhaṃ pakkosāpetvā padīpaṃ āropetvā lekhaṃ likhāpeyya, likhite pana lekhe padīpaṃ vijjhāpeyya, vijjhāpitepi padīpe lekhaṃ na vinasseyya. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī”ti.

“Bhiyyo (.0043) opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, puratthimesu janapadesu manussā anugharaṃ pañca pañca udakaghaṭakāni ṭhapenti ālimpanaṃ vijjhāpetuṃ, ghare paditte tāni pañca udakaghaṭakāni gharassūpari khipanti, tato aggi vijjhāyati, kiṃ nu kho, mahārāja, tesāṃ manussānaṃ evaṃ hoti ‘puna tehi ghaṭehi ghaṭakiccaṃ karissāmā”ti? “Na hi, bhante, alaṃ tehi ghaṭehi, kiṃ tehi ghaṭehi”ti? “Yathā, mahārāja, pañca udakaghaṭakāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Yathā te manussā, evaṃ yogāvācaro daṭṭhabbo. Yathā aggi, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā pañcahi udakaghaṭakehi aggi vijjhāpiyati, evaṃ pañcindriyehi kilesā vijjhāpiyanti, vijjhāpitāpi kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccaṃ’ti vā ‘dukkhaṃ’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, vejjo pañcamūlabhesajjāni gahetvā gilānakaṃ upasaṅkamtivā tāni pañcamūlabhesajjāni pisitvā § gilānakaṃ pāyeyya, tehi ca dosā niddhameyyuṃ, kiṃ nu kho, mahārāja, tassa vejjassa evaṃ hoti ‘puna tehi pañcamūlabhesajjehi bhesajjakiccaṃ karissāmī”ti? “Na hi, bhante, alaṃ tehi pañcamūlabhesajjehi, kiṃ tehi pañcamūlabhesajjehi”ti? “Yathā, mahārāja, pañcamūlabhesajjāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ, yathā vejjo, evaṃ yogāvācaro daṭṭhabbo. Yathā byādhi, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā byādhito puriso, evaṃ puthujjano daṭṭhabbo. Yathā pañcamūlabhesajjehi gilānassa dosā

niddhantā, dose niddhante gilāno arogo hoti, evaṃ pañcindriyehi kilesā niddhamī-
yanti, niddhamitā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā
sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccan’ti vā
‘dukkhan’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhati”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, saṅgāmāvacaro yodho pañca
kaṇḍāni gahetvā saṅgāmaṃ otareyya parasenaṃ vijetum, so saṅgāmagato tāni
pañca kaṇḍāni khippeyya, tehi ca parasenā bhijjeyya (..0044), kiṃ nu kho, mahā-
rāja, tassa saṅgāmāvacarassa yodhassa evaṃ hoti ‘puna tehi kaṇḍehi kaṇḍa-
kiccaṃ karissāmi”ti? “Na hi, bhante, alaṃ tehi kaṇḍehi, kiṃ tehi kaṇḍehī”ti?
“Yathā, mahārāja, pañca kaṇḍāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ
vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Yathā, mahārāja, saṅgā-
māvacaro yodho, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā parasenā, evaṃ kilesā
daṭṭhabbā. Yathā pañcahi kaṇḍehi parasenā bhijjati, evaṃ pañcindriyehi kilesā
bhijjanti, bhaggā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā
sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘aniccan’ti vā
‘dukkhan’ti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Ñānapaññāpañho tatiyo.

4. Paṭisandahanapuggalavediyanapañho

4. Rājā āha “bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, vedeti so kiñci dukkhaṃ
vedanan”ti? Thero āha “kiñci vedeti, kiñci na vedeti”ti. “Kiṃ vedeti, kiṃ na vedeti”-
ti? “Kāyikaṃ, mahārāja, vedanaṃ vedeti, cetasikaṃ vedanaṃ na vedeti”ti.
“Kathaṃ, bhante, kāyikaṃ vedanaṃ vedeti, kathaṃ cetasikaṃ vedanaṃ na vede-
ti”ti? “Yo hetu yo paccayo kāyikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa
tassa paccayassa anuparamā kāyikaṃ dukkhavedanaṃ vedeti, yo hetu yo
paccayo cetasikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa tassa paccayassa
uparamā cetasikaṃ dukkhavedanaṃ na vedeti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhaga-
vatā- ‘so ekaṃ vedanaṃ vedeti kāyikaṃ na cetasikan”ti.

“Bhante nāgasena, yo dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, kasmā so na parinibbāyatī”ti?
“Natthi, mahārāja, arahato anumayo vā paṭigho vā, na ca arahanto apakkaṃ
pāṭenti paripākaṃ āgamenti paṇḍitā. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sārīpu-
ttena dhammasenāpatinā-

“Nābhinandāmi (..0045) maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
kālañca paṭikañkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā.

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
kālañca paṭikañkhāmi, sampajāno patissato”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti §.

Paṭisandahanapuggalavediyanapañho catuttho.

5. Vedanāpañho

5. Rājā āha “bhante nāgasena, sukhā vedanā kusalā vā akusalā vā abyākatā vā”-ti? “Siyā, mahārāja, kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā”ti. “Yadi, bhante, kusalā na dukkhā, yadi dukkhā na kusalā, kusalaṃ dukkhanti nuppajjati”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha purisassa hatthe tattaṃ ayoguḷaṃ nikkhipeyya, dutiye hatthe sītaṃ himapiṇḍaṃ nikkhipeyya, kiṃ nu kho, mahārāja, ubhopi te daheyyun”-ti? “Āma, bhante, ubhopi te daheyyun”ti. “Kiṃ nu kho, te mahārāja, ubhopi uṇhā”ti? “Na hi bhante”ti. “Kiṃ pana te, mahārāja, ubhopi sītalā”ti? “Na hi bhante”-ti. “Ājānāhi niggahaṃ yadi tattaṃ dahati, na ca te ubhopi uṇhā, tena nuppajjati. Yadi sītaṃ dahati, na ca te ubhopi sītalā, tena nuppajjati. Kissa pana te, mahārāja, ubhopi dahanti, na ca te ubhopi uṇhā, na ca te ubhopi sītalā? Ekaṃ uṇhaṃ, ekaṃ sītaṃ, ubhopi te dahanti, tena nuppajjati”ti. “Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapitaṃ, sādhu atthaṃ jappehi”ti. Tato thero abhidhammasaṃyuttāya kathāya rājānaṃ milindaṃ saññāpesi-

“Chayimāni, mahārāja, gehanissitāni somanassāni, cha nekkhammanissitāni somanassāni, cha gehanissitāni domanassāni, cha nekkhammanissitāni domanassāni, cha gehanissitā upekkhā, cha nekkhammanissitā upekkhāti, imāni cha chakkāni, atītāpi chattiṃsavidhā vedanā, anāgatāpi (..0046) chattiṃsavidhā vedanā, paccuppannāpi chattiṃsavidhā vedanā, tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisampiṇḍetvā aṭṭhasataṃ vedanā hontī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Vedanāpañho pañcama.

6. Nāmarūpa-ekattanānattapañho

6. Rājā āha “bhante nāgasena, ko paṭisandahatī”ti? Thero āha “nāmarūpaṃ kho, mahārāja, paṭisandahatī”ti. “Kiṃ imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahatī”ti? “Na kho, mahārāja, imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahati, iminā pana, mahārāja, nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kamma añaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahatī”ti. “Yadi, bhante, na imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahati, nanu so mutto bhavissati pāpakehi kammehī”ti? Thero āha “yadi na paṭisandahati, mutto bhavessya pāpakehi kammehi. Yasmā ca kho, mahārāja, paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso añaṅatarassa purisassa ambaṃ avahareyya, tamenam ambasāmiko gahetvā rañño dasseyya ‘iminā deva purisena mayhaṃ ambā avahaṭā’ti, so evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, deva, imassa ambe avaharāmi, añaṅe te ambā, ye iminā ropitā, añaṅe te ambā, ye mayā avahaṭā, nāhaṃ daṇḍappatto’ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso daṇḍappatto bhavessya”ti? “Āma, bhante, daṇḍappatto bhavessya”ti. “Kena kāraṇenā”ti? “Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, purimaṃ, bhante, ambaṃ appaccakkhāya pacchimana ambena so puriso daṇḍappatto bhavessya”ti. “Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kamma añaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso añaṅatarassa purisassa sāliṃ avahareyya ...pe... ucchuṃ avahareyya ...pe... yathā mahārāja koci puriso hemantakāle aggiṃ jāletvā visibbetvā (..0047) § avijjhāpetvā pakka-meyya, atha kho so aggi añaṅatarassa purisassa khettaṃ ḍaheyya §, tamenam khettsāmiko gahetvā rañño dasseyya ‘iminā, deva, purisena mayhaṃ khettaṃ daḍḍhan’ti. So evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, deva, imassa khettaṃ jhāpemi, añaṅo so aggi, yo mayā avijjhāpito, añaṅo so aggi, yenimassa khettaṃ daḍḍhaṃ, nāhaṃ daṇḍappatto’ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso daṇḍappatto bhavessya”ti? “Āma, bhante, daṇḍappatto bhavessya”ti. “Kena kāraṇenā”ti? “Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, purimaṃ, bhante, aggiṃ appaccakkhāya pacchimana agginā so puriso daṇḍappatto bhavessya”ti. “Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kamma añaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpaṃ ādāya pāsādaṃ abhirūhitvā bhuñjeyya, padīpo jhāyamāno tiṇaṃ jhāpeyya, tiṇaṃ jhāyamānaṃ gharaṃ jhāpeyya, gharaṃ jhāyamānaṃ gāmaṃ jhāpeyya, gāmajano taṃ purisaṃ gahetvā evaṃ vadeyya ‘kissa tvaṃ, bho purisa, gāmaṃ jhāpesī’ti, so evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, bho, gāmaṃ jhāpemi, añaṅo so padīpaggi, yassāhaṃ ālokena bhuñjiṃ, añaṅo so aggi, yena gāmo jhāpito’ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyūṃ, kassa tvaṃ, mahārāja, aṭṭhaṃ § dhāreyyāsī”ti? “Gāmajanassa bhante”ti. “Kiṃ kāraṇā”ti? “Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato eva so aggi nibbatto”ti. “Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi añaṃ mārāṇantikaṃ nāmarūpaṃ, añaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā na mutto pāpakehi kammehī”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso dahariṃ dārikam vāretvā suṅkam datvā pakkameyya. Sā aparena samayena mahatī assa vayappattā, tato añño puriso suṅkam datvā vivāhaṃ kareyya, itaro āgantvā evaṃ vadeyya ‘kissa pana me tvaṃ, ambho purisa, bhariyaṃ nesī’ti? So evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ tava bhariyaṃ nemi, aññā sā dārikā daharī taruṇī, yā (..0048) tayā vāritā ca dinnasuṅkā ca, aññāyaṃ dārikā mahatī vayappattā mayā vāritā ca dinnasuṅkā cā’ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyūṃ. Kassa tvaṃ, mahārāja, aṭṭaṃ dhāreyyāsī’ti? “Purimassa bhante”ti. “Kiṃ kāraṇā”ti? “Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato yeva sā mahatī nibbattā”ti. “Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi aññaṃ māraṇantikaṃ nāmarūpaṃ, aññaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā napaṃimutto pāpakehi kammehi”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso gopālakassa hatthato khīraghaṭaṃ kiṇṭvā tasseva hatthe nikkhipitvā pakkameyya ‘sve gahetvā gamissāmī’ti, taṃ aparajju dadhi sampajjeyya. So āgantvā evaṃ vadeyya ‘dehi me khīraghaṭaṃ’ti. So dadhiṃ dasseyya. Itaro evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ tava hatthato dadhiṃ kiṇāmi, dehi me khīraghaṭaṃ’ti. So evaṃ vadeyya ‘ajānato te khīraṃ dadhibhūtaṃ’ti te vivadamānā tava santike āgaccheyyūṃ, kassa tvaṃ mahārāja, aṭṭaṃ dhāreyyāsī’ti? “Gopālakassa bhante”ti. “Kiṃ kāraṇā”ti? “Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ”ti. “Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi aññaṃ māraṇantikaṃ nāmarūpaṃ, aññaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā na paṃimutto pāpakehi kammehi”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nāmarūpa-ekattanānattapaṇho chaṭṭho.

7. Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapaṇho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, tvaṃ pana paṭisandahissasī”ti? “Alaṃ, mahārāja, kiṃ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sace, mahārāja, sa-upādāno bhavissāmi, paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmi”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso rañño adhikāraṃ kareyya. Rājā tuṭṭho adhikāraṃ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, so (..0049) ce janassa āroceyya ‘na me rājā kiñci paṭikarotī’ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso yuttakārī bhaveyyā”ti? “Na hi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, kiṃ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sace sa-upādāno bhavissāmi, paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmi”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapaṇho sattamo.

8. Nāmarūpaṭisandahanapañho

8. Rājā āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘nāmarūpan’ti, tattha katamaṃ nāmaṃ, katamaṃ rūpan’ti. “Yaṃ tattha, mahārāja, oḷārikaṃ, etaṃ rūpaṃ, ye tattha sukhumā cittacetāsikā dhammā, etaṃ nāman’ti. “Bhante nāgasena, kena kāraṇena nāmaṃ yeva na paṭisandahati, rūpaṃ yeva vā”ti? “Aññamaññūpanissitā, mahārāja, ete dhammā ekatova uppajanti”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kukkuṭiyā kalalaṃ na bhavēyya, aṇḍampi na bhavēyya, yañca tattha kalalaṃ, yañca aṇḍaṃ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṃ uppatti hoti. Evameva kho, mahārāja, yadi tattha nāmaṃ na bhavēyya, rūpampi na bhavēyya, yañceva tattha nāmaṃ, yañceva rūpaṃ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṃ uppatti hoti. Evameva dīghamaddhānaṃ sandhāvitā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nāmarūpaṭisandahanapañho aṭṭhamo.

9. Addhānapañho

9. Rājā āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘dīghamaddhānan’ti, kimetaṃ addhānaṃ nāmā”ti? “Atīto, mahārāja, addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhā”ti. “Kiṃ pana, bhante, sabbe addhā atthī”ti? “Koci, mahārāja (..0050), addhā atthi, koci natthī”ti. “Katamo pana, bhante, atthi, katamo natthī”ti? “Ye te, mahārāja, saṅkhārā atītā vigatā niruddhā vipariṇatā, so addhā natthi, ye dhammā vipākā, ye ca vipākadhammadhammā, ye ca aññatra paṭisandhiṃ denti, so addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra uppannā, so ca addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra anuppannā, so addhā natthi. Ye ca sattā parinibbutā, so ca addhā natthi parinibbutattā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Addhānapañho navamo.

Addhānavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge nava pañhā.

3. Vicāravaggo

1. Addhānamūlapañho

1. Rājā (..0051) āha “bhante nāgasena, atītassa addhānassa kiṃ mūlaṃ, anāgatassa addhānassa kiṃ mūlaṃ, paccuppannassa addhānassa kiṃ mūlan”ti? “Atītassa ca, mahārāja, addhānassa anāgatassa ca addhānassa paccuppannassa ca addhānassa avijjā mūlaṃ. Avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatana-paccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa addhānassa § purimā koṭi na paññāyati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Addhānamūlapañho paṭhamo.

2. Purimakoṭipañho

2. Rājā āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyati’ti, tassa opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, puriso parittaṃ § bijaṃ pathaviyaṃ nikkhipeyya, tato aṅkuro utṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitvā phalaṃ dadeyya. Tato bijaṃ gahetvā puna ropeyya, tatopi aṅkuro utṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitvā phalaṃ dadeyya. Evametissā santatiyā atthi anto”ti? “Natthi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyati”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, kukkuṭiyā aṇḍaṃ bhavye, aṇḍato kukkuṭi kukkuṭiyā aṇḍanti. Evametissā santatiyā atthi anto”ti? “Natthi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyati”ti.

“Bhiyyo (..0052) opammaṃ karohi”ti. Thero pathaviyā cakkamaṃ likhitvā milindaṃ rājānaṃ etadavoca “atthi, mahārāja, imassa cakkassa anto”ti? “Natthi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, imāni cakkāni vuttāni bhagavatā ‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā kammaṃ, kammato puna cakkhuṃ jāyati’ti. Evametissā santatiyā atthi anto”ti? “Natthi bhante”ti.

“Sotañca paṭicca sadde ca ...pe... manañca paṭicca dhamme ca

uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā kammaṃ, kammato puna mano jāyati”ti. Evametissā santatiyā atthi anto”ti? “Natthi bhante”ti. “Eva meva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Purimakoṭipaṅho dutiyo.

3. Koṭipaṅñāyanapaṅho

3. Rājā āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyati’ti, katamā ca sā purimā koṭi”ti? “Yo kho, mahārāja, atīto addhā, esā purimā koṭi”ti. “Bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyati’ti, kiṃ pana, bhante, sabbāpi purimā koṭi na paññāyati”ti? “Kāci, mahārāja, paññāyati, kāci na paññāyati”ti. “Katamā, bhante, paññāyati, katamā na paññāyati”ti? “Ito pubbe, mahārāja, sabbena sabbam sabbathā sabbam avijjā nāhosīti esā purimā koṭi na paññāyati, yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, esapa purimā koṭi paññāyati”ti.

“Bhante nāgasena, yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, nanu taṃ ubhato chinnaṃ atthaṃ gacchati”ti? “Yadi, mahārāja, ubhato chinnaṃ atthaṃ gacchati, ubhato (..0053) chinnā sakkā vaḍḍhetun”ti? “Āma, sāpi sakkā vaḍḍhetun”ti.”Nāhaṃ, bhante, etaṃ pucchāmi koṭito sakkā vaḍḍhetun”ti? “Āma sakkā vaḍḍhetun”ti.

“Opammaṃ karohi”ti. Thero tassa rukkhūpamaṃ akāsi, khandhā ca kevalassa dukkhakkhandhassa bījānī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Koṭipaṅñāyanapaṅho tatiyo.

4. Saṅkhārajāyamānapaṅho

4. Rājā āha “bhante nāgasena, atthi keci saṅkhārā, ye jāyanti”ti? “Āma, mahārāja, atthi saṅkhārā, ye jāyanti”ti. “Katame te, bhante”ti? “Cakkhusmiṅca kho, mahārāja, sati rūpesu ca cakkhuviññāṇaṃ hoti, cakkhuviññāṇe sati cakkhusamphasso hoti, cakkhusamphasse sati vedanā hoti, vedanāya sati taṇhā hoti, taṇhāya sati upādānaṃ hoti, upādāne sati bhavo hoti, bhavo sati jāti hoti, jātiyā sati jarāmaṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evame tassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Cakkhusmiṅca kho, mahārāja, asati rūpesu ca asati cakkhuviññāṇaṃ na hoti, cakkhuviññāṇe asati cakkhusamphasso na hoti, cakkhusamphasse asati vedanā na hoti, vedanāya asati

taṅhā na hoti, taṅhāya asati upādānaṃ na hoti, upādāne asati bhavo na hoti, bhavo asati jāti na hoti, jātiyā asati jarāmaṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassu-pāyāsā na honti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Saṅkhārajāyamānapaṅho catuttho.

5. Bhavantaṅkhārajāyamānapaṅho

5. Rājā (..0054) āha “bhante nāgasena, atthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti”ti? “Natthi, mahārāja, keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho, mahārāja, saṅkhārā jāyanti”ti.

“Opammaṃ karohi”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idaṃ gehaṃ abhavantāṃ jātaṃ, yattha tvaṃ nisinnosi”ti? “Natthi kiñci, bhante, idha abhavantāṃ jātaṃ, bhavantāṃ yeva jātaṃ, imāni kho, bhante, dārūni vane ahesuṃ, ayañca mattikā pathaviyaṃ ahosi, itthīnañca purisānañca tajjena vāyāmena evamidaṃ gehaṃ nibbattaṃ”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, ye keci bijagāma bhūtagāmā pathaviyaṃ nikkhattā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjamānā pupphāni ca phalāni ca dadeyyuṃ, na te rukkhā abhavantā jātā, bhavantā yeva te rukkhā jātā. Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva te saṅkhārā jāyanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, kumbhakāro pathaviyā mattikaṃ uddharitvā nānābhājanāni karoti, na tāni bhājanāni abhavantāni jātāni, bhavantāni yeva jātāni. Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, viṇāya pattaṃ na siyā, cammaṃ na siyā, doṇi na siyā, daṇḍo na siyā, upavīṇo na siyā, tantiyo na siyuṃ, koṇo na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya saddo”ti? “Na hi bhante”ti. “Yato ca kho, mahārāja, viṇāya pattaṃ siyā, cammaṃ siyā, doṇi siyā, daṇḍo siyā, upavīṇo siyā, tantiyo siyuṃ, koṇo siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo siyā, jāyeyya saddo”ti? “Āma, bhante, jāyeyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi”ti. “Yathā, mahārāja, araṇi na siyā, araṇipotako na siyā, araṇiyottakaṃ na siyā, uttarāraṇi na (..0055) siyā, coḷakaṃ na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya so aggī”ti? “Na hi bhante”ti. “Yato ca kho, mahārāja, araṇi siyā, araṇipotako siyā, araṇiyottakaṃ siyā, uttarāraṇi siyā, coḷakaṃ siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo siyā, jāyeyya so aggī”ti? “Āma, bhante, jāyeyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, maṇi na siyā, ātapo na siyā, gomayaṃ na siyā, jāyeyya so aggī”ti? “Na hi bhante”ti. “Yato ca kho, mahārāja, maṇi siyā, ātapo siyā, gomayaṃ siyā, jāyeyya so aggī”ti? “Āma, bhante, jāyeyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, ādāso na siyā, ābhā na siyā, mukhaṃ na siyā, jāyeyya attā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Yato ca kho, mahārāja, ādāso siyā, ābhā siyā, mukhaṃ siyā, jāyeyya attā”ti? “Āma, bhante, jāyeyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Bhavantasaṅkhārajāyamānapaṅho pañcamo.

6. Vedagūpaṅho

6. Rājā āha “bhante nāgasena, vedagū upalabbhati”ti? “Ko panesa, mahārāja, vedagū nāmā”ti? “Yo, bhante, abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṃ passati, sotena saddaṃ suṇāti, ghānena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti, yathā mayaṃ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṃ, tena tena vātapānena passeyyāma, puratthimenapi vātapānena passeyyāma, pacchimenapi (..0056) vātapānena passeyyāma, uttarenapi vātapānena passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena passeyyāma. Evameva kho, bhante, ayaṃ abbhantare jīvo yena yena dvārena icchati passituṃ, tena tena dvārena passati”ti.

Thero āha “pañcadvāraṃ, mahārāja, bhaṇissāmi, taṃ suṇohi, sādhukaṃ manasikarohi, yadi abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṃ passati, yathā mayaṃ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṃ, tena tena vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, puratthimenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, pacchimenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, uttarenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, evametena abbhantare jīvena sotenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, ghānenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, jivhāyapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, kāyenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, manasāpi rūpaṃ yeva passitabbaṃ; cakkhunāpi saddo yeva sotabbo, ghānenapi saddo yeva sotabbo, jivhāyapi saddo yeva sotabbo, kāyenapi saddo yeva sotabbo, manasāpi saddo yeva sotabbo; cakkhunāpi gandho yeva ghāyitabbo, sotenapi gandho yeva ghāyitabbo, jivhāyapi gandho yeva ghāyitabbo, kāyenapi gandho yeva ghāyitabbo, manasāpi gandho yeva ghāyitabbo; cakkhunāpi raso yeva sāyitabbo, sotenapi raso yeva sāyitabbo, ghānenapi raso yeva sāyitabbo, kāyenapi raso yeva sāyitabbo, manasāpi raso yeva sāyitabbo; cakkhunāpi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, sotenapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusi-

tabbaṃ, ghānenapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, jivhāyapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, manasāpi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ; cakkhunāpi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, sotenapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, ghānenapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, jivhāyapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, kāyenapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ”ti? “Na hi bhante”ti.

“Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā vā pana, mahārāja, mayaṃ idha pāsāde nisinnā imesu jālavātapānesu ugghāṭitesu mahantena ākāsenā bahimukhā suṭṭhutamaṃ rūpaṃ passāma, evame-tena abbhantare jivenāpi cakkhudvāresu ugghāṭitesu mahantena ākāsenā suṭṭhutamaṃ rūpaṃ passitabbaṃ, sotesu ugghāṭitesu ...pe... ghāne (..0057) ugghāṭite ...pe... jivhāya ugghāṭitāya ...pe... kāye ugghāṭite mahantena ākāsenā suṭṭhutamaṃ saddo sotabbo, gandho ghāyitabbo, raso sāyitabbo, phoṭṭhabbo phusitabbo”-ti? “Na hi bhante”ti.

“Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake tiṭṭheyya, jānāsi tvaṃ, mahārāja, ‘ayaṃ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake ṭhito’”ti? “Āma, bhante, jānāmī”ti. “Yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ dinno anto pavisitvā tava purato tiṭṭheyya, jānāsi tvaṃ, mahārāja, ‘ayaṃ dinno anto pavisitvā mama purato ṭhito’”ti? “Āma, bhante, jānāmī”ti. “Evameva kho, mahārāja, abbhantare so jīvo jivhāya rase nikkhitte jāneyya ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā”ti? “Āma, bhante, jāneyyā”ti. “Te rase anto pavitṭhe jāneyya ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā”ti. “Na hi bhante”ti.

“Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā, mahārāja, kocideva puriso madhughaṭasataṃ āharāpetvā madhudoṇiṃ pūrāpetvā purisassa mukhaṃ pidahitvā § madhudoṇiyā pakkhipeyya, jāneyya, mahārāja, so puriso madhuṃ sampannaṃ vā na sampannaṃ vā”ti? “Na hi bhante”-ti. “Kena kāraṇenā”ti. “Na hi tassa, bhante, mukhe madhu pavitṭhan”ti.

“Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ”-ti. “Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapituṃ; sādhu, bhante, atthaṃ jappehī”ti.

mahārāja, cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, taṃsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṃ manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhati, sotañca paṭicca sadde ca ...pe... manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, taṃsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā (..0058) jīvitindriyaṃ manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhati” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

7. Cakkhuviññāṇādipañho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati” ti? “Āma, mahārāja, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati” ti.

“Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, paṭhamaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṃ, udāhu manoviññāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, pacchā cakkhuviññāṇaṃ” ti? “Paṭhamaṃ, mahārāja, cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṃ” ti.

“Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhi’ ti, udāhu manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmi’” ti? “Na hi, mahārāja, anālāpo tesam aññamaññehi” ti.

“Kathaṃ, bhante nāgasena, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati” ti? “Ninnattā ca, mahārāja, dvārattā ca ciṇṇattā ca samudācaritattā cā” ti.

“Kathaṃ, bhante nāgasena, ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohi” ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, deve vassante katamena udakaṃ gaccheyyā” ti? “Yena, bhante, ninnaṃ, tena gaccheyyā” ti. “Athāparena samayena devo vasseyya, katamena taṃ udakaṃ gaccheyyā” ti. “Yena, bhante, purimaṃ udakaṃ gataṃ, tampi tena gaccheyyā” ti.

“Kiṃ nuṃ kho, mahārāja, purimaṃ udakaṃ pacchimaṃ udakaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhi’ ti, pacchimaṃ vā udakaṃ purimaṃ udakaṃ āṇāpeti ‘yena tvaṃ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmi’” ti. “Na hi, bhante, anālāpo (..0059) tesam aññamaññehi, ninnattā gacchanti” ti. “Evameva kho, mahārāja, ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhi’ ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmi’ ti, anālāpo tesam aññamaññehi, ninnattā uppajjanti” ti.

“Kathaṃ, bhante nāgasena, dvārattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Apepammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, rañño paccantimaṃ nagaraṃ assa daḥhapākāratoraṇaṃ ekadvāraṃ, tato puriso nikkhamitukāmo bhavye, katamena nikkhameyyā”ti? “Dvārena, bhante, nikkhameyyā”ti. “Athāparo puriso nikkhamitukāmo bhavye, katamena so nikkhameyyā”ti? “Yena, bhante, purimo puriso nikkhanto, sopi tena nikkhameyyā”ti.

“Kiṃ nu kho, mahārāja, purimo puriso pacchimaṃ purisaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī’ti, pacchimo vā puriso purimaṃ purisaṃ āṇāpeti ‘yena tvam gacchissasi, ahampi tena gacchissāmi’ti. “Na hi, bhante, anālāpo tesam aññamaññehi, dvārattā gacchanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, dvārattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yathāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhaviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvam uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmi’ti, anālāpo tesam aññamaññehi, dvārattā uppajjanti”ti.

“Kathaṃ, bhante nāgasena, ciṇṇattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, paṭhamaṃ ekaṃ sakaṭaṃ gaccheyya, atha dutiyaṃ sakaṭaṃ katamena gaccheyyā”ti? “Yena, bhante, purimaṃ sakaṭaṃ gataṃ, tampi tena gaccheyyā”ti.

“Kiṃ nu kho, mahārāja, purimaṃ sakaṭaṃ pacchimaṃ sakaṭaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī’ti, pacchimaṃ vā sakaṭaṃ purimaṃ sakaṭaṃ (..0060) āṇāpeti ‘yena tvam gacchissasi, ahampi tena gacchissāmi’”ti. “Na hi, bhante, anālāpo tesam aññamaññehi, ciṇṇattā gacchanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, ciṇṇattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yathāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhaviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvam uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmi’ti, anālāpo tesam aññamaññehi, ciṇṇattā uppajjanti”ti.

“Kathaṃ, bhante nāgasena, samudācaritattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, muddāgaṇanāsaṅkhyālekḥāsippaṭṭhānesu ādikammikassa dandhāyanā bhavati, athāparena samayena nisammakiriyāya samudācaritattā adandhāyanā bhavati. Evameva kho, mahārāja, samudācaritattā yattha cakkhaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yathāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhaviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvam uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmi’ti, anālāpo tesam aññamaññehi, samudācaritattā uppajjanti”ti.

“Bhante nāgasena, yattha sotaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati ...pe... yattha ghānaviññāṇaṃ uppajjati ...pe... yattha jivhāviññāṇaṃ uppajjati ...pe... yattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati” - ti? “Āma, mahārāja, yattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati”ti.

“Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, paṭhamaṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, pacchā

manoviññāṇaṃ, udāhu manoviññāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, pacchā kāyaviññāṇa-
n”ti? “Kāyaviññāṇaṃ, mahārāja, paṭhamaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇan”ti.

“Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, ...pe... anālāpo tesaṃ aññamaññehi, samudā-
caritattā uppajjanti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Cakkhuvīññāṇādīpaṇho sattamo.

8. Phassalakkhaṇapaṇho

8. Rājā (..0061) āha “bhante nāgasena, yattha manoviññāṇaṃ uppajjati,
phassopi vedanāpi tattha uppajjati”ti? “Āma, mahārāja, yattha manoviññāṇaṃ
uppajjati, phassopi tattha uppajjati, vedanāpi tattha uppajjati, saññāpi tattha uppa-
jjati, cetanāpi tattha uppajjati, vitakkopi tattha uppajjati, vicāropi tattha uppajjati,
sabbepi phassappamukhā dhammā tattha uppajjanti”ti.

“Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo phasso”ti? “Phusanalakkhaṇo, mahārāja,
phasso”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyuṃ, tesu yathā eko
meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ.
Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, dve pāṇi vajjeyyuṃ, tesu yathā
eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ.
Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, dve sammā vajjeyyuṃ, tesu
yathā eko sammo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo sammo, evaṃ rūpaṃ
daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Phassalakkhaṇapaṇho aṭṭhamo.

9. Vedanālakkhaṇapaṇho

9. “Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā vedanā”ti? “Vedayitalakkhaṇā, mahārāja,
vedanā anubhavanalakkhaṇā cā”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso rañño adhikāraṃ
kareyya, tassa rājā tuṭṭho adhikāraṃ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāma-
guṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa ‘mayā kho pubbe
rañño adhikāro kato, tassa me rājā (..0062) tuṭṭho adhikāraṃ adāsi, svāhaṃ tato-
nidānaṃ imaṃ evarūpaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso kusalaṃ kammaṃ katvā kāyassa

bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjeyya, so ca tattha dibbehi pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa ‘svāhaṃ kho pubbe kusalaṃ kammaṃ akāsiṃ, sohaṃ tatonidānaṃ imaṃ eva-rūpaṃ vedanaṃ vedayāmi’ti, evaṃ kho, mahārāja, vedayitalakkhaṇā vedanā anu-bhavanalakkhaṇā cā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Vedanālakkhanaṇapaṇho navamo.

10. Saññālakkhanaṇapaṇho

10. “Bhante nāgasena, kiṃlakkhanaṇā saññā”ti? “Sañjānanalakkhaṇā, mahārāja, saññā. Kiṃ sañjānāti? Nīlampi sañjānāti, pītampi sañjānāti, lohītampi sañjānāti, odātampi sañjānāti, mañjiṭṭhampi § sañjānāti. Evaṃ kho, mahārāja, sañjānanalakkhaṇā saññā”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko bhaṇḍāgāraṃ pavisitvā nīlapītalohītodātamañjiṭṭhāni § rājabhogāni rūpāni passitvā sañjānāti. Evaṃ kho, mahārāja, sañjānanalakkhaṇā saññā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Saññālakkhanaṇapaṇho dasamo.

11. Cetanālakkhanaṇapaṇho

11. “Bhante nāgasena, kiṃlakkhanaṇā cetanā”ti? “Cetayitalakkhaṇā, mahārāja, cetanā abhisankharaṇalakkhaṇā cā”ti.

ñkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanāpi dukkhito bhavēyya, parepi dukkhitā bhavēyyuṃ. Evameva kho, mahārāja, idhekacco puggalo akusalam kammaṃ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yēpi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

“Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso sappinavanītatelamadhuphāṇitaṃ ekajjhaṃ abhisañkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanā sukhito bhavēyya, parepi sukhitā bhavēyyuṃ. Evameva kho, mahārāja, idhekacco puggalo kusalam kammaṃ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjati. Yēpi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjanti. Evaṃ kho, mahārāja, cetayitalakkhaṇā cetanā abhisañkharāṇalakkhaṇā cā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Cetanālakkaṇapaṇho ekādasamo.

12. Viññāṇalakkhaṇapaṇho

12. “Bhante nāgasena, kiṃlakkaṇaṃ viññāṇaṃ”ti? “Vijānanalakkhaṇaṃ, mahārāja, viññāṇaṃ”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, nagaraguttiko majjhe nagarasiṅghāṭake nisinna passeyya puratthimadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya dakkhiṇadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya pacchimadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya uttaradisato purisaṃ āgacchantaṃ. Evameva kho, mahārāja, yañca puriso cakkhunā rūpaṃ passati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca sotena saddaṃ suṇāti, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca ghānena gandhaṃ ghāyati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca jivhāya rasaṃ sāyati, taṃ viññāṇena (..0064) vijānāti. Yañca kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, taṃ viññāṇena vijānāti, yañca manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāṇena vijānāti. Evaṃ kho, mahārāja, vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Viññāṇalakkhaṇapaṇho dvādasamo.

13. Vitakkalakkhaṇapaṇho

13. “Bhante nāgasena, kiṃlakkaṇo vitakko”ti? “Appanālakkaṇo mahārāja, vitakko”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, vaḍḍhakī suparikammakataṃ dāruṃ

sandhismiṃ appeti, evameva kho, mahārāja, appanālakkaṇo vitakko”ti.
“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Vitakkalakkhaṇapaṇho terasamo.

14. Vicāralakkhaṇapaṇho

14. “Bhante nāgasena, kiṃlakkaṇo vicāro”ti? “Anumajjanalakkhaṇo, mahārāja, vicāro”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kaṃsathālaṃ ākoṭitaṃ pacchā anuravati anusandahati §, yathā, mahārāja, ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Yathā anuravanā §, evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Vicāralakkhaṇapaṇho cuddasamo.

Vicāravaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge cuddasa paṇhā.

4. Nibbānavaggo

1. Phassādivinibbhujanapaṇho

1. Rājā (..0065) āha “bhante nāgasena, sakkā imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paṇṇāpetuṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’ti”? “Na sakkā, mahārāja, imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paṇṇāpetuṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, rañño sūdo arasaṃ vā rasaṃ vā § kareyya, so tattha dadhimpī pakkhipeyya, loṇampi pakkhipeyya, siṅgiverampi pakkhipeyya, jīrakampi pakkhipeyya, maricampi pakkhipeyya, aññānīpi pakārānī pakkhipeyya, tamenāṃ rājā evaṃ vadeyya, ‘dadhissa me rasaṃ āhara, loṇassa me rasaṃ āhara, siṅgiverassa me rasaṃ āhara, jīrakassa me rasaṃ āhara, maricassa me rasaṃ āhara, sabbesaṃ me pakkhittānaṃ rasaṃ āharā’ti. Sakkā nu kho, mahārāja, tesāṃ rasānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā

rasaṃ āharitum ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā”ti? “Na hi, bhante, sakkā tesam rasānaṃ ekatobhāvagaṭānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā rasaṃ āharitum ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, na sakkā imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagaṭānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaṛaṇaṃ paññāpetum ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’ti, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahanti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Phassādivinibbhujanapaṇho paṭhamo.

2. Nāgasenapaṇho

2. Thero (..0066) āha “loṇaṃ, mahārāja, cakkhuviññeyyan”ti. “Āma, bhante, cakkhuviññeyyan”ti. “Suṭṭhu kho, mahārāja, jānāhi”ti. “Kiṃ pana, bhante, jivhāviññeyyan”ti? “Āma, mahārāja, jivhāviññeyyan”ti. “Kiṃ pana, bhante, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānāti”ti? “Āma, mahārāja, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānāti”.

“Yadi, bhante, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānāti, kissa pana taṃ sakaṭehi balibaddā § āharanti, nanu loṇameva āharitabban”ti? “Na sakkā, mahārāja, loṇameva āharitum ekatobhāvagaṭā ete dhammā gocaranānattagaṭā loṇaṃ garubhāvo cāti. Sakkā pana, mahārāja, loṇaṃ tulāya tulayitun”ti? “Āma, bhante, sakkā”ti. “Na sakkā, mahārāja, loṇaṃ tulāya tulayitum, garubhāvo tulāya tuliyatī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nāgasenapaṇho dutiyo.

3. Pañcāyatanakammanibbattapaṇho

3. Rājā āha “bhante nāgasena, yānimāni pañcāyatanāni, kiṃ nu tāni nānākammehi nibbattāni, udāhu ekena kammenā”ti? “Nānākammehi, mahārāja, nibbattāni, na ekena kammenā”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, ekasmiṃ khetto nānābijāni vappeyyum, tesam nānābijānaṃ nānāphalāni nibbatteyyun”ti? “Āma, bhante, nibbatteyyun”ti. “Evameva kho, mahārāja, yāni yāni pañcāyatanāni, tāni tāni nānākammehi nibbattāni, na ekena kammenā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Pañcāyatanakammanibbattapaṇho tatiyo.

4. Kammanānākaṇapaṇho

4. Rājā (..0067) āha “bhante nāgasena, kena kāraṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto”ti?

Thero āha “kissa pana, mahārāja, rukkhā na sabbe samakā, aññe ambulā, aññe lavaṇā, aññe tittakā, aññe kaṭukā, aññe kasāvā, aññe madhurā”ti? “Maññāmi, bhante, bījānaṃ nānākaṇena”ti. “Evameva kho, mahārāja, kammānaṃ nānākaṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā, aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto. Bhāsitaṃpetamaṃ mahārāja bhagavatā- ‘kammassakā, māṇava, sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū kammappaṭṭisaraṇā, kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnappaṇītatāyā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Kammanānākaṇapaṇho catuttho.

5. Vāyāmakaraṇapaṇho

5. Rājā āha “bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘kinti imaṃ dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ nuppajjeyyā”ti. Etadatthā, mahārāja, amhākaṃ pabbajjā”ti. “Kiṃ paṭikacceva vāyamitena, nanu sampatte kāle vāyamitabban”ti? Thero āha “sampatte kāle, mahārāja, vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ pipāsito bhavyeyyāsi, tadā tvaṃ udapānaṃ khaṇāpeyyāsi, taḷākaṃ khaṇāpeyyāsi ‘pānīyaṃ pivissāmī”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sampatte kāle (..0068) vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ bubhukkhito bhavyeyyāsi, tadā tvaṃ khettaṃ kasāpeyyāsi, sāliṃ ropāpeyyāsi, dhaññaṃ atiharāpeyyāsi ‘bhattaṃ bhuñjissāmī”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā te saṅgāmo paccupaṭṭhito bhavyeyya, tadā tvaṃ parikhaṃ khaṇāpeyyāsi, pākāraṃ kārāpeyyāsi, gopuraṃ kārāpeyyāsi, aṭṭālakkaṃ kārāpeyyāsi, dhaññaṃ atiharāpeyyāsi,

tadā tvaṃ hatthismiṃ sikkheyyāsi, assasmiṃ sikkheyyāsi, rathasmiṃ sikkheyyāsi,
dhanusmiṃ sikkheyyāsi, tharusmiṃ sikkheyyāsi”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva
kho, mahārāja, sampatte kāle vāyāmo

akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati. Bhāsitampeṭaṃ mahārāja bhagavatā-

“Paṭikacceva taṃ kayirā, yaṃ jaññā hitamattano;
na sākaṭikacintāya, mantā dhīro parakkame.

“Yathā sākaṭiko maṭṭhaṃ §, samaṃ hitvā mahāpathaṃ.
visamaṃ maggamāruyha, akkhacchinna jhāyati.

“Evaṃ dhammā apakkamma, adhammamanuvattiya;
mando maccu mukhaṃ patto, akkhacchinna jhāyati” ti §.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Vāyāmakaraṇapañho pañcama.

6. Nerayikaggi-uṇhabhāvapañho

6. Rājā āha “bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘pākatika-aggito nerayiko aggi mahābhīṭapataro hoti, khuddakopi pāsāṇo (..0069) pākatike aggimhi pakkhitto divasampi paccamāno § na vilayaṃ gacchati, kūṭāgāramattopi pāsāṇo nerayikaggimhi pakkhitto khaṇena vilayaṃ gacchati” ti, etaṃ vacanaṃ na saddahāmi, evañca pana vadetha ‘ye ca tattha uppannā sattā, te anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchanti” ti, tampi vacanaṃ na saddahāmi” ti.

Thero āha “taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi makariniyopi susumāriniyopi kacchapiniyopi moriniyopi kapotiniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni pāsāṇāni sakkharāyo ca khādanti” ti? “Āma, bhante, khādanti” ti. “Kiṃ pana tāni tāsamaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbantaragatāni vilayaṃ gacchanti” ti? “Āma, bhante, vilayaṃ gacchanti” ti. “Yo pana tāsamaṃ kucchiyaṃ gabbho, sopi vilayaṃ gacchati” ti? “Na hi bhante” ti. “Kena kāraṇenā” ti? “Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchati” ti. “Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchanti. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā- ‘so na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantihoti” ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi” ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi sīhiniyopi byagghiniyopi dīpiniyopi kukkuriniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni aṭṭhikāni maṃsāni khādanti” ti? “Āma, bhante, khādanti” ti. “Kiṃ pana tāni tāsamaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbantaragatāni vilayaṃ gacchanti” ti? “Āma, bhante, vilayaṃ gacchanti” ti. “Yo pana tāsamaṃ kucchiyaṃ gabbho, sopi vilayaṃ gacchati” ti? “Na hi bhante” ti. “Kena kāraṇenā” ti? “Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchati” ti. “Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchanti” ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohi” ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi yonakasukhumāliniyopi khattiyasukhumāliniyopi brāhmaṇasukhumāliniyopi gahapatisukhumāliniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni khajjakāni maṃsāni khādanti” ti? “Āma, bhante, khādanti” ti. “Kiṃ pana tāni tāsamaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbantaragatāni vilayaṃ

gacchanti”ti? “Āma, bhante, vilayaṃ gacchanti”ti. “Yo (..0070) pana tāsamaṃ kucchiyaṃ gabbho sopi vilayaṃ gacchatī”ti? “Na hi bhante”ti. “Kena kāraṇena”ti. “Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchatī”ti. “Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye pacca-mānā na vilayaṃ gacchanti. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā- “so na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nerayikaggi-uṇhabhāvapaṇho chaṭṭho.

7. Pathavisandhārakapaṇho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘ayaṃ mahā pathavī udake patiṭṭhitā, udakaṃ vāte patiṭṭhitamaṃ, vāto ākāse patiṭṭhito’ti, etampi vacanaṃ na saddahāmi”ti. Thero dhammakarakena § udakaṃ gahetvā rājānaṃ milindaṃ saññāpesi “yathā, mahārāja, imaṃ udakaṃ vātena ādhāritaṃ, evaṃ tampi udakaṃ vātena ādhāritan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Pathavisandhārakapaṇho sattamo.

8. Nirodhanibbānapaṇho

8. Rājā āha “bhante nāgasena, nirodho nibbānan”ti? “Āma, mahārāja, nirodho nibbānan”ti. “Kathaṃ, bhante, nāgasena, nirodho nibbānan”ti? “Sabbe bālaputhujjanā kho, mahārāja, ajjhattikabāhire āyatane abhinandanti abhivadanti ajjhosāya tiṭṭhanti, te tena sotena vuyhanti, na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokena paridevena dukkhehi domanassehi upāyāsehi na parimuccanti dukkhasmāti vadāmi. Sutavā ca kho, mahārāja, ariyasāvako ajjhattikabāhire āyatane (..0071) nābhinandati nābhivadati nājhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadata anajhosāya tiṭṭhato taṇhā nirujjhati, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmarāṇamaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhati, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti, evaṃ kho, mahārāja, nirodho nibbānan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nirodhanibbānapaṇho aṭṭhamo.

9. Nibbānalabhanapaṇho

9. Rājā āha “bhante nāgasena, sabbeva labhanti nibbānan”ti? “Na kho, mahārāja, sabbeva labhanti nibbānaṃ, api ca kho, mahārāja, yo sammā paṭipanno abhiññeyye dhamme abhijānāti, pariññeyye dhamme parijānāti, pahātabbe dhamme pajahati, bhāvetabbe dhamme bhāveti, sacchikātabbe dhamme sacchikaroti, so labhati nibbānan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nibbānalabhanapañho navamo.

10. Nibbānasukhajānanapañho

10. Rājā āha “bhante nāgasena, yo na labhati nibbānaṃ, jānāti so ‘sukhaṃ nibbānan’”ti? “Āma, mahārāja, yo na labhati nibbānaṃ, jānāti so ‘sukhaṃ nibbānan’”ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, alabhanto jānāti ‘sukhaṃ nibbānan’”ti? “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yesaṃ nacchinnā hatthapādā (..0072), jāneyyumaṃ te, mahārāja, ‘dukkhaṃ hatthapādacchedanan’”ti? “Āma, bhante, jāneyyuna”ti. “Kathaṃ jāneyyuna”ti? “Aññesaṃ, bhante, chinnahatthapādānaṃ paridevitasaddaṃ sutvā jānanti ‘dukkhaṃ hatthapādacchedanan’”ti. “Evameva kho, mahārāja, yesaṃ diṭṭhaṃ nibbānaṃ, tesāṃ saddaṃ sutvā jānāti ‘sukhaṃ nibbānan’”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Nibbānasukhajānanapañho dasamo.

Nibbānavaggo catuttho.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

5. Buddhavaggo

1. Buddhassa atthinatthibhāvapañho

1. Rājā (..0073) āha “bhante nāgasena, buddho tayā diṭṭho”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Atha te ācariyehi buddho diṭṭho”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, natthi buddho”ti. “Kiṃ pana, mahārāja, himavati ūhā nadī tayā diṭṭhā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Atha te pitarā ūhā nadī diṭṭhā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, natthi ūhā nadī”ti. “Atthi, bhante, kiñcāpi mayā ūhā nadī na diṭṭhā, pitarāpi me

ūhā nadī na diṭṭhā, api ca atthi ūhā nadī” ti. “Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi mayā bhagavā na diṭṭho, ācariyehipi me bhagavā na diṭṭho, api ca atthi bhagavā” ti.
“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Buddhassa atthinatthibhāvapañho paṭhamo.

2. Buddhassa anuttarabhāvapañho

2. Rājā āha “bhante nāgasena, buddho anuttaro” ti? “Āma, mahārāja, bhagavā anuttaro” ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, adiṭṭhapubbaṃ jānāsi ‘buddho anuttaro’” ti? “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yehi adiṭṭhapubbo mahāsamuddo, jāneyyumaṃ te, mahārāja, mahanto kho mahāsamuddo gambhīro appameyyo duppariyogāho, yatthimā pañca mahānadiyo satataṃ samitaṃ appenti, seyyathidaṃ, gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī, neva tassa ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati” ti? “Āma, bhante, jāneyyun” ti. “Evameva kho, mahārāja, sāvake mahante parinibbute passivā jānāmi ‘bhagavā anuttaro’” ti.
“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Buddhassa anuttarabhāvapañho dutiyo.

3. Buddhassa anuttarabhāvajānanapañho

3. Rājā (..0074) āha “bhante nāgasena, sakkā jānituṃ ‘buddho anuttaro’” ti? “Āma, mahārāja, sakkā jānituṃ ‘bhagavā anuttaro’” ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, sakkā jānituṃ ‘buddho anuttaro’” ti. “Bhūtapubbaṃ, mahārāja, tissatthero nāma lekhācariyo ahosi, bahūni vassāni abbatitāni kālaṅkatassa kathaṃ so ñāyati” ti. “Lekhena bhante” ti. “Evameva kho, mahārāja, yo dhammaṃ passati, so bhagavantaṃ passati, dhammo hi, mahārāja, bhagavatā desito” ti.
“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Buddhassa anuttarabhāvajānanapañho tatiyo.

4. Dhammadiṭṭhapañho

4. Rājā āha “bhante nāgasena, dhammo tayā

diṭṭho”ti. “Buddhanettiyā kho, mahārāja, buddhapaññattiyā yāvajīvaṃ sāvakehi vattitabban”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Dhammadiṭṭhapañho catuttho.

5. Asaṅkamanapaṭisandahanapañho

5. Rājā āha “bhante nāgasena, na ca saṅkamati paṭisandahati cā”ti? “Āma, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cā”ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, na ca saṅkamati paṭisandahati ca, opammaṃ karohī”ti? “Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpato padīpaṃ padīpeyya, kiṃnu kho so, mahārāja, padīpo padīpamhā saṅkanto”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cā”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, daharako santo silokācariyassa santike kiñci silokaṃ gahitan”ti? “Āma, bhante”ti (..0075). “Kiṃnu kho, mahārāja, so siloko ācariyamhā saṅkanto”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cāti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Asaṅkamanapaṭisandahanapañho pañcamo.

6. Vedagūpañho

6. Rājā āha “bhante nāgasena, vedagū upalabbhati”ti? Thero āha “paramatthena kho, mahārāja, vedagū nupalabbhati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

7. Aññakāyasaṅkamanapañho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, atthi koci satto yo imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ saṅkamati”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Yadi, bhante nāgasena, imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ saṅkamanto natthi, nanu mutto bhavissati pāpakehi kammehī”ti? “Āma, mahārāja, yadi na paṭisandaheyya, mutto bhavissati pāpakehi kammehīti, yasmā ca kho, mahārāja, paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehī”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso aññatarassa purissassa ambaṃ avahareyya, kiṃ so daṇḍappatto bhavēyyā”ti? “Āma, bhante,

daṇḍappatto bhaveyyā”ti. “Na kho so, mahārāja, tāni ambāni avahari, yāni tena ropitāni, kasmā daṇḍappatto bhaveyyā”ti? “Tāni, bhante, ambāni nissāya jātāni, tasmā daṇḍappatto bhaveyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā asobhanaṃ (..0076) vā, tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Aññakāyasaṅkamanapaṅho sattamo.

8. Kammaphala-atthibhāvapaṅho

8. Rājā āha “bhante nāgasena, iminā nāmarūpena kammaṃ kataṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā, kuhiṃ tāni kammāni tiṭṭhanti”ti? “Anubandheyyuṃ kho, mahārāja, tāni kammāni chāyāva anapāyini”ti §. “Sakkā pana, bhante, tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhanti”ti? “Na sakkā, mahārāja, tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhanti”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yānimāni rukkhāni anibbattaphalāni, sakkā tesam phalāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni phalāni tiṭṭhanti”ti. “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, abbochinnāya santatiyā na sakkā tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhanti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Kammaphala-atthibhāvapaṅho aṭṭhamo.

9. Uppajjatijānanapaṅho

9. Rājā āha “bhante nāgasena, yo uppajjati, jānāti so ‘uppajjissāmi”ti? “Āma, mahārāja, yo uppajjati jānāti so ‘uppajjissāmi”ti. “Opammaṃ karohī”ti. “Yathā, mahārāja, kassako gahapatiko bījāni pathaviyaṃ nikkhipitvā sammā deve vassante jānāti ‘dhaññaṃ (..0077) nibbattissati”ti? “Āma, bhante, jāneyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo uppajjati, jānāti so ‘uppajjissāmi”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Uppajjatijānanapaṅho navamo.

10. Buddhanidassanapaṅho

10. Rājā āha “bhante nāgasena, buddho atthī”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā atthī”ti. “Sakkā pana, bhante nāgasena, buddho nidassetuṃ idhavā idhavā”ti?

“Parinibbuto, mahārāja, bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā, na sakkā bhagavā nidassetuṃ ‘idha vā idha vā’”ti.

“Opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, mahato aggikkhandhassa jalamānassa yā acci atthaṅgatā, sakkā sā acci dassetuṃ ‘idha vā idha vā’”ti? “Na hi, bhante, niruddhā sā acci appaññattiṃ gatā”ti. “Evameva kho, mahārāja, bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto atthaṅgato, na sakkā bhagavā nidassetuṃ ‘idha vā idha vā’”ti, dhammakāyena pana kho, mahārāja, sakkā bhagavā nidassetuṃ. Dhammo hi, mahārāja, bhagavatā desito”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Buddhanidassanapañho dasamo.

Buddhavaggo pañcamo.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

6. Sativaggo

1. Kāyapiyāyanapañho

1. Rājā (..0078) āha “bhante nāgasena, piyo pabbajitānaṃ kāyo”ti? “Na kho, mahārāja, piyo pabbajitānaṃ kāyo”ti. “Atha kissa nu kho, bhante, kelāyatha mamāyathā”ti? “Kiṃ pana te, mahārāja, kadāci karahaci saṅgāmagatassa kaṇḍappa-hāro hotī”ti? “Āma, bhante, hotī”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, so vaṇo ālepena ca ālimpiyati telena ca makkhiyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhiyati”ti? “Āma, bhante, ālepena ca ālimpiyati telena ca makkhiyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhiyati”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, piyo te vaṇo, tena ālepena ca ālimpiyati telena ca makkhiyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhiyati”ti? “Na me, bhante, piyo vaṇo, api ca maṃsassa ruhanatthāya ālepena ca ālimpiyati telena ca makkhiyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhiyati”ti. “Evameva kho, mahārāja, appiyo pabbajitānaṃ kāyo, atha ca pabbajitā anajjhositā kāyaṃ pariharanti brahmacariyānuggahāya. Api ca kho, mahārāja, vaṇūpamo kāyo vutto bhagavatā, tena pabbajitā vaṇamiva kāyaṃ pariharanti anajjhositā. Bhāsitampetaṃ mahārāja bhagavatā-

“Allacammaṭṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo;

Samantato paggharati, asucipūtigandhiyo”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Kāyapiyāyanapañho paṭhamo.

2. Sabbaññūbhāvapañho

2. Rājā āha “bhante nāgasena, buddho sabbaññū sabbadassāvī”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā sabbaññū sabbadassāvī”ti. “Atha kissa nu kho, bhante nāgasena, sāvakānaṃ anupubbena sikkhāpadaṃ paññapesī”ti? “Atthi pana te (..0079) mahārāja, koci vejjo, yo imissaṃ pathaviyaṃ sabbabhesajjāni jānāti”ti? “Āma, bhante, atthī”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, so vejjo gilānakaṃ sampatte kāle bhesajjaṃ pāyeti, udāhu asampatte kāle”ti? “Sampatte kāle, bhante, gilānakaṃ bhesajjaṃ pāyeti, no asampatte kāle”ti? “Evameva kho, mahārāja, bhagavā sabbaññū sabbadassāvī na asampatte kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti, sampatte kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti yāvajīvaṃ anatikkamanīyan”ti. “Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Sabbaññūbhāvapañho dutiyo.

3. Mahāpurisalakkhaṇapañho

3. Rājā āha “bhante nāgasena, buddho dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmapabbho”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmapabbho”ti.

“Kiṃ panassa, bhante, mātāpitaropi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmapabbhā”ti? “No cassa, mahārāja, mātāpitaro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmapabbhā”ti.

“Evaṃ sante kho, bhante nāgasena, na uppajjati buddho dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmapabbhoti, api ca mātusadiso vā putto hoti mātupakkho vā, pitusadiso vā putto hoti pitupakkho vā”ti. Thero āha “atthi pana, mahārāja, kiñci padumaṃ satapattan”ti? “Āma, bhante, atthī”ti. “Tassa pana kuhiṃ sambhavo”ti? “Kaddame jāyati udake āsīyati”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, padumaṃ kaddamena sadisaṃ vaṇṇena vā gandhena vā rasena vā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Atha udakena vā (..0080) gandhena vā rasena vā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato

asītiyā ca anubyañjanehi parirañjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāma-
ppabho, no cassa mātāpitaro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asī-
tiyā ca anubyañjanehi parirañjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāma-
ppabhā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Mahāpurisalakkhaṇapañho tatiyo.

4. Bhagavato brahmacāripaṇho

4. Rājā āha “bhante nāgasena, buddho brahmacāri”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā brahmacāri”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, buddho brahmuno sisso”ti? “Atthi pana te, mahārāja, hatthipāmokkho”ti? “Atthi, bhante”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, so hatthī kadāci karahaci koñcanādaṃ nadatīti? “Āma, bhante, nadatī”ti “tena hi, mahārāja, so hatthī koñcasakuṇassa sisso”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kiṃ pana, mahārāja, brahmā sabuddhiko abuddhiko”ti? “Sabuddhiko, bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, brahmā bhagavato sisso”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Bhagavato brahmacāripaṇho catuttho.

5. Bhagavato upasampadāpaṇho

5. Rājā āha “bhante nāgasena, upasampadā sundarā”ti? “Āma, mahārāja, upasampadā sundarā”ti. “Atthi pana, bhante, buddhassa upasampadā, udāhu natthī”ti? “Upasampanno kho, mahārāja, bhagavā bodhirukkhamūle saha sabbaññutañā-
ṇena, natthi bhagavato upasampadā aññehi dinnā, yathā sāvakānaṃ, mahārāja, bhagavā sikkhāpadaṃ paññapeti yāvajīvaṃ anatikkamanīyan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Bhagavato upasampadāpaṇho pañcamo.

6. Assubhesajjābhesajjapaṇho

6. Rājā (..0081) āha “bhante nāgasena, yo ca mātari matāya rodati, yo ca dhammapemena rodati, ubhinnaṃ tesam rodantānaṃ kassa assu bhesajjaṃ, kassa na bhesajjan”ti? “Ekassa kho, mahārāja, assu rāgadosamohehi samalaṃ uṇhaṃ, ekassa pītisomanassena vimalaṃ sītalaṃ. Yaṃ kho, mahārāja, sītalaṃ, taṃ bhesajjaṃ, yaṃ uṇhaṃ, taṃ na bhesajjan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Assubhesajjābhesajjapañho chaṭṭho.

7. Sarāgavītarāganānākaraṇapañho

7. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃ nānākaraṇaṃ sarāgassa ca vītarāgassa cā”-ti? “Eko kho, mahārāja, ajjhosito, eko anajjhosito” ti. “Kiṃ etaṃ, bhante, ajjhosito anajjhosito nāmā” ti? “Eko kho, mahārāja, atthiko, eko anattiko” ti. “Passāmahaṃ, bhante, evarūpaṃ yo ca sarāgo, yo ca vītarāgo, sabbopeso sobhanaṃ yeva icchatī khādaniyaṃ vā bhojaniyaṃ vā, na koci pāpakaṃ icchatī” ti. “Avītarāgo kho, mahārāja, rasapaṭisaṃvedī ca rasarāgapaṭisaṃvedī ca bhojanaṃ bhuñjati, vītarāgo pana rasapaṭisaṃvedī bhojanaṃ bhuñjati, no ca kho rasarāgapaṭisaṃvedī” ti. “Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Sarāgavītarāganānākaraṇapañho sattamo.

8. Paññāpatiṭṭhānapañho

8. Rājā āha “bhante nāgasena, paññā kuhiṃ paṭivasatī” ti? “Na katthaci mahārājā” ti. “Tena hi, bhante nāgasena, natthi paññā” ti. “Vāto, mahārāja, kuhiṃ paṭivasatī” ti? “Na katthaci bhante” ti. “Tena hi, mahārāja, natthi vāto” ti. “Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Paññāpatiṭṭhānapañho aṭṭhamo.

9. Saṃsārapañho

9. Rājā (..0082) āha “bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘saṃsāro’ ti, katamo so saṃsāro” ti? “Idha, mahārāja, jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṃ jāto tahiṃ yeva marati, tahiṃ mato aññatra uppajjati, evaṃ kho, mahārāja, saṃsāro hotī” ti. “Opammaṃ karohī” ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso pakkaṃ ambaṃ khāditvā aṭṭhiṃ ropeyya, tato mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, atha so puriso tatopi pakkaṃ ambaṃ khāditvā aṭṭhiṃ ropeyya, tatopi mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, evametesaṃ rukkhānaṃ koṭī na paññāyati, evameva kho, mahārāja, idha jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṃ jāto tahiṃ yeva marati, tahiṃ mato aññatra uppajjati, evaṃ kho, mahārāja, saṃsāro hotī” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Saṃsārapañho navamo.

10. Cirakatasaraṇapañho

10. Rājā āha “bhante nāgasena, kena atītaṃ cirakataṃ saratī”ti? “Satiyā, mahārājā”ti. “Nanu, bhante nāgasena, cittaena saratī no satiyā”ti? “Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, kiñcideva karaṇīyaṃ katvā pamuṭṭhan”ti? “Āma bhante”ti. “Kiṃ nu kho, tvaṃ mahārāja, tasmīṃ samaye acittako ahoṣī”ti? “Na hi, bhante, sati tasmīṃ samaye nāhoṣī”ti. “Atha kasmā, tvaṃ mahārāja, evamāha ‘cittaena saratī, no satiyā’”ti?

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Cirakatasaraṇapañho dasamo.

11. Abhijānantasatipañho

11. Rājā (..0083) āha “bhante nāgasena, sabbā sati abhijānantī uppajjati, udāhu kaṭumikāva satī”ti? “Abhijānantīpi, mahārāja, kaṭumikāpi satī”ti. “Evañhi kho, bhante nāgasena, sabbā sati abhijānantī, natthi kaṭumikā satī”ti? “Yadi natthi, mahārāja, kaṭumikā sati, natthi kiñci sippikānaṃ kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṃ, niratthakā ācariyā, yasmā ca kho, mahārāja, atthi kaṭumikā sati, tasmā atthi kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṃ, attho ca ācariyehī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Abhijānantasatipañho ekādasamo.

Sativaggo chaṭṭho.

Imasmīṃ vagge ekādasa pañhā.

7. Arūpadhammavavattanavaggo

1. Sati-uppajjanapañho

1. Rājā (..0084) āha “bhante nāgasena, katihākārehi sati uppajjati”ti? “Sattarasahākārehi, mahārāja, sati uppajjati”ti. “Katamehi sattarasahākārehi”ti? “Abhijānatopi, mahārāja, sati uppajjati, kaṭumikāyapi sati uppajjati, oḷārikaviññāṇatopi sati uppajjati, hitaviññāṇatopi sati uppajjati, ahitaviññāṇatopi sati uppajjati, sabhāganimittatopi sati uppajjati, visabhāganimittatopi sati uppajjati, kathābhiññāṇatopi sati uppajjati, lakkhaṇatopi sati uppajjati, sāraṇatopi sati uppajjati, muddātopi sati uppajjati, gaṇanātopi sati uppajjati, dhāraṇatopi sati uppajjati, bhāvanatopi sati uppajjati, potthakanibandhanatopi sati uppajjati, upanikkhepatopi sati uppajjati, anubhūtatopi sati uppajjati.”

“Kathaṃ abhijānato sati uppajjati? Yathā, mahārāja, āyasmā ca ānando khujjuttarā ca upāsikā, ye vā pana aññepi keci jātissarā jātiṃ saranti, evaṃ abhijānato sati uppajjati.”

“Kathaṃ kaṭumikāya sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko, pare ca taṃ sarāpanatthaṃ nibandhanti, evaṃ kaṭumikāya sati uppajjati.”

“Kathaṃ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati? Yadā rajje vā abhisitto hoti, sotāpatti-phalaṃ vā patto hoti, evaṃ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ hitaviññāṇato sati uppajjati? Yamhi sukhāpito, ‘amukasmim evaṃ sukhāpito’ti sarati, evaṃ hitaviññāṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ ahitaviññāṇato sati uppajjati? Yamhi dukkhāpito, ‘amukasmim evaṃ dukkhāpito’ti sarati, evaṃ ahitaviññāṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ sabhāganimittato sati uppajjati? Sadisaṃ puggalaṃ disvā mātaraṃ vā pitaraṃ vā bhātaraṃ vā bhaginiṃ vā sarati, oṭṭhaṃ vā goṇaṃ vā gadrabhaṃ vā disvā aññaṃ tādisaṃ oṭṭhaṃ vā goṇaṃ vā gadrabhaṃ vā sarati, evaṃ sabhāganimittato sati uppajjati.”

“Kathaṃ (..0085) visabhāganimittato sati uppajjati? Asukassa nāma vaṇṇo ediso, saddo ediso, gandho ediso, raso ediso, phoṭṭhabbo edisoti sarati, evampi visabhāganimittatopi ṃsati uppajjati.”

“Kathaṃ kathābhiññāṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, taṃ pare sarāpeti, tena so sarati, evaṃ kathābhiññāṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ lakkhaṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā balībaddānaṃ aṅgena jānāti, lakkhaṇena jānāti, evaṃ lakkhaṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ sāraṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, yo taṃ ‘sarāhi bho, sarāhi bho’ti punappunaṃ sarāpeti, evaṃ sāraṇato sati uppajjati.”

“Kathaṃ muddāto sati uppajjati? Lipiyā sikkhitattā jānāti ‘imassa akkharassa anantaraṃ imaṃ akkharaṃ kātabban’ti evaṃ muddāto sati uppajjati.”

“Kathaṃ gaṇanāto sati uppajjati? Gaṇanāya sikkhitattā

gaṇakā bahumpi gaṇenti, evaṃ gaṇanāto sati uppajjati.

“Kathaṃ dhāraṇato sati uppajjati? Dhāraṇāya sikkhitattā dhāraṇakā bahumpi dhārenti, evaṃ dhāraṇato sati uppajjati.

“Kathaṃ bhāvanāto sati uppajjati? Idha bhikkhu anekavihitam pubbenivāsam anussarati, seyyathīdam, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo ...pe... iti sākāram sa-uddesam pubbenivāsam anussarati, evaṃ bhāvanāto sati uppajjati.

“Kathaṃ potthakanibandhanato sati uppajjati? Rājāno anusāsaniyam assarantā Ṣ etaṃ potthakam āharathāti, tena potthakena anussaranti, evaṃ potthakanibandhanato sati uppajjati.

“Kathaṃ upanikkhepato sati uppajjati? Upanikkhittam bhaṇḍam disvā sarati, evaṃ upanikkhepato sati uppajjati.

“Kathaṃ anubhūto sati uppajjati? Diṭṭhattā rūpam sarati, sutattā saddam sarati, ghāyitattā gandham sarati, sāyitattā rasam sarati, phuṭṭhattā phoṭṭhabbam (..0086) sarati, viññātattā dhammam sarati, evaṃ anubhūto sati uppajjati. Imehi kho, mahārāja, sattarasahākārehi sati uppajjati” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Sati-uppajjanapaṇho paṭhamo.

2. Buddhaguṇasatiṭṭhapaṇho

2. Rājā āha “bhante nāgasena, tumhe etaṃ bhaṇatha ‘yo vassasatam akusalam kareyya, maraṇakāle ca ekaṃ buddhaguṇam satim paṭilabheyya, so devesu uppajjeyyā’ ti etaṃ na saddahāmi, evañca pana vadetha ‘etena pāṇātipātena niraye uppajjeyyā’ ti etampi na saddahāmi” ti.

“Tam kiṃ maññasi, mahārāja, khuddakopi pāsāṇo vinā nāvāya udake uppilaveyyā” ti. “Na hi, bhante” ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, vāhasatampi pāsāṇānam nāvāya āropitam udake uppilaveyyā” ti? “Āma, bhante” ti. “Yathā, mahārāja, nāvā, evaṃ kusalāni kammāni daṭṭhabbāni” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Buddhaguṇasatiṭṭhapaṇho dutiyo.

3. Dukkappahānavāyamapaṇho

3. Rājā āha “bhante nāgasena, kiṃ tumhe atitassa dukkhassa pahānāya vāyamathā” ti? “Na hi, mahārājā” ti. “Kiṃ pana, bhante, anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamathā” ti? “Na hi, mahārājā” ti. “Kiṃ pana paccuppannassa dukkhassa pahānāya vāyamathā” ti? “Na hi, mahārājā” ti. “Yadi tumhe na atitassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na paccu-

ppannassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, atha kimatthāya vāyamathā”ti. Thero āha ‘kinti, mahārāja, idañca dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ nuppa-jjeyyā”ti etadatthāya vāyamāmā”ti.

“Atthi (..0087) pana te, bhante nāgasena, anāgataṃ dukkhaṃ”ti? “Natthi Ṣ, mahārāja”ti “tumhe kho, bhante nāgasena, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anā-gatānaṃ dukkhānaṃ pahānāya vāyamathā”ti? “Atthi pana te, mahārāja, keci paṭi-rājāno paccatthikā paccāmittā paccupaṭṭhitā hontī”ti? “Āma, bhante, atthi”ti. “Kiṃnu kho, mahārāja, tadā tumhe parikhaṃ khaṇāpeyyātha, pākāraṃ cināpe-yyātha gopuraṃ kārāpeyyātha, aṭṭālakam kārāpeyyātha, dhaññaṃ atiharāpeyyā-thā”ti? “Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī”ti. “Kiṃ tumhe, mahārāja, tadā hatthismiṃ sikkheyyātha, assasmiṃ sikkheyyātha, rathasmiṃ sikkheyyātha, dhanusmiṃ sikkheyyātha, tharusmiṃ sikkheyyāthā”ti? “Na hi, bhante, paṭika-cceva taṃ sikkhitam hotī”ti. “Kissatthāyā”ti? “Anāgatānaṃ, bhante, bhayānaṃ paṭibāhanatthāyā”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, atthi anāgataṃ bhayaṃ”ti? “Natthi, bhante”ti. “Tumhe ca kho, mahārāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ bhayānaṃ paṭibāhanatthāya paṭiyādethā”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohīti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ pipāsito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ udapānaṃ khaṇāpeyyāsi, pokkharāṇiṃ khaṇāpeyyāsi, taḷākam khaṇāpeyyāsi ‘pānīyaṃ pivissāmi”ti? “Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī”ti. “Kissatthāyā”ti? “Anāgatānaṃ, bhante, pipāsānaṃ paṭibāhana-tthāya paṭiyattaṃ hotī”ti. “Atthi pana, mahārāja, anāgatā pipāsā”ti? “Natthi, bhante”-ti. “Tumhe kho, mahārāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ pipā-sānaṃ paṭibāhanatthāya taṃ paṭiyādethā”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ bubhu-kkhito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ khettaṃ kasāpeyyāsi, sāliṃ vapāpeyyāsi ‘bhattaṃ bhuñjissāmi”ti? “Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī”ti. “Kissatthā-yā”ti. “Anāgatānaṃ, bhante, bubhukkhānaṃ paṭibāhanatthāyā”ti. “Atthi pana, mahārāja, anāgatā bubhukkhā”ti? “Natthi, bhante”ti. “Tumhe (..0088) kho, mahā-rāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ bubhukkhānaṃ paṭibāhana-tthāya paṭiyādethā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Dukkappahānavāyamapañho tatiyo.

4. Brahmalo-kapañho

4. Rājā āha “bhante nāgasena, kīvadūro ito brahmaloko”ti? “Dūro kho, mahā-rāja, ito brahmaloko kūṭāgāramattā silā tamhā patitā ahorattena aṭṭhacattālīsayoja-nasahassāni bhassamānā catūhi māsehi pathaviyaṃ paṭiṭṭhaheyyā”ti.

“Bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘seyyathāpi balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva iddhimā bhikkhu

cetovasippatto jambudīpe antarāhito brahmaloke pātubhaveyyā'ti etaṃ vacanaṃ na saddahāmi, evaṃ atisīghaṃ tāva bahūni yojanasatāni gacchissati"ti.

Thero āha “kuhiṃ pana, mahārāja, tava jātabhūmī”ti? “Atthi, bhante, alasando nāma dīpo, tatthāhaṃ jāto”ti. “Kīva dūro, mahārāja, ito alasando hoti”ti? “Dvima-ttāni, bhante, yojanasatāni”ti. “Abhijānāsi nu tvaṃ, mahārāja, tattha kiñcideva kara-ṇīyaṃ karitvā saritā”ti? “Āma, bhante, sarāmi”ti. “Lahuṃ kho tvaṃ, mahārāja, gatosi dvimattāni yojanasatāni”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Brahmalokapañho catuttho.

5. Dvinnaṃ lokuppannānaṃ samakabhāvapañho

5. Rājā āha “bhante nāgasena, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, ko cirataraṃ ko sīghataran”ti? “Samakaṃ, mahārājā”ti.

“Opammaṃ (..0089) karohī”ti. “Kuhiṃ pana, mahārāja, tava jātanagaran”ti? “Atthi, bhante, kalasigāmo nāma, tatthāhaṃ jāto”ti. “Kīva dūro, mahārāja, ito kalasigāmo hoti”ti. “Dvimattāni, bhante, yojanasatāni”ti. “Kīva dūraṃ, mahārāja, ito kasmīraṃ hoti”ti? “Dvādasa, bhante, yojanāni”ti. “Ingha, tvaṃ mahārāja, kalasigāmaṃ cintehī”ti. “Cintito, bhante”ti. “Ingha, tvaṃ mahārāja, kasmīraṃ cintehī”ti. “Cintitaṃ bhante”ti. “Katamaṃ nu kho, mahārāja, cirena cintitaṃ, katamaṃ sīghataran”ti? “Samakaṃ bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, samakaṃ yeva uppajjanti”ti.

“Bhiyyo opammaṃ karohī”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, dve sakuṇā ākā-sena gaccheyyaṃ, tesu eko ucce rukkhe nisīdeyya, eko nīce rukkhe nisīdeyya, tesam samakaṃ patiṭṭhitānaṃ katamassa chāyā paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patiṭṭhaheyya, katamassa chāyā cirena pathaviyaṃ patiṭṭhaheyyā”ti? “Samakaṃ, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, samakaṃ yeva uppajjanti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Dvinnaṃ lokuppannānaṃ samakabhāvapañho pañcama.

6. Bojjhaṅgapañho

6. Rājā āha “kati nu kho, bhante nāgasena, bojjhaṅgā”ti? “Satta kho, mahārāja, bojjhaṅgā”ti. “Katihi pana, bhante, bojjhaṅgehi bujjhati”ti? “Ekena kho, mahārāja, bojjhaṅgena bujjhati dhammavicayasambojjhaṅgenā”ti. “Atha kissa nu kho,

bhante, vuccanti ‘satta bojhaṅgā’”ti? “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, asi kosiyā pakkhitto aggahito hatthena ussahati chejjaṃ chinditun”ti. “Na hi, bhante”ti. “Eva-meva kho, mahārāja, dhammavicayasambojhaṅgena vinā chahi bojhaṅgehi na bujhati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Bojhaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Pāpapuññānaṃ appānappabhāvapaṅho

7. Rājā (..0090) āha “bhante nāgasena, kataraṃ nu kho bahutaraṃ puññaṃ vā apuññaṃ vā”ti? “Puññaṃ kho, mahārāja, bahutaraṃ, apuññaṃ thokan”ti. “Kena kāraṇenā”ti? “Apuññaṃ kho, mahārāja, karonto vipphaṅgā hoti ‘pāpakammaṃ mayā katan’ti, tena pāpaṃ na vaḍḍhati. Puññaṃ kho, mahārāja, karonto avipphaṅgā hoti, avipphaṅgānaṃ pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhīyati, samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, tena kāraṇena puññaṃ vaḍḍhati. Puriso kho, mahārāja, chinnahatthapādo bhagavato ekaṃ uppalahatthaṃ datvā ekanavutikappāni vini-pātaṃ na gacchissati. Imināpi, mahārāja, kāraṇena bhaṅgāmi ‘puññaṃ bahutaraṃ, apuññaṃ thokan’”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Pāpapuññānaṃ appānappabhāvapaṅho sattamo.

8. Jānantājānantapāpakaraṇapaṅho

8. Rājā āha “bhante nāgasena, yo jānanto pāpakammaṃ karoti, yo ajānanto pāpakammaṃ karoti, kassa bahutaraṃ apuññaṃ”ti? Thero āha “yo kho, mahārāja, ajānanto pāpakammaṃ karoti, tassa bahutaraṃ apuññaṃ”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, yo amhākaṃ rājaputto vā rājamahāmatto vā ajānanto pāpakammaṃ karoti, taṃ mayaṃ diguṇaṃ daṇḍemā”ti? “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja,

tattam ayoguḷam ādittam sampajjalitam sajotibhūtam eko jānanto gaṇheyya, eko ajānanto gaṇheyya, katamo § balavataram ḍayheyyā”ti. “Yo kho, bhante, ajānanto gaṇheyya, so § balavataram ḍayheyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo ajānanto pāpakammaṃ karoti, tassa bahutaram apuññan”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Jānantājānantapāpakaraṇapañho aṭṭhamo.

9. Uttarakurukādigamanapañho

9. Rājā (..0091) āha “bhante nāgasena, atthi koci, yo iminā sarīrena uttarakurum vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpan”ti? “Atthi, mahārāja, yo iminā cātummahābhūtikena kāyena uttarakurum vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpan”ti.

“Katham, bhante nāgasena, iminā cātummahābhūtikena kāyena uttarakurum vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpan”ti? “Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, imissā pathaviyā vidatthiṃ vā ratanaṃ vā laṅghitā”ti? “Āma, bhante, abhijānāmi ‘ahaṃ, bhante nāgasena, aṭṭhapi rataniyo laṅghemi””ti. “Katham, tvaṃ mahārāja, aṭṭhapi rataniyo laṅghesī”ti? “Ahañhi, bhante, cittaṃ uppādemī ‘ettha nipatissāmī”ti saha cittuppādena kāyo me lahuko hotī”ti. “Evameva kho, mahārāja, iddhimā bhikkhu cetovasipatto kāyaṃ citte samāropetvā cittavasena vehāsaṃ gacchatī”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Uttarakurukādigamanapañho navamo.

10. Dīghaṭṭhipañho

10. Rājā āha “bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikānipī”ti, rukkhopi tāva natthi yojanasatiko, kuto pana aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikāni bhavissanti”ti?

“Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, sutam te ‘mahāsamudde pañcayojanasatikāpi macchā atthī”ti? “Āma, bhante, sutan”ti. “Nanu mahārāja, pañcayojanasatikassa macchassa aṭṭhikāni dīghāni bhavissanti yojanasatikānipī”ti?

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Dīghaṭṭhipañho dasamo.

11. Assāsapassāsanirodhapañho

11. Rājā (..0092) āha “bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘sakkā assāsa-passāse nirodhetun’”ti? “Āma, mahārāja, sakkā assāsapassāse nirodhetun”ti. “Kathaṃ, bhante nāgasena, sakkā assāsapassāse nirodhetun”ti. “Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, sutapubbo te koci kākacchamāno”ti. “Āma, bhante, sutapubbo”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, so saddo kāye namite virameyyā”ti. “Āma, bhante, virameyyā”ti. “So hi nāma, mahārāja, saddo abhāvitakāyassa abhāvitasīlassa abhāvitacittassa abhāvitapaññassa kāye namite viramissati, kiṃ pana bhāvitakāyassa bhāvitasīlassa bhāvitacittassa bhāvitapaññassa catutthajjhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā na nirujjhissanti”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Assāsapassāsanirodhapañho ekādasamo.

12. Samuddapañho

12. Rājā āha “bhante nāgasena, ‘samuddo samuddo’ti vuccati, kena kāraṇena udakaṃ ‘samuddo’ti vuccati”ti? Thero āha “yattakaṃ, mahārāja, udakaṃ, tattakaṃ loṇaṃ. Yattakaṃ loṇaṃ, tattakaṃ udakaṃ. Tasmā ‘samuddo’ti vuccati”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Samuddapañho dvādasamo.

13. Samudda-ekarasapañho

13. Rājā āha “bhante nāgasena, kena kāraṇena samuddo ekaraso loṇaraso”ti? “Ciraṇṭhitattā kho, mahārāja, udakassa samuddo ekaraso loṇaraso”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā”ti.

Samudda-ekarasapañho terasamo.

14. Sukhumapañho

14. Rājā (..0093) āha “bhante nāgasena, sakkā sabbaṃ sukhumāṃ chindin”ti? “Āma, mahārāja, sakkā sabbaṃ sukhumāṃ chinditun”ti. “Kiṃ pana, bhante, sabbaṃ sukhuman”ti? “Dhammo kho, mahārāja, sabbasukhumo, na kho, mahārāja, dhammā sabbe sukhumā, ‘sukhuman’ti vā ‘thūlan’ti vā dhammānametama-dhivacanaṃ. Yaṃ kiñci chinditabbaṃ, sabbaṃ taṃ paññāya chindati, natthi dutiyaṃ paññāya chedanā”ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Sukhumapañho cuddasamo.

15. Viññāṇanānatthapañho

15. Rājā āha “bhante nāgasena, ‘viññāṇan’ ti vā ‘paññā’ ti vā ‘bhūtasmiṃ jīvo’ ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nānan” ti? “Vijānanalakkhaṇaṃ, mahārāja, viññāṇaṃ, pajānanalakkhaṇā paññā, bhūtasmiṃ jīvo nupalabbhati” ti. “Yadi jīvo nupalabbhati, atha ko carahi cakkhunā rūpaṃ passati, sotena saddaṃ suṇāti, ghānena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti” ti? Thero āha “yadi jīvo cakkhunā rūpaṃ passati ...pe... manasā dhammaṃ vijānāti, so jīvo cakkhudvāresu uppāṭitesu mahantena ākāsenā bahimukho suṭṭhutamaṃ rūpaṃ passeyya, sotesu uppāṭitesu, ghāne uppāṭite, jivhāya uppāṭitāya, kāye uppāṭite mahantena ākāsenā suṭṭhutamaṃ saddaṃ suṇeyya, gandhaṃ ghāyeyya, rasaṃ sāyeyya, phoṭṭhabbaṃ phuseyyā” ti? “Na hi, bhante” ti. “Tena hi, mahārāja, bhūtasmiṃ jīvo nupalabbhati” ti.

“Kallosi, bhante nāgasenā” ti.

Viññāṇanānatthapañho pannarasamo.

16. Arūpadhammavavatthānadukkarapañho

16. Rājā (..0094) āha “bhante nāgasena, dukkaraṃ nu kho bhagavatā katan” ti? Thero āha “dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā katan” ti. “Kiṃ pana, bhante nāgasena, bhagavatā dukkaraṃ katan” ti. “Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ” ti.

“Opammaṃ karohī” ti. “Yathā, mahārāja, kocideva puriso nāvāya mahāsa-muddaṃ ajjhogāhetvā hatthapuṭeṇa udakaṃ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, mahārāja, so puriso “idaṃ gaṅgāya udakaṃ, idaṃ yamunāya udakaṃ, idaṃ aciravatiyā udakaṃ, idaṃ sarabhuyā udakaṃ, idaṃ mahiyā udakan” ti? “Dukkaraṃ, bhante, jānitun” ti. “Ito dukkarataraṃ kho, mahārāja, bhagavatā kataṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ” ti. “Suṭṭhu, bhante” ti rājā abbhānumodīti.

Arūpadhammavavatthānadukkarapañho soḷasamo.

Arūpadhammavavatthānavaggo sattamo.

Imasmim vagge soḷasa pañhā.

Milindapañhapucchāvisajjanā

Thero (..0095) āha “jānāsi kho, mahārāja, sampati kā velā”ti? “Āma, bhante, jānāmi ‘sampati paṭhamo yāmo atikkanto, majjhimo yāmo pavattati, ukkā padīpīyanti, cattāri paṭākāni āṇattāni gamissanti bhaṇḍato rājadeyyāni” ti.

Yonakā evamāhaṃsu “kallosi, mahārāja, paṇḍito thero”ti. “Āma, bhaṇe, paṇḍito thero, ediso ācariyo bhavye mādiso ca antevāsī, nacirasseva paṇḍito dhammaṃ ājāneyyā”ti. Tassa pañhaveyyākaraṇena tuṭṭho rājā theram nāgasenam satasahasagghanakena kambalena acchādetvā “bhante nāgasena, ajjatagge te aṭṭhasatam bhattam paññapemi, yaṃ kiñci antepure kappiyam, tena ca pavāremī”ti āha. Alaṃ mahārāja jīvāmī”ti. “Jānāmi, bhante nāgasena, jīvasi, api ca attānañca rakkha, mamañca rakkhāhī”ti. “Katham attānam rakkhasi, ‘nāgaseno milindam rājānam pasādeti, na ca kiñci alabhī’ti parāpavādo § āgaccheyyāti, evam attānam rakkha. Katham mamaṃ rakkhasi, ‘milindo rājā pasanno pasannākāram na karotī’-ti parāpavādo āgaccheyyāti, evam mamaṃ rakkhāhī”ti. “Tathā hotu, mahārājā”ti. “Seyyathāpi, bhante, sīho migarājā suvaṇṇapañjare pakkhittopi bahimukho yeva hoti, evameva kho aham, bhante, kiñcāpi agāram ajjhāvasāmi bahimukho yeva pana acchāmi. Sace aham, bhante, agārasmā anāgāriyam pabbajeyyam, na ciraṃ jiveyyam, bahū me paccatthikā”ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno milindassa rañño pañham visajjetvā utṭhāyāsanaṃ saṅghārāmaṃ agamāsi. Acirapakkante ca āyasmante nāgasene milindassa rañño etadahosi “kiṃ mayā pucchitam, kiṃ bhadantena nāgasenena visajjitan”ti? Atha kho milindassa rañño etadahosi “sabbaṃ mayā supucchitam, sabbaṃ bhadantena nāgasenena suvisajjitan”ti. Āyasmato nāgasenassa saṅghārāmagata tassa etadahosi “kiṃ milindena (..0096) raññā pucchitam, kiṃ mayā visajjitan”ti. Atha kho āyasmato nāgasenassa etadahosi “sabbaṃ milindena raññā supucchitam, sabbaṃ mayā suvisajjitan”ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena milindassa rañño nivesanam tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenam abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenam etadavoca-

“Mā kho bhadantassa evam ahosi ‘nāgaseno mayā pañham pucchito’ti teneva somanassena taṃ rattāvasesam vītināmesīti na te evam daṭṭhabbam. Tassa

mayhaṃ, bhante, taṃ rattāvasesaṃ etadahosi ‘kiṃ mayā pucchitaṃ, kiṃ bhadantena visajjitaṃ’ti, ‘sabbaṃ mayā supucchitaṃ, sabbaṃ bhadantena suvisajjitaṃ’ti.

Theropi evamāha- “mā kho mahārājassa evaṃ ahosi ‘milindassa rañño mayā pañho visajjitaṃ’ti teneva somanassena taṃ rattāvasesaṃ vītināmesīti na te evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tassa mayhaṃ, mahārāja, taṃ rattāvasesaṃ etadahosi ‘kiṃ milindena raññā pucchitaṃ, kiṃ mayā

visajjitan'ti, 'sabbam milindena rañña supucchitam, sabbam mayā suvisajjitan'ti itiha te mahānāgā aññamaññassa subhāsitam samanumodiṃsūti.

Milindapañhapucchāvisajjanā niṭṭhitā.

Meṇḍakapañhārambhakathā

Aṭṭhamantaparivajjanīyaṭṭhānāni

Bhassappavādo (..0097) § vetaṇḍī, atibuddhi vicakkhaṇo.

milindo ñāṇabhedāya, nāgasenamupāgami.

Vasanto tassa chāyāya, paripuccham punappunam;

pabhinnabuddhi hutvāna, sopi āsi tipeṭako.

Navaṅgam anumajjanto, rattibhāge rahogato;

addakkhi meṇḍake pañhe, dunniveṭṭhe saniggahe.

“Pariyāyabhāsitam atthi, atthi sandhāyabhāsitam;

sabhāvabhāsitam atthi, dhammarājassa sāsane.

“Tesamattham aviññāya, meṇḍake jinabhāsīte;

anāgatamhi addhāne, viggaho tattha hessati.

“Handa kathim pasādetvā, chejjāpessāmi meṇḍake;

tassa niddiṭṭhamaggena, niddisissantyanāgate”ti.

Atha kho milindo rājā pabhātāya rattiyā uddhaste § aruṇe sīsam nhatvā sirasi añjalim paggahevā atitānāgatapaccuppanne sammāsambuddhe anussarivā aṭṭha vattapadāni samādiyi “ito me anāgatāni satta divasāni aṭṭha guṇe samādiyivā tapo caritabbo bhavissati, soham ciṇṇatapo samāno ācariyam ārādhavā meṇḍake pañhe pucchissāmi”ti. Atha kho milindo rājā pakatidussayugam apavānetvā ābharaṇāni ca omuñcitvā kāsāvam nivāsetvā muṇḍakapaṭṭisakam sīse paṭimuñcitvā munibhāvamupagantvā aṭṭha guṇe samādiyi “imaṃ sattāham mayā na rājattho anusāsītabbo, na rāgūpasañhitam cittam uppādetabbam, na dosūpasañhitam cittam uppādetabbam, na mohūpasañhitam cittam uppādetabbam, dāsakammakaraporise janepi nivātavuttinā bhavitabbam, kāyikam vācasikam (..0098) anurakkhitabbam, chapi āyatanāni niravasesato anurakkhitabbāni, mettābhāvanāya mānasam pakkhipitabban”ti. Ime aṭṭha guṇe samādiyivā tesveva aṭṭhasu guṇesu mānasam paṭiṭṭhapetvā bahi anikkhamitvā sattāham vītināmetvā aṭṭhame divase pabhātāya rattiyā pageva pātarāsam katvā okkhittacakkhu mitabhāṇi susaṇṭhitena iriyāpathena avikkhittena cittena haṭṭhena udaggena vippasannena theram nāgasenam upasaṅkamitvā therassa pāde sirasā vanditvā ekamantaṃ ṭhito idamavoca-

“Atthi me, bhante nāgasena, koci attho tumhehi saddhim mantayitabbo, na tattha añño koci tatiyo icchitabbo, suññe okāse pavivitte araññe aṭṭhaṅgupāgate

samaṇasāruppe. Tattha so pañho pucchitabbo bhavissati, tattha me gūyaṃ na kātabbamaṃ na rahassakamaṃ, arahāmaṃ rahassakamaṃ suṇitumaṃ sumantane upagata, upamāyapi so attho upaparikkhitabbo, yathā kiṃ viya, yathā nāma, bhante nāgasena, mahāpathavi nikkhepamaṃ arahati nikkhepe upagata. Evameva kho, bhante nāgasena, arahāmaṃ rahassakamaṃ suṇitumaṃ sumantane upagata”ti. Garunā saha pavivittapavanaṃ pavisitvā idamavoca- “bhante nāgasena, idha purisena mantayitukāmena aṭṭha ṭhānāni parivajjayitabbāni bhavanti, na tesu ṭhānesu viññū puriso atthamaṃ manteti, mantitopi attho paripatati na sambhavati. Katamāni aṭṭha ṭhānāni? Visamaṭṭhānaṃ parivajjanīyamaṃ, sabhayaṃ parivajjanīyamaṃ, ativātaṭṭhānaṃ parivajjanīyamaṃ, paṭicchannaṭṭhānaṃ parivajjanīyamaṃ, devaṭṭhānaṃ parivajjanīyamaṃ, pantho parivajjanīyo, saṅgāmo § parivajjanīyo, udakatitthamaṃ parivajjanīyamaṃ. Imāni aṭṭha ṭhānāni parivajjanīyāni”ti.

Thero āha “ko doso visamaṭṭhāne, sabhaye, ativāte, paṭicchanne, devaṭṭhāne, panthe, saṅgāme, udakatitthe”ti? “Visame, bhante nāgasena, mantito attho vikiranti vidhamati paggharati na sambhavati, sabhaye mano santassati, santassito na sammā atthamaṃ samanupassati, ativāte saddo avibhūto hoti, paṭicchanne upassutimaṃ tiṭṭhanti, devaṭṭhāne (..0099) mantito attho garukamaṃ pariṇamati, panthe mantito attho tuccho bhavati, saṅgāme cañcalo bhavati, udakatitthe pākaṭo bhavati. Bhavatīha-

“Visamaṃ sabhayaṃ ativāto, paṭicchannaṃ devanissitamaṃ; pantho ca saṅgāmo titthamaṃ, aṭṭhete parivajjiyā”ti.

Aṭṭha mantanassa parivajjanīyaṭṭhānāni.

Aṭṭhamantavināsakapuggalā

“Bhante nāgasena, aṭṭhime puggalā mantiyamānā mantitamaṃ atthamaṃ byāpādentī. Katame aṭṭha? Rāgacarito dosacarito mohacarito mānacarito luddho alaso ekacintī bāloti. Ime aṭṭha puggalā mantitamaṃ atthamaṃ byāpādentī”ti.

Thero āha “tesamaṃ ko doso”ti? “Rāgacarito, bhante nāgasena, rāgavasena mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, dosacarito dosavasena mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, mohacarito mohavasena mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, mānacarito mānavasena mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, luddho lobhavasena mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, alaso alasaṭṭhāya mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, ekacintī ekacintitāya mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti, bālo bālatāya mantitamaṃ atthamaṃ byāpādeti. Bhavatīha-

“Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, mānī luddho tathālaso; ekacintī ca bālo ca, ete atthavināsakā”ti.

Aṭṭha mantavināsakapuggalā.

Navaguyhamantavidhaṃsakam

“Bhante nāgasena, navime puggalā mantitaṃ guyhaṃ vivaranti na dhārenti. Katame nava? Rāgacarito dosacarito mohacarito bhīruko āmisagaruko itthī soṇḍo paṇḍako dārako”ti.

Thero āha “tesaṃ ko doso”ti? “Rāgacarito, bhante nāgasena, rāgavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, dosacarito, bhante (..0100), dosavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, mūḷho mohavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, bhīruko bhayavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, āmisagaruko āmisahetu mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, itthī paññāya ittaratāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, soṇḍiko surālolatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, paṇḍako anekaṃsikatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, dārako capalatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti. Bhavatīha-

“Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, bhīru āmisagaruko §;
itthī soṇḍo paṇḍako ca, navamo bhavati dārako.

“Navete puggalā loke, ittarā calitā calā;
etehi mantitaṃ guyhaṃ, khippaṃ bhavati pākaṭan”ti.

Nava guyhamantavidhaṃsakā puggalā.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇam

“Bhante nāgasena, aṭṭhahi kāraṇehi buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati. Katamehi aṭṭhahi? Vayapariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, yasa-pariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, paripucchāya buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, titthasaṃvāsena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, yoniso manasikārena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, sākacchāya buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, snehūpasevanena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, patirūpadesavāsena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati. Bhavatīha-

“Vayena yasapucchāhi, titthavāsena yoniso;
sākacchā snehasaṃsevā, patirūpavasena ca.

“Etāni aṭṭha ṭhānāni, buddhivisadakāraṇā;
yesaṃ etāni sambhonti, tesaṃ buddhi pabhijjati”ti.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇāni.

Ācariyaguṇam

“Bhante (..0101) nāgasena, ayaṃ bhūmibhāgo aṭṭha mantadosavivajjito, ahañca loke paramo mantisahāyo §, guyhamanurakkhī cāhaṃ yāvāhaṃ jīvi-

ssāmi tāva guyhamanurakkhissāmi, aṭṭhahi ca me kāraṇehi buddhi pariṇāmaṃ gatā, dullabho etarahi mādiso antevāsī, sammā paṭipanne antevāsike ye ācariyānaṃ pañcavīsati ācariyaguṇā, tehi guṇehi ācariyena sammā paṭipajjitabbaṃ. Katame pañcavīsati guṇā?

“Idha, bhante nāgasena, ācariyena antevāsīmhi satataṃ samitaṃ ārakkhā upaṭṭhapetabbā, asevanasevanā jānitabbā, pamattāppamattā jānitabbā, seyyavakāso jānitabbo, gelaññaṃ jānitabbaṃ, bhojanassa § laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, viseso jānitabbo, pattagataṃ saṃvibhajitabbaṃ, assāsitaṃ ‘mā bhāyi, attho te abhikkamatī’ti, ‘iminā puggalena paṭicaratī’ti § paṭicāro jānitabbo, gāme paṭicāro jānitabbo, vihāre paṭicāro jānitabbo, na tena hāso davo kātabbo §, tena saha ālāpo kātabbo, chiddaṃ disvā adhivāsetabbaṃ, sakkaccakārinā bhavitabbaṃ, akhaṇḍakārinā bhavitabbaṃ, arahassakārinā bhavitabbaṃ, niravasesakārinā bhavitabbaṃ, ‘janemimaṃ § sippesū’ti janakacittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, ‘kathaṃ ayaṃ na parihāyeyyā’ti vaḍḍhicittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, ‘balavaṃ imaṃ karomi sikkhābalenā’ti cittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, mettacittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, āpadāsu na vijahitabbaṃ, karaṇīye nappamajjitabbaṃ, khalite dhammena paggahetabboti. Ime kho, bhante, pañcavīsati ācariyassa ācariyaguṇā, tehi guṇehi mayi sammā paṭipajjassu, saṃsayo me, bhante, uppanno, atthi meṇḍakapañhā jinabhāsītā, anāgate addhāne tattha viggaho uppajjissati, anāgate ca addhāne dullabhā bhavissanti tumhādisā buddhimanto, tesu me pañhesu cakkhuṃ dehi paravādānaṃ niggahāyā”ti.

Upāsakaguṇaṃ

Thero “sādhū”ti sampatiṇṇitvā dasa upāsakassa upāsakaguṇe paridīpesi. “Dasa ime, mahārāja, upāsakassa upāsakaguṇā. Katame dasa (..0102), idha, mahārāja, upāsako saṅghena samānasukhadukkho hoti, dhammādhipeyyo hoti, yathābalaṃ saṃvibhāgarato hoti, jinasāsanaparihāniṃ disvā abhivaḍḍhiyā vāyamaṃ. Sammādiṭṭhiko hoti, apagatakotūhalamaṅgaliko jīvitahetupi na aññaṃ satthāraṃ uddisati, kāyikavācasikañcassa rakkhitaṃ hoti, samaggārāmo hoti samaggarato, anusūyako hoti, na ca kuhanavasena sāsane carati, buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ime kho, mahārāja, dasa upāsakassa upāsakaguṇā, te sabbe guṇā tayi

saṃvijjanti, taṃ te yuttaṃ pattamaṃ anucchavikaṃ patirūpaṃ yaṃ tvaṃ jinasāsana-parihāniṃ disvā abhivaḍḍhiṃ icchasi, karomi te okāsaṃ, pucchā maṃ tvaṃ yathā-sukhaṃ”ti.

Meṇḍakapañhārambhakathā niṭṭhitā.

4. Meṇḍakapañho

1. Iddhibalavaggo

1. Katādhikārasaphalapañho

1. Atha (..0103) kho milindo rājā katāvakāso nipacca garuno pāde sirasi añjaliṃ katvā etadavoca “bhante nāgasena, ime titthiyā evaṃ bhaṇanti § ‘yadi buddho pūjamaṃ sādīyati, na parinibbuto buddho saṃyutto lokena antobhaviko lokasmiṃ lokasādhāraṇo, tasmā tassa kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Yadi parinibbuto visamaṃyutto lokena nissaṇṇo sabbabhavehi, tassa pūjā nuppajjati, parinibbuto na kiñci sādīyati, asādīyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo’ti ubhato koṭiko eso pañho, neso visayo appattamānasānaṃ, mahantānaṃ yeveso visayo, bhindetaṃ diṭṭhijālaṃ ekaṃse ṭhapaya, taveso pañho anuppatto, anāgatānaṃ jina-puttānaṃ cakkhuṃ dehi paravādaniggahāyā”ti.

Thero āha “parinibbuto, mahārāja, bhagavā, na ca bhagavā pūjamaṃ sādīyati, bodhimūle yeva tathāgatassa sādīyanā pahīnā, kiṃ pana anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbutassa. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhamma-senāpatinā-

“Pūjīyantā § asamasamā, sadevamānusehi te;
na sādīyanti sakkāraṃ, buddhānaṃ esa dhammatā”ti.

Rājā āha “bhante nāgasena, putto vā pituno vaṇṇamaṃ bhāsati, pitā vā puttassa vaṇṇamaṃ bhāsati, na cetamaṃ kāraṇamaṃ paravādānaṃ niggahāyā, pasādappakā-sanaṃ nāmetaṃ, iṅgha me tvaṃ tatha kāraṇamaṃ sammā brūhi sakavādassa pati-ṭṭhāpanāya diṭṭhijālaviniveṭhanāyā”ti.

Thero āha “parinibbuto, mahārāja, bhagavā, na ca bhagavā pūjamaṃ sādīyati, asādīyantasseva tathāgatassa devamanussā dhāturatejanaṃ vatthumaṃ karitvā tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṃ sevantā tisso sampattiyo paṭilābhanti.

“Yathā (..0104), mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho pajjalitvā nibbāyeyya, api nu kho so, mahārāja, mahā-aggikkhandho sādīyati tiṇakaṭṭhupādānaṃ”ti? “Jalamānopi so, bhante, mahā-aggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṃ na sādīyati, kiṃ pana nibbuto upasanto acetano sādīyati? “Tasmiṃ pana, mahārāja, aggi-

kkhandhe uparate upasante loke aggi suñño hoti”ti. “Na hi, bhante, kaṭṭhaṃ aggissa vatthu hoti upādānaṃ, ye keci manussā aggikāmā, te attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṃ manthayitvā § aggiṃ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karonti”ti. “Tena hi, mahārāja, titthiyānaṃ vacanaṃ micchā bhavati ‘asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo’ti.

“Yathā, mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho pajjali, evameva bhagavā dasasahassiyā § lokadhātuyā buddhasiriyā pajjali. Yathā, mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho pajjalitvā nibbuto, evameva bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā buddhasiriyā pajjalitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā, mahārāja, nibbuto aggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṃ na sādīyati, evameva kho lokahitassa sādīyanā pahīnā upasantā. Yathā, mahārāja, manussā nibbuta aggikkhandhe anupādāne attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṃ manthayitvā aggiṃ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karonti, evameva kho devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhāturaṭṭanaṃ vatthuṃ karitvā tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṃ sevantā tisso sampattiyo paṭilabhanti, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyitvā upameyya, api nu kho so, mahārāja, uparato vāto sādīyati puna nibbattāpanaṃ”ti? “Na hi, bhante, uparatassa vātassa ābhogo vā (..0105) manasikāro vā puna nibbattāpanāya”. “Kiṃ kāraṇaṃ”? “Acetanā sāvāyodhātū”ti. “Api nu tassa, mahārāja, uparatassa vātassa vātoti samaññā apaga-cchatī”ti? “Na hi, bhante, tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa uppattiyā paccayā, ye keci manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, te tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā tena vātena uṇhaṃ nibbāpenti pariḷāhaṃ vūpasamenti”ti. “Tena hi, mahārāja, titthiyānaṃ vacanaṃ micchā bhavati ‘asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo’ti.

“Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyi, evameva bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā sīlamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyi. Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyitvā uparato, evameva bhagavā sīlamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā, mahārāja, uparato vāto puna nibbattāpanaṃ na sādīyati, evameva lokahitassa sādīyanā pahīnā upasantā. Yathā, mahārāja, te manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, evameva devamanussā tividhaggisantāpapariḷāhaparipīḷitā. Yathā tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa nibbattiyā paccayā honti, evameva tathāgatassa dhātu ca ñāṇaratanañca paccayo hoti tissannaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāya. Yathā manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā vātaṃ nibbattetvā uṇhaṃ nibbāpenti pariḷāhaṃ vūpasamenti, evameva devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca pūjetvā kusalaṃ nibbattetvā tena kusalena tividhaggisantāpapariḷāhaṃ nibbāpenti vūpasamenti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato

adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi paravādānaṃ niggahāya. Yathā, mahārāja, puriso bherim ākoṭetvā saddaṃ nibbatteyya, yo so bherisaddo purisena nibbattito, so saddo antaradhāyeyya, api nu kho so, mahārāja, saddo sādiyati puna nibbattāpanan”ti? “Na hi, bhante, antarahito so saddo, natthi tassa puna uppādāya ābhogo (..0106) vā manasikāro vā, sakim nibbatte bherisadde antarahite so bherisaddo samucchinno hoti. Bherī pana, bhante, paccayo hoti saddassa nibbattiyā, atha puriso paccaye sati attajena vāyāmena bherim ākoṭetvā saddaṃ nibbatteti”ti. “Evameva kho, mahārāja, bhagavā silasamādhipaññāvimuttivimuttiññānadassanaparibhāvitam dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusitthañca § sathhāraṃ thapayitvā sayam anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, na ca parinibbuta bhagavati sampattilābho upacchinno hoti, bhavadukkhapaṭipīḷitā sattā dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusitthañca paccayaṃ karitvā sampattikāmā sampattiyo paṭilabhanti, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Diṭṭhañcetam, mahārāja, bhagavatā anāgatamaddhānaṃ. Kathitañca bhaṇitañca ācikkhitañca ‘siyā kho panānanda, tumhākaṃ evamassa atītasatthukaṃ pāvacaṇaṃ natthi no sathhāti, na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ, yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena sathhā’-ti. Parinibbutassa tathāgatassa asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati apha-
loti, taṃ tesam titthiyānaṃ vacanaṃ micchā abhūtaṃ vitathaṃ alikaṃ viruddhaṃ viparītaṃ dukkhadāyakaṃ dukkhavipākaṃ apāyagamānīyanti.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādiyati nu kho, mahārāja, ayaṃ mahāpathavī ‘sabbabījāni mayi saṃviruhantū’”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana tāni, mahārāja, bījāni asādiyantiyā mahāpathaviyā saṃviru-
hitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontī”ti? “Asādiyantiṭipi, bhante, mahāpathavī tesam bījānaṃ vatthuṃ hoti paccayaṃ deti viruhanāya, tāni bījāni taṃ vatthuṃ nissāya tena paccayena saṃvi-
ruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontī”ti. “Tena (..0107) hi, mahārāja, titthiyā sake vāde naṭṭhā hontī hatā viruddhā, sace te bhaṇanti ‘asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati apha-
lo’ ti.

“Yathā, mahārāja, mahāpathavī, evaṃ tathāgato arahaṃ sammāsambuddho. Yathā, mahārāja, mahāpathavī na kiñci sādiyati, evaṃ tathāgato na kiñci sādiyati. Yathā, mahārāja, tāni bījāni pathaviṃ nissāya saṃviruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontī, evaṃ devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca nissāya daḷhakusalamūlapatiṭṭhitā samādhikkhandhadhammasārasīlasākhāparivitthiṇṇā vimuttipupphasāmaññaphaladharā hontī, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāga-
tassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādi-

yanti nu kho, mahārāja, ime oṭṭhā goṇā gadrabhā ajā pasū manussā antokucchismiṃ kimikulānaṃ sambhavan”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana te, mahārāja, kimayo tesam asādiyantānaṃ antokucchismiṃ sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṃ pāpuṇanti”ti? “Pāpassa, bhante, kammaṃ balavatāya asādiyantānaṃ yeva tesam sattānaṃ antokucchismiṃ kimayo sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṃ pāpuṇanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātussa ca ñāṇārammaṇassa ca balavatāya tathāgate kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādiyanti nu kho, mahārāja, ime manussā ime aṭṭhanavuti rogā kāye nibbattantū”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana te, mahārāja, rogā asādiyantānaṃ kāye nipatanti”ti? “Pubbe katena, bhante, duccharitena”ti. “Yadi, mahārāja, pubbe kataṃ akusalaṃ idha (..0108) vedaniyaṃ hoti, tena hi, mahārāja, pubbe katampi idha katampi kusalaṃ kammaṃ avañjhaṃ bhavati saphalanti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, nandako nāma yakkho theram sārīputtaṃ āsādayitvā pathaviṃ pavīṭṭho”ti? “Āma, bhante, suyyati, loke pākaṭo eso”ti. “Api nu kho, mahārāja, thero sārīputto sādiyi nandakassa yakkhassa mahāpathavigilanaṃ”ti §. “Ubbattiyantepi, bhante, sadevake loke patamānēpi chamāyaṃ candimasūriye vikirantepi sinerupabbatarāje thero sārīputto na parassa dukkhaṃ sādiyeyya. Taṃ kissa hetu? Yena hetunā thero sārīputto kujjheyya vā dusseyya vā, so hetu therassa sārīputtassa samūhato samucchinnō, hetuno samugghātittā, bhante, thero sārīputto jīvitahārakepi kopaṃ na kareyyā”ti. “Yadi, mahārāja, thero sārīputto nandakassa yakkhassa pathavigilanaṃ na sādiyi, kissa pana nandako yakkho pathaviṃ pavīṭṭho”ti? “Akusalassa, bhante, kammaṃ balavatāyā”ti. “Yadi, mahārāja, akusalassa kammaṃ balavatāya nandako yakkho pathaviṃ pavīṭṭho, asādiyantassāpi kato aparādho avañjho bhavati saphalo. Tena hi, mahārāja, akusalassapi kammaṃ balavatāya asādiyantassa kato adhikāro

avañjho bhavati saphaloti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

“Kati nu kho te, mahārāja, manussā, ye etarahi mahāpathaviṃ pavittḥā, atthi te tattha savaṇaṇ”ti? “Āma, bhante, suyyati”ti. “Ingha tvam, mahārāja, sāvehi”ti? “Ciñcamāṇavikā, bhante, suppabuddho ca sakko, devadatto ca thero, nandako ca yakkho, nando ca māṇavakoti. Sutametaṃ, bhante, ime pañca janā mahāpathaviṃ pavittḥā”ti. “Kismiṃ te, mahārāja, aparaddhā”ti? “Bhagavati ca, bhante, sāvakesu cā”ti. “Api nu kho, mahārāja (..0109), bhagavā vā sāvakā vā sādiyiṃsu imesaṃ mahāpathavipavisanaṇ”ti? “Na hi bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo”ti. “Suviññāpito, bhante nāgasena, pañho gambhīro uttānikato, guyhaṃ vidamṣitaṃ, gaṇṭhi bhinno, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, naṭṭhā paravādā, bhaggā kudiṭṭhi, nippabhā jātā kutitthiyā, tvam gaṇivarapavaramāsajjā”ti.

Katādhikārasaphalapañho paṭhamo.

2. Sabbaññubhāvapañho

2. “Bhante nāgasena, buddho sabbaññū”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā sabbaññū, na ca bhagavato satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ, āvajjanapaṭibaddhaṃ bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, āvajjitvā yadicchakaṃ jānāti”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, buddho asabbaññūti. Yadi tassa pariyesanāya sabbaññutañāṇaṃ hoti”ti. “Vāhasataṃ kho, mahārāja, vīhīnaṃ adḍhacūlaṅca vāhā vīhisattambaṇāni dve ca tumbā ekaccharākkhaṇe pavattacittassa ettakā vīhī lakkhaṃ ṭhapīyamānā § parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyuṃ?”

“Tatrimē sattavidhā cittā pavattanti, ye te, mahārāja, sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesam taṃ cittaṃ garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Abhāvitattā cittassa. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa vitatassa visālassa vitthiṇṇassa saṃsibbitavisibbitassa sākḥajāṭajāṭitassa ākaḍḍhiyantassa garukaṃ hoti āgamaṇaṃ dandhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Saṃsibbitavisibbitattā sākḥānaṃ. Evameva kho, mahārāja, ye te sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesam taṃ cittaṃ garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Saṃsibbitavisibbitattā kilesehi, idaṃ paṭhamaṃ cittaṃ.

“Tatridaṃ dutiyaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati- ye te, mahārāja, sotāpannā pihitā-pāyā diṭṭhippattā viññātasatthusāsanā, tesam taṃ cittaṃ tīsu (..0110) ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Tīsu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa tipabbagaṇṭhiparisuddhassa upari sākḥajāṭajāṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva tipabbaṃ tāva lahukaṃ eti, tato upari thaddhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Heṭṭhā parisuddhattā upari sākḥajāṭajāṭitattā. Evameva

sayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavalacittā, tesam taṃ cittaṃ sakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sakavisaye mahantattā sabbaññubuddhavisayassa. Yathā, mahārāja, puriso sakavisayaṃ parittaṃ nadiṃ rattimpi divāpi yadicchaka acchambhito otareyya, atha parato mahāsamuddaṃ gambhīraṃ vitthataṃ agādhamapāraṃ disvā bhāyeyya, dandhāyeyya na visaheyya otarituṃ. Kiṃ kāraṇā? Tiṇṇattā § sakavisayassa, mahantattā ca mahāsamuddassa. Evameva kho, mahārāja, ye te paccekabuddhā sayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavalacittā, tesam (..0112) taṃ cittaṃ sakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sakavisaye mahantattā sabbaññubuddhavisayassa, idaṃ chaṭṭhaṃ cittaṃ.

“Tatridaṃ sattamaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati- ye te, mahārāja, sammāsambuddhā sabbaññuno dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi buddhadhammehi samannāgatā anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesam taṃ cittaṃ sabbattha lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Sabbattha parisuddhattā. Api nu kho, mahārāja, nārācassa sudhotassa vimalassa niggaṇṭhissa sukhumadhārassa ajimhassa avaṅkassa akuṭilassa daḥacāpasamārūḥassa khomasukhume vā kappāsasukhume vā kambalasukhume vā balavanipātitaṃ dandhāyitattaṃ vā lagganaṃ vā hoti”ti? “Na hi, bhante, “kiṃ kāraṇā”? “Sukhumattā vatthānaṃ sudhotattā nārācassa nipātassa ca balavattā”ti, evameva kho, mahārāja, ye te sammāsambuddhā sabbaññuno dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi buddhadhammehi samannāgatā anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesam taṃ cittaṃ sabbattha lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Sabbattha parisuddhattā, idaṃ sattamaṃ cittaṃ.

“Tatra, mahārāja, yadidaṃ sabbaññubuddhānaṃ cittaṃ, taṃ channampi cittānaṃ gaṇanaṃ atikkamitvā asaṅkhyeyyena guṇena parisuddhañca lahukañca. Yasmā ca bhagavato cittaṃ parisuddhañca lahukañca, tasmā, mahārāja, bhagavā yamakapāṭihīraṃ dasseti. Yamakapāṭihīre, mahārāja, ñātabbaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ cittaṃ evaṃ lahuparivattanti, na tattha sakkā uttarim kāraṇaṃ vattuṃ, tepi, mahārāja, pāṭihīrā sabbaññubuddhānaṃ cittaṃ upādāya gaṇanampi saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upenti, āvajjanapaṭibaddhaṃ, mahārāja, bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti.

“Yathā, mahārāja, puriso hatthe ṭhapitaṃ yaṃ kiñci dutiye hatthe ṭhapeyya vivaṭṭena mukhena vācaṃ nicchāreyya, mukhagataṃ bhojanaṃ gileyya, ummīletvā vā nimīleyya, nimīletvā vā ummīleyya, samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, cirataraṃ etaṃ, mahārāja, lahutaraṃ bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, lahutaraṃ āvajjanaṃ, āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti, āvajjanavikalammatta-kena na tāvatā buddhā bhagavanto asabbaññuno nāma honti”ti.

“Āvajjanampi (..0113), bhante nāgasena, pariyesanāya kātappaṃ, iṅgha maṃ tattha kāraṇena saññāpehi”ti. “Yathā, mahārāja, purisassa aḍḍhassa mahaddha-

nassa mahābhogassa pahūtajātarūparajatassa pahūtavittūpakaraṇassa pahūta-dhanadhañṇassa sālivihiyavataṇḍulatilamuggamāsapubbaṇṇāparaṇṇasappitelanavanitakhīradadhimadhuguḷaphāṇitā ca khaḷopikumbhipiṭṭharakoṭṭhabhājanagatā bhavyeṃ, tassa ca purisassa pāhunako āgaccheyya bhattāraho bhattābhikaṅkhī, tassa ca gehe yaṃ randhaṃ bhojanaṃ, taṃ pariniṭṭhitaṃ bhavyeṃ, kumbhito taṇḍule nīharitvā bhojanaṃ randheyya, api ca kho so, mahārāja, tāvata-kena bhojanavekallamattakena adhana nāma kapaṇo nāma bhavyeṃ”ti? “Na hi, bhante, cakkavattirañño gharepi, bhante, akāle bhojanavekallaṃ hoti, kiṃ pana gahapatikassā”ti? “Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa āvajjanavikalāmattakaṃ sabbaññutaññaṃ āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti.

“Yathā vā pana, mahārāja, rukkho assa phalito oṇatavinato piṇḍibhārabharito, na kiñci tattha patitaṃ phalaṃ bhavyeṃ, api nu kho so, mahārāja, rukkho tāvata-kena patitaphalavekallamattakena aphalo nāma bhavyeṃ”ti? “Na hi, bhante, pata-napaṭibaddhāni tāni rukkhaphalāni, patite yadicchakaṃ labhati”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa āvajjanapaṭibaddhaṃ sabbaññutaññaṃ āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti”ti.

“Bhante nāgasena, āvajjetvā āvajjetvā buddho yadicchakaṃ jānāti”ti? “Āma, mahārāja, bhagavā āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti”ti.

“Yathā, mahārāja, cakkavattī rājā yadā cakkaratanaṃ sarati ‘upetu me cakkaratana’ti, sarite cakkaratanaṃ upeti, evameva kho, mahārāja, tathāgato āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti”ti. “Daḷhaṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, buddho sabbaññū, sampaṭicchāma buddho sabbaññū”ti.

Buddhasabbaññubhāvapaṇho dutiyo.

3. Devadattapabbajapaṇho

3. “Bhante nāgasena, devadatto kena pabbājito”ti? “Cha yime, mahārāja, khattiyakumārā bhaddiyo ca anuruddho ca ānando ca bhagu ca kimilo (..0114) § ca devadatto ca upālikappako sattamo abhisambuddhe satthari sakyakulānandajanane bhagavantaṃ anupabbajantā nikkhamiṃsu, te bhagavā pabbājesī”ti. “Nanu, bhante, devadattena pabbajitvā saṅgho bhinno”ti? “Āma, mahārāja, devadattena pabbajitvā saṅgho bhinno, na gihī saṅghaṃ bhindati, na bhikkhunī, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī saṅghaṃ bhindati, bhikkhu pakatatto

samānasamvāsako samānasīmāyaṃ t̥hito saṅghaṃ bhindatīti. Saṅghabhedako, bhante, puggalo kiṃ kammaṃ phusatī”ti? “Kappaṭṭhitikaṃ, mahārāja, kammaṃ phusatī”ti.

“Kiṃ pana, bhante nāgasena, buddho jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissati”ti? “Āma, mahārāja, tathāgato jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissati”ti. “Yadi, bhante nāgasena, buddho jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissati”ti, tena hi, bhante nāgasena, buddho kāruṇiko anukampako hitesī sabbasattānaṃ ahitaṃ apanetvā hitamupadahatīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi taṃ ajānitvā pabbājesi, tena hi buddho asabbaññūti, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, vijātehi etaṃ mahājaṭaṃ, bhinda parāpavādaṃ, anāgate addhāne tayā sadisā buddhimanto bhikkhū dullabhā bhavissanti, ettha tava balaṃ pakāsehi”ti.

“Kāruṇiko, mahārāja, bhagavā sabbaññū ca, kāruñña, mahārāja, bhagavā sabbaññutaññaṇena devadattassa gatiṃ olokento addasa devadattaṃ āpāyikaṃ kammaṃ § āyūhitvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṃ vinipātena vinipātaṃ gacchantaṃ, taṃ bhagavā sabbaññutaññaṇena jānitvā imassa aparīyantakataṃ kammaṃ mama sāsane pabbajitassa parīyantakataṃ bhavissati, purimaṃ upādāya parīyantakataṃ dukkhaṃ bhavissati, apabbajitopi ayaṃ moghapuriso kappaṭṭhiyameva kammaṃ āyūhissatīti kāruñña devadattaṃ pabbājesi”ti.

“Tena hi, bhante nāgasena, buddho vadhitvā telena makkheti, papāte pātetvā hatthaṃ deti, māretvā jīvitaṃ parīyesati, yaṃ so paṭhamaṃ dukkhaṃ (.0115) datvā pacchā sukhaṃ upadahatī”ti? “Vadhetipi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitavasena, pātetipi sattānaṃ hitavasena, māretipi sattānaṃ hitavasena, vadhitvāpi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṃ hitameva upadahati. Yathā, mahārāja, mātāpitaro nāma vadhitvāpi pātayitvāpi puttānaṃ hitameva upadahanti, evameva kho, mahārāja, tathāgato vadhetipi sattānaṃ hitavasena, pātetipi sattānaṃ hitavasena, māretipi sattānaṃ hitavasena, vadhitvāpi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, yena yena yogena sattānaṃ guṇavuḍḍhi hoti, tena tena yogena sabbasattānaṃ hitameva upadahati. Sace, mahārāja, devadatto na pabbājeyya, gihibhūto samāno nirayasamvattanikaṃ bahuṃ pāpakammaṃ katvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṃ vinipātena vinipātaṃ gacchanto bahuṃ dukkhaṃ vedayissati, taṃ bhagavā jānamāno kāruñña devadattaṃ pabbājesi, ‘mama sāsane pabbajitassa dukkhaṃ parīyantakataṃ bhavissatīti kāruñña garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi.

“Yathā vā, mahārāja, dhanayasasiriñātibalena balavā puriso attano ñātiṃ vā mittaṃ vā rañña garukaṃ daṇḍaṃ dhārentaṃ attano bahuvisatthabhāvena samatthātāya garukaṃ daṇḍaṃ lahukaṃ akāsi, evameva kho, mahārāja, bhagavā bahūni kappakoṭisatasahassāni dukkhaṃ vedayamānaṃ devadattaṃ pabbājetvā

sīlasamādhīpaññāvimuttibalasamatthabhāvena garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi.

“Yathā vā pana, mahārāja, kusalo bhisakko sallakatto garukaṃ rogaṃ balavosa-dhabalena lahukaṃ karoti, evameva kho, mahārāja, bahūni kappakoṭṭisatasaha-ssāni dukkhaṃ vedayamānaṃ devadattaṃ bhagavā rogaññutāya pabbājetvā kāruññabalo patthaddhadhammosadhabalena garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi. Api nu kho so, mahārāja, bhagavā bahavedaniyaṃ devadattaṃ appavedaniyaṃ karonto kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Na kiñci, bhante, apuññaṃ āpajjeyya anta-maso gaddūhanamattampi”ti. “Imampi kho, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampa-ṭiccha, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi.

“Aparampi (..0116), mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ, ‘ayaṃ kho, deva, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī”ti. Tameṇaṃ rājā evaṃ vadeyya ‘tena hi, bhante, imaṃ coraṃ bahinagaraṃ nīharitvā āghātane sīsaṃ chindathā”ti, ‘evaṃ devā’ti kho te rañño paṭissutvā taṃ bahinagaraṃ nīharitvā āghātanaṃ nayeyyuṃ. Tameṇaṃ passeyya kocideva puriso rañño santikā laddhavarō laddhayasadhanabhogo ādeyyavacano balavi-cchitakārī, so tassa kāruññaṃ katvā te purise evaṃ vadeyya ‘alaṃ, bho, kiṃ tumhākaṃ imassa sīsacchedanena, tena hi bho imassa hatthaṃ vā pādaṃ vā chinditvā jīvitaṃ rakkhatha, ahametassa kāraṇā rañño santike paṭivacanaṃ kari-ssāmī”ti. Te tassa balavato vacanena tassa corassa hatthaṃ vā pādaṃ vā chinditvā jīvitaṃ rakkheyyuṃ. Api nu kho so, mahārāja, puriso evaṃ kārī tassa corassa kiccakārī assā”ti? “Jīvitadāyako so, bhante, puriso tassa corassa, jīvite dinne kiṃ tassa akataṃ nāma atthī”ti? “Yā pana hatthapādacchedane vedanā, so tāya vedanāya kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Attano katena so, bhante, coro dukkhavedanaṃ vedayati, jīvitadāyako pana puriso na kiñci apuññaṃ āpajje-yyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, bhagavā kāruññaṃ devadattaṃ pabbājesi ‘mama sāsane pabbajitassa dukkhaṃ pariyantakataṃ bhavissati”ti. Pariyantaka-taṅca, mahārāja, devadattassa dukkhaṃ, devadatto, mahārāja, maraṇakāle-

“Imehi atṭhihi tamaggapuggalaṃ, devātidevaṃ naradamma-sārathim; samantacakkhuṃ satapuññalakkhaṇaṃ, paṇehi buddhaṃ saraṇaṃ upe-mī”ti.

“Pāṇupetaṃ saraṇamagamāsi. Devadatto, mahārāja, cha koṭṭhāse kate kappe atikkante paṭhamakoṭṭhāse saṅghaṃ bhindi, pañca koṭṭhāse niraye paccitvā tato muccitvā atṭhissaro nāma paccekabuddho bhavissati. Api nu kho so, mahārāja, bhagavā evaṃ kārī devadattassa kiccakārī assā”ti? “Sabbadado, bhante nāga-sena, tathāgato devadattassa, yaṃ tathāgato (..0117) devadattaṃ paccekabodhiṃ pāpessati, kiṃ tathāgatena devadattassa akataṃ nāma atthī”ti? “Yaṃ pana, mahā-rāja, devadatto saṅghaṃ bhinditvā niraye dukkhavedanaṃ vedayati, api nu kho bhagavā tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Na hi, bhante, attanā katena, bhante, devadatto kappāṃ niraye paccati, dukkhapariyantakārako satthā na kiñci apuññaṃ āpajjati”ti. “Imampi kho, tvaṃ mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha,

yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, kusalo bhisakko sallakatto vātapittasemhasannipāta-utupariṇāmavisamaparihāra-opakkamikopakkantaṃ pūtikunapaduggandhābhisañchannaṃ antosallaṃ susiragataṃ pubbaruhirasampunṇaṃ vaṇaṃ vūpasamento vaṇamukhaṃ kakkhaḷatikhiṇakhārakaṭukena bhesajjena anulimpiati paripaccanāya, paripaccitvā mudubhāvamupagataṃ satthena vikantayitvā ḍahati salākāya, daḍḍhe khāralavaṇaṃ deti, bhesajjena anulimpiati vaṇaruhanāya byādhitassa sotthibhāvamanuppattiyā, api nu kho so, mahārāja, bhisakko sallakatto ahitacitto bhesajjena anulimpiati, satthena vikanteti, ḍahati salākāya, khāralavaṇaṃ deti”ti? “Na hi, bhante, hitacitto sotthikāmo tāni kiriyāni karoti”ti. “Yā panassa bhesajjakiriyākaraṇena uppannā dukkhavedanā, tatonidānaṃ so bhisakko sallakatto kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Hitacitto, bhante, sotthikāmo bhisakko sallakatto tāni kiriyāni karoti, kiṃ so tatonidānaṃ apuññaṃ āpajjeyya, saggagāmī so, bhante, bhisakko sallakatto”ti. “Evameva kho, mahārāja, kāruññaṃ bhagavā devadattaṃ pabbājesi dukkhaparimuttiyā.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, puriso kaṇṭakena viddho assa, athaññataro puriso tassa hitakāmo sotthikāmo tiṇhena kaṇṭakenavā satthamukhena vā samantato chinditvā paggharantena lohiteṇa taṃ kaṇṭakaṃ nīhareyya, api nu kho so, mahārāja, puriso ahitakāmo taṃ kaṇṭakaṃ nīharati”ti? “Na hi, bhante, hitakāmo so, bhante, puriso sotthikāmo taṃ kaṇṭakaṃ nīharati. Sace (..0118) so, bhante, taṃ kaṇṭakaṃ na nīhareyya, maraṇaṃ vā so tena pāpuṇeyya maraṇamattaṃ vā dukkhan”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgato kāruññaṃ bhagavā devadattaṃ pabbājesi dukkhaparimuttiyā. Sace mahārāja, bhagavā devadattaṃ na pabbājeyya, kappakoṭṭisatasahassampi devadatto bhavaparamparāya niraye pacceyyā”ti.

“Anusotagāmiṃ, bhante nāgasena, devadattaṃ tathāgato paṭisotaṃ pāpesi, vipanthapaṭipannaṃ devadattaṃ panthe paṭipādesi, papāte patitassa devadattassa patiṭṭhaṃ adāsi, visamagataṃ devadattaṃ tathāgato samaṃ āropesi, ime ca, bhante nāgasena, hetū imāni ca kāraṇāni na sakkā aññaṃ sandassetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā”ti.

Devadattapabbajjapaṇho tatiyo.

4. Pathavicalanapaṇho

4. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā- ‘aṭṭhime, bhikkhave Ṣ, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’ti. Asesavacanaṃ idaṃ, nisse-savacanaṃ idaṃ, nippariyāyavacanaṃ idaṃ, natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya. Yadi, bhante nāgasena, añño navamo hetu bhavēyya mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tampi hetuṃ bhagavā katheyya. Yasmā ca

kho, bhante nāgasena, natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tasmā anācikkhito bhagavatā, ayañca navamo hetu dissati mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, yaṃ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitāti. Yadi, bhante nāgasena, aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tena hi vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitāti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, tena hi aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo dunniveṭhiyo (..0119) andhakaraṇo ceva gambhīro ca, so tavānuppatto, neso aññena ittarapaññena sakkā visajjetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā- ‘aṭṭhime, bhikkhave, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’ti. Yaṃ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, tañca pana akālikaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, tasmā agaṇitaṃ aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā, mahārāja, loke tayo yeva meghā gaṇiyanti vassiko hemantiko pāvusa-koti. Yadi te muñcivā añño megho pavassati, na so megho gaṇiyati sammatehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṃ gacchati. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesam, mahārāja, pañcannaṃ nadisatānaṃ daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇiyanti. Seyyathīdaṃ, gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī sindhu sarassatī vetravatī vītaṃsā candabhāgātī, avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā. Kiṃ kāraṇā? Na tā nadiyo dhuvasalilā. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, rañño satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesam cha yeva janā amaccagaṇanāya gaṇiyanti. Seyyathīdaṃ, senāpati purohito akkhadasso bhaṇḍāgāriko chattaggāhako khaggaggāhako. Ete yeva amaccagaṇanāya gaṇiyanti. Kiṃ kāraṇā? Yuttattā rājaguṇehi, avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkhaṃ gacchanti. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ

mahāpathavī kampitā, akālikam etam kadācuppattikam aṭṭhahi hetūhi vipparamuttam, na tam gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi.

“Suyyati (.0120) nu kho, mahārāja, etarahi jinasāsane katādhikārānaṃ diṭṭhadhammasukhavedaniyakammaṃ, kitti ca yesaṃ abbhuggatā devamanussesū”ti? “Āma, bhante, suyayati etarahi jinasāsane katādhikārānaṃ diṭṭhadhammasukhavedaniyakammaṃ, kitti ca yesaṃ abbhuggatā devamanussesu satta janāti”. “Ke ca te, mahārājā”ti? “Sumano ca, bhante, mālākāro, ekasāṭako ca brāhmaṇo, puṇṇo ca bhatako, mallikā ca devī, gopālamātā ca devī, suppiyā ca upāsikā, puṇṇā ca dāsīti ime satta diṭṭhadhammasukhavedaniyā sattā, kitti ca imesaṃ abbhuggatā devamanussesū”ti.

“Aparepi suyayanti nu kho atīte mānusakeneva sarīradehena tidasabhavanaṃ gatā”ti? “Āma, bhante, suyayanti”ti. “Ke ca te, mahārājā”ti? “Guttilo ca gandhabbo, sādhiṇo ca rājā, nimi ca rājā, mandhātā ca rājāti ime caturo janā suyayanti, teneva mānusakena sarīradehena tidasabhavanaṃ gatā”ti. “Sucirampi kataṃ suyayati sukata dukkaṅgānti? Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, atīte vā addhāne vattamāne vā addhāne itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā mahāpathavī kampitā”ti? “Na hi bhante”ti. “Atthi me, mahārāja, āgamo adhi-gamo pariyatti savanaṃ sikkhābalaṃ sussūsā paripucchā ācariyupāsanaṃ, mayāpi na sutapubbaṃ itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā mahāpathavī kampitā”ti. Na, mahārāja, tāvatakena vīriyena tāvatakena parakkamena mahāpathavī kampati, guṇabhārabharitā, mahārāja, sabbasoceyyakiriya-guṇabhārabharitā dhāretuṃ na visahantī mahāpathavī calati kampati pavedhati.

“Yathā, mahārāja, sakaṅgassa atibhārabharitassa nābhiyo ca nemiyo ca phalanti akkho bhijjati, evameva kho, mahārāja, sabbasoceyyakiriya-guṇabhārabharitā mahāpathavī dhāretuṃ na visahantī calati kampati pavedhati.

“Yathā (.0121) vā pana, mahārāja, gaganam anilajalavegasañchāditaṃ ussannajalabhārabharitaṃ ativātena phuṭitattā nadati ravati gaḷagaḷāyati, evameva kho, mahārāja, mahāpathavī rañño vessantarassa dānabalavipula-ussannabhārabharitā dhāretuṃ na visahantī calati kampati pavedhati. Na hi, mahārāja, rañño vessantarassa cittaṃ rāgavasena pavattati, na dosavasena pavattati, na mohavasena pavattati, na mānavasena pavattati, na diṭṭhivasena pavattati, na kilesavasena pavattati, na vitakkavasena pavattati, na arativasena pavattati, atha kho dānavasena bahulaṃ pavattati kinti anāgatā yācakā mama santike āgaccheyyūṃ, āgatā ca yācakā yathākāmaṃ labhitvā attamanā bhavēyyun’ti satataṃ samitaṃ dānaṃ pati mānasaṃ ṭhapitaṃ hoti. Rañño, mahārāja, vessantarassa satataṃ samitaṃ dasasu ṭhānesu mānasaṃ ṭhapitaṃ hoti dame same khantiyaṃ saṃvare yame niyame akkodhe avihimsāyaṃ sacce soceyye. Rañño, mahārāja, vessantarassa

kāmesanā pahīnā, bhavesanā paṭippassaddhā, brahmacariyesanāya yeva ussukkaṃ āpanno, rañño, mahārāja, vessantarassa attarakkhā § pahīnā, sabbasattarakkhāya ussukkaṃ āpanno ‘kinti ime sattā samaggā assu arogā sadhanā dīghāyukā’ti bahulaṃ yeva mānasam pavattati. Dadamāno ca, mahārāja, vessantaro rājā taṃ dānaṃ na bhavasampattihetu deti, na dhanahetu deti, na paṭidānahetu deti, na upalāpanahetu deti, na āyuhetu deti, na vaṇṇahetu deti, na sukha-hetu deti, na balahetu deti, na yasahetu deti, na puttahetu deti, na dhītu-hetu deti, atha kho sabbaññutaññahetu sabbaññutaññaratanassa kāraṇā evarūpe atulavipulānuttare dānavare adāsi, sabbaññutaṃ patto ca imaṃ gātham abhāsi-

“Jāliṃ kaṇhājinaṃ dhītaṃ, maddideviṃ patibbatam;
cajamāno na cintesiṃ, bodhiyā yeva kāraṇā’ti.

“Vessantaro, mahārāja, rājā akkodhena kodham jināti, asādhum sādhunā jināti, kadariyam dānena jināti, alikavādinam saccena jināti, sabbam akusalam kusalena jināti. Tassa evaṃ dadamānassa dhammānugatassa dhammasīsakassa § dānānissandabalava § vīriyavipulavipphārena heṭṭhā mahāvātā sañcalanti (..0122) saṇikaṃ saṇikaṃ sakim sakim ākulākulā vāyanti onamanti unnamanti vinamanti, chinnapattapādapā § papatanti, gumbam gumbam valāhakā gagane sandhāvanti, rajosañcitā vātā dāruṇā honti, gaganam uppīlitā vātā vāyanti, sahasā dhama-dhamāyanti, mahābhīmo saddo niccharati, tesu vātesu kupitesu udakam saṇikaṃ saṇikaṃ calati, udake calite khubbhanti macchakacchapā, yamakayamakā ūmiyo jāyanti, jalacarā sattā tasanti, jalavīci yuganaddho vattati, vīcinādo pavattati, ghorā bubbuḷā § uṭṭhahanti, pheṇamālā bhavanti, uttarati mahāsamuddo, disāvidisaṃ dhāvati udakam, uddhamṣotapaṭisotamukhā sandanti saliladhārā, tasanti asurā garuḷā nāgā yakkhā, ubbijjanti ‘kiṃ nu kho, katham nu kho, sāgaro viparivattatī’ti, gamanapathamesanti bhītacittā, khubhite luḷite jaladhāre pakampati mahāpathavī sanagā sasāgarā, parivattati sinerugiri kūṭaselasikharo vinamamāno hoti, vimanā honti ahinakulabīḷārakoṭṭhukasūkaramigapakkhino, rudanti yakkhā appesakkhā, hasanti yakkhā mahesakkhā kampamānāya mahāpathaviyā.

“Yathā, mahārāja, mahati mahāpariyoge uddhanagate udakasampunṇe ākiṇṇa-taṇḍule heṭṭhato aggi jalamāno paṭhamam tāva pariyogam santāpeti, pariyogo santatto udakam santāpeti, udakam santattam taṇḍulam santāpeti, taṇḍulam santattam ummujjati nimujjati, bubbuḷakajātam hoti, pheṇamālā uttarati; evameva kho, mahārāja, vessantaro rājā yaṃ loke duccajam, taṃ caji, tassa taṃ duccajam cajantassa dānassa sabhāvanissandena heṭṭhā mahāvātā dhāretum na visahantā parikuppiṃsu §, mahāvātesu parikupitesu § udakam kampi, udake kampite mahāpathavī kampi, iti tadā mahāvātā ca udakañca mahāpathavī cāti ime tayo eka-manā viya ahesum mahādānanissandena vipulabalavīriyena natthedisso, mahārāja, aññassa dānānubhāvo, yathā vessantarassa rañño mahādānānubhāvo. Yathā, mahārāja, mahiyā bahuvidhā maṇayo vijjanti. Seyyathīdam, indanīlo mahānīlo jotiraso veḷuriyo ummāpuppho sirīsapuppho manoharo sūriyakanto canda-kanto vajiro khajjopanako phussarāgo (..0123) lohitaṅgo masāragalloti, ete sabbe atikkamma cakkavattimaṇi aggamakkhāyati, cakkavattimaṇi, mahārāja, samantā

yojanaṃ obhāseti. Evameva kho, mahārāja, yaṃ kiñci mahiyā dānaṃ vijjati api asadisadānaṃ paramaṃ, taṃ sabbaṃ atikkamma vessantarassa rañño mahādānaṃ aggamakkhāyati, vessantarassa, mahārāja, rañño mahādāne diyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā”ti.

“Acchariyaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, abbhutaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, yaṃ tathāgato bodhisatto samāno asamo lokena evaṃkhanti evaṃcitto evaṃ-adhimutti evaṃ-adhippāyo, bodhisattānaṃ, bhante nāgasena, para-kkamo dakkhāpito, pāramī ca jinānaṃ bhiyyo obhāsītā, cariyaṃ caratopi tāva tathāgatassa sadevake loke seṭṭhabhāvo anudassito. Sādhu, bhante nāgasena, thomitaṃ jinasāsaṇaṃ, jotitā jinapāramī, chinno titthiyānaṃ vādagaṇṭhi, bhinno parāpavādakumbho §, pañho gambhīro uttānikato, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, sammā laddhaṃ jinaputtānaṃ nibbāhanaṃ §, evametaṃ gaṇivarapavara tathā sampañicchāmā”ti.

Pathavicalanapañho catuttho.

5. Sivirājacakkhudānapañho

5. “Bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, andhassa sato puna dibbacakkhūni uppannāni’ti, etampi vacanaṃ saka-saṭaṃ saniggahaṃ sadosaṃ ‘hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ natthi dibbacakkhusa uppādo’ti sutte vuttaṃ, yadi, bhante nāgasena, sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, tena hi ‘puna dibbacakkhūni uppannāni’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā; yadi dibbacakkhūni uppannāni, tena hi ‘sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni’ti yaṃ vacanaṃ, tampi micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro veṭhatopi veṭhataro gahanatopi gahanataro, so tavānuppatto, tattha chandamabhijanehi nibbāhanāya paravādānaṃ niggahāyā”ti.

“Dinnāni (..0124), mahārāja, sivirājena yācakassa cakkhūni, tattha mā vimatiṃ uppādehi, puna dibbāni ca cakkhūni uppannāni, tathāpi mā vimatiṃ janehī”ti. “Api nu kho, bhante nāgasena, hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjati”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Kiṃ pana, bhante, ettha kāraṇaṃ, yena kāraṇena hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjati, iṅgha tāva kāraṇena maṃ saññāpehī”ti?

“Kiṃ pana, mahārāja, atthi loke saccaṃ nāma, yena saccavādino saccakiriyaṃ karonti”ti? “Āma, bhante, atthi loke saccaṃ nāma, saccena, bhante nāgasena, saccavādino saccakiriyaṃ katvā devaṃ vassāpentī, aggiṃ nibbāpentī, visaṃ paṭihananti, aññampi vividhaṃ kattabbaṃ karonti”ti. “Tena hi, mahārāja, yujjati sameti sivirājassa saccabalena dibbacakkhūni uppannāni, saccabalena, mahārāja, avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjati, saccaṃ yeva tattha vatthu bhavati dibbacakkhusa uppādāya.

“Yathā, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘mahāmegho pavassatū’ti,

tesaṃ saha saccamanugītena mahāmegho pavassati, api nu kho, mahārāja, atthi ākāse vassahetu sannicito ‘yena hetunā mahāmegho pavassati’”ti? “Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha hetu bhavati mahato meghassa pavassanāyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi tassa pakatihetu, saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

“Yathā vā pana, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘jalitapajjalitama-hā-aggikkhandho paṭinivattatū’ti, tesaṃ saha saccamanugītena jalitapajjalitama-hā-aggikkhandho khaṇena paṭinivattati. Api nu kho, mahārāja, atthi tasmim̐ jalitapajjalite mahā-aggikkhandhe hetu sannicito ‘yena hetunā jalitapajjalitama-hā-aggikkhandho khaṇena paṭinivattati’”ti? “Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha vatthu hoti tassa jalitapajjalitassa mahā-aggikkhandhassa khaṇena paṭinivattanāyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi tassa pakatihetu, saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

“Yathā vā pana, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘visaṃ halāhalaṃ agadaṃ bhavatū’ti. Tesaṃ saha saccamanugītena visaṃ halāhalaṃ khaṇena (.0125) agadaṃ bhavati, api nu kho, mahārāja, atthi tasmim̐ halāhalavise hetu sannicito ‘yena hetunā visaṃ halāhalaṃ khaṇena agadaṃ bhavati’”ti? “Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha hetu bhavati visassa halāhalassa khaṇena paṭighātāyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, vinā pakatihetuṃ saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

“Catunnampi, mahārāja, ariyasaccānaṃ paṭivedhāya natthaññaṃ vatthu, saccaṃ vatthuṃ katvā cattāri ariyasaccāni paṭivijjhantīti. Atthi, mahārāja, cīnavi-saye cīnarājā, so mahāsamudde kīlitukāmo § catumāse catumāse saccakiriyaṃ katvā saha rathena antomahāsamudde yojanaṃ pavisati, tassa rathasīsassa purato purato mahāvārikkhandho paṭikkamati, nikkhantassa puna ottharati, api nu kho, mahārāja, so mahāsamuddo sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena sakkā paṭikkamāpetun”ti? “Atiparittakepi, bhante, taḷāke udakaṃ na sakkā sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena paṭikkamāpetuṃ, kiṃ pana mahāsamudde udakan”ti? “Imināpi, mahārāja, kāraṇena saccabalaṃ ñātappaṃ ‘natthi taṃ ṭhānaṃ, yaṃ saccena na pattabban’ti.

“Nagare, mahārāja, pāḷaliputte asoko dhammarājā

sanegamajānapada-amaccabhaṭabalamahāmattehi parivuto gaṅgaṃ nadiṃ § navasalilasampunṇaṃ samatitthikaṃ sambharitaṃ pañcayojanasatāyāmaṃ yojanaputhulaṃ sandamānaṃ disvā amacce evamāha ‘atthi koci, bhaṇe, samattho, yo imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpetun’ti. Amaccā āhaṃsu ‘dukkaraṃ devā’ti.

“Tasmiṃ yeva gaṅgākūle t̥hitā bandhumatī nāma gaṇikā assosi raññā kira evaṃ vuttaṃ ‘sakkā nu kho imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpetun’ti, sā evamāha ‘ahañhi nagare pāṭaliputte gaṇikā rūpūpajivinī antimajīvikā, mama tāva rājā saccakiriyaṃ passatū’ti. Atha sā saccakiriyaṃ akāsi, saha tassā saccakiriyaṃ khaṇena sā mahāgaṅgā gaḷagaḷāyanti paṭisotaṃ sandittha mahato janakāyassa passato.

“Atha rājā gaṅgāya āvaṭṭa-ūmivegajanitaṃ halāhalasaddaṃ sutvā vimhito acchariyabbhutajāto amacce evamāha ‘kissāyaṃ, bhaṇe, mahāgaṅgā paṭisotaṃ sandatī’ti? ‘Bandhumatī, mahārāja, gaṇikā tava vacanaṃ sutvā (..0126) saccakiriyaṃ akāsi, tassā saccakiriyaṃ mahāgaṅgā uddhaṃmukhā sandatī’ti.

“Atha samviggahadayo rājā turitaturito sayaṃ gantvā taṃ gaṇikaṃ pucchi ‘saccaṃ kira, je, tayā saccakiriyaṃ ayaṃ gaṅgā paṭisotaṃ sandāpitā’ti? ‘Āma devā’ti. Rājā āha ‘kiṃ te tattha balaṃ atthi, ko vā te vacanaṃ ādiyati anummatto, kena tvaṃ balena imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesī’ti? Sā āha ‘saccabalenāhaṃ, mahārāja, imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesin’ti. Rājā āha ‘kiṃ te saccabalaṃ atthi coriyā dhuttiyā asatiyā chinnikāya pāpiyā bhinnasīlāya § hiri-atikkantikāya andhajanapalobhikāyā’ti. ‘Saccaṃ, mahārāja, tādisikā ahaṃ, tādisikāyapi me, mahārāja, saccakiriyaṃ atthi, yāyāhaṃ icchamānā sadevakampi lokaṃ parivatteyyan’ti. Rājā āha ‘katamā pana sā hoti saccakiriyaṃ, iṅgha maṃ sāvehi’ti. ‘Yo me, mahārāja, dhanam deti khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā añño vā koci, tesam samakaṃ yeva upaṭṭhahāmi, “khattiyo”ti viseso natthi, “suddo”ti atimaññanā § natthi, anunayappaṭighavippamuttā dhanassāmikaṃ paricarāmi, esā me deva saccakiriyaṃ, yāyāhaṃ imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesin’ti.

“Itipi, mahārāja, sacce t̥hitā na kiñci atthaṃ na vindanti. Dinnāni ca, mahārāja, sivrājena yācakassa cakkhūni, dibbacakkhūni ca uppannāni, tañca saccakiriyaṃ. Yaṃ pana sutte vuttaṃ ‘maṃsacakkhusmiṃ nat̥the ahetusmiṃ avatthusmiṃ natthi dibbacakkhusa uppādo’ti. Taṃ bhāvanāmayam cakkhum sandhāya vuttaṃ, evametaṃ, mahārāja, dhārehī”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito paṇho, suniddiṭṭho niggaho, sumadditā paravādā, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Sivrājacakkhudānapaṇho pañcamaṃ.

6. Gabbhāvakkantipaṇho

6. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃ bhagavatā ‘tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti § hoti, idha mātāpitāro ca sannipatitā (..0127) honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’ti, asesavacanametaṃ,

nissesavacanametam, nippariyāyavacanametam, arahassavacanametam, sadevamanussānam majjhe nisīditvā bhaṇitam, ayañca dvinnam sannipātā gabbhassa avakkanti dissati, dukūlena tāpasena pārīkāya tāpasiyā utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena sāmakumāro nibbato. Mātaṅgenāpi isinā brāhmaṇakaññāya utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena maṇḍabyo nāma māṇavako nibbattoti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitam ‘tiṇṇam kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hoti’ti. Tena hi sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako ubhopi te nābhiparāmasanena nibbattāti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi, bhante, tathāgatena bhaṇitam ‘sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā’ti, tena hi ‘tiṇṇam kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hoti’ti yaṃ vacanam, tampi micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sugambhīro sunipuṇo visayo buddhimantānam, so tavānupatto, chinda vimatipatham, dhārehi ñāṇavarappajjotan”ti.

“Bhāsitampeyam, mahārāja, bhagavatā ‘tiṇṇam kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, evaṃ tiṇṇam sannipātā gabbhassa avakkanti hoti’ti. Bhaṇitañca ‘sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā’ti. “Tena hi, bhante nāgasena, yena kāraṇena pañho suvinicchito hoti, tena kāraṇena maṃ saññāpehi”ti.

“Sutapubbam pana tayā, mahārāja, saṃkicco ca kumāro isisiṅgo ca tāpaso thero ca kumārakassapo ‘iminā nāma te nibbattā’ti? “Āma, bhante, suyati, abbhuggatā tesam jāti, dve migadhenuyo tāva utunikāle dvinnam tāpasānam passāvaṭṭhānam āgantvā sasambhavam passāvam pivimsu, tena passāvasambhavana saṃkicco ca kumāro isisiṅgo ca tāpaso nibbattā. Therassa udāyissa bhikkhunupassayam upagatassa (..0128) rattacittena bhikkhuniyā aṅgajātam upanijjhāyantassa sambhavam kāsāve mucci. Atha kho āyasmā udāyi taṃ bhikkhunim etadavoca ‘gaccha bhagini, udakam āhara antaravāsakam dhovissāmi’ti. ‘Āharayya ahameva dhovissāmi’ti. Tato sā bhikkhunī utunisamaye taṃ sambhavam ekadesam mukhena aggahesi, ekadesam aṅgajāte pakkhipi, tena thero kumārakassapo nibbattoti etaṃ jano āhā”ti.

“Api nu kho tvam, mahārāja, saddhasi taṃ vacanam”ti? “Āma bhante, balavam tattha mayam kāraṇam upalabhāma, yena mayam kāraṇena saddahāma ‘iminā kāraṇena nibbattā’ti. “Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇan”ti? “Suparikammakate, bhante, kalale bījam nipatitvā khippam saṃviruhati”ti. “Āma mahārājā”ti. “Evameva kho, bhante, sā bhikkhunī utunī samānā saṅṭhite kalale ruhire pacchinna-vege ṭhitāya dhātuyā taṃ sambhavam gahetvā tasmim kalale pakkhipi, tena tassā gabbho saṅṭhāsi, evaṃ tattha kāraṇam paccema tesam nibbattiyā”ti. “Evametam, mahārāja, tathā sampaṭicchāmi, yonippavesena gabbho sambhavatīti. Sampatīcchasi pana, tvam mahārāja, therassa kumārakassapassa gabbhāvakkamanan”ti? “Āma bhante”ti. “Sādhu, mahārāja, paccāgatosi mama visayam, ekavidhenapi gabbhāvakkantiṃ kathayanto mamānubalam bhavissasi, atha yā pana tā dve

migadhenuyo passāvaṃ pivitvā gabbhaṃ paṭilabhiṃsu, tāsāṃ tvāṃ saddahasi gabbhassāvakkamanā”ti? “Āma, bhante, yaṃ kiñci bhuttaṃ pītaṃ khāyitaṃ lehitāṃ, sabbāṃ taṃ kalalaṃ osarati, ṭhānagataṃ vuḍḍhimāpajjati. Yathā, bhante nāgasena, yā kāci saritā nāma, sabbā tā mahāsamuddaṃ osaranti, ṭhānagatā vuḍḍhimāpajjanti. Evameva kho, bhante nāgasena, yaṃ kiñci bhuttaṃ pītaṃ khāyitaṃ lehitāṃ, sabbāṃ taṃ kalalaṃ osarati, ṭhānagataṃ vuḍḍhimāpajjati, tenāhaṃ kāraṇena saddahāmi mukhagatenapi gabbhassa avakkanti hoti”ti. “Sādhu, mahārāja, gāḷhataṃ upagatosi mama visayaṃ, mukhapānenapi dvaya-sannipāto bhavati. Saṃkiccassa ca, mahārāja, kumārassa isisiṅgassa ca tāpa-sassa therassa ca kumārakassapassa gabbhāvakkamaṃ sampaṭicchasi”ti? “Āma, bhante, sannipāto osarati”ti.

“Sāropi, mahārāja, kumāro maṇḍabyopi māṇavako tisu sannipātesu anto-gadhā, ekarasā yeva purimena, tattha kāraṇaṃ vakkhāmi. Dukūlo (..0129) ca, mahārāja, tāpaso pārikā ca tāpasī ubhopi te araṇṇāvāsā ahesuṃ pavivekādhimuttā uttamattagavesakā, tapatejena yāva brahmalokaṃ santāpesuṃ. Tesāṃ tadā sakko devānamindo sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchati. So tesāṃ garukatamettatāya upadhārento addasa anāgatamaddhāne dvinnampi tesāṃ cakkhūnaṃ antaradhānaṃ, disvā te evamāha ‘ekaṃ me, bhonto, vacanaṃ karoṭha, sādhu ekaṃ puttaṃ janeyyātha, so tumhākaṃ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā’ti. ‘Alaṃ, kosiya, mā evaṃ bhaṇī’ti. Te tassa taṃ vacanaṃ na sampāṭicchīṃsu. Anukampako atthakāmo sakko devānamindo dutiyampi ...pe... tatiyampi te evamāha ‘ekaṃ me, bhonto, vacanaṃ karoṭha, sādhu ekaṃ puttaṃ janeyyātha, so tumhākaṃ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā’ti. Tatiyampi te āhaṃsu ‘alaṃ, kosiya, mā tvāṃ kho amhe anathe niyojehi, kadāyaṃ kāyo na bhijjissati, bhijjatu ayaṃ kāyo bhedanadhammo, bhijjantiyāpi dharaṇiyā patantepe selasikhare phalantepe ākāse patantepe candimasūriye neva mayaṃ lokadhammehi missayissāma, mā tvāṃ amhākaṃ sammukhabhāvaṃ upagaccha, upagatassa te eso vissāso, anathacaro tvāṃ maññe’ti.

Tato sakko devānamindo tesāṃ manaṃ alabhamāno garukato pañjaliko puna yāci ‘yadi me vacanaṃ na ussahatha kātuṃ, yadā tāpasī utunī hoti pupphavatī, tadā tvāṃ, bhante, dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṃ parāmaseyyāsī, tena sā gabbhaṃ lacchati, sannipāto yevesa gabbhāvakkantiyā’ti. ‘Sakkomaṃ, kosiya, taṃ vacanaṃ kātuṃ, na tāvatakena amhākaṃ tapo bhijjati, hotū’ti sampāṭicchīṃsu. Tāya ca pāna velāya devabhavane atthi devaputto ussannakusalamūlo khīṇāyuko āyukkhayappatto yadicchakaṃ samattho okkamituṃ api cakkavattikulēpi. Atha sakko devānamindo taṃ devaputtaṃ upasaṅkamitvā evamāha ‘ehi kho, mārisa, supabhāto te divaso, atthasiddhi upagatā, yamaṃ te upaṭṭhānamā-gaṃhiṃ, ramaṇīye te okāse vāso bhavissati, patirūpe kule paṭisandhi bhavissati, sundarehi mātāpitūhi vaḍḍhetabbo, ehi me vacanaṃ karoḥī’ti yāci. Dutiyampi ...pe... tatiyampi yāci sirasi pañjalikato.

Tato (..0130) so devaputto evamāha ‘katamaṃ taṃ, mārisa, kulaṃ, yaṃ tvāṃ abhikkhaṇaṃ kittayasi punappunan’ti. ‘Dukūlo ca tāpaso pārikā ca tāpasī’ti. So

tassa vacanaṃ sutvā tuṭṭho sampaṭicchi ‘sādhu, mārisa, yo tava chando, so hotu, ākaṅkhamāno ahaṃ, mārisa, patthite kule uppajjeyyaṃ, kimhi kule uppajjāmi aṇḍaje vā jalābuje vā saṃsedaje vā opapātike vā’ti? ‘Jalābujāya, mārisa, yoniyā uppajjāhi’ti. Atha sakko devānamindo uppattidivasam vigaṇetvā dukūlassa tāpa-sassa ārocesi ‘asukasmiṃ nāma divase tāpasī utunī bhavissati pupphavatī, tadā tvaṃ, bhante, dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṃ parāmaseyyāsī’ti. Tasmīṃ, mahārāja, divase tāpasī ca utunī pupphavatī ahosi, devaputto ca tatthūpago paccu-paṭṭhito ahosi, tāpaso ca dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena tāpasīyā nābhiṃ parāmasi, iti te tayo sannipātā ahesuṃ, nābhiparāmasanena tāpasīyā rāgo udapādi, so panassā rāgo nābhiparāmasanaṃ paṭicca mā tvaṃ sannipātaṃ ajjhācārameva maññi, ūhasanampi § sannipāto, ullapanampi sannipāto, upanijjhāyanampi sannipāto, pubbabhāgabhāvato rāgassa uppādāya āmasanena sannipāto jāyati, sannipātā okkamaṃ hotīti.

“Anajjhācārepi, mahārāja, parāmasanena gabbhāvakkanti hoti. Yathā, mahārāja, aggi jalāmāno aparāmasanopi upagatassa sītaṃ byapahanti, evameva kho, mahārāja, anajjhācārepi parāmasanena gabbhāvakkanti hoti.

“Catunnaṃ, mahārāja, vasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti kammavasena yonivasena kulavasena āyācanavasena, api ca sabbepete sattā kamma-sambhavā kamma-samuṭṭhānā.

“Kathaṃ, mahārāja, kammavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Ussannakusalamūlā, mahārāja, sattā yadicchakaṃ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṃsedajāya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Yathā, mahārāja, puriso aḍḍho (..0131) mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño pahūtañātīpakko dāsīṃ vā dāsaṃ vā khettaṃ vā vatthūṃ vā gāmaṃ vā nigamaṃ vā janapadaṃ vā yaṃ kiñci manasā abhipatthitaṃ, yadicchakaṃ dviguṇatiguṇampi dhanaṃ datvā kiṇāti, evameva kho, mahārāja, ussannakusalamūlā sattā yadicchakaṃ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṃsedajāya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Evaṃ kammavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

“Kathaṃ yonivasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Kukkuṭānaṃ, mahārāja, vātena gabbhāvakkanti hoti. Balākānaṃ meghasaddena gabbhāvakkanti hoti. Sabbepi devā agabbhaseyyakā sattā yeva, tesāṃ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Yathā, mahārāja, manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti, keci purato paṭicchādenti, keci pacchato paṭicchādenti, keci naggā honti, keci bhaṇḍū honti setapaṭadharā, keci moḷibaddhā honti, keci bhaṇḍū kāsāvavasanā honti, keci kāsāvavasanā moḷibaddhā honti, keci jaṭiṇo vākacīradharā § honti, keci cammavasanā honti, keci rasmiyo nivāsentī, sabbepete manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti, evameva kho, mahārāja, sattā yeva te sabbe, tesāṃ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Evaṃ yonivasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

“Kathaṃ kulavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Kulaṃ nāma, mahārāja, cattāri kulāni aṇḍajaṃ jalābujajaṃ saṃsedajaṃ opapātikaṃ. Yadi tattha gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍaje kule uppajjati, so tattha aṇḍajo hoti ...pe... jalābujajaṃ kule ...pe... saṃsedaje kule ...pe... opapātike kule uppajjati, so tattha opapātiko hoti. Tesu tesu kulesu tādisā yeva sattā sambhavanti. Yathā, mahārāja, himavati nerupabbataṃ ye keci migapakkhino upenti, sabbe te (..0132) sakavaṇṇaṃ vijahitvā suvaṇṇavaṇṇā honti, evameva kho, mahārāja, yo koci gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍajaṃ yoniṃ upagantvā sabhāvavaṇṇaṃ vijahitvā aṇḍajo hoti ...pe... jalābujajaṃ ...pe... saṃsedajaṃ ...pe... opapātikaṃ yoniṃ upagantvā sabhāvavaṇṇaṃ vijahitvā opapātiko hoti, evaṃ kulavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

“Kathaṃ āyācanavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Idha, mahārāja, kulaṃ hoti aputtakaṃ bahusāpateyyaṃ saddhaṃ pasannaṃ sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ tapanissitaṃ, devaputto ca ussannakusalamūlo cavanadhammo hoti. Atha sakko devānamindo tassa kulassa anukampāya taṃ devaputtaṃ āyāceti ‘paṇidhehi, mārisa, asukassa kulassa mahesiyā kucchin’ti. So tassa āyācanahetu taṃ kulaṃ paṇidheti. Yathā, mahārāja, manussā puññakāmā samaṇaṃ manobhāvanīyaṃ āyācitvā gehaṃ upanenti, ayaṃ upagantvā sabbassa kulassa sukhāvaho bhavissatīti. Evameva kho, mahārāja, sakko devānamindo taṃ devaputtaṃ āyācitvā taṃ kulaṃ upaneti. Evaṃ āyācanavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

“Sāmo, mahārāja, kumāro sakkena devānamindena āyācito pārikāya tāpasiyā kucchiṃ okkanto. Sāmo, mahārāja, kumāro katapuñño, mātāpitaro sīlavanto kalyāṇadhammā, āyācako sakko, tiṇṇaṃ cetopaṇidhiyā sāmo kumāro nibbatto. Idha, mahārāja, nayakusalo puriso sukaṭṭhe anūpakhetto bījaṃ ropeyya, api nu tassa bījassa antarāyaṃ vivajjentassa vuḍḍhiyā koci antarāyo bhaveyyā”ti? “Na hi, bhante, nirupaghātaṃ bījaṃ khippaṃ saṃviruheyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, sāmo kumāro mutto uppannantarāyehi tiṇṇaṃ cetopaṇidhiyā nibbatto.

“Api nu kho, mahārāja, sutapubbaṃ tayā isīnaṃ manopadosena iddho phīto mahājanapado sajano samucchinno”ti? “Āma, bhante, suyyati. Mahiyā daṇḍakāraññaṃ § majjhāraññaṃ kāliṅgāraññaṃ mātaṅgāraññaṃ, sabbaṃ taṃ araññaṃ araññabhūtaṃ, sabbepete janapadā isīnaṃ manopadosena khayāṃ gatā”ti.

“Yadi (..0133), mahārāja, tesam manopadosena susamidhā janapadā ucchijjanti, api nu kho tesam manopasādena kiñci nibbatteyyā”ti? “Āma bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, sāmo kumāro tiṇṇaṃ balavantānaṃ cetopasādena nibbatto isinimmito devanimmito puññanimmitoti. Evametaṃ, mahārāja, dhārehi.

“Tayome, mahārāja, devaputtā sakkena devānamindena āyācitā kulaṃ uppannā. Katame tayo? Sāmo kumāro mahāpanādo kusarājā, tayopete bodhisattā”ti. “Suniddiṭṭhā, bhante nāgasena, gabbhāvakkanti, sukathitaṃ kāraṇaṃ, andhakāro āloko kato, jaṭā vijaṭitā, nicchuddhā paravādā, evametaṃ tathā sampatīcchāmi”ti.

Gabbhāvakkantipaṅho chaṭṭho.

7. Saddhammantaradhānapaṅho

7. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni § saddhammo ṭhassatī’ti. Puna ca parinibbānasamaye subhaddena paribbājakena pañhaṃ puṭṭhena bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ime ca, subhadda §, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti, asesavacanametam, nissesa-vacanametam, nippariyāyavacanametam. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti, tena hi ‘asuñño loko arahantehi assā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘asuñño loko arahantehi assā’ti, tena hi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho gahanatopi gahanataro balavatopi balavataro gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṃ dassehi makaro viya sāgarabbhantaragato”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti. Parinibbānasamaye ca subhaddassa paribbājakassa bhaṇitaṃ (..0134) ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti. Tañca pana, mahārāja, bhagavato vacanaṃ nānatthañceva hoti nānābyañjanañca, ayaṃ sāsana-paricchedo, ayaṃ paṭipatti paridīpanāti dūraṃ vivajjitā te ubho aññamaññaṃ. Yathā, mahārāja, nabhaṃ pathavito dūraṃ vivajjitaṃ, nirayaṃ saggato dūraṃ vivajjitaṃ, kusalaṃ akusalato dūraṃ vivajjitaṃ, sukhaṃ dukkhato dūraṃ vivajjitaṃ. Evameva kho, mahārāja, te ubho aññamaññaṃ dūraṃ vivajjitā.

“Api ca, mahārāja, mā te pucchā moghā assa §, rasato te saṃsanditvā kathayissāmi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti yaṃ bhagavā āha, taṃ khayaṃ paridīpayanto sesakaṃ paricchindi, vassasahassaṃ, ānanda, saddhammo tiṭṭheyya, sace bhikkhuniyo na pabbājeyyuṃ. Pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatīti. Api nu kho, mahārāja, bhagavā evaṃ vadanto saddhammassa antaradhānaṃ vā vadeti abhisamayaṃ vā paṭikkosati”ti? “Na hi

bhante”ti. “Naṭṭhaṃ, mahārāja, parikkittayanto sesakaṃ paridīpayanto paricchindi. Yathā, mahārāja, puriso naṭṭhāyiko sabbasesakaṃ gahetvā janassa paridīpeyya ‘ettakaṃ me bhaṇḍaṃ naṭṭhaṃ, idaṃ sesakaṃ’ti. Evameva kho, mahārāja, bhagavā naṭṭhaṃ paridīpayanto sesakaṃ devamanussānaṃ kathesi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti. Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti, sāsana-paricchedo eso.

“Yaṃ pana parinibbānasamaye subhaddassa paribbājakassa samaṇe parikkittayanto āha ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti, paṭipattiparidīpanā esā, tvaṃ pana taṃ paricchedaṅca paridīpanaṅca ekarasaṃ karosi. Yadi pana te chando, ekarasaṃ katvā kathayissāmi, sādhukaṃ suṇohi manasikarohi avikkhittamānaso §.

“Idha, mahārāja, taḷāko bhavēyya navasalilasampuṇṇo sammukhamuttariyamāno paricchinno parivaṭumakato, apariyādiṇṇe yeva tasmim (..0135) taḷāke udakūpari mahāmegho aparāparaṃ anuppabandho abhivasseyya, api nu kho, mahārāja, tasmim taḷāke udakaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyā”ti? “Na hi bhante”ti. “Kena kāraṇena mahārājā”ti? “Meghassa, bhante, anuppabandhatāyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, jinasāsanavarasaddhammataḷāko ācārasīlaguṇavattapaṭipattivimalanavasalilasampuṇṇo uttariyamāno bhavaggamabhibhavitvā ṭhito. Yadi tattha buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattimeghavassaṃ aparāparaṃ anuppabandhāpeyyuṃ abhivassāpeyyuṃ. Evamidaṃ jinasāsanavarasaddhammataḷāko ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, arahantehi loko asuñño bhavēyya, imamattaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti.

“Idha pana, mahārāja, mahati mahā-aggikkhandhe jalamāne aparāparaṃ sukkhatiṇakaṭṭhagomayāni upasaṃhareyyuṃ, api nu kho so, mahārāja, aggikkhandho nibbāyeyyā”ti? “Na hi, bhante, bhiyyo bhiyyo so aggikkhandho jaleyya, bhiyyo bhiyyo pabhāseyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, dasasahassiyā § lokadhātuyā jinasāsanavarampi ācārasīlaguṇavattapaṭipattiyā jalati pabhāsati. Yadi pana, mahārāja, taduttariṃ buddhaputtā pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā satatamappamattā padaheyyuṃ, tisu sikkhāsu chandajātā sikkheyyuṃ, cārittaṅca sīlaṃ samattaṃ paripūreyyuṃ, evamidaṃ jinasāsanavaram bhiyyo bhiyyo ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, asuñño loko arahantehi assāti imamattaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti.

“Idha pana, mahārāja, siniddhasamasumajjitasappabhāsavimalādāsaṃ § saṅhasukhumagerukacuṇṇena aparāparaṃ majjeyyuṃ, api nu kho, mahārāja, tasmim ādāse malakaddamarajojallaṃ jāyeyyā”ti? “Na hi, bhante, aññadatthu vimalataram yeva bhavēyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, jinasāsanavaram pakatinimmalaṃ byapagatakilesamalarajojallaṃ, yadi taṃ buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattisallekhadhutaguṇena jinasāsanavaram sallakkheyyuṃ §, evamidaṃ jinasāsanavaram ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, asuñño ca loko arahantehi

assāti (..0136) imamattam bhagavatā sandhāya bhāsitam ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyum, asuñño loko arahantehi assā’ti. Paṭipattimūlakam, mahārāja, satthusāsanam paṭipattikāraṇam paṭipattiyā anantarahitāya tiṭṭhati”ti.

“Bhante nāgasena, ‘saddhamantaradhānan’ti yaṃ vadesi, katamam taṃ saddhamantaradhānan”ti? “Tīṇimāni, mahārāja, sāsanantaradhānāni. Katamāni tīṇi? Adhigamantaradhānam paṭipattantaradhānam liṅgantantaradhānam, adhi-game, mahārāja, antarahite suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, paṭipattiyā antarahitāya sikkhāpadapaññatti antaradhāyati, liṅgaṃyeva tiṭṭhati, liṅge antarahite paveṇupacchedo hoti, imāni kho, mahārāja, tīṇi antaradhānāni”ti.

“Suviññāpito, bhante nāgasena, pañho, gambhīro uttānikato, gaṇṭhi bhinno, natṭhā paravādā bhaggā nippabhā katā, tvaṃ gaṇivaravasabhamāsajjāti.

Saddhamantaradhānapañho sattamo.

8. Akusalacchedanapañho

8. “Bhante nāgasena, tathāgato sabbam akusalam jhāpetvā sabbaññutam patto, udāhu sāvasese akusale sabbaññutam patto”ti? “Sabbam, mahārāja, akusalam jhāpetvā bhagavā sabbaññutam patto, natthi bhagavato sesekam akusalan”ti.

“Kiṃ pana, bhante, dukkhā vedanā tathāgatassa kāye uppannapubbā”ti? “Āma, mahārāja, rājagahe bhagavato pādo sakalikāya § khato, lohitapakkhandikābādho uppanno, kāye abhisanne jīvakena vireko kārito, vātābādhe uppanne upaṭṭhākena therena uṇhodakam pariyiṭṭhan”ti.

“Yadi (..0137), bhante nāgasena, tathāgato sabbam akusalam jhāpetvā sabbaññutam patto, tena hi bhagavato pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppannoti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi tathāgatassa pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppanno, tena hi tathāgato sabbam akusalam jhāpetvā sabbaññutam pattoti tampi vacanam micchā. Natthi, bhante, vinā kamma vedayitam, sabbam taṃ vedayitam kammamūlakam, taṃ kammeneva vedayati, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānupatto, so tayā nibbāhitabbo”ti §.

kāraṇehi vedayitāni uppajjanti, yehi kāraṇehi puthū sattā vedanā vediyanti. Kata-mehi aṭṭhahi? Vātasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja, idhekaccāni vedayitāni uppa-jjanti, pittasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja ...pe... semhasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja ...pe... sannipātikānipi kho, mahārāja ...pe... utupariṇāmajānipi kho, mahārāja ...pe... visamaparihārajānipi kho, mahārāja ...pe... opakkamikānipi kho, mahārāja ...pe... kammavipākajānipi kho, mahārāja, idhekaccāni vedayitāni uppa-jjanti. Imehi kho, mahārāja, aṭṭhahi kāraṇehi puthū sattā vedanā vedayanti. Tattha ye te puggalā ‘satte kammaṃ vibādhati’ti vadeyyuṃ, te ime puggalā sattakāraṇaṃ paṭibāhanti. Tesam taṃ vacanaṃ micchā”ti. “Bhante nāgasena, yañca vātikaṃ yañca pittikaṃ yañca semhikaṃ yañca sannipātikaṃ yañca utupariṇāmajam yañca visamaparihārajam yañca opakkamikaṃ, sabbete kammamuṭṭhānā yeva, kammeneva te sabbe sambhavanti”ti.

“Yadi, mahārāja, tepi sabbe kammamuṭṭhānāva ābādhā bhavyeyuṃ, na tesam koṭṭhāsato lakkhaṇāni bhavyeyuṃ. Vāto kho, mahārāja, kuppamāno dasa-vidhena kuppatti sītena uṇhena jighacchāya vipāsāya atibhuttana ṭhānena padhā-nena ādhāvanena upakkamena kammavipākena. Tatra ye te nava vidhā, na te atīte, na anāgate, vattamānake bhavye uppajjanti, tasmā na vattabbā ‘kammasa-mbhavā sabbā vedanā’ti. Pittaṃ, mahārāja, kuppamānaṃ tividhena kuppatti sītena uṇhena visamabhojanena. Semhaṃ, mahārāja, kuppamānaṃ tividhena kuppatti sītena uṇhena annapānena. Yo (..0138) ca, mahārāja, vāto yañca pittaṃ yañca semhaṃ, tehi tehi kopehi kuppitvā missī hutvā sakaṃ sakaṃ vedanaṃ ākaḍḍhati. Utupariṇāmajā, mahārāja, vedanā utupariyāmena uppajjati. Visamaparihārajā vedanā visamaparihārena uppajjati. Opakkamikā, mahārāja, vedanā atthi kiriyā, atthi kammavipākā, kammavipākajā vedanā pubbe katena kammena uppajjati. Iti kho, mahārāja, appaṃ kammavipākajam, bahutaram avasesam. Tattha bālā ‘sabbaṃ kammavipākajam yevā’ti atidhāvanti. Taṃ kammaṃ na sakkā vinā buddhaññena vavatthānaṃ kātuṃ.

“Yaṃ pana, mahārāja, bhagavato pādo sakalikāya khato, taṃ vedayitaṃ neva vātasamuṭṭhānaṃ, na pittasamuṭṭhānaṃ, na semhasamuṭṭhānaṃ, na sannipātikaṃ, na utupariṇāmajam, na visamaparihārajam, na kammavipākajam, opakkamikaṃ yeva. Devadatto hi, mahārāja, bahūni jātisatasahassāni tathāgate āghātaṃ bandhi, so tena āghātena mahatiṃ garuṃ silaṃ gahetvā ‘matthake pātessāmi’ti muñci, athaññe dve selā āgantvā taṃ silaṃ tathāgataṃ asampattaṃ yeva sampa-ṭicchimsu, tāsam pahārena papaṭikā bhijjivā bhagavato pāde patitvā ruhiraṃ § uppādesi, kammavipākato vā, mahārāja, bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddham natthaññā vedanā.

“Yathā, mahārāja, khettaduṭṭhatāya vā bījam na sambhavati bījaduṭṭhatāya vā. Evameva kho, mahārāja, kammavipākato vā bhagavato esā vedanā nibbattā kiri-yato vā, tatuddham natthaññā vedanā.

“Yathā vā pana, mahārāja, koṭṭhaduṭṭhatāya vā bhojanaṃ visamaṃ pariṇamati āhāraduṭṭhatāya vā, evameva kho, mahārāja, kammavipākato vā bhagavato esā

vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddham natthaññā vedanā. Api ca, mahārāja, natthi bhagavato kammavipākajā vedanā, natthi visamaparihārajā vedanā, avase-sehi samuṭṭhānehi bhagavato vedanā uppajjati, tāya ca pana vedanāya na sakkā bhagavantam jīvitā voropetum.

“Nipatanti (..0139), mahārāja, imasmim cātumahābhūtike § kāye iṭṭhāniṭṭhā subhāsubhavedanā. Idha, mahārāja, ākāse khitto leḍḍu mahāpathaviyā nipatati, api nu kho so, mahārāja, leḍḍu pubbe katena mahāpathaviyā nipati”ti? “Na hi, bhante, natthi so, bhante, hetu mahāpathaviyā, yena hetunā mahāpathavī kusalā-kusalavipākam paṭisaṃvedeyya, paccuppanna, bhante, akammakena hetunā so leḍḍu mahāpathaviyam nipatati. Yathā, mahārāja, mahāpathavī, evam tathā-gato daṭṭhabbo. Yathā leḍḍu pubbe akatena mahāpathaviyam nipatati, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa pubbe akatena sā sakalikāpāde nipatitā.

“Idha pana, mahārāja, manussā mahāpathaviṃ bhindanti ca khaṇanti ca, api nu kho, mahārāja, te manussā pubbe katena mahāpathaviṃ bhindanti ca khaṇanti cā”-ti? “Na hi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, yā sā sakalikā bhagavato pāde nipa-titā, na sā sakalikā pubbe katena bhagavato pāde nipatitā. Yopi, mahārāja, bhaga-vato lohitapakhandikābādho uppanno, sopi ābādho na pubbe katena uppanno, sannipātikeneva uppanno, ye keci, mahārāja, bhagavato kāyikā ābādhā uppannā, na te kammābhinibbattā, channaṃ etesaṃ samuṭṭhānānaṃ aññatarato nibbattā.

“Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavarala-ñchake moḷiyasīvake § veyyākaraṇe-

“Pittasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ, yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasammataṃ, yathā pittasamuṭṭhānā-nipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃ-vādino evaṃdiṭṭhino “yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbe katahetū”ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ, tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṃ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadāmi.

“Semhasamuṭṭhānānipi (..0140) kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Vātasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka ...pe... sannipātikānipi kho, sīvaka ...pe... utupa-riṇāmājanipi kho, sīvaka ...pe... visamaparihārajānipi kho, sīvaka ...pe... opakka-mikānipi kho, sīvaka ...pe... kammavipākajānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayi-tāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ, yathā kammavipākajā-nipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasa-mmataṃ, yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino “yaṃ kiñcāyaṃ purisa-puggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbe katahetū”ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ, tañca atidhāvanti, yañca loke sacca-sammataṃ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadā-mi”ti.

“Itipi, mahārāja, na sabbā vedanā kammavipākajā, sabbaṃ, mahārāja, akusalam

jhāpetvā bhagavā sabbaññutam patti evametaṃ dhārehī”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañchāmi”ti.

Akusalacchedanapañho aṭṭhamo.

9. Uttarikaṇḍiyapañho

9. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘yaṃ kiñci kaṇḍiyam tathāgatassa, sabbam taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitam, natthi tathāgatassa uttarim kaṇḍiyam, katassa vā paticayo’ti, idañca temāsam paṭisallānam dissati. Yadi, bhante nāgasena, yaṃ kiñci kaṇḍiyam tathāgatassa, sabbam taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitam, natthi tathāgatassa uttarim kaṇḍiyam, katassa vā paticayo, tena hi ‘temāsam paṭisallāno’ti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi temāsam paṭisallāno, tena hi ‘yaṃ kiñci kaṇḍiyam, tathāgatassa, sabbam taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitam’ti tampi vacanam micchā (..0141). Natthi katakaṇḍiyassa paṭisallānam, sakaraṇḍiyasseva paṭisallānam yathā nāma byādhitasseva bhesajjena kaṇḍiyam hoti, abyādhitassa kiṃ bhesajjena. Chāttasseva bhojanena kaṇḍiyam hoti, achāttassa kiṃ bhojanena. Evameva kho, bhante nāgasena, natthi katakaṇḍiyassa paṭisallānam, sakaraṇḍiyasseva paṭisallānam. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Yaṃ kiñci, mahārāja, kaṇḍiyam tathāgatassa, sabbam taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitam, natthi tathāgatassa uttarim kaṇḍiyam, katassa vā paticayo, bhagavā ca temāsam paṭisallāno, paṭisallānam kho, mahārāja, bahugunaṃ, sabbepi tathāgatā paṭisalliyivā sabbaññutam pattā, taṃ te sukataḡaṇamanussarantā paṭisallānam sevanti. Yathā, mahārāja, puriso rañño santikā laddhavarō paṭiladdhabhogo taṃ sukataḡaṇamanussaranto aparāparam rañño upaṭṭhānam eti. Evameva kho, mahārāja, sabbepi tathāgatā paṭisalliyivā sabbaññutam pattā, taṃ te sukataḡaṇamanussarantā paṭisallānam sevanti.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso āturo dukkhito bāḷhagilāno bhisakkamupasevitvā sotthimanuppatto taṃ sukataḡaṇamanussaranto aparāparam bhisakkamupasevati. Evameva kho, mahārāja, sabbepi tathāgatā paṭisalliyivā sabbaññutam pattā, taṃ te sukataḡaṇamanussarantā paṭisallānam sevanti.

“Aṭṭhavīsati kho panime, mahārāja, paṭisallānaguna, ye guṇe samanussarantā Ṣ tathāgatā paṭisallānam sevanti. Katame aṭṭhavīsati? Idha, mahārāja, paṭisallānam paṭisalliyamānam attānam rakkhati, āyumaṃ vaḍḍheti, balaṃ deti, vajjaṃ pidahati, ayasamapaneti, yasamupaneti, aratiṃ vinodeti, ratimupadahati, bhayamapaneti, vesārajjam karoti, kosajjamapaneti, vīriyamabhijaneti, rāgamapaneti, dosamapaneti, mohamapaneti, mānam nihanti, vitakkaṃ bhañjati, cittaṃ ekaggaṃ karoti, mānasam snehayati Ṣ, hāsam janeti, garukaṃ karoti, lābhamuppādayati, namaṣsiyam karoti (..0142), piṭiṃ pāpeti, pāmojjaṃ karoti, saṅkhārānam sabhāvaṃ dassayati, bhavappaṭisandhiṃ ugghāṭeti, sabbasāmaññaṃ deti. Ime kho, mahā-

rāja, aṭṭhavīsati paṭisallānaḡuṇā, ye guṇe samanussarantā tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti.

“Api ca kho, mahārāja, tathāgatā santaḡ sukhaḡ samāpattiraṭiḡ anubhavitukāmā paṭisallānaḡ sevanti pariyoṣitaṣaṅkappā. Catūhi kho, mahārāja, kāraṇehi tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti. Katamehi catūhi? Vihāraphāṣutāyapi, mahārāja, tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti, anavajjaguṇabahulatāyapi tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti, asesa-ariyavīṭhitoṭi tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti, sabbabuddhānaḡ thutathomitavaṇṇitapasatthatoṭi tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti. Imehi kho, mahārāja, catūhi kāraṇehi tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti. Iti kho, mahārāja, tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti na sakaraṇīyatāya, na katassa vā paticayāya, atha kho guṇavisesadassāvītāya tathāgatā paṭisallānaḡ sevanti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaḡ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Uttarikaṇīyapaṅho navamo.

10. Iddhibaladassanapaṅho

10. “Bhante nāgasena, bhāsitampetaḡ bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yāṅikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappam vā tiṭṭheyya kappāvasesam vā’ti. Puna ca bhaṇitaḡ ‘ito tiṇṇam māsānaḡ accayena tathāgato parinibbāyissati’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaḡ ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā ...pe... kappāvasesam vā’ti, tena hi temāsaparicchedo micchā. Yadi, bhante, tathāgatena bhaṇitaḡ ‘ito tiṇṇam māsānaḡ accayena tathāgato parinibbāyissati’ti, tena hi “tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā ...pe... kappāvasesam vā’ti (..0143) tampi vacanaḡ micchā. Natthi tathāgatānaḡ aṭṭhāne gajjitaḡ. Amoghavacanā buddhā bhagavanto tathavacanā advejjhavacanā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho gambhīro sunipuṇo dunnijjhāpayo tavānupatto, bhindetaḡ diṭṭhijālaḡ, ekaḡse ṭhapaya, bhinda paravādan”ti.

“Bhāsitampetaḡ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā ...pe... kappāvasesam vā’ti, temāsaparicchedo ca bhaṇito, so ca pana kappo āyukappo vuccati. Na, mahārāja, bhagavā attano balaḡ kittayamāno evamāha, iddhibalaḡ pana mahārāja, bhagavā parikittayamāno evamāha ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā ...pe... kappāvasesam vā’ti.

“Yathā, mahārāja, rañño assājāniyo bhaveyya sīghagati anilajavo, tassa rājā javabalaṃ parikittayanto sanegamajānapadabhaṭṭabalabrāhmaṇagahapatika-amaccajanamajjhe evaṃ vadeyya ‘ākaṅkhamāno me, bho, ayaṃ hayavaro sāgarajala-pariyantaṃ mahiṃ anuvicaritvā khaṇena idhāgaccheyyā’ti, na ca taṃ javagatiṃ tassaṃ parisāyaṃ dasseyya, vijjati ca so javo tassa, samattho ca so khaṇena sāgarajalapariyantaṃ mahiṃ anuvicariṃ. Evameva kho, mahārāja, bhagavā attano iddhibalaṃ parikittayamāno evamāha, tampi tevijjānaṃ chaḷabhiññānaṃ arahantānaṃ vimalakhiṇāsavānaṃ devamanussānañca majjhe nisīditvā bhaṇitaṃ ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappam vā tiṭṭheyya kappāvasesam vā’ti. Vijjati ca taṃ, mahārāja, iddhibalaṃ bhagavato, samattho ca bhagavā iddhibalena kappam vā ṭhātuṃ kappāvasesam vā, na ca bhagavā taṃ iddhibalaṃ tassaṃ parisāyaṃ dasseti, anattiko, mahārāja, bhagavā sabbabhavihi, garahitā ca tathāgatassa sabbabhavā. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā ‘seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti (..0144). Evameva kho ahaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghātamattampi’ti api nu kho, mahārāja, bhagavā sabbabhavagatiyoniyo gūthasamaṃ disvā iddhibalaṃ nissāya bhavesu chandārāgaṃ kareyyā’ti? “Na hi bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, bhagavā iddhibalaṃ parikittayamāno evarūpaṃ buddhasīhanādāmaḥbhinadī”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evamevaṃ tathā sampañcchāmi”ti.

Iddhibaladassanapaṇho dasamo.

Iddhibalavaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge dasa paṇhā.

2. Abhejjavaggo

1. Khuddānukhuddakapaṇho

1. “Bhante (..0145) nāgasena, bhāsitaṃpetam bhagavatā ‘abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā’ti. Puna ca vinayapaññattiyā evaṃ bhaṇitaṃ ‘ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni duppaññattāni, udāhu avatthusmiṃ ajānitvā paññattāni, yaṃ bhagavā attano accayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanāpeti?

Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā’ti, tena hi ‘ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgate vinayapaññattiyā evaṃ bhaṇitaṃ ‘ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū’ti tena hi ‘abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo nipuṇo gambhīro sugambhīro dunnijjhāpayo, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṃ dassehi”ti.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā’ti, vinayapaññattiyāpi evaṃ bhaṇitaṃ ‘ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū’ti, taṃ pana, mahārāja, tathāgato bhikkhū vīmaṃsamāno āha ‘ukkalessanti § nu kho mama sāvaka mayā vissajjāpiyamānā mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, udāhu ādiyissantī’ti.

“Yathā, mahārāja, cakkavattī rājā putte evaṃ vadeyya ‘ayaṃ kho, tātā, mahājānapado sabbadisāsu sāgarapariyanto, dukkaro, tātā, tāvatakena balena dhāretuṃ, etha tumhe, tātā, mamaccayena paccante paccante dese pajahathā’ti. Api nu kho te, mahārāja, kumārā pitu-accayena (..0146) hatthagate janapade sabbe te paccante paccante dese muñceyyun”ti? “Na hi bhante, rājato §, bhante, luddhatarā § kumārā rajjalobhena taduttariṃ diguṇatiguṇaṃ janapadaṃ pariggaṇheyyuṃ §, kiṃ pana te hatthagataṃ janapadaṃ muñceyyun”ti? “Evameva kho, mahārāja, tathāgato bhikkhū vīmaṃsamāno evamāha ‘ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū’ti. Dukkhaparimuttiyā, mahārāja, buddhaputtā dhammalobhena aññampi uttariṃ diyaḍḍhasikkhāpasataṃ gopeyyuṃ, kiṃ pana pakatipaññattaṃ sikkhāpadaṃ muñceyyun”ti?

“Bhante nāgasena, yaṃ bhagavā āha ‘khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni’ti, etthāyaṃ jano sammūḷho vimatijāto adhikato saṃsayapakkhando. Katamāni tāni khuddakāni sikkhāpadāni, katamāni anukhuddakāni sikkhāpadāni? Dukkaṭaṃ, mahārāja, khuddakaṃ sikkhāpadaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddakaṃ sikkhāpadaṃ, imāni dve khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, pubbakehipi, mahārāja, mahātherehi ettha vimati uppāditā, tehipi ekajjhaṃ na kato dhammasaṅghitipariyāye bhagavatā eso pañho upadiṭṭhoti. Ciranikkhittaṃ, bhante nāgasena, jinarahassaṃ ajjeta-rahī loke vivaṭaṃ pākaṭaṃ katan”ti.

Khuddānukhuddakapañho paṭhamo.

2. Abyākaraṇiyapañho

2. “Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī’ti, puna ca therena mālukyaputtana § pañhaṃ puṭṭho na byākāsi. Eso kho, bhante nāgasena, pañho dvayanto § ekantanissito bhavissati

ajānanena vā guyhakaṇeṇa vā. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyaṃuṭṭhi’ti, tena hi therassa mālukya-puttassa ajānantena na (..0147) byākataṃ. Yadi jānantena na byākataṃ, tena hi atthi tathāgatassa dhammesu ācariyaṃuṭṭhi. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetāṃ, mahārāja, bhagavatā ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyaṃuṭṭhi’ti, abyākato ca therena mālukya-puttāna pucchito paṇho, tañca pana na ajānantena na guyhakaṇeṇa. Cattārimāni, mahārāja, paṇhabyākaraṇāni. Katamāni cattāri? Ekaṃsabyākaraṇīyo paṇho vibhajjabyākaraṇīyo paṇho paṭipucchābyākaraṇīyo paṇho ṭhapanīyo paṇhoti.

“Katamo ca, mahārāja, ekaṃsabyākaraṇīyo paṇho? ‘Rūpaṃ anicca’ti ekaṃsabyākaraṇīyo paṇho, ‘vedanā aniccā’ti ...pe... ‘saññā aniccā’ti ...pe... ‘saṅkhārā aniccā’ti ...pe... ‘viññāṇaṃ anicca’ti ekaṃsabyākaraṇīyo paṇho, ayaṃ ekaṃsabyākaraṇīyo paṇho.

“Katamo vibhajjabyākaraṇīyo paṇho? ‘Aniccaṃ pana rūpaṃ’ti vibhajjabyākaraṇīyo paṇho, ‘aniccā pana vedanā’ti ...pe... ‘aniccā pana saññā’ti ...pe... ‘aniccā pana saṅkhārā’ti ...pe... ‘aniccaṃ pana viññāṇaṃ’ti vibhajjabyākaraṇīyo paṇho, ayaṃ vibhajjabyākaraṇīyo paṇho.

“Katamo paṭipucchābyākaraṇīyo paṇho? ‘Kiṃ nu kho cakkhunā sabbaṃ vijānā-tī’ti ayaṃ paṭipucchābyākaraṇīyo paṇho.

“Katamo ṭhapanīyo paṇho? ‘Sassato loko’ti ṭhapanīyo paṇho, ‘asassato loko’ti. ‘Antavā loko’ti. ‘Anantavā loko’ti. ‘Antavā ca anantavā ca loko’ti. ‘Nevantavā nānantavā loko’ti. ‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ti. ‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ti. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti ṭhapanīyo paṇho, ayaṃ ṭhapanīyo paṇho.

“Bhagavā, mahārāja, therassa mālukya-puttassa taṃ ṭhapanīyaṃ paṇhaṃ na byākāsi. So pana paṇho kiṃ kāraṇā ṭhapanīyo? Na tassa dīpanāya hetu (..0148) vā kāraṇaṃ vā atthi, tasmā so paṇho ṭhapanīyo. Natthi buddhānaṃ bhagavāntānaṃ akāraṇamaheṭukaṃ giramudīraṇaṃ”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evaṃmetāṃ tathā sampañcchāmī”ti.

Abyākaraṇīyapaṇho dutiyo.

3. Maccubhāyanābhāyanapaṇho

3. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetāṃ bhagavatā ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti, puna bhaṇitaṃ ‘arahā sabbabhayaṃmatikkanto’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, arahā daṇḍabhayā tasati, niraye vā nerayikā sattā jalitā kuthitā tattā santattā tamhā jalitaggijālakā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyanti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘sabbe tasanti daṇḍassa,

sabbe bhāyanti maccuno'ti, tena hi 'arahā sabbabhayamatikkanto'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavatā bhaṇitaṃ 'arahā sabbabhayamatikkanto'ti, tena hi 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayaṃ ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo"ti.

"Netam, mahārāja, vacanaṃ bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Ṭhapito arahā tasmim vatthusmiṃ, samūhato bhayahetu arahato. Ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Arahato, mahārāja, sabbagati upacchinnā, yoni viddhaṃsitā, paṭisandhi upahatā, bhaggā phāsukā, samūhatā sabbabhavālayā, samucchinnā sabbasaṅkhārā, hataṃ kusalākusalaṃ, vihatā avijjā, abījaṃ viññāṇaṃ kataṃ, daḍḍhā sabbakilesā, ativattā lokadhammā, tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

"Idha, mahārāja, rañño cattāro mahāmattā bhavēyyuṃ anurakkhā laddhayasā vissāsikā ṭhapitā mahati issariye ṭhāne. Atha rājā kismiñci (..0149) deva karaṇiye samuppanne yāvatā sakavijite sabbajanassa āṇāpeyya 'sabbeva me baliṃ karontu, sādheṭṭha tumhe cattāro mahāmattā taṃ karaṇiyan'ti. Api nu kho, mahārāja, tesam catunnaṃ mahāmattānaṃ balibhayā santāso uppajjeyyā"ti? "Na hi bhante"ti. "Kena kāraṇena mahārājā"ti. "Ṭhapitā te, bhante, raññā uttamaṭṭhāne, natthi tesam bali, samatikkantabalino te, avasese upādāya raññā āṇāpitaṃ 'sabbeva me baliṃ karontū'ti. "Evameva kho, mahārāja, netam vacanaṃ bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṃ, ṭhapito arahā tasmim vatthusmiṃ, samūhato bhayahetu arahato, ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehi"ti.

"Netam, bhante nāgasena, vacanaṃ sāvasesaṃ, niravasesavacanametam 'sabbe'ti. Tattha me uttariṃ kāraṇaṃ brūhi taṃ vacanaṃ patiṭṭhāpetun"ti.

"Idha, mahārāja, gāme gāmassāmiko āṇāpakaṃ āṇāpeyya 'ehi, bho āṇāpaka, yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghaṃ mama santike sannipātehi'ti. So 'sādhu sāmī'ti sampaṭicchitvā gāmamajjhe ṭhatvā tikkhattuṃ saddamanussāveyya 'yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghasīghaṃ sāmīno santike sannipatantū'ti. Tato te gāmikā āṇāpakassa vacanena turitaturitā sannipatitvā gāmassāmikassa ārocenti 'sannipatitā, sāmī, sabbe gāmikā, yaṃ te karaṇiyaṃ taṃ karohī'ti. Iti so, mahārāja, gāmassāmiko kuṭipurise sannipātento sabbe gāmike āṇāpeti, te ca āṇattā na sabbe sannipatanti, kuṭipurisā yeva sannipatanti, 'ettakā yeva me gāmikā'ti gāmassāmiko ca tathā sampaṭicchati, aññe bahutarā anāgatā itthipurisā dāsīdāsā bhatakā kammakarā gāmikā gilānā

gomahiṃsā ajeḷakā suvānā, ye anāgatā, sabbe te agaṇitā, kuṭipurise yeva upā-dāya āṇāpitattā ‘sabbe sannipatantū’ti. Evameva kho, mahārāja, netam vacanam bhagavatā arahante upādāya bhaṇitam, ṭhapito arahā tasmim vatthusmim, samūhato bhayahetu arahato, ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesaṅca adhimattā attā-nudiṭṭhi, ye (..0150) ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitam ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

“Atthi, mahārāja, sāvasesam vacanam sāvaseso attho, atthi sāvasesam vacanam niravaseso attho, atthi niravasesam vacanam sāvaseso attho, atthi niravasesam vacanam niravaseso attho. Tena tena attho sampaṭicchitabbo.

“Pañcavidhehi, mahārāja, kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo āhaccapadena rasena ācariyavaṃsena § adhippāyā kāraṇuttariyatāya. Ettha hi **āhaccapadanti** suttaṃ adhippetam. **Rasoti** suttānulomaṃ. **Ācariyavaṃsoti** ācariyavādo. **Adhippāyoti** attano mati. **Kāraṇuttariyatāti** imehi catūhi samentam § kāraṇam. Imehi kho, mahārāja, pañcahi kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo. Evameso paṅho suvinicchito hoti”ti.

“Hotu, bhante nāgasena, tathā tam sampaṭicchāmi. Ṭhapito hotu arahā tasmim vatthusmim, tasantu avasesā sattā, niraye pana nerayikā sattā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānā jalitapajjalitasabbaṅgapaccaṅgā ruṇṇakāruṅṅakanditaparidevitalālappitamukhā asayhatibbadukkhābhībūtā atāṇā asaraṇā asaraṇībhūtā anappasokāturā antimapacchimagaṭikā ekantasokaparāyaṇā uṇhatikhiṇa-caṇḍakharatapanatejavanto bhīmabhayajanakaninādamahāsaddā saṃsibbitachabbidhajālāmālākulā samantā satayojanānupharaṇaccivegā kadariyā tapanā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyanti”ti? “Āma, mahārājā”ti.

“Nanu, bhante nāgasena, nirayo ekantadukkhavedaniyo, kissa pana te nerayikā sattā ekantadukkhavedaniyā nirayā cavamānā maccuno bhāyanti, kissa niraye ramanti”ti? “Na te, mahārāja, nerayikā sattā niraye ramanti, muñcitukāmāva te nirayā. Maraṇasseva so §, mahārāja, ānubhāvo, yena tesam santāso uppajjati”ti. “Etaṃ kho, bhante nāgasena, na saddahāmi, yaṃ muccitukāmānam cutiyā santāso uppajjati, hāsanīyam (..0151), bhante nāgasena, tam ṭhānam, yaṃ te patthitam labhanti, kāraṇena maṃ saṅṅāpehī”ti.

“Maraṇanti kho, mahārāja, etaṃ adiṭṭhasaccānam tāsaniyatṭhānam, etthāyam jano tasati ca ubbijjati ca. Yo ca, mahārāja, kaṇhasappassa bhāyati, so maraṇassa bhāyanto kaṇhasappassa bhāyati. Yo ca hatthissa bhāyati ...pe... siḥassa ...pe... byagghassa ...pe... dīpissa ...pe... acchassa ...pe... taracchassa ...pe... mahiṃsassa ...pe... gavayassa ...pe... aggissa ...pe... udakassa ...pe... khāṇukassa ...pe... kaṇṭakassa bhāyati. Yo ca sattiyā bhāyati, so maraṇassa bhāyanto sattiyā bhāyati. Maraṇasseva so §, mahārāja, sarasasabhāvatejo §, tassa sarasasabhāvatejena sakilesā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti, muccitukāmāpi, mahārāja, nerayikā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti.

“Idha, mahārāja, purisassa kāye medo gaṇṭhi uppajjeyya. So tena rogena dukkhito upaddavā parimuccitukāmo bhisakkaṃ sallakattaṃ āmantāpeyya. Tassa

vacanaṃ so bhisakko sallakatto sampaṭicchitvā tassa rogassa uddharaṇāya upa-
karaṇaṃ upaṭṭhāpeyya, satthakaṃ tikhiṇaṃ kareyya, yamakasalākā § aggimhi
pakkhipeyya, khāralavaṇaṃ nisadāya pisāpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa ātu-
rassa tikhiṇasatthakacchedanena yamakasalākādahanena khāraloṇappavesa-
nena tāso uppajjeyyā”ti? “Āma bhante”ti. “Iti, mahārāja, tassa āturassa rogā
muccitukāmassāpi vedanābhayā santāso uppajjati. Evameva kho, mahārāja,
nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṃ sattānaṃ maraṇabhayā santāso uppa-
jjati.

“Idha, mahārāja, puriso issarāparādhiko baddho saṅkhalikabandhanena
gabbhe pakkhitto parimuccitukāmo assa, tarenaṃ so issaro mocetukāmo pakko-
sāpeyya. Api nu kho, mahārāja, tassa issarāparādhikassa purisassa ‘katadoso
ahan’ti jānantassa issaradassanena santāso uppajjeyyā”ti? “Āma bhante”ti. “Iti,
mahārāja, tassa issarāparādhikassa purisassa parimuccitukāmāssāpi issara-
bhayā santāso uppajjati. Evameva kho, mahārāja, nirayā muccitukāmānampi nera-
yikānaṃ sattānaṃ maraṇabhayā santāso uppajjati”ti.

“Aparampi (..0152), bhante, uttariṃ kāraṇaṃ brūhi, yenāhaṃ kāraṇena okappe-
yyan”ti. “Idha, mahārāja, puriso daṭṭhavisena āsivisena daṭṭho bhavēyya, so tena
visavikārena pateyya uppateyya vaṭṭeyya pavaṭṭeyya, athaññataro puriso balava-
ntena mantapadena taṃ daṭṭhaviṣaṃ āsiviṣaṃ ānetvā taṃ daṭṭhaviṣaṃ paccāca-
māpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa visagatassa purisassa tasmim daṭṭhaviṣe
sappe sotthihetu upagacchante santāso uppajjeyyā”ti? “Āma bhante”ti. Iti, mahā-
rāja, tathārūpe ahimhi sotthihetupi upagacchante tassa santāso uppajjati. Eva-
meva kho, mahārāja, nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṃ sattānaṃ maraṇa-
bhayā santāso uppajjati. Aniṭṭhaṃ, mahārāja, sabbasattānaṃ maraṇaṃ, tasmā
nerayikā sattā nirayā parimuccitukāmāpi maccuno bhāyanti”ti. “Sādhu, bhante
nāgasena, evameva tathā sampaṭicchāmi”ti.

Maccubhāyanābhāyanapaṇho tatiyo.

4. Maccupāsamuttipaṇho

4. “Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā-

“Na antalikkhe na samuddamajjhe, na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
na vijjatī so jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya maccupāsā”ti.

“Puna bhagavatā parittā ca uddiṭṭhā. Seyyathidaṃ, ratanasuttaṃ mettāsuttaṃ
khandhaparittaṃ moraparittaṃ dhajaggaparittaṃ āṭānāṭiyaparittaṃ aṅgulimālapa-
rittaṃ. Yadi, bhante nāgasena, ākāśagatopi samuddamajjhagatopi pāsādakuṭileṇa-
guhāpabbhāradaribilagiri vivarapabbatantaragatopi na muccati maccupāsā, tena
hi parittakammaṃ micchā. Yadi parittakaraṇena maccupāsā parimutti bhavati,
tena hi ‘na antalikkhe ...pe... maccupāsā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi
ubhato koṭiko paṇho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ (..0153), mahārāja, bhagavatā ‘na antalikkhe ...pe... maccupā-sā’ti, parittā ca bhagavatā uddiṭṭhā, tañca pana sāvasesāyukassa vayasampannassa apetakammāvaraṇassa, natthi, mahārāja, khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā.

“Yathā mahārāja matassa rukkhassa sukkhassa koḷāpassa nisnehassa uparuddhajīvitassa gatāyusañkhārassa kumbhasahassenapi uduke ākirante allattaṃ vā pallavitaharita bhāvo vā na bhavēyya. Evameva kho, mahārāja, bhesajjaparittakammaena natthi khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā, yāni tāni, mahārāja, mahiyā osadhāni bhesajjāni, tānipi khīṇāyukassa akiccakarāni bhavanti. Sāvasesāyukaṃ, mahārāja, vayasampannaṃ apetakammāvaraṇaṃ parittaṃ rakkhati gopeti, tassatthāya bhagavatā parittā uddiṭṭhā.

“Yathā, mahārāja, kassako paripakke dhañṇe mate sassanāḷe udakappavesanaṃ vāreyya, yaṃ pana sassaṃ taruṇaṃ meghasannibhaṃ vayasampannaṃ, taṃ udakavaḍḍhiyā vaḍḍhati. Evameva kho, mahārāja, khīṇāyukassa bhesajjaparittakiriyā ṭhapitā paṭikkhittā, ye pana te manussā sāvasesāyukā vayasampannā, tesam atthāya parittabhesajjāni bhaṇitāni, te parittabhesajjehi vaḍḍhanti” ti.

“Yadi, bhante nāgasena, khīṇāyuko marati, sāvasesāyuko jīvati, tena hi parittabhesajjāni niratthakāni honti” ti? “Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci rogo bhesajjehi paṭinivattito” ti? “Āma, bhante, anekasatāni diṭṭhāni” ti. “Tena hi, mahārāja, ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavati” ti.

“Dissanti, bhante nāgasena, vejjānaṃ upakkamā bhesajjapānānulepā, tena tesam upakkamena rogo paṭinivattati” ti. “Parittānampi, mahārāja, pavattiyamānānaṃ saddo suyyati, jivhā sukkhati, hadayaṃ byāvaṭṭati, kaṇṭho āturati. Tena tesam pavattena sabbe byādhayo vūpasamanti, sabbā itiyō apagacchanti.

“Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci ahinā daṭṭho mantapadena visaṃ pātīyamāno visaṃ cikkhassanto uddhamadho ācamayamāno” ti? “Āma, bhante (..0154), ajetarahipi taṃ loke vattati” ti. “Tena hi, mahārāja, ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavati. Kataparittañhi, mahārāja, purisaṃ ḍaṃsitukāmo ahi na ḍaṃsati, vivaṭaṃ mukhaṃ pidahati, corānaṃ ukkhitalaguḷampi na sambhavati, te laguḷaṃ muñcitvā pemaṃ karonti, kupitopi hatthināgo samāgantvā uparamati, pajjalitamahā-aggikkhandhōpi upagantvā nibbāyati, visaṃ halāhalampi khāyitaṃ agadaṃ sampajjati, āhāratthaṃ vā pharati, vadhakā hantukāmā upagantvā dāsabhūtā sampajjanti, akkantopi pāso na saṃvarati §.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘morassa kataparittassa sattavassasatāni luddako nāsakkhi pāsaṃ upanetaṃ, akataparittassa taṃ yeva divasaṃ pāsaṃ upanesi’ ti? “Āma, bhante, suyyati, abbhuggato so saddo sadevake loke” ti. “Tena hi, mahārāja ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavati.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘dānavo bhariyaṃ parirakkhanto samugge pakkhipitvā gilitvā kucchinā pariharati, atheko vijjādharo tassa dānavassa mukhena pavisitvā tāya saddhiṃ abhiraṃmati, yadā so dānavo aññāsi, atha samuggaṃ vāmitvā vivari, saha samugge vivaṭe vijjādharo yathākāmaṃ § pakkāmi’ ti? “Āma, bhante, suyyati, abbhuggato so saddo sadevake loke” ti. “Nanu so,

mahārāja, vijjādharo parittabalaṇa Ṣ gahaṇā mutto”ti. “Āma bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, atthi parittabalaṇaṃ.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘aparopi vijjādharo bārāṇasirañño antepure mahesiyā saddhiṃ sampaduṭṭho Ṣ gahaṇappatto samāno khaṇena adassanaṃ gato mantabalaṇā”ti. “Āma, bhante, suyati”ti. “Nanu so, mahārāja, vijjādharo parittabalaṇa gahaṇā mutto”ti? “Āma bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, atthi parittabalaṇā”ti.

“Bhante nāgasena, ‘kiṃ sabbe yeva parittaṃ rakkhati’ti? “Ekacce, mahārāja, rakkhati, ekacce na rakkhati”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, parittaṃ na sabbatthikaṇ”ti? “Api nu kho, mahārāja, bhojanaṃ sabbesaṃ jīvitāṃ rakkhati”ti? “Ekacce, bhante (..0155), rakkhati, ekacce na rakkhati”ti. “Kiṃ kāraṇā”ti. “Yato, bhante, ekacce taṃ yeva bhojanaṃ atibhuñjitvā visūcikāya maranti”ti. “Tena hi, mahārāja, bhojanaṃ na sabbesaṃ jīvitāṃ rakkhati”ti? “Dvīhi, bhante nāgasena, kāraṇehi bhojanaṃ jīvitāṃ harati atibhuttena vā usmādubbalatāya vā, āyudadaṃ, bhante nāgasena, bhojanaṃ durupacārena jīvitāṃ harati”ti. “Evameva kho, mahārāja, parittaṃ ekacce rakkhati, ekacce na rakkhati.

“Tīhi, mahārāja, kāraṇehi parittaṃ na rakkhati kammāvaraṇena, kilesāvaraṇena, asaddahanatāya. Sattānurakkhaṇaṃ, mahārāja, parittaṃ attanā katena ārakkhaṃ jahati, yathā, mahārāja, mātā puttaṃ kucchigataṃ poseti, hitena upacārena janeti, janayitvā asucimalasiṅghāṇikamapanetvā uttamavarasugandhaṃ upalimpati, so aparena samayena paresaṃ putte akkosante vā paharante

vā pahāraṃ deti. Te tassa kujjhitvā parisāya ākaḍḍhitvā taṃ gahetvā sāmīno upanenti, yadi pana tassā putto aparaddho hoti velātivatto. Atha naṃ sāmīno manussā ākaḍḍhayamānā daṇḍamuggarajāṇumuṭṭhīhi tāḷenti pothenti, api nu kho, mahārāja, tassa mātā labhati ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaṃ gāhaṃ sāmīno upanayanaṃ kātun”ti? “Na hi bhante”ti. “Kena kāraṇena, mahārājā”ti. “Attano, bhante, aparādhena”ti. “Evameva kho, mahārāja, sattānaṃ ārakkhaṃ parittaṃ attano aparādhena vañjhaṃ karotī”ti §. “Sādhu, bhante nāgasena, suvinicchito pañho, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, viniveṭhitaṃ diṭṭhijālaṃ, tvaṃ gaṇivarapavaramāsajjā”ti.

Maccupāsamuttipaṇho catuttho.

5. Buddhalābhantarāyapaṇho

5. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘lābhī tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ’ti. Puna ca tathāgato pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena (..0156) pattena nikkhantoti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, tena hi pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhantoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tena hi lābhī tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sumahanto dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Lābhī, mahārāja, tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tañca pana mārasa pāpimato kāraṇā”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, bhagavato gaṇanapathaṃ vītivattakappe § abhisankhataṃ kusalaṃ kinti niṭṭhitaṃ, adhunuṭṭhitena mārena pāpimatā tassa kusalassa balavegaṃ § kinti pihitaṃ, tena hi, bhante nāgasena, tasmīṃ vatthusmīṃ dvīsu ṭhānesu upavādo āgacchati, kusalatopi akusalaṃ balavataraṃ hoti, buddhabalatopi mārabalaṃ balavataraṃ hotīti, tena hi rukkhassa mūlatopi aggamaṃ bhārataraṃ hoti, guṇasamparikiṇṇatopi pāpiyaṃ balavataraṃ hotī”ti. “Na, mahārāja, tāvatakena kusalatopi akusalaṃ balavataraṃ nāma hoti, na buddhabalatopi mārabalaṃ balavataraṃ nāma hoti. Api cettha kāraṇaṃ icchitabbaṃ.

“Yathā, mahārāja, puriso rañño cakkavattissa madhuṃ vā madhupiṇḍikaṃ vā aññaṃ vā upāyanaṃ abhihareyya, tamenāṃ rañño dvārapālo evaṃ vadeyya ‘akālo, bho, ayaṃ rañño dassanāya, tena hi, bho, tava upāyanaṃ gahetvā sīghasīghaṃ paṭinivatta, pure tava rājā daṇḍaṃ dhāressatī”ti §. Tato so puriso daṇḍabhayā tasito ubbiggo taṃ upāyanaṃ ādāya sīghasīghaṃ paṭinivatteyya, api nu

kho so, mahārāja, rājā cakkavattī tāvatakena upāyanavikalāmattakena dvārapā-lato dubbalataro nāma hoti (..0157), aññaṃ vā pana kiñci upāyanaṃ na labheyyā”-ti? “Na hi, bhante, issāpakato so, bhante, dvārapālo upāyanaṃ nivāresi, aññaṃ pana dvārena sataśahassaguṇampi rañño upāyanaṃ upeti”ti. “Evameva kho, mahārāja, issāpakato māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, aññaṃ pana anekāni devatāsataśahassāni amataṃ dibbaṃ ojaṃ gahetvā upaga-tāni ‘bhagavato kāye ojaṃ odahissāmā’ti bhagavantaṃ namassamānāni pañjali-kāni t̥hitāni”ti.

“Hotu, bhante nāgasena, sulabhā bhagavato cattāro paccayā loke uttamapuri-sassa, yācitova bhagavā devamanussohi cattāro paccaye paribhuñjati, api ca kho pana māraśsa yo adhippāyo, so tāvatakena siddho, yaṃ so bhagavato bhoja-nassa antarāyamakāsi. Ettha me, bhante, kañkhā na chijjati, vimatijātohaṃ tattha saṃsayapakkhando. Na me tattha mānaśaṃ pakkhandati, yaṃ tathāgatassa ara-hato sammāsambuddhassa sadevake loke aggapuggalavarassa kusalavarapu-ññasambhavassa asamasaśassa anupamaśsa appaṭisaśassa chavakaṃ lāmaśaṃ parittaṃ pāpaṃ anariyaṃ vipannaṃ māro lābhantarāyamakāsi”ti.

“Cattāro kho, mahārāja, antarāyā adit̥thantarāyo uddissa katantarāyo upakka-ṭantarāyo paribhogantarāyoti. Tattha katamo adit̥thantarāyo? Anodissa adassa-vena anabhisankhataṃ koci antarāyaṃ karoti ‘kiṃ parassa dinnena’ti, ayaṃ adi-t̥thantarāyo nāma.

“Katamo uddissa katantarāyo? Idhekaccaṃ puggalaṃ upadisitvā uddissa bhojanaṃ paṭiyattaṃ hoti, taṃ koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ uddissa katantarāyo nāma.

“Katamo upakkaṭantarāyo? Idha yaṃ kiñci upakkaṭaṃ hoti appaṭiggahitaṃ, tattha koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ upakkaṭantarāyo nāma.

“Katamo paribhogantarāyo? Idha yaṃ kiñci paribhogaṃ, tattha koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ paribhogantarāyo nāma. Ime kho, mahārāja, cattāro antarāyā.

“Yaṃ pana māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, taṃ neva bhagavato paribhogaṃ na upakkaṭaṃ na uddissakataṃ, anāgataṃ asaśpattaṃ adassanena (..0158) antarāyaṃ kataṃ, taṃ pana nekassa bhagavato yeva, atha kho ye te tena samayena nikkhantā abbhāgatā, sabbe pi te taṃ divasaṃ bhojanaṃ na labhiṃsu, nāhaṃ taṃ, mahārāja, passāmi sadevake loke samāraśe sabra-hmake sassaśaṃ brāhmaṇiyyā pajāya sadevamaśussāya, yo tassa bhagavato uddissa kataṃ upakkaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya. Saśe koci issāya uddissa kataṃ upakkaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā saśassadhā vā.

“Cattārome, mahārāja, tathāgatassa kenaci anāvaraṇiyyā guṇā. Katame cattāro? Lābho, mahārāja, bhagavato uddissa kato upakkaṭo na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ; sarirānugatā, mahārāja, bhagavato byāmaśpabhā na sakkā kenaci anta-rāyaṃ kātuṃ; sabbaññutaṃ, mahārāja, bhagavato ñāṇarataṃ na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ; jivitaṃ, mahārāja, bhagavato na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ. Ime kho, mahārāja, cattāro tathāgatassa kenaci anāvaraṇiyyā guṇā, sabbe pi,

mahārāja, guṇā ekarasā arogā akuppā aparūpakkamā aphasāni kiriyāni. Adassanena, mahārāja, māro pāpimā niliyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

“Yathā, mahārāja, rañño paccante dese visame adassanena niliyitvā corā panthaṃ dūsentī. Yadi pana rājā te core passeyya, api nu kho te corā sotthiṃ labheyyun”ti? “Na hi, bhante, pharasunā phālāpeyya satadhā vā sahasadhā vā”ti. “Evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā niliyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

“Yathā vā pana, mahārāja, itthī sapatikā adassanena niliyitvā parapurisaṃ sevati, evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā niliyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi, mahārāja, itthī sāmikassa sammukhā parapurisaṃ sevati, api nu kho sā itthī sotthiṃ labheyyā”ti? “Na hi, bhante, haneyyāpi taṃ, bhante, sāmiko vadheyyāpi bandheyyāpi dāsittaṃ vā upaneyyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā niliyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi, mahārāja, māro pāpimā bhagavato uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ (..0159) kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā sahasadhā vā”ti. “Evametam, bhante nāgasena, corikāya kataṃ mārena pāpimatā, niliyitvā māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Sace so, bhante, māro pāpimā bhagavato uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya, muddhā vāssa phaleyya satadhā vā sahasadhā vā, kāyo vāssa bhusamuṭṭhi viya vikireyya, sādhu, bhante nāgasena, evametam tathā sampañcchāmī”ti.

Buddhalābhantarāyapañho pañcama.

6. Apuññaapañho

6. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘yo ajānanto pāṇātipātaṃ karoti, so balavataṃ apuññaṃ pasavati’ti. Puna ca bhagavatā vinayapaññattiyā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’ti. Yadi, bhante nāgasena, ajānitvā pāṇātipātaṃ karonto balavataṃ apuññaṃ pasavati, tena hi ‘anāpatti ajānantassā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi anāpatti ajānantassa, tena hi ‘ajānitvā pāṇātipātaṃ karonto balavataṃ apuññaṃ pasavati’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho duruttaro duratikkamo tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘yo ajānanto pāṇātipātaṃ karoti, so balavataṃ apuññaṃ pasavati’ti. Puna ca vinayapaññattiyā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’ti. Tattha atthantaram atthi. Katamaṃ atthantaram? Atthi, mahārāja, āpatti saññāvimokkhā, atthi āpatti nosaññāvimokkhā. Yāyaṃ, mahārāja, āpatti saññāvimokkhā, taṃ āpattiṃ ārabha bhagavatā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametam tathā sampañcchāmī”ti.

7. Bhikkhusaṅghapariharaṇapañho

7. “Bhante (..0160) nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti “ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”ti vā, “mamuddesiko bhikkhusaṅgho”ti vā’ti. Puna ca metteyyassa bhagavato sabhāvaguṇaṃ paridīpayamānena bhagavatā evaṃ bhaṇitaṃ “so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmi”ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti “ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”ti vā, “mamuddesiko bhikkhusaṅgho”ti vā’ti, tena hi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmi’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmi’ti, tena hi tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi’ti vā, ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vā’ti tampi vacanaṃ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti “ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”ti vā, “mamuddesiko bhikkhusaṅgho”ti vā’ti. Puna ca metteyyassāpi bhagavato sabhāvaguṇaṃ paridīpayamānena bhagavatā bhaṇitaṃ ‘so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmi’ti. Etasmiñca, mahārāja, pañhe eko attho sāvaseso, eko attho niravaseso. Na, mahārāja, tathāgato parisāya anugāmiko, parisā pana tathāgatassa anugāmikā. Sammuti, mahārāja, esā ‘ahan’ti ‘mamā’ti, na paramattho eso, vigataṃ, mahārāja, tathāgatassa pemaṃ, vigato sineho, ‘mayhan’tipi tathāgatassa gahaṇaṃ natthi, upādāya pana avassayo hoti.

“Yathā, mahārāja, pathavī bhūmaṭṭhānaṃ sattānaṃ patiṭṭhā hoti upassayaṃ, pathaviṭṭhā cete sattā, na ca mahāpathaviyā ‘mayhete’ti apekkhā hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbasattānaṃ patiṭṭhā hoti (..0161) upassayaṃ, tathāgataṭṭhā § cete sattā, na ca tathāgatassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahāmegho abhivassanto tiṇarukkhasumanussānaṃ vuḍḍhiṃ deti santatiṃ anupāleti. Vuṭṭhūpajivino cete sattā sabbe, na ca mahāmeghassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbasattānaṃ kusalahamme janeti anupāleti, satthūpajivino cete sattā sabbe, na ca tathāgatassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Taṃ

kissa hetu? Attānudiṭṭhiyā pahīnattā”ti.

“Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭṭhito pañho bahuvidhehi kāraṇehi, gambhīro uttānikato, gaṇṭhi bhinno, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, bhaggā paravādā, jinaputtānaṃ cakkhuṃ uppāditaṃ”ti.

Bhikkhusaṅghapariharaṇapañho sattamo.

8. Abhejjaparisapañho

8. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgato abhejjapariso’ti, puna ca bhaṇatha ‘devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato abhejjapariso, tena hi devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tena hi ‘tathāgato abhejjapariso’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, gambhīro dunniveṭṭhiyo, gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, etthāyaṃ jano āvaṭo nivuto ovuto pihito pariyonaddho, ettha tava ñāṇabalaṃ dassehi paravādesū”ti.

“Abhejjapariso, mahārāja, tathāgato, devadattena ca ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tañca pana bhedakassa balena, bhedake vijjamāne natthi, mahārāja, abhejjaṃ nāma. Bhedake sati mātāpi puttana bhijjati, puttapi mātārā bhijjati, pitāpi puttana bhijjati, puttapi pitarā bhijjati, bhātāpi bhaginiyā bhijjati, bhaginīpi bhātarā bhijjati, sahāyopi (..0162) sahāyena bhijjati, nāvāpi nānā-dārusaṅghaṭitā ūmivegasampahārena bhijjati, rukkhopi madhukappasampanna-phalo anilabalavegābhihato bhijjati, suvaṇṇampi jātimaṃ Ṣ lohena bhijjati. Api ca, mahārāja, neso adhippāyo viññūnaṃ, nesā buddhānaṃ adhimutti, neso paṇḍitānaṃ chando ‘tathāgato abhejjapariso’ti. Api cettha kāraṇaṃ atthi, yena kāraṇena tathāgato vuccati ‘abhejjapariso’ti. Katamaṃ ettha kāraṇaṃ? Tathāgatassa, mahārāja, katena adānena vā appiyavacanena vā anattacariyāya vā asamānattatāya vā yato kutoci cariyaṃ carantassapi parisā bhinnāni na sutapubbaṃ, tena kāraṇena tathāgato vuccati ‘abhejjapariso’ti. Tayāpetamaṃ, mahārāja, ñātabbaṃ ‘atthi kiñci navaṅge buddhavacane sutāgataṃ, iminā nāma kāraṇena bodhisattassa katena tathāgatassa parisā bhinnāni’ti? “Natthi bhante, no cetaṃ loke dissati nopi suyati. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañcāmi”ti.

Abhejjaparisapañho aṭṭhama.

Abhejjavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge aṭṭha pañhā.

3. Paṇāmitavaggo

1. Setṭhadhammapaṇho

1. “Bhante (..0163) nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā’ti. Puna ca ‘upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā’ti, tena hi ‘upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi ‘upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti’, tena hi ‘dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cāti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppatto, so tayā nibbāhita-bbo”ti.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā’ti, ‘upāsako ca gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti’. Tattha pana kāraṇaṃ atthi. Katamaṃ taṃ kāraṇaṃ?

“Vīsati kho panime, mahārāja, samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, yehi samaṇo abhivādanapaccuṭṭhānasamānanapūjanāraho hoti. Katame vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni? Seṭṭho § dhammārāmo, aggo niyamo, cāro vihāro saṃyamo saṃvaro khanti soraccaṃ ekattacariyā ekattābhirati paṭisallānaṃ hiri-ottappaṃ vīriyaṃ appamādo sikkhāsamaṇānaṃ § uddeso paripucchā silādi-abhirati nirālayatā sikkhāpadapāripūritā, kāsāvadhāraṇaṃ, bhaṇḍubhāvo. Ime kho (..0164), mahārāja, vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni. Ete guṇe bhikkhu samādāya vattati, so tesam dhammānaṃ anūnattā paripuṇṇattā sampannattā samannāgatattā asekkhabhūmiṃ arahantabhūmiṃ okkamati, seṭṭhaṃ bhūmantaraṃ okkamati, arahattāsa-nnagatoti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Khīṇāsavehi so sāmāññaṃ upagato, natthi me so samayo’ti § arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Aggaparisam so upagato, nāhaṃ taṃ ṭhānaṃ upagato’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Labhati so pātimokkhuddesaṃ sotuṃ, nāhaṃ taṃ labhāmi sotun’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“So aññe pabbājeti upasampādeti jinasāsanaṃ vaḍḍheti, ahametaṃ na

labhāmi kātun'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Appamāṇesu so sikkhāpadesu samattakārī, nāhaṃ tesu vattāmi'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Upagato so samaṇaliṅgaṃ, buddhādhippāye ṭhito, tenāhaṃ liṅgena dūramapagato'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Parūḷhakacchalomo so anañjita-amaṇḍito anulittasīlagandho, ahaṃ pana maṇḍanavibhūsanābhirato'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Api ca, mahārāja, 'ye te vīsati samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, sabbe-pete dhammā bhikkhussa saṃvijjanti, so yeva te dhamme dhāreti, aññepi tattha sikkhāpeti, so me āgamo sikkhāpanaṅca natthī'ti arahati (..0165) upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Yathā, mahārāja, rājakumāro purohitassa santike vijjaṃ adhiyati, khattiya-dhammaṃ sikkhati, so aparena samayena abhisitto ācariyaṃ abhivādeti paccuṭṭheti 'sikkhāpako me ayan'ti, evameva kho, mahārāja, 'bhikkhu sikkhāpako vaṃsadharo'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

“Api ca, mahārāja, imināpetam pariyaēyena jānāhi bhikkhubhūmiyā mahantataṃ asamavipulabhāvaṃ. Yadi, mahārāja, upāsako sotāpanno arahattaṃ sacchikaroti, dveva tassa gatiyo bhavanti anaññā tasmim yeva divase parinibbāyeyya vā, bhikkhubhāvaṃ vā upagaccheyya. Acalā hi sā, mahārāja, pabbajjā, mahatī accuggatā, yadidaṃ bhikkhubhūmi'ti. “Ñāṇagato, bhante nāgasena, paṅho sunibbeṭhito balavatā atibuddhinā tayā, na yimaṃ paṅhaṃ samattho añño evaṃ viniveṭhetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā” ti.

Seṭṭhadhammapaṅho paṭhamo.

2. Sabbasattahitapharaṇapaṅho

2. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha 'tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahatī'ti. Puna ca bhaṇatha **aggikkhandhūpame** dhammapariyāye bhaññamāne 'saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggatan'ti. Aggikkhandhūpamaṃ, bhante, dhammapariyāyaṃ desentena tathāgatena saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ hitamapanetvā ahitamupadahitaṃ. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahati, tena hi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggatanti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tena hi tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahatī

tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Tathāgato (..0166), mahārāja, sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupada-hati, aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tañca pana na tathāgatassa katena, tesam yeva attano katenā”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, tathāgato aggikkhandhūpamaṃ dhammapariyāyaṃ na bhāseyya, api nu tesam uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggaccheyyāti, na hi, mahārāja, micchāpaṭipannānaṃ tesam bhagavato dhammapariyāyaṃ sutvā pariāho kāye uppajji, tena tesam pariāhena uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggatan”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, tathāgatasseva katena tesam uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tathāgato yeva tattha adhikāro tesam nāsanāya, yathā nāma, bhante nāgasena, ahi vammikaṃ paviseyya, athaññataro paṃsukāmo puriso vammikaṃ bhinditvā paṃsum hareyya, tassa paṃsuharaṇena vammikassa susiraṃ pidaheyya, atha tattheva so assāsaṃ alabhamāno mareyya, nanu so, bhante, ahi tassa purisassa katena maraṇappatto”ti. “Āma mahārājā”ti. “Evameva kho, bhante nāgasena, tathāgato yeva tattha adhikāro tesam nāsanāyā”ti.

“Tathāgato, mahārāja, dhammaṃ desayamāno anunayappaṭighaṃ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desiyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti. Yathā, mahārāja, purisassa ambaṃ vā jambuṃ vā madhukaṃ vā cālayamānassa yāni tattha phalāni sārāni daḥhabandhanāni, tāni tattheva accutāni tiṭṭhanti, yāni tattha phalāni pūtivaṇṭamūlāni dubbalabandhanāni, tāni patanti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato dhammaṃ desayamāno anunayappaṭighaṃ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desiyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti.

“Yathā vā pana, mahārāja, kassako dhaññaṃ ropetukāmo khettaṃ kasati, tassa kasantassa anekasatasahassāni tiṇāni maranti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paripakkamānase satte bodhento § anunayappaṭighavippamutto (..0167) dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desiyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te tiṇāni viya maranti.

“Yathā vā pana, mahārāja, manussā rasahetu yantena ucchuṃ piḷayanti, tesam ucchuṃ piḷayamānānaṃ ye tattha yantamukhagatā kimayo, te piḷiyanti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paripakkamānase satte bodhento dhammayantamabhi-piḷayati §, ye tattha micchāpaṭipannā, te kimī viya maranti”ti.

“Nanu, bhante nāgasena, te bhikkhū tāya dhammadesanāya

patitā”ti? “Api nu kho, mahārāja, tacchako rukkhamaṃ tacchanto § ujukamaṃ parisuddhamaṃ karotī”ti? “Na hi, bhante, vajjanīyamaṃ apanetvā tacchako rukkhamaṃ ujukamaṃ parisuddhamaṃ karotī”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgato parisamaṃ rakkhanto na sakkoti bodhaneyye § satte bodhetuṃ, micchāpaṭipanne pana satte apanetvā bodhaneyye satte bodheti, attakatena pana te, mahārāja, micchāpaṭipannā patanti.

“Yathā, mahārāja, kadalī veḷu assatarī attajena § haññati, evameva kho, mahārāja, ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti.

“Yathā, mahārāja, corā attakatena cakkhuppāṭanaṃ sūlāropanaṃ sīsacchedanaṃ pāpuṇanti, evameva kho, mahārāja, ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti §. Yesamaṃ, mahārāja, saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tesamaṃ taṃ neva bhagavato katena, na paresamaṃ katena, atha kho attano yeva katena.

“Yathā, mahārāja, puriso sabbajanassa amataṃ dadeyya, te taṃ amataṃ asitvā arogā dīghāyukā sabbīto § parimucceyyuṃ, athaññataro puriso durupacārena taṃ asitvā maraṇaṃ pāpuṇeyya, api nu kho so, mahārāja, amatadāyako puriso tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṃ amataṃ dhammadānaṃ (..0168) deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patanti. Bhojanaṃ, mahārāja, sabbasattānaṃ jīvitaṃ rakkhati, tamekacce bhuñjitvā visūcīkāya maranti, api nu kho so, mahārāja, bhojanadāyako puriso tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṃ amataṃ dhammadānaṃ deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patanti”-ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī”ti.

Sabbasattahitapharaṇapañho dutiyo.

3. Vatthaguyhanidassanapañho

3. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭamaṃ tathāgatena-

“Kāyena saṃvaro sādhu §, sādhu vācāya saṃvaro;
manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro”ti.

“Puna ca tathāgato catunnaṃ parisānaṃ majjhe nisīditvā purato devamanussānaṃ selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassesi. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘kāyena saṃvaro sādhu’ti, tena hi selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassesīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dasseti, tena hi ‘kāyena saṃvaro sādhu’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘kāyena saṃvaro sādhu’ti, selassa ca brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassitaṃ. Yassa kho, mahārāja, tathāgate kaṅkhā uppannā, tassa bodhanatthāya bhagavā iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passati”ti.

“Ko (..0169) panetaṃ, bhante nāgasena, saddahissati, yaṃ parisagato eko yeva taṃ guyhaṃ passati, avasesā tattheva vasantā na passantīti. Ingha me tvaṃ tattha kāraṇaṃ upadisa, kāraṇena maṃ saññāpehi”ti. “Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci byādhito puriso parikiṇṇo ñātimittehi”ti. “Āma bhante”ti. “Api nu kho sā, mahārāja, parisā passatetaṃ vedanaṃ, yāya so puriso vedanāya vedayatī”ti. “Na hi bhante, attanā yeva so, bhante, puriso vedayatī”ti. “Evameva kho, mahārāja, yasseva tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passati.

“Yathā vā pana, mahārāja, kaṅcideva purisaṃ bhūto āviseyya, api nu kho sā, mahārāja, parisā passati taṃ bhūtāgamanan”ti? “Na hi, bhante, so yeva āturo tassa bhūtassa āgamaṃ passati”ti. “Evameva kho, mahārāja, yasseva tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passati”ti.

“Dukkaraṃ, bhante nāgasena, bhagavatā kataṃ, yaṃ ekassapi adassaniyaṃ, taṃ dassentenā”ti. “Na, mahārāja, bhagavā guyhaṃ dassesi, iddhiyā pana chāyaṃ dassesi”ti. “Chāyāyapi, bhante, diṭṭhāya diṭṭhaṃ yeva hoti guyhaṃ, yaṃ disvā niṭṭhaṃ gato”ti. “Dukkarañcāpi, mahārāja, tathāgato karoti bodhaneyye satte bodhetuṃ. Yadi, mahārāja, tathāgato kiriyaṃ hāpeyya, bodhaneyyā sattā na bujheyya. Yasmā ca kho, mahārāja, yogaññū tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṃ, tasmā tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā bujjhanti, tena tena yogena bodhaneyye bodheti.

“Yathā, mahārāja, bhisakko sallakatto yena yena bhesajjena āturo arogo hoti, tena tena bhesajjena āturaṃ upasaṅkamati, vamaṇiyaṃ vameṭi, virecaniyaṃ vireceti, anulepaniyaṃ anulimpeṭi, anuvāsaniyaṃ anuvāseti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā sattā bujjhanti, tena tena yogena bodheti.

“Yathā (..0170) vā pana, mahārāja, itthi mūḷhagabbhā bhisakkassa adassaniyaṃ guyhaṃ dasseti, evameva kho, mahārāja, tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṃ adassaniyaṃ guyhaṃ iddhiyā chāyaṃ dassesi. Natthi, mahārāja, adassaniyo nāma okāso puggalaṃ upādāya. Yadi, mahārāja, koci bhagavato hadayaṃ disvā bujheyya, tassapi bhagavā yogena hadayaṃ dasseyya, yogaññū, mahārāja, tathāgato desanākusalo.

“Nanu, mahārāja, tathāgato therassa nandassa adhimuttiṃ jānitvā taṃ devabhavanaṃ netvā devakaññāyo dassesi ‘imināyaṃ kulaputto bujjhissati’ti, tena ca so kulaputto bujji. Iti kho, mahārāja, tathāgato anekapariyāyena subhanimittaṃ hīlento garahanto jigucchanto tassa bodhanahetu kakuṭapādiniyo accharāyo dassesi. Evampi tathāgato yogaññū desanākusalo.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tathāgato therassa cūḷapanthakassa bhātarā nikka-

ḍḍhitassa dukkhitassa dummanassa upagantvā sukhumam coḷakhaṇḍam adāsi ‘imināyaṃ kulaputto bujjhissatī’ti, so ca kulaputto tena kāraṇena jinasāsane vasībhāvaṃ pāpuṇi. Evampi, mahārāja, tathāgato yogaññū desanākusalo.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tathāgato brāhmaṇassa mogharājassa yāva tatiyaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākāsi ‘evamimassa kulaputtassa māno upasamissati, mānūpasamā abhisamayo bhavissatī’ti, tena ca tassa kulaputtassa māno upasami, mānūpasamā so brāhmaṇo chasu abhiññāsu vasībhāvaṃ pāpuṇi. Evampi, mahārāja, tathāgato yogaññū desanākusalo”ti.

“Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho bahavidhehi kāraṇehi, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, gaṇṭhi bhinno, bhaggā paravādā, jinaputtānaṃ cakkhuṃ tayā uppāditam, nippaṭibhānā titthiyā, tvaṃ gaṇivarapavaramāsa-jjā”ti.

Vatthaguyhanidassanapañho tatiyo.

4. Pharusavācābhāvapañho

4. “Bhante (..0171) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ therena sārīputtena dhammasenāpatinā ‘parisuddhavadāsamācāro āvuso tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Puna ca tathāgato therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe pārājikaṃ paññapento pharusāhi vācāhi moghapurisavādena samudācari, tena ca so thero moghapurisavādena maṅkucittavasena rundhitattā vippaṭisārī nāsakkhi ariyamaggaṃ paṭivijjhituṃ. Yadi, bhante nāgasena, parisuddhavadāsamācāro tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, tena hi tathāgatena therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇanti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavatā therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇaṃ, tena hi parisuddhavadāsamācāro tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānu-ppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā ‘parisuddhavadāsamācāro āvuso tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Āyasmato ca sudinnassa kalandaputtassa aparādhe pārājikaṃ paññapentena bhagavatā moghapurisavādena samudāciṇṇaṃ, tañca pana aduṭṭhacittena asārambhena yāthāvalakkhaṇena. Kiñca tattha yāthāvalakkhaṇaṃ, yassa, mahārāja, puggalassa imasmiṃ attabhāve catusaccābhisamayo na hoti, tassa purisattanaṃ moghaṃ aññaṃ kayiramānaṃ aññena sambhavati, tena vuccati ‘moghapuriso’ti. Iti, mahārāja, bhagavatā āyasmato sudinnassa kalandaputtassa satāvavacanena samudāciṇṇaṃ, no abhūtavādenā”ti.

“Sabhāvampi, bhante nāgasena, yo akkosanto bhaṇati, tassa mayaṃ kahā-

paṇaṃ daṇḍaṃ dhārema, aparādho yeva so vatthuṃ nissāya viṣuṃ vohāraṃ ācāranto akkosati”ti. “Atthi pana, mahārāja, sutapubbaṃ (..0172) tayā khalitassa abhivādanaṃ vā paccuṭṭhānaṃ vā sakkāraṃ vā upāyanānuppādānaṃ vā”ti? “Na hi, bhante, yato kutoci yattha katthaci khalito, so paribhāsanāraho hoti tajjanāraho, uttamaṅgampissa chindanti hanantipi bandhantipi ghātentipi jhāpentipi”ti §. “Tena hi, mahārāja, bhagavatā kiriyā yeva katā, no akiriyā”ti.

“Kiriyaṃ pi, bhante nāgasena, kurumānena patirūpena kātabbaṃ anucchavikena, savanenapi, bhante nāgasena, tathāgatassa sadevako loko ottappati hiriyaṃ bhīyyo dassanena tatuttariṃ upasaṅkamanena payirupāsānenā”ti. “Api nu kho, mahārāja, tikicchako abhisanne kāye kupite dose sinehaniyāni bhesajjāni deti”ti? “Na hi, bhante, tiṅhāni lekhanīyāni bhesajjāni deti”ti. “Evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbakilesabyādhivūpasamāya anusitṭhiṃ deti, pharusāpi, mahārāja, tathāgatassa vācā satte sinehayati, muduke karoti. Yathā, mahārāja, uṇhampi udakaṃ yaṃ kiñci sinehaniyaṃ sinehayati, mudukaṃ karoti, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Yathā, mahārāja, pituvacanaṃ puttānaṃ atthavantaṃ hoti karuṇāsahagataṃ, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Pharusāpi, mahārāja, tathāgatassa vācā sattānaṃ kilesappahānā § hoti. Yathā, mahārāja, duggandhampi gomuttaṃ pītaṃ virasampi agadaṃ khāyitaṃ sattānaṃ byādhīṃ hanati, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī karuṇāsahagatā. Yathā, mahārāja, mahantopi tūlapuñjo § parassa kāye nipatitvā rujaṃ na karoti, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā na kassaci dukkhaṃ uppādeti”ti. “Suvinicchito, bhante nāgasena, pañho bahūhi kāraṇehi, sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañcchāmi”ti.

Pharusavācābhāvapañho catuttho.

5. Rukkha-acetanābhāvapañho

5. “Bhante (..0173) nāgasena, bhāsitaṃ petaṃ tathāgatena-

“Acetanaṃ brāhmaṇa assuṇantaṃ, jāno ajānantamimaṃ palāsaṃ;

āraddhavīriyo dhuvam appamatto, sukhasēyyam pucchasi kissa hetū'ti §.
Puna ca bhaṇitam-

“Iti phandanarukkhopi, tāvade ajjhabhāsatha;

mayhampi vacanam atthi, bhāradvāja suṇohi me'ti §.

“Yadi, bhante nāgasena, rukkho acetano, tena hi phandanena rukkheṇa bhāradvājena saha sallapitanti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi phandanena rukkheṇa bhāradvājena saddhiṃ sallapitam, tena hi rukkho acetanoti tampi vacanam micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppato, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘rukkho acetano’ti, phandanena ca rukkheṇa bhāradvājena saddhiṃ sallapitam, tañca pana vacanam lokasamaññāya bhaṇitam. Natthi, mahārāja, acetanassa rukkheṇa sallāpo nāma, api ca, mahārāja, tasmīṃ rukkhe adhivatthāya devatāyetaṃ adhivacanam rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yathā, mahārāja, sakaṭam dhaññassa paripūritam dhaññasakaṭanti jano voharati, na ca taṃ dhaññamayaṃ sakaṭam, rukkhamayaṃ sakaṭam, tasmīṃ sakaṭe dhaññassa pana ākiritattā dhaññasakaṭanti jano voharati, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano, yā pana tasmīṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassā yeva taṃ adhivacanam rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

“Yathā vā pana, mahārāja, dadhiṃ manthayamāno takkaṃ manthemīti voharati, na taṃ takkaṃ, yaṃ so mantheti, dadhiṃ yeva so manthento takkaṃ manthemīti voharati, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano (..0174). Yā pana tasmīṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṃ adhivacanam rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

“Yathā vā pana, mahārāja, asantaṃ sādhetukāmo santaṃ sādhemīti voharati, asiddham siddhanti voharati, evamesā lokasamaññā, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano. Yā pana tasmīṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṃ adhivacanam rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yāya, mahārāja, lokasamaññāya jano voharati, tathāgatopi tāyeva lokasamaññāya sattānaṃ dhammaṃ deseti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampatīcchāmi”ti.

Rukkha-acetanābhāvapaṇho pañcamo.

6. Piṇḍapātamahapphalapaṇho

6. “Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ dhammasaṅgītikārahehi therehi-

“Cundassa bhattaṃ bhuñjitvā, kammārassāti me sutam;

ābādham samphusī dhīro, pabāḷham māraṇantikan’ti §.

“Puna ca bhagavatā bhaṇitam ‘dveme, ānanda, piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisamsatarā ca. Katame dve? Yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaram sammāsa-

mbodhiṃ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā tathāgato anupādise-
sāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. Ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavi-
pākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'ti. Yadi,
bhante nāgasena, bhagavato cundassa bhattaṃ bhuttāvissa § kharo ābādho
uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikā, tena hi 'dveme, ānanda, piṇḍa-
pātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca
mahānisaṃsatarā cā'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi dveme piṇḍapātā sama-
samaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca (..0175)
mahānisaṃsatarā ca, tena hi bhagavato cundassa bhattaṃ bhuttāvissa § kharo
ābādho uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikāti tampi vacanaṃ
micchā. Kiṃnu kho, bhante nāgasena, so piṇḍapāto visagatatāya mahapphalo,
roguppādatāya mahapphalo, āyuvīnāsakatāya mahapphalo, bhagavato jīvitaha-
raṇatāya mahapphalo? Tattha me kāraṇaṃ brūhi paravādānaṃ niggahāya,
etthāyaṃ jano sammūḷho lobhavasena atibahuṃ khāyitena lohitapakkhandikā
uppannāti. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetāṃ, mahārāja, dhammasaṅgītikārahehi therehi-

“Cundassa bhattaṃ bhujjitvā, kammārassāti me sutāṃ;
ābādhaṃ samphusī dhīro, pabāḷhaṃ māraṇantikaṃ'ti.

“Bhagavatā ca bhaṇitaṃ 'dveme, ānanda, piṇḍapātā samasamaphalā samavi-
pākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca.
Katame dve? Yañca piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaraṃ sammāsa-
mbodhiṃ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā tathāgato anupādise-
sāya nibbānadhātuyā parinibbāyati §, ime dve piṇḍapātā samasamaphalā sama-
vipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'ti.

“So pana piṇḍapāto bahugūṇo anekānisaṃso. Devatā, mahārāja, haṭṭhā pasa-
nnamānasā 'ayaṃ bhagavato pacchimo piṇḍapāto'ti dibbaṃ ojaṃ sūkarama-
ddave ākirīṃsu. Tañca pana sammāpākaṃ lahupākaṃ § manuññaṃ bahurasāṃ
jaṭṭharaggitejassa hitaṃ. Na, mahārāja, tatonidānaṃ bhagavato koci anuppanno
rogo uppanno, api ca, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusa-
ñkhāre uppanno rogo bhīyyo abhivaḍḍhi.

“Yathā, mahārāja, pakatiyā jalamāno aggi aññasmiṃ upādāne dinne bhīyyo
pajjalati, evameva kho, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusa-
ñkhāre uppanno rogo bhīyyo abhivaḍḍhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, soto (..0176) pakatiyā sandamāno abhivutṭhe mahā-
meghe bhīyyo mahogho udakavāhako hoti, evameva kho, mahārāja, bhagavato
pakatidubbale sarīre khīṇe āyusañkhāre uppanno rogo bhīyyo abhivaḍḍhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, pakatiyā abhisannadhātu kucchi aññasmiṃ ajjhoha-
rite bhīyyo āyameyya §, evameva kho, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre
khīṇe āyusañkhāre uppanno rogo bhīyyo abhivaḍḍhi, natthi, mahārāja, tasmīṃ
piṇḍapāte doso, na ca tassa sakkā dosaṃ āropetun”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavi-
pākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'ti?

“Dhammānumajjanasamāpattivasena, mahārāja, te dve piṇḍapātā samasama-phalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā”ti.

“Bhante nāgasena, katamesaṃ dhammānaṃ anumajjanasamāpattivasena te dve piṇḍapātā samasama-phalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā”ti? “Navannaṃ, mahārāja, anupubbavihārasamāpattīnaṃ anulomappaṭilomasamāpajjanavasena te dve piṇḍapātā samasama-phalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā”ti.

“Bhante nāgasena, dvīsu yeva divasesu adhimattaṃ tathāgato navānupubbavihārasamāpattiyo anulomappaṭilomaṃ samāpajjī”ti? “Āma, mahārājā”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena. Yaṃ imasmiṃ buddhakkhette asadisāṃ paramadānaṃ, tampi imehi dvīhi piṇḍapātehi agaṇitaṃ. Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena. Yāva mahantā navānupubbavihārasamāpattiyo, yatra hi nāma navānupubbavihārasamāpattivasena dānaṃ mahapphalataraṃ hoti mahānisaṃsatarāñca. Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmī”ti.

Piṇḍapātamahapphalapañho chaṭṭho.

7. Buddhapūjanapañho

7. “Bhante (.0177) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ tathāgatena ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti. Puna ca bhaṇitaṃ-

“Pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ;
evaṃ karā saggamito gamissathā’ti.

“Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti, tena hi ‘pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti, tena hi ‘abyāvaṭā tumhe ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti, puna ca bhaṇitaṃ ‘pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti, tañca pana na sabbesaṃ jinaputtānaṃ yeva ārabha bhaṇitaṃ ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti. Akammaṃ hetuṃ, mahārāja, jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammāsanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā.

“Yathā, mahārāja, mahiyā rājaputtānaṃ hatthi-assarathadhanutharulekhamu-

ddāsikkhākhaggamantasuti- sammutiyuddhayujjhāpanakiriyā karaṇīyā, avasesānaṃ puthuvasasuddānaṃ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho, mahārāja, akammaṃ hetamaṃ jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammāsanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā.

“Yathā vā pana, mahārāja, brāhmaṇamaṇavakānaṃ iruvedaṃ yajurvedaṃ sāmavedaṃ athabbaṇavedaṃ lakkhaṇaṃ itihāsaṃ purāṇaṃ nighaṇḍu keṭubhaṃ akkharappabhedāṃ padaṃ veyyākaraṇaṃ bhāsamaggamaṃ uppātamaṃ supinaṃ nimittaṃ chaḷaṅgaṃ candaggāhaṃ (.0178) sūriyaggāhaṃ sukkaṛāhucaritaṃ uḷuggahayuddhaṃ § devadundubhissaraṃ okkanti ukkāpātaṃ bhūmikammaṃ § disādāhaṃ bhummantalikkhaṃ jotisaṃ lokāyatikaṃ sākakkaṃ migacakkaṃ antaracakkaṃ missakuppādaṃ sakuṇarutaravitaṃ § sikkhā karaṇīyā, avasesānaṃ puthuvasasuddānaṃ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho, mahārāja, akammaṃ hetamaṃ jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammāsanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā, tasmā, mahārāja, tathāgato ‘mā ime akamme yuñjantu, kamme ime yuñjantū’ti āha ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti. Yadetaṃ, mahārāja, tathāgato na bhaṇeyya, pattacīvarampi attano pariyādāpetvā bhikkhū buddhapūjaṃ yeva kareyyun”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmī”ti.

Buddhapūjanapaṇho sattamo.

8. Pādasakalikāhatapaṇho

8. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati, unnataṃ onamati’ti, puna ca bhaṇatha ‘bhagavato pādo sakalikāya khato’ti. Yā sā sakalikā bhagavato pāde patitā, kissa pana sā sakalikā bhagavato pādā na nivattā. Yadi, bhante nāgasena, bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati, unnataṃ onamati, tena hi ‘bhagavato pādo sakalikāya khato’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavato pādo sakalikāya khato, tena hi ‘bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati unnataṃ onamati’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Saccaṃ (.0179), mahārāja, atthetaṃ bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati unnataṃ onamati, bhagavato ca pādo sakalikāya khato, na ca pana sā sakalikā attano dhammatāya patitā, devadattassa upakkena patitā. Devadatto, mahārāja, bahūni jātisatasahassāni bhagavati āghātaṃ bandhi, so tena āghātena ‘mahantaṃ kūṭāgārappamaṇaṃ pāsāṇaṃ bhagavato upari pātessāmī’ti muñci. Atha dve selā pathavito uṭṭhahitvā taṃ pāsāṇaṃ sampaṭicchimsu, atha nesam sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjivā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā”ti.

“Yathā ca, bhante nāgasena, dve selā pāsāṇaṃ sampaṭicchimsu, tatheva papaṭikāpi sampaṭicchitabbā”ti? “Sampaṭicchitampi, mahārāja, idhekaccaṃ paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, yathā, mahārāja, udakaṃ pāṇinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, khīraṃ takkaṃ madhuṃ sappi tesam maccharasaṃ maṃsarasaṃ pāṇinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanaṭṭhaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjivā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā.

“Yathā vā pana, mahārāja, saṅhasukhuma-aṇurajasamaṃ puḷinaṃ muṭṭhinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanaṭṭhaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjivā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā.

“Yathā vā pana, mahārāja, kabaḷo mukhena gahito idhekaccassa mukhato muccitvā paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanaṭṭhaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjivā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā”ti.

“Hotu, bhante nāgasena, selehi pāsāṇo sampaṭicchito, atha papaṭikāyapi apaciti kātābbā yatheva mahāpathaviyā”ti? “Dvādasime, mahārāja, apacitiṃ na karonti. Katame dvādasā? Ratto rāgavasena apacitiṃ na karoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena, unnato (.0180) mānavasena, nigguṇo avisesatāya, atithaddho anisedhanatāya, hīno hīnasabhāvatāya, vacanakaro anissaratāya, pāpo kadariyatāya, dukkhāpito paṭidukkhāpanatāya, luddho lobhābhibhūtatāya, āyūhito atthasādhanatāya § apacitiṃ na karoti. Ime kho mahārāja dvādasā apacitiṃ na karonti. Sā ca pana papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjivā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā.

“Yathā vā pana, mahārāja, saṅhasukhuma-aṅurajo anilabalasamāhato animittakatadiso yena vā tena vā abhikirati, evameva kho, mahārāja, sā papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjivā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā. Yadi pana, mahārāja, sā papaṭikā pāsāṇato visuṃ na bhavēyya, tampi te selā pāsāṇapapaṭikaṃ uppativā gaṇheyyuṃ. Esā pana, mahārāja, papaṭikā na bhūmaṭṭhā na ākāsaṭṭhā, pāsāṇasampahāravegena bhijjivā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā.

“Yathā vā pana, mahārāja, vātamaṅḍalikāya ukkhitaṃ purāṇapaṇṇaṃ animittakatadisam yena vā tena vā patati, evameva kho, mahārāja, esā papaṭikā pāsāṇasampahāravegena animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā. Api ca, mahārāja, akataññussa kadariyassa devadattassa dukkhānubhavanāya papaṭikā bhagavato pāde patitā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evamevaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Pādasakalikāhatapañho aṭṭhamo.

9. Aggaggasamaṇapañho

9. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetam bhagavatā ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hoti’ti. Puna ca bhaṇitaṃ-

“catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti.

Tatrimē (..0181) cattāro dhammā khanti appāhāratā rativippahānaṃ ākiñcaññaṃ. Sabbāni panetāni aparikkhiṇāsavassa sakilesasseva honti. Yadi, bhante nāgasena, āsavānaṃ khayā samaṇo hoti, tena hi ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi catubbhi dhammehi samaṅgibhūto samaṇo hoti, tena hi ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hoti’ti tampi vacanaṃ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānupatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hoti’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti. Tadidaṃ, mahārāja, vacanaṃ tesam tesam puggalānaṃ guṇavasena bhaṇitaṃ ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’-ti, idaṃ pana niravasesavacanaṃ ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hoti’ti.

“Api ca, mahārāja, ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati. Yathā, mahārāja, yāni kānici jalajathalajapupphāni, vassikaṃ tesam aggamakkhāyati, avasesāni yāni kānici vividhāni puppha-jātāni, sabbāni tāni pupphāni yeva, upādāyupādāya pana vassikaṃ yeva pupphaṃ janassa patthitaṃ pihayitaṃ. Evameva kho, mahārāja, ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati.

“Yathā vā pana, mahārāja, sabbadhaññaṃ sālī aggamakkhāyati, yā kāci avasesā vividhā dhaññajātiyo, tā sabbā upādāyupādāya bhojanāni sarīrayāpanāya,

sāli yeva tesam aggamakkhāyati. Evameva kho, mahārāja, ye keci kilesūpasa-
māya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati”ti.
“Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmi”ti.

Aggaggasamaṇapaṇho navamo.

10. Vaṇṇabhaṇanapaṇho

10. “Bhante (..0182) nāgasena, bhāsitampeva bhagavatā ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ’ti puna ca tathāgato selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhañña-
māne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesi-

“Rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro;

dhammena cakkamaṃ vattemi, cakkamaṃ appaṭivattiyaṃ’ti §.

“Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ’ti, tena hi selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhañña-
māne ānandito sumano uppi-
lāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesi’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhañña-
māne ānandito sumano uppi-
lāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesi, tena hi ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppatto, so tayā nibbāhita-
bbo”ti.

“Bhāsitampeva, mahārāja, bhagavatā ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ’ti. Selassa ca brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhañña-
māne bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittitaṃ-

“Rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro;

dhammena cakkamaṃ vattemi, cakkamaṃ appaṭivattiyaṃ’ti.

“Paṭhamaṃ, mahārāja, bhagavatā dhammassa sabhāvasarasalakkhaṇaṃ sabhāvaṃ avitathaṃ bhūtaṃ tacchaṃ tathatthaṃ paridīpayamānena bhaṇitaṃ ‘mamaṃ vā bhikkhave, pare (..0183) vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ’ti. Yaṃ pana bhagavatā selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhañña-
māne bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittitaṃ ‘rājāha-
masmi selāti, dhammarājā anuttaro’ti taṃ na lābhahetu, na yasahetu, na attahetu, na pakkahetu, na antevāsikamyatāya, atha kho anukampāya kāruṇṇena hitava-

sena evaṃ imassa dhammābhisamayo bhavissati tiṇṇaṅca māṇavakasatānanti, evaṃ bhiyyo uttarim sakaguṇaṃ bhaṇitaṃ 'rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro'ti. "Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañicchāmī"ti.

Vaṇṇabhaṇanapaṅho dasamo.

11. Ahimsāniggahapaṅho

11. "Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetam bhagavatā 'ahiṃsayam param loke, piyo hohisi māmakoti. Puna ca bhaṇitaṃ 'niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggaṇhārahan'ti. Niggaho nāma, bhante nāgasena, hatthacchedo pādacchedo vadho bandhanaṃ kāraṇā māraṇaṃ santativikopanaṃ, na etaṃ vacanaṃ bhagavato yuttaṃ, na ca bhagavā arahati etaṃ vacanaṃ vattum. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ 'ahiṃsayam param loke, piyo hohisi māmakoti, tena hi "niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggaṇhārahan'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ "niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggaṇhārahan'ti, tena hi "ahiṃsayam param loke, piyo hohisi māmakoti"ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo"ti.

"Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā 'ahiṃsayam param loke, piyo hohisi māmakoti, bhaṇitaṅca 'niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggaṇhārahan'ti (..0184), 'Ahiṃsayam param loke, piyo hohisi māmakoti sabbesaṃ, mahārāja, tathāgatānaṃ anumataṃ etaṃ, esā anusitṭhi, esā dhammadesanā, dhammo hi, mahārāja, ahiṃsālakkhaṇo, sabhāvavacanaṃ etaṃ. Yaṃ pana, mahārāja, tathāgato āha 'niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggaṇhārahan'ti, bhāsā esā, uddhataṃ, mahārāja, cittaṃ niggahetabbaṃ, līnaṃ cittaṃ paggaṇhetabbaṃ. Akusalaṃ cittaṃ niggahetabbaṃ, kusalaṃ cittaṃ paggaṇhetabbaṃ. Ayoniso manasikāro niggahetabbo, yoniso manasikāro paggaṇhetabbo. Micchāpaṭipanno niggahetabbo, sammāpaṭipanno paggaṇhetabbo. Anariyo niggahetabbo ariyo paggaṇhetabbo. Coro niggahetabbo, acoro paggaṇhetabbo"ti.

“Hotu, bhante nāgasena, idāni tvaṃ paccāgatosi mama visayaṃ, yamaṃ pucchāmi, so me attho upagato. Coro pana, bhante nāgasena, niggaṇhantena kathaṃ niggahetabbo”ti? “Coro, mahārāja, niggaṇhantena evaṃ niggahetabbo, paribhāsaniyo paribhāsitaṃ, daṇḍaniyo daṇḍetabbo, pabbājanīyo pabbājetabbo, bandhanīyo bandhitabbo, ghātaniyo ghātetabbo”ti. “Yaṃ pana, bhante nāgasena, corānaṃ ghātanaṃ, taṃ tathāgatānaṃ anumatan”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Kissa pana coro anusāsaniyo anumato tathāgatānaṃ”ti? “Yo so, mahārāja, ghātīyati, na so tathāgatānaṃ anumatiyā ghātīyati, sayamkatena so ghātīyati, api ca dhammānusiṭṭhiyā anusāsīyati, sakkā pana, mahārāja, tayā purisaṃ akārakaṃ anaparādhaṃ vīthiyaṃ carantaṃ gahetvā ghātayitun”ti? “Na sakkā, bhante”ti. “Kena kāraṇena, mahārājā”ti? “Akārakattā, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, na coro tathāgatānaṃ anumatiyā haññati, sayamkatena so haññati, kiṃ panettha anusāsako kiñci dosaṃ āpajjati”ti? “Na hi bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, tathāgatānaṃ anusīṭṭhi sammānusiṭṭhi hoti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evamevaṃ tathā sampatīchāmi”ti.

Ahiṃsāniggahapaṇho ekādasamo.

12. Bhikkhupaṇāmitapaṇho

12. “Bhante (..0185) nāgasena, bhāsitaṃpetam bhagavatā ‘akkodhano vigata-khilohamasmī’ti, puna ca tathāgato there sārīputtamoggallāne saporise paṇāmesi, kiṃ nu kho, bhante nāgasena, tathāgato kupito parisam paṇāmesi, udāhu tuṭṭho paṇāmesi, etaṃ tāva jānāhi imaṃ nāmāti? Yadi, bhante nāgasena, kupito parisam paṇāmesi, tena hi tathāgatassa kodho appaṭivattito, yadi tuṭṭho paṇāmesi, tena hi avatthusmiṃ ajānantaṃ paṇāmitā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā ‘akkodhano vigata-khilohamasmī’ti, paṇāmitā ca therā sārīputtamoggallānā saporisā, tañca pana na kopena, idha, mahārāja, kocideva puriso mahāpathaviyā mūle vā khāṇuke vā pāsāṇe vā kaṭhale vā visame vā bhūmibhāge khalitvā patati, api nu kho, mahārāja, mahāpathavī kupitā taṃ pātetī”ti? “Na hi, bhante, natthi mahāpathaviyā kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā mahāpathavī, sayameva so alaso khalitvā patitoti. Evameva kho, mahārāja, natthi tathāgatānaṃ kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā tathāgatā arahanto sammāsambuddhā, atha kho sayam kateneva te attano aparādheṇa paṇāmitā.

“Idha pana, mahārāja, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati, yaṃ hoti mahāsamuddo matam kuṇapam, taṃ khippameva nicchubhati thalam ussāreti. Api nu kho, mahārāja, mahāsamuddo kupito taṃ kuṇapam nicchubhati”ti? “Na hi, bhante, natthi mahāsamuddassa kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamutto mahāsamuddo”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi tathāgatānaṃ kopo

vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā tathāgatā arahanto sammāsa-
mbuddhā, atha kho sayamaṃ kateneva te attano aparādhena paṇāmitā.

“Yathā, mahārāja, pathaviyā khalito patiyati, evamaṃ jinasāsanavare khalito paṇā-
mīyati. Yathā, mahārāja, samudde mataṃ kuṇapaṃ nicchubhīyati (..0186), evamaṃ
jinasāsanavare khalito paṇāmīyati. Yaṃ pana te, mahārāja, tathāgato paṇāmesi,
tesamaṃ atthakāmo hitakāmo sukhakāmo visuddhikāmo ‘evamaṃ ime jātijarābyādhi-
ma-
raṇehi parimuccissanti’ti paṇāmesi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā
sampaṭicchāmi”ti.

Bhikkhupaṇāmitapaṇho dvādasamo.

Paṇāmitavaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge dvādasa paṇhā.

4. Sabbaññutañāṇavaggo

1. Iddhikammavipākapaṇho

1. “Bhante (..0187) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘etadaggaṃ,
bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmogga-
llāno’ti. Puna ca kira so laguḷehi paripothito bhinnasīso sañcuṇṇitaṭṭhimaṃsadhā-
manichinnaparigatto parinibbuto §. Yadi, bhante nāgasena, thero mahāmogga-
llāno iddhiyā koṭiṃ gato, tena hi laguḷehi pothito parinibbutoti yaṃ vacanaṃ, taṃ
micchā. Yadi laguḷehi paripothito parinibbuto, tena hi iddhiyā koṭiṃ gatoti tampi
vacanaṃ micchā. Kiṃ na samattho iddhiyā attano upaghātaṃ apanayituṃ, sade-
vakassapi lokassa paṭisaraṇaṃ bhavituṃ arahoti? Ayampi ubhato koṭiko paṇho
tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāva-
kānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggaḷlāno’ti. Āyasmā ca
mahāmoggaḷlāno laguḷahato parinibbuto, tañca pana kammādhiggahitenā”ti.

“Nanu, bhante nāgasena, iddhimato iddhivisayopi kammavipākopi dve acintiyā,
acintiyena acintiyamaṃ apanayitabbaṃ. Yathā nāma, bhante, keci phalakāmā kapi-
tthena kapitthaṃ pothenti, ambena ambaṃ pothenti, evameva kho, bhante nāga-
sena, acintiyena acintiyamaṃ pothayitvā apanetabban”ti? “Acintiyānampi, mahārāja,
ekamaṃ adhimattaṃ balavataraṃ, yathā, mahārāja, mahiyā rājāno honti samajaccā,
samajaccānampi tesamaṃ eko sabbe abhibhavitvā āṇaṃ pavatteti. Evameva kho,
mahārāja, tesamaṃ acintiyānaṃ kammavipākamaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ,

kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti.

“Idha (..0188) pana, mahārāja, koci puriso kismiñcideva pakaraṇe aparajjhati, na tassa mātā vā pitā vā bhaginī vā bhātaro vā sakhī vā sahāyakā vā § tāyanti, atha kho rājā yeva tattha abhibhaviya āṇaṃ pavatteti. Kiṃ tattha kāraṇaṃ? Aparādhikatā. Evameva kho, mahārāja, tesam acintiyānaṃ kammavipākaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahiyā davaḍāhe samuṭṭhite ghaṭasahassampi udakaṃ na sakkoti nibbāpetuṃ, atha kho aggi yeva tattha abhibhaviya āṇaṃ pavatteti. Kiṃ tattha kāraṇaṃ? Balavatā tejassa. Evameva kho, mahārāja, tesam acintiyānaṃ kammavipākaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti, tasmā, mahārāja, āyasmato mahāmoggallānassa kammādhiggahitassa laguḷehi pothiyamānassa iddhiyā samannāhāro nāhosī”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañcchāmi”ti.

Iddhikammavipākapañho paṭhamo.

2. Dhammavinayapañcchannāpañcchannapañho

2. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no pañcchanno’ti. Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ pañcchannaṃ. Yadi, bhante nāgasena, jinasāsane yuttaṃ vā pattaṃ vā samayaṃ labhetha, vinayapaṇṇatti vivaṭā sobheyya. Kena kāraṇena? Kevalaṃ tattha sikkhā saṃyamo niyamo silaguṇa-ācārapaṇṇatti attharaso dhammaraso vimuttiraso. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no pañcchanno’ti, tena hi ‘pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ pañcchannan’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ pañcchannaṃ, tena hi ‘tathāgatappavedito, (..0189) bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no pañcchanno’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no pañcchanno’ti. Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ pañcchannaṃ, tañca pana na sabbesaṃ, sīmaṃ katvā pihitaṃ.

“Tividhena, mahārāja, bhagavatā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, dhammassa garukattā pihito, bhikkhubhūmiyā garukattā pihito.

“Kathaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ

katvā pihito, eso vaṃso, mahārāja, sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito. Yathā, mahārāja, khattiyānaṃ khattiyamāyā khattiyesu yeva carati, evametaṃ khattiyānaṃ lokassa paveṇī avasesānaṃ pihitā. Evameva kho, mahārāja, eso vaṃso sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahiyā gaṇā vattanti, seyyathidaṃ, mallā atoṇā pabbatā dhammagiriyaṃ brahmagiriyaṃ naṭakā naccakā laṅghakā pisācā maṇi-bhaddā puṇṇabaddhā candimasūriyā siridevatā kālidevatā, sivā vasudevā ghanikā asipāsā bhaddiputtāti, tesāṃ tesāṃ rahassaṃ tesu tesu gaṇesu yeva carati, avasesānaṃ pihitaṃ. Evameva kho, mahārāja, eso vaṃso sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito. Evaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito.

“Kathaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito? Dhammo, mahārāja, garuko bhāriyo, tattha sammattakārī aññaṃ āradheti, taṃ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, na taṃ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, mā cāyaṃ sāraddhammo varaddhammo (..0190) asammattakārīnaṃ hatthagato oññāto avaññāto hīlito khīlito garahito bhavatu, mā cāyaṃ sāraddhammo varaddhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīlito khīlito garahito bhavātūti. Evaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito.

“Yathā, mahārāja, sāravarapavara-abhijātajātimitantarattalohitacandanaṃ nāma savarapuramanugataṃ oññātaṃ avaññātaṃ hīlitaṃ khīlitaṃ garahitaṃ bhavati, evameva kho, mahārāja, mā cāyaṃ sāraddhammo varaddhammo paramparā-asammattakārīnaṃ hatthagato oññāto avaññāto hīlito khīlito garahito bhavatu, mā cāyaṃ sāraddhammo varaddhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīlito khīlito garahito bhavātūti. Evaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito

“Kathaṃ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, bhikkhubhāvo kho, mahārāja, loke atuliyō appamāṇo anagghiyo, na sakkā kenaci agghāpetuṃ tuletūṃ parimetūṃ, māyaṃ evarūpe bhikkhubhāve ṭhito lokena samasamo bhavātūti bhikkhūnaṃ yeva antare pātimokkhuddeso carati. Yathā, mahārāja, loke varapavarabhaṇḍaṃ vatthaṃ vā attharaṇaṃ vā gajaturaṅgarathasuvaṇṇarajatamaṇimuttā-itthiratanādīni vā vijitakammasūrā vā § sabbe te rājānamupagacchanti, evameva kho, mahārāja, yāvatā loke § sugatāgamapariyatti-ācārasaṃyamasiḷasaṃvaraguṇā, sabbe te bhikkhusaṅghamupagatā bhavanti. Evaṃ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampiṭicchāmi”ti.

Dhammavinayapaṭicchannāpaṭicchannapaṇho dutiyo.

3. Musāvādagarulahubhāvapañho

3. “Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘sampajānamusāvāde pārājiko hoti’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ (..0191) āpajjati ekassa santike desanāvattjukan’ti. Bhante nāgasena, ko panettha viseso, kiṃ kāraṇaṃ, yañcekena musāvādena ucchijjati, yañcekena musāvādena satekiccho hoti? Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde pārājiko hoti’ti, tena hi ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvattjukan’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvattjukan’ti, tena hi ‘sampajānamusāvāde pārājiko hoti’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘sampajānamusāvāde pārājiko hoti’ti. Bhaṇitañca ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvattjukan’ti, tañca pana vatthivasena garukalahukaṃ hoti. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha koci puriso parassa pāṇinā pahāraṃ dadeyya, tassa tumhe kiṃ daṇḍaṃ dhārethā”ti? “Yadi so, bhante, āha ‘nakkhamāmī’ti, tassa mayaṃ akkhamamāne kahāpaṇaṃ harāpema”ti “idha pana, mahārāja, so yeva puriso tava pāṇinā pahāraṃ dadeyya, tassa pana ko daṇḍo”ti? “Hatthampissa, bhante, chedāpeyyāma, pādampi chedāpeyyāma, yāva sīsaṃ kaḷīracchejjaṃ chedāpeyyāma, sabbampi taṃ gehaṃ vilumpāpeyyāma, ubhatopakkhe § yāva sattamaṃ kulaṃ samuggahātāpeyyāmā”ti. “Ko panettha, mahārāja, viseso, kiṃ kāraṇaṃ, yaṃ ekassa pāṇippahāre sukhumo kahāpaṇo daṇḍo, yaṃ tava pāṇippahāre hatthacchejjaṃ pādacchejjaṃ yāva kaḷīracchejjaṃ sabbagehādānaṃ ubhatopakkhe yāva sattamakulā samuggahāto”ti? “Manussantarena, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sampajānamusāvādo vatthivasena garukalahuko hoti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañicchāmī”ti.

Musāvādagarulahubhāvapañho tatiyo.

4. Bodhisattadhammatāpañho

4. “Bhante (..0192) nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā **dhammatādhamma-pariyāye** ‘pubbeva bodhisattānaṃ mātāpitaro niyatā honti, bodhi niyatā hoti, aggasāvakaṃ niyatā honti, putto niyato hoti, upaṭṭhāko niyato hoti’ti. Puna ca tumhe bhaṇatha ‘tusite kāye ṭhito bodhisatto aṭṭha mahāvilokanāni viloketi, kālaṃ viloketi, dīpaṃ viloketi, desaṃ viloketi, kulaṃ viloketi, janettiṃ viloketi, āyuaṃ viloketi, māsaṃ viloketi, nekkhammaṃ viloketi’ti. Bhante nāgasena, aparipakke ñāṇe bujjanaṃ natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesantarampi āgametaṃ, anatikka-manīyaṃ paripakkamānaṃ. Kasmā bodhisatto kālaṃ vilokehi ‘kamhi kāle uppa-

jjāmī'ti. Aparipakke ñāṇe bujghanam natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesanta-rampi āgametum, kasmā bodhisatto kulam viloketi 'kumhi kule uppajjāmī'ti. Yadi, bhante nāgasena, pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā, tena hi 'kulam viloketi'ti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi kulam viloketi, tena hi 'pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā'ti tampi vacanam micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo"ti.

"Niyatā, mahārāja, pubbeva bodhisattassa mātāpitaro, kulañca bodhisatto viloketi. Kinti pana kulam viloketi 'ye me mātāpitaro, te khattiyā udāhu brāhmaṇā'ti. Evaṃ kulam viloketi.

"Aṭṭhannaṃ, mahārāja, pubbeva anāgataṃ oloketabbaṃ hoti. Katamesaṃ aṭṭhannaṃ? Vāṇijassa, mahārāja, pubbeva vikkayabhaṇḍaṃ oloketabbaṃ hoti, hatthināgassa pubbeva soṇḍāya anāgato maggo oloketabbo hoti, sākaṭikassa pubbeva anāgataṃ titthaṃ oloketabbaṃ hoti, niyāmakassa pubbeva anāgataṃ tīraṃ oloketvā nāvā pesetabbā hoti, bhisakkassa pubbeva āyumaṃ oloketvā āturo upasaṅkamatabbo hoti, uttarasetussa pubbeva thirāthirabhāvaṃ jānitvā abhiruhitabbaṃ hoti, bhikkhussa pubbeva anāgataṃ kālaṃ paccavekkhitvā bhojanaṃ bhuñjitabbaṃ hoti, bodhisattānaṃ pubbeva kulam oloketabbaṃ hoti (..0193) 'khattiyakulam vā brāhmaṇakulam vā'ti. Imesaṃ kho, mahārāja, aṭṭhannaṃ pubbeva anāgataṃ oloketabbaṃ hoti"ti. "Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmī"ti.

Bodhisattadhammatāpañho catuttho.

5. Attanipātanapañho

5. "Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetam bhagavatā 'na, bhikkhave, attānaṃ pāte-tabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo'ti. Puna ca tumhe bhaṇatha 'yattha katthaci bhagavā sāvakānaṃ dhammaṃ desayamāno anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchēdāya dhammaṃ deseti, yo hi koci jātijarā-byādhimaraṇaṃ samatikkamati, taṃ paramāya pasamsāya pasamsati'ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitam 'na, bhikkhave, attānaṃ pāte-tabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo'ti, tena hi 'jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchēdāya dhammaṃ deseti'ti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchēdāya dhammaṃ deseti, tena hi 'na, bhikkhave, attānaṃ pāte-tabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo"ti tampi vacanam micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo"ti.

"Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā 'na, bhikkhave, attānaṃ pāte-tabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo'ti. Yattha katthaci bhagavatā sāvakānaṃ dhammaṃ desayamānena ca anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchēdāya dhammo desito, tattha pana kāraṇaṃ atthi, yena bhagavā kāra-ṇena paṭikkhipi samādapesi cā"ti.

“Kiṃ panettha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, yena bhagavā kāraṇena paṭikkhipi samādapesi cā”ti? “Sīlavā, mahārāja, silasampanno agadasamo sattānaṃ kilesa-visavināsane, osadhasamo sattānaṃ kilesabyādhivūpasame, udakasamo sattānaṃ kilesarajojallāpaharaṇe, maṇiratanasamo sattānaṃ sabbasampattidāne, nāvāsamo sattānaṃ caturoghapāragamane, satthavāhasamo sattānaṃ jātikantāratāraṇe, vātasamo sattānaṃ (..0194) tividhaggisantāpanibbāpane, mahāmeghasamo sattānaṃ mānasaparipūraṇe, ācariyasamo sattānaṃ kusalasikkhāpane, sudesakasamo sattānaṃ khemapathamācikkhaṇe. Evarūpo, mahārāja, bahuguṇo anekaguṇo appamaṇaguṇo guṇarāsi guṇapuñjo sattānaṃ vaḍḍhikaro sīlavā ‘mā vinassī’ti sattānaṃ anukampāya bhagavā sikkhāpadaṃ paññapesi ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’ti. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena bhagavā paṭikkhipi. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena kumārakassapena vicitrakathikena pāyāsirājaññaassa paralokaṃ dīpayamānena ‘yathā yathā kho rājañña samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti, tathā tathā bahuṃ puññaṃ pasavanti, bahujana-hitāya ca paṭipajjanti bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ’ti.

“Kena pana kāraṇena bhagavā samādapesi? Jātipi, mahārāja, dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, sokopi dukkho, paridevopi dukkho, dukkhampi dukkhaṃ, domanassampi dukkhaṃ, upāyāsopi dukkho, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho, mātumaraṇampi dukkhaṃ, pitumaraṇampi dukkhaṃ, bhātumaraṇampi dukkhaṃ, bhaginimaraṇampi dukkhaṃ, puttamaraṇampi dukkhaṃ, dāramaraṇampi dukkhaṃ, dāsamarāṇampi dukkhaṃ §, ñātumaraṇampi dukkhaṃ, ñātibyasanampi dukkhaṃ, rogabyasanampi dukkhaṃ, bhogabyasanampi dukkhaṃ, sīlabyasanampi dukkhaṃ, diṭṭhibyasanampi dukkhaṃ, rājabhayampi dukkhaṃ, corabhayampi dukkhaṃ, veribhayampi dukkhaṃ, dubbhikkhabhayampi dukkhaṃ, aggibhayampi dukkhaṃ, udakabhayampi dukkhaṃ, ūmibhayampi dukkhaṃ, āvaṭṭabhayampi dukkhaṃ, kumbhīlabhayampi dukkhaṃ, susukābhayampi dukkhaṃ, attānuvādabhayampi dukkhaṃ, parānuvādabhayampi dukkhaṃ, daṇḍabhayampi dukkhaṃ, duggatibhayampi dukkhaṃ, parisāsārajjabhayampi dukkhaṃ, ājīvabhayampi dukkhaṃ, maraṇabhayampi dukkhaṃ, vettehi tāḷanampi dukkhaṃ, kasāhi tāḷanampi dukkhaṃ, addhadaṇḍakehi tāḷanampi dukkhaṃ, hatthacchedanampi dukkhaṃ, pādacchedanampi dukkhaṃ, hatthapādacchedanampi dukkhaṃ, kaṇṇacchedanampi dukkhaṃ, nāsacchedanampi dukkhaṃ, kaṇṇanāsacchedanampi dukkhaṃ, bilaṅgathālikampi dukkhaṃ, saṅkhamuṇḍikampi dukkhaṃ, rāhumukhampi dukkhaṃ, jotimālikampi dukkhaṃ, hatthapajjotikampi dukkhaṃ, erakavattikampi dukkhaṃ, cīrakavāsīkampi dukkhaṃ, eṇeyyakampi dukkhaṃ (..0195), baḷisamaṃsikampi dukkhaṃ, kahāpaṇikampi dukkhaṃ, khārāpatacchikampi dukkhaṃ, palighaparivattikampi dukkhaṃ, palālapīṭhakampi dukkhaṃ, tattena telena osiñcanampi dukkhaṃ, sunakhehi khādāpanampi dukkhaṃ, jīvasūlāropanampi dukkhaṃ, asinā sīsacchedanampi dukkhaṃ, evarūpāni, mahārāja, bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṃsā-

ragato anubhavati.

“Yathā, mahārāja, himavantapabbate abhivutṭhaṃ udakaṃ gaṅgāya nadiyā pāsāṇa sakkhara khara marumba āvaṭṭa gaggalaka ūmikavaṅkacadika āvaraṇa-nīvaraṇamūlakasākhāsu pariyottharati, evameva kho, mahārāja, evarūpāni bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṃsāragato anubhavati. Pavattaṃ, mahārāja, dukkhaṃ, appavattaṃ sukhaṃ. Appavattassa guṇaṃ pavattassa § ca bhayaṃ dīpayamāno, mahārāja, bhagavā appavattassa sacchikiriyāya jātijarābyādhimaraṇasamatikkamāya samādapesi, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena bhagavā samādapesi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito paṅho, sukathitaṃ kāraṇaṃ, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī”ti.

Attanipātanapaṅho pañcama.

6. Mettābhāvanānisamsapaṅho

6. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpettaṃ bhagavatā ‘mettāya, bhikkhave, cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikātāya yānikātāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisamsā pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati §, tuvaṭṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo vipasīdati, asammūḷho kālaṃ karoti, uttariṃ appaṭivijjhanto brahmalokūpago hotīti. Puna ca tumhe bhaṇatha ‘sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito’ti.

“Yadi (..0196), bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘mettāya bhikkhave ...pe... brahmalokūpago hotīti, tena hi “sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tena hi ‘mettāya, bhikkhave ...pe... satthaṃ vā kamati’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho sunipuṇo parisāṅho sukhumo gambhīro, api sunipuṇānaṃ manujānaṃ gatte sedaṃ moceyya, so tavā-nuppatto, vijātehi taṃ mahājaṭājaṭitaṃ, anāgatānaṃ jinaputtānaṃ cakkhuṃ dehi nibbāhanāyā”ti.

“Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘mettāya bhikkhave ...pe.. satthaṃ vā kamati’ti. Sāmo ca kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tattha pana, mahārāja, kāraṇaṃ atthi. Katamaṃ tattha kāraṇaṃ? Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā, sāmo, mahārāja, kumāro ghaṭaṃ ukkhipanto tasmim̐ khaṇe mettābhāvanāya pamatto ahosi.

lassa tasmim̃ khaṇe aggi vā viṣaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahita-kāmā upagantvā taṃ na passanti, na tasmim̃ okāsaṃ labhanti. Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha, mahārāja, puriso saṅgāmasūro abhejjakavacajālikam̃ sannayhitvā saṅgāmaṃ otareyya, tassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti, na tasmim̃ okāsaṃ labhanti, neso, mahārāja, guṇo saṅgāmasūrassa, abhejjakavacajālikāyeso guṇo, yassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

“Yasmim̃, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmim̃ khaṇe aggi vā viṣaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahita-kāmā upagantvā taṃ na passanti, tasmim̃ okāsaṃ na labhanti, nete (..0197), mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha pana, mahārāja, puriso dibbaṃ antaradhānaṃ mūlaṃ hatthe kareyya, yāva taṃ mūlaṃ tassa hatthagataṃ hoti, tāva na añño koci pakatimanusso taṃ purisaṃ passati. Neso, mahārāja, guṇo purisassa, mūlasseso guṇo antaradhānassa, yaṃ so pakatimanussānaṃ cakkhupathe na dissati. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

“Yasmim̃, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmim̃ khaṇe aggi vā viṣaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahita-kāmā upagantvā taṃ na passanti, na tasmim̃ okāsaṃ labhanti. Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Yathā vā pana, mahārāja, purisaṃ sukataṃ mahāleṇamanuppaviṭṭhaṃ mahatimahāmegho abhivassanto na sakkoti temayituṃ, neso, mahārāja, guṇo purisassa, mahāleṇasseso guṇo, yaṃ mahāmegho abhivassamāno na taṃ temeti. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

“Yasmim̃, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmim̃ khaṇe aggi vā viṣaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahita-kāmā upagantvā taṃ na passanti, na tassa sakkonti ahitaṃ kātuṃ nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena, sabbapāpanivāraṇā mettābhāvanā”ti. “Sabbakusala-guṇāvahā, mahārāja, mettābhāvanā hitānampi ahitānampi, ye te sattā viññāṇa-baddhā, sabbesaṃ mahānisaṃsā mettābhāvanā saṃvibhajitabbā”ti.

Mettābhāvanānisaṃsapañho chaṭṭho.

7. Kusalākusalasamavisamapañho

7. “Bhante nāgasena ‘kusalakārissapi akusalakārissapi vipāko samasamo, udāhu koci viseso atthi’ti? “Atthi, mahārāja, kusalassa (..0198) ca akusalassa ca viseso, kusalaṃ, mahārāja, sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ, akusalaṃ dukkhavipākaṃ nirayasaṃvattanikaṃ”ti.

“Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘devadatto ekantakaṇho, ekantakaṇhehi dhammehi samannāgato, bodhisatto ekantasukko, ekantasukkehi dhammehi samannāgato’ti. Puna ca devadatto bhava bhava yasena ca pakkhena ca bodhisattena samasamo hoti, kadāci adhikataro vā. Yadā devadatto nagare bārāṇasiyaṃ brahmadattassa rañño purohitaputto ahosi, tadā bodhisatto chavakacaṇḍālo ahosi vijjādharo, vijjaṃ parijappitvā akāle ambaphalāni nibbattesi, ettha tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno yasena ca nihīno.

“Puna caparaṃ yadā devadatto rājā ahosi mahā mahīpati sabbakāmasamaṅgī, tadā bodhisatto tassūpabhogo ahosi hatthināgo sabbalakkhaṇasampanno, tassa cārugativilāsaṃ asahamāno rājā vadhamicchanto hatthācariyaṃ evamavoca ‘asikkhito te, ācariya, hatthināgo, tassa ākāsagamanam nāma kāraṇam karohī’ti, tatthapi tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno lāmako tiracchānagato.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi pavane naṭṭhāyiko, tadā bodhisatto mahāpathavī nāma makkaṭo ahosi, etthapi tāva dissati viseso manussassa ca tiracchānagatassa ca, tatthapi tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi soṇuttaro nāma nesādo balavā balavataro nāgabalo, tadā bodhisatto chaddanto nāma nāgarājā ahosi. Tadā so luddako taṃ hatthināgaṃ ghātesī, tatthapi tāva devadattova adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi vanacarako aniketavāsī, tadā bodhisatto sakuṇo ahosi tittiro mantajjhāyī, tadāpi so vanacarako taṃ sakuṇam ghātesī, tatthapi tāva devadattova jātiyā adhikataro.

“Puna (..0199) caparaṃ yadā devadatto kalābu nāma kāsirājā § ahosi, tadā bodhisatto tāpaso ahosi khantivādī. Tadā so rājā tassa tāpasassa kuddho hatthapāde vaṃsakaḷire viya chedāpesī, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi vanacaro, tadā bodhisatto nandiyo nāma vānarindo ahosi, tadāpi so vanacaro taṃ vānarindaṃ ghātesī saddhiṃ mātarā kaniṭṭhabhātikena ca, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi acelako kārambhiyo nāma, tadā bodhisatto paṇḍarako nāma nāgarājā ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi pavane jaṭilako, tadā bodhisatto tacchako nāma mahāsūkaro ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva jātiyā adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto cetīsu sūraparicaro nāma rājā ahosi upari puri-samatte gagane vehāsaṅgamo, tadā bodhisatto kapilo nāma brāhmaṇo ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi sāmo nāma, tadā bodhisatto ruru nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva jātiyā adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi luddako pavanacaro, tadā bodhisatto hatthināgo ahosi, so luddako tassa hatthināgassa sattakkhattuṃ dante chinditvā hari, tatthapi tāva devadatto yeva yoniyā adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto siṅgālo ahosi khattiyadhammo, so yāvataṃ jambudīpe padesarājāno te sabbe anuyutte akāsi, tadā (..0200) bodhisatto vidhuro nāma paṇḍito ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva yasena adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto hatthināgo hutvā laṭukikāya sakuṇikāya puttake ghātesī, tadā bodhisattopi hatthināgo ahosi yūthapati, tattha tāva ubhopi te samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto yakkho ahosi adhammo nāma, tadā bodhisattopi yakkho ahosi dhammo nāma, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto nāviko ahosi pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi nāviko ahosi pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto sathavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi sathavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto sākho nāma migarājā ahosi, tadā bodhisattopi nigrodho nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto sākho nāma senāpati ahosi, tadā bodhisattopi nigrodho nāma rājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

“Puna caparaṃ yadā devadatto khaṇḍahālo nāma brāhmaṇo ahosi, tadā bodhisatto cando nāma rājakumāro ahosi, tadā so khaṇḍahālo yeva adhikataro.

“Puna caparaṃ yadā devadatto brahmadatto nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto mahāpadumo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtaṃ corapaṭe khipāpesi, yato kutoci pitāva puttānaṃ adhikataro hoti visiṭṭhoti, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro.

“Puna (..0201) caparaṃ yadā devadatto mahāpatāpo nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto dhammapālo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtassa hatthapāde sīsañca chedāpesi, tatthapi tāva devadatto yeva uttaro adhikataro.

Ajjetarahi ubhopi sakyakule jāyiṃsu. Bodhisatto buddho ahosi sabbaññū lokanāyako, devadatto tassa devātidevassa sāsane pabbajitvā iddhiṃ nibbatttvā buddhālayaṃ akāsi. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, yaṃ mayā bhaṇitaṃ, taṃ sabbaṃ tathaṃ udāhu vitathan”ti?

“Yaṃ tvaṃ, mahārāja, bahuviddhaṃ kāraṇaṃ osāresi, sabbaṃ taṃ tatheva, no aññathā”ti. “Yadi, bhante nāgasena, kaṇhopi sukkopi samasamagatikā honti, tena hi kusalampi akusalampi samasamavipākaṃ hoti”ti? “Na hi, mahārāja, kusalampi akusalampi samasamavipākaṃ hoti, na hi, mahārāja, devadatto sabbajanehi paṭiviruddho, bodhisatteneva paṭiviruddho. Yo tassa bodhisattena paṭiviruddho, so tasmim tasmim yeva bhava paccati phalaṃ deti. Devadattopi, mahārāja, issariye ṭhito janapadesu ārakkhaṃ deti, setuṃ sabhaṃ puññasālaṃ kāreti, samaṇabrāhmaṇānaṃ kapaṇaddhikavaṇibbakānaṃ nāthānāthānaṃ yathāpaṇihitaṃ dānaṃ deti. Tassa so vipākena bhava bhava sampattiyo paṭilabhati. Kassetāṃ, mahārāja, sakkā vattuṃ vinā dānena damena saṃyamena uposathakammena sampattim

anubhavissatīti?

“Yaṃ pana tvaṃ, mahārāja, evaṃ vadesi ‘devadatto ca bodhisatto ca ekato anu-parivattantī’ti, so na jātisatassa accayena samāgamo ahosi, na jātisahassassa accayena, na jātisatasahassassa accayena, kadāci karahaci bahūnaṃ ahora-ttānaṃ accayena samāgamo ahosi. Yaṃ panetaṃ, mahārāja, bhagavatā **kāṇaka-cchapopamaṃ** upadassitaṃ manussattappaṭilābhāya, tathūpamaṃ, mahārāja, imesaṃ samāgamaṃ dhārehi.

“Na, mahārāja, bodhisattassa devadatteneva saddhiṃ samāgamo ahosi, theropi, mahārāja, sārīputto anekesu jātisatasahassesu bodhisattassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā ahosi (..0202), bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi.

“Bodhisattopi, mahārāja, anekesu jātisatasahassesu therassa sārīputtassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā ahosi, bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi, sabbepi, mahārāja, sattanikāyapariyāpannā saṃsārasotamanugatā saṃsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāgacchanti. Yathā, mahārāja, udakaṃ sotena vuyhamānaṃ suci-asucikalyāṇapāpakena samāgacchati, evameva kho, mahārāja, sabbepi sattanikāyapariyāpannā

saṃsārasotamanugatā saṃsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāga-
cchanti. Devadatto, mahārāja, yakkho samāno attanā adhammo pare adhamme
niyojetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni mahāniraye
pacci, bodhisattopi, mahārāja, yakkho samāno attanā dhammo pare dhamme niyo-
jetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni sagge modi sabba-
kāmasamaṅgī, api ca, mahārāja, devadatto imasmiṃ bhava buddhaṃ anāsādanī-
yamāsādayitvā samaggañca saṅghaṃ bhinditvā pathaviṃ pāvīsi, tathāgato
bujjhitvā sabbadhamme parinibbuto upadhisaṅkhaye”ti. “Sādhu, bhante nāga-
sena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Kusalākusalasamavisamapañho sattamo.

8. Amarādevīpañho

8. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā-

“Sace labhetha khaṇaṃ vā raho vā, nimantakaṃ § vāpi labhetha tādisaṃ.
sabbāva § itthī kayirumaṃ § nu pāpaṃ, aññaṃ aladdhā piṭhasappinā saddhin’-
ti.

“Puna ca kathiyati ‘mahosadhassa bhariyā amarā nāma itthī gāmake ṭhapitā
pavutthapatikā raho nisinnā vivittā rājappaṭisamaṃ sāmikaṃ karitvā sahasena (..02
nimantiyamānā pāpaṃ nākāsī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ
‘sace ...pe... saddhin’ti tena hi ‘mahosadhassa bhariyā ...pe... nākāsī’ti yaṃ
vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi mahosadhassa bhariyā ...pe... nākāsī, tena hi ‘sace
...pe... saddhin’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānu-
ppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘sace ...pe... saddhin’ti. Kathiyati ca
‘mahosadhassa bhariyā ...pe... nākāsī’ti. Kareyya sā, mahārāja, itthī sahasaṃ
labhamānā tādīsena purisena saddhiṃ pāpakammaṃ, na sā kareyya sace
khaṇaṃ vā raho vā nimantakaṃ vāpi tādisaṃ labheyya, vicinanti sā, mahārāja,
amarā itthī na addasa khaṇaṃ vā raho vā nimantakaṃ vāpi tādisaṃ.

“Idha loke garahabhayā khaṇaṃ na passi, paraloke nirayabhayā khaṇaṃ na
passi, kaṭukavipākaṃ pāpanti khaṇaṃ na passi, piyaṃ amuñcitukāmā khaṇaṃ na
passi, sāmikassa garukatāya khaṇaṃ na passi, dhammaṃ apacāyantī khaṇaṃ na
passi, anariyaṃ garahanti khaṇaṃ na passi, kiriyaṃ abhinditukāmā khaṇaṃ na
passi. Evarūpehi bahūhi kāraṇehi khaṇaṃ na passi.

“Rahopi sā loke vicinivā apassanti pāpaṃ nākāsī. Sace sā manussehi raho
labheyya, atha amanussehi raho na labheyya. Sace amanussehi raho labheyya,
atha paracittavidūhi pabbajitehi raho na labheyya. Sace paracittavidūhi pabbaji-
tehi raho labheyya, atha paracittavidūnīhi devatāhi raho na labheyya. Sace paraci-
ttavidūnīhi devatāhi raho labheyya, attanāva pāpehi raho na labheyya. Sace atta-
nāva pāpehi raho labheyya, atha adhammena raho na labheyya. Evarūpehi bahu-

vidhehi kāraṇehi raho alabhitvā pāpaṃ nākāsi.

“Nimantakampi sā loke vicinitvā tādisaṃ alabhantī pāpaṃ nākāsi. Mahosadho, mahārāja, paṇḍito aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato. Katamehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato? Mahosadho, mahārāja, sūro hirimā ottappī sapakkho mitta-sampanno khamo sīlavā saccavādī soceyyasampanno akkodhano anatinānī anu-sūyako vīriyavā āyūhako saṅgāhako saṃvibhāgī sakhilo nivātavutti saṅho asaṭṭho amāyāvī atibuddhisampanno kittimā vijjāsampanno hitesī upanissitānaṃ (..0204) patthito sabbajanassa dhanavā yasavā. Mahosadho, mahārāja, paṇḍito imehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato. Sā aññaṃ tādisaṃ nimantakaṃ alabhitvā pāpaṃ nākāsi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampañcchāmi”ti.

Amarādevīpaṅho aṭṭhamo.

9. Arahanta-abhāyanapaṅho

9. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘vigatabhayasantāsā arahanto’-ti. Puna ca nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā therāṃ ānandaṃ. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, te arahanto bhayā pakkantā, paññāyissati sakena kammenāti dasabalaṃ pātetukāmā pakkantā, udāhu tathāgatassa atulaṃ vipulamasamaṃ pāṭihāriyaṃ daṭṭhukāmā pakkantā? Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti, tena hi ‘nagare ...pe... ānanda’ti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā. Yadi nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā therāṃ ānandaṃ, tena hi ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti, nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā therāṃ ānandaṃ, tañca pana na bhayā, nāpi bhagavantaṃ pātetukāmatāya.

“Yena pana, mahārāja, hetunā arahanto bhāyeyyaṃ vā tāseyyaṃ vā, so hetu arahantānaṃ samucchinnō, tasmā vigatabhayasantāsā arahanto, bhāyati nu, mahārāja, mahāpathavī khaṇantepe bhindantepe dhārentepi samuddapabbatagirisikhareti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena mahārājā”ti? “Natthi, bhante, mahāpathaviyā so hetu, yena hetunā mahāpathavī (..0205) bhāyeyya vā tāseyya vā”ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi arahantānaṃ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyaṃ vā tāseyyaṃ vā.

“Bhāyati nu, mahārāja, girisikharaṃ chindante vā bhindante vā patante vā agginā dahante vā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena mahārājā”ti? “Natthi, bhante, girisikharassa so hetu, yena hetunā girisikharaṃ bhāyeyya vā tāseyya vā”-

ti. “Evameva kho, mahārāja, natthi arahantānaṃ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyumaṃ vā tāseyyumaṃ vā.

“Yadipi, mahārāja, lokadhātusatasahassesu ye keci sattanikāyapariyāpannā sabbepi te sattihatthā ekaṃ arahantaṃ upadhāvitvā tāseyyumaṃ, na bhaveyya arahato cittassa kiñci aññathattaṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Aṭṭhānamanavakāsatāya.

“Api ca, mahārāja, tesam khīṇāsavānaṃ evaṃ cetoparivitakko ahosi ‘ajja nara-varapavare jinavaravasabhe nagaravaramanuppaviṭṭhe vīthiyā dhanapālako hatthī āpatissati, asaṃsayamatidevadevaṃ upaṭṭhāko na pariccajissati, yadi mayaṃ sabbepi bhagavantaṃ na pariccajissāma, ānandassa guṇo pākaṭo na bhavissati, na heva ca tathāgataṃ samupagamissati hatthināgo, handa mayaṃ apagacchāma, evamidaṃ mahato janakāyassa kilesabandhanamokkho bhavissati, ānandassa ca guṇo pākaṭo bhavissati’ti. Evaṃ te arahanto ānisaṃsaṃ disvā disāvidisaṃ pakkantā”ti. “Suvibhatto, bhante nāgasena, pañho, evametaṃ natthi arahantānaṃ bhayaṃ vā santāso vā, ānisaṃsaṃ disvā arahanto pakkantā disāvidisaṃ”ti.

Arahanta-abhāyanapañho navamo.

10. Buddhasabbaññubhāvapañho

10. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgato sabbaññū’ti. Puna ca bhaṇatha ‘tathāgatena sārīputtamoggallānappamukhe bhikkhusaṅghe paṇāmite (..0) cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati bijūpamañca vacchataruṇūpamañca upadassetvā bhagavantaṃ pasādesumaṃ khamāpesumaṃ nijjhattaṃ akaṃsū’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, aññātā tā upamā tathāgatassa, yāhi tathāgato upamāhi orato khamito upasanto nijjhattaṃ gato? Yadi, bhante nāgasena, tathāgatassa tā upamā aññātā, tena hi buddho asabbaññū, yadi ñātā, tena hi okassa pasayha vīmaṃsāpekkho paṇāmesi, tena hi tassa akāruññatā sambhavati. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Sabbaññū, mahārāja, tathāgato, tāhi ca upamāhi bhagavā pasanno orato khamito upasanto nijjhattaṃ gato. Dhammassāmī, mahārāja, tathāgato, tathāgatappavediteheva te opammehi tathāgataṃ ārādhesumaṃ tosesumaṃ pasādesumaṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

“Yathā, mahārāja, itthī sāmikassa santakeneva dhanena sāmikaṃ ārādheti toseti pasādeti, tañca sāmiko ‘sādhū’ti abbhānumodati, evameva kho, mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappavediteheva opammehi tathāgataṃ ārādhesumaṃ tosesumaṃ pasādesumaṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

“Yathā vā pana, mahārāja, kappako rañño santakeneva suvaṇṇaphaṇakena rañño uttamaṅgaṃ pasādhayamāno rājānaṃ ārādheti toseti pasādeti, tassa ca rājā pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodati, yathicchitamanuppadeti, evameva kho,

mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappavediteheva opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

“Yathā vā pana, mahārāja, saddhivihāriko upajjhāyābhatam piṇḍapātam gahetvā upajjhāyassa upanāmento upajjhāyaṃ ārādheti toseti pasādeti, tañca upajjhāyo pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodati, evameva (..0207) kho, mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappavediteheva opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumoditvā sabbadukkhaparimuttīyā dhammaṃ desesī”ti. “Sādhū, bhante nāgasena, evametam tathā sampañicchāmīti.

Buddhasabbaññubhāvapañho dasamo.

Sabbaññutaññāvaggo catuttho.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

5. Santhavavaggo

1. Santhavapañho

1. “Bhante (..0208) nāgasena, bhāsitampeṭam bhagavatā-

“Santhavato bhayaṃ jātam, nīketā jāyate rajo;
anīketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan’ti.

“Puna ca bhagavatā bhaṇitam ‘vihāre kāraye ramme, vāsāyetha bahussute’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitam ‘santhavato bhayaṃ jātam, nīketā jāyate rajo. Anīketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan’ti, tena hi ‘vihāre kāraye ramme, vāsāyetha bahussute’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitam ‘vihāre kāraye ramme, vāsāyetha bahussute’ti, tena hi ‘santhavato bhayaṃ jātam, nīketā jāyate rajo. Anīketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan'ti. Bhaṇitañca 'vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute'ti. Yaṃ, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ 'santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan'ti, taṃ sabhāvavacanaṃ asesavacanaṃ nissesavacanaṃ nippariyāyavacanaṃ samaṇānucchavaṃ samaṇasārappaṃ samaṇappatirūpaṃ samaṇārahaṃ samaṇagocaraṃ samaṇappaṭipadā samaṇappaṭipatti. Yathā, mahārāja, ārañṇako migo arañṇe pavane caramāno nirālayo aniketo yathicchakaṃ sayati, evameva kho, mahārāja, bhikkhunā 'santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanan'ti cintetabbaṃ.

“Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ 'vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute'ti, taṃ dve atthavase sampassamānena bhagavatā bhaṇitaṃ. Katame dve? Vihāradānaṃ nāma sabbabuddhehi vaṇṇitaṃ anumataṃ thomitaṃ (..0209) pasatthaṃ, taṃ te vihāradānaṃ datvā jātijarāmaraṇā parimuccissantīti. Ayaṃ tava paṭhamo ānisaṃso vihāradāne.

“Puna caparaṃ vihāre vijjamāne bhikkhuniyo byattasaṅketā bhavissanti, sulabhaṃ dassanaṃ dassanakāmānaṃ, anikete duddassanā bhavissantīti. Ayaṃ dutiyo ānisaṃso vihāradāne. Ime dve atthavase sampassamānena bhagavatā bhaṇitaṃ 'vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute'ti, na tatha buddhaputtana ālayo karaṇīyo nikete”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Santhavapaṅho paṭhamo.

2. Udarasaṃyatapaṅho

2. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetamaṃ bhagavatā-

“uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā'ti.

“Puna ca bhagavatā bhaṇitaṃ 'ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiiyopi bhuñjāmi'ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ 'uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā'ti, tena hi 'ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiiyopi bhuñjāmi'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ 'ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiiyopi bhuñjāmi'ti, tena hi 'uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā 'uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā'ti, bhaṇitañca 'ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiiyopi bhuñjāmi'ti. Yaṃ, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ 'uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā'ti, taṃ sabhāvavacanaṃ asesavacanaṃ nissesavacanaṃ nippariyāyavacanaṃ bhūtavacanaṃ tacchavacanaṃ yāthāvava-

canam aviparītavacanam isivacanam munivacanam bhagavantavacanam arahantavacanam (..0210) paccekabuddhavacanam jinavacanam sabbaññuvacanam tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa vacanam.

“Udare asaṃyato, mahārāja, pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, majjampi pivati, mātarampi jīvitā voropeti, pitarampi jīvitā voropeti, arahantampi jīvitā voropeti, saṅghampi bhindati, duṭṭhena cittena tathāgatassa lohitampi uppādeti. Nanu, mahārāja, devadatto udare asaṃyato saṅgham bhinditvā kappatṭhiyaṃ kammaṃ āyūhi §. Evarūpāni, mahārāja, aññānīpi bahuvīdhāni kāraṇāni disvā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti.

“Udare saṃyato, mahārāja, catusaccābhisamayam abhisameti, cattāri sāmāññaphalāni sacchikaroti, catūsu paṭisambhidāsu aṭṭhasu samāpattīsu chasu abhiññāsu vasībhāvam pāpuṇāti, kevalaṅca samaṇadhammaṃ pūreti. Nanu, mahārāja, sukapotako udare saṃyato hutvā yāva tāvatimsabhavanam kompetvā sakkam devānamindam upaṭṭhānamupanesi, evarūpāni, mahārāja, aññānīpi bahuvīdhāni kāraṇāni disvā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttitṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti.

“Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘aham kho panudāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhīyyopi bhuñjāmi’ti, taṃ katakiccena niṭṭhitakiriyena siddhatthena vusitavosānena nirāvaraṇena sabbaññunā sayambhunā tathāgatena attānam upādāya bhaṇitaṃ.

“Yathā, mahārāja, vantassa virittassa anuvāsitassa āturassa sappāyakiriyā icchitabbā hoti, evameva kho, mahārāja, sakilesassa adiṭṭhasaccassa udare saṃyamo karaṇīyo hoti. Yathā, mahārāja, maṇiratanassa sappabhāsassa jātimaṅtassa abhijātiparisuddhassa majjananighamsanaparisoḍhanena karaṇīyam na hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa buddhavisaye pāramiṃ gatassa kiriyā-karaṇesu āvaraṇam na hoti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampatīcchāmi”ti.

Udarasaṃyatapaṅho dutiyo.

3. Buddha-appābādhapaṅho

3. “Bhante (..0211) nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo sadā payatapāṇi antimadehadharo anuttaro bhisakko sallakatto’ti. Puna ca bhaṇitaṃ bhagavatā ‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakanam bhikkhūnam appābādhānam yadidaṃ bākulo’ti. Bhagavato ca sarīre bahukkhattum ābādhō uppanno dissati. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato anuttaro, tena hi ‘etadaggaṃ ...pe... bākulo’ti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi therō bākulo appābādhānam aggo, tena hi ‘ahamasmi ...pe... sallakatto’ti tampi vacanam micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṅho tavānuppatto, so tayā nibbāhita-

bbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ahamasmi ...pe... sallakatto’ti, bhaṇi-
tañca ‘etadaggaṃ ...pe... bākulo’ti, tañca pana bāhirānaṃ āgamānaṃ adhiga-
mānaṃ pariyattīnaṃ attani vijjamānataṃ sandhāya bhāsitaṃ.

“Santi kho pana, mahārāja, bhagavato sāvakaṃ ṭhānacaṅkamikā, te ṭhānena
caṅkamena divārattim vītināmenti, bhagavā pana, mahārāja, ṭhānena caṅkamena
nisajjāya sayanena divārattim vītināmeti, ye te, mahārāja, bhikkhū ṭhānacaṅka-
mikā, te tena aṅgena atirekā.

“Santi kho pana, mahārāja, bhagavato sāvakaṃ ekāsanikā, te jīvitahetupi dutiyaṃ
bhojanaṃ na bhuñjanti, bhagavā pana, mahārāja, dutiyampi yāva tatiyampi
bhojanaṃ bhuñjati, ye te, mahārāja, bhikkhū ekāsanikā, te tena aṅgena atirekā,
anekavidhāni, mahārāja, tāni kāraṇāni tesaṃ tesaṃ taṃ taṃ sandhāya bhaṇitāni.
Bhagavā pana, mahārāja, anuttaro sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñā-
ṇadassanena dasahi ca balehi catūhi vesārajjehi aṭṭhārasahi buddhadhammehi
chahi asādhāraṇehi ñāṇehi, kevale ca buddhavisaye taṃ sandhāya bhaṇitaṃ ‘aha-
masmi ...pe... sallakatto’ti.

“Idha, mahārāja, manussesu eko jātimā hoti, eko dhanavā, eko vijjavā, eko
sippavā, eko sūro, eko vicakkhaṇo, sabbepete abhibhaviya rājā yeva tesaṃ
uttamo hoti, evameva kho, mahārāja, bhagavā sabbasattānaṃ aggo jeṭṭho seṭṭho.

“Yaṃ (..0212) pana āyasmā bākulo appābādho ahosi, taṃ abhinīhāravasena,
so hi, mahārāja, anomadassissa bhagavato udaravātābādhe uppanne vipassissa
ca bhagavato aṭṭhasaṭṭhiyā ca bhikkhusatasahassānaṃ tiṇapupphakaroge
uppanne sayamaṃ tāpaso samāno nānābhesajjehi taṃ byādhim apanetvā appābā-
dhatamaṃ patto, bhaṇito ca ‘etadaggaṃ ...pe... bākulo’ti.

“Bhagavato, mahārāja, byādhimhi uppajjantepi anuppajjantepi dhutaṅgaṃ ādi-
yantepi anādiyantepi natthi bhagavatā sadiso koci satto. Bhāsitampeṭaṃ mahā-
rāja bhagavatā devātidevena **saṃyuttanikāya** varalañchake-

“Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā
rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato
tesaṃ aggamakkhāyati arahamaṃ sammāsambuddho’ti. ‘Sādhu, bhante nāgasena,
evametaṃ tathā sampatiṅchāmi”ti.

Buddha-appābādhapañho tatiyo.

4. Magguppādanapañho

4. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘tathāgato bhikkhave, arahamaṃ
sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti. Puna ca bhaṇitaṃ
‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi
sammāsambuddhehi anuyātan’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato anuppa-
nnassa maggassa uppādetā, tena hi ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ

maggam purāṇam añjasam pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātan'ti yaṃ vacanam, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitam 'addasam khvāham, bhikkhave, purāṇam maggam purāṇam añjasam pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātan'ti, tena hi 'tathāgato, bhikkhave, araham sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā'ti tampi vacanam micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavā-nupatto, so tayā nibbāhitabbo"ti.

"Bhāsitampeṭam (..0213), mahārāja, bhagavatā 'tathāgato, bhikkhave, araham sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā'ti. Bhaṇitañca 'addasam khvāham, bhikkhave, purāṇam maggam purāṇam añjasam pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātan'ti, taṃ dvayampi sabhāvavacanameva, pubbakānam, mahārāja, tathāgatānam antaradhānena asati anusāsake maggo antaradhāyi, taṃ § tathāgato maggam luggam paluggam gūḷham pihitam paṭicchannaṃ asañcaraṇam paññācakkhunā sampassamāno § addasa pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātam, taṃkāraṇā āha 'addasam khvāham, bhikkhave, purāṇam maggam purāṇam añjasam pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātan'ti.

"Pubbakānam, mahārāja, tathāgatānam antaradhānena asati anusāsake luggam paluggam gūḷham pihitam paṭicchannaṃ asañcaraṇam maggam yaṃ dāni tathāgato sañcaraṇam akāsi, taṃkāraṇā āha 'tathāgato, bhikkhave, araham sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā'ti.

"Idha, mahārāja, rañño cakkavattissa antaradhānena maṇiratanam girisikhantare niliyati, aparassa cakkavattissa sammāpaṭipattiyā upagacchati, api nu kho taṃ, mahārāja, maṇiratanam tassa pakatan"ti? "Na hi, bhante, pākatikam yeva taṃ maṇiratanam, tena pana nibbattitan"ti §. "Evameva kho, mahārāja, pākatikam pubbakehi tathāgatehi anuciṇṇam aṭṭhaṅgikam sivaṃ maggam asati anusāsake luggam paluggam gūḷham pihitam paṭicchannaṃ asañcaraṇam bhagavā paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇam akāsi, taṃkāraṇā āha 'tathāgato, bhikkhave, araham sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā'ti.

"Yathā vā pana, mahārāja, santam yeva puttam yoniyā janayitvā mātā 'janikā'ti vuccati, evameva kho, mahārāja, tathāgato santam yeva maggam luggam paluggam gūḷham pihitam paṭicchannaṃ asañcaraṇam paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇam akāsi, taṃkāraṇā āha 'tathāgato, bhikkhave, araham sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā'ti.

"Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso yaṃ kiñci naṭṭham passati, 'tena taṃ bhaṇḍam nibbattitan'ti jano voharati, evameva kho, mahārāja, tathāgato santam yeva maggam luggam paluggam gūḷham pihitam

paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ (..0214) paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso vanaṃ sodhetvā bhūmiṃ nīharati, ‘tassa sā bhūmī’ ti jano voharati, na cesā bhūmi tena pavattitā, taṃ bhūmiṃ kāraṇaṃ katvā bhūmisāmiko nāma hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgato santaṃ yeva maggaṃ luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ paññāya sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’” ti.
“Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampāṭicchāmi” ti.

Magguppādanapañho catuttho.

5. Buddha-aviheṭṭhakapañho

5. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpettaṃ bhagavatā ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭṭhakajātiko ahosi’ ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘lomasakassapo nāma isi samāno anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajī’ ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭṭhakajātiko ahosi’ ti, tena hi ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajitaṃ’ ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajitaṃ’, tena hi ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭṭhakajātiko ahosi’ ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānupatto, so tayā nibbāhitabbo” ti.

“Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭṭhakajātiko ahosi’ ti, ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajitaṃ’, tañca pana rāgavasena visaññinā, no sacetanenā” ti.

“Aṭṭhime (..0215), bhante nāgasena, puggalā pāṇaṃ hananti. Katame aṭṭha? Ratto rāgavasena pāṇaṃ hanati, duṭṭho dosavasena pāṇaṃ hanati, mūḷho mohavasena pāṇaṃ hanati, mānī mānavasena pāṇaṃ hanati, luddho lobhavasena pāṇaṃ hanati, akiñcano jīvikatthāya pāṇaṃ hanati, bālo hassavasena § pāṇaṃ hanati, rājā vinayanavasena pāṇaṃ hanati. Ime kho, bhante nāgasena, aṭṭha puggalā pāṇaṃ hananti. Pākatikaṃ yeva, bhante nāgasena, bodhisattena ka-
n” ti. “Na, mahārāja, pākatikaṃ bodhisattena kataṃ, yadi, mahārāja, bodhisatto pakatibhāvena onameyya mahāyaññaṃ yajitaṃ, na yimaṃ gāthaṃ bhaṇeyya-

“Sasamuddapariyāyaṃ, mahiṃ sāgarakuṇḍalaṃ;
na icche saha nindāya, evaṃ seyha § vijānahī’ ti.

“Evaṃvādī, mahārāja, bodhisatto saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito tena vikkhittabha-

ntaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji.

“Yathā, mahārāja, ummattako khittacitto jalitampi jātavedaṃ akkamati, kupitampi āsivisaṃ gaṇhāti, mattampi hatthiṃ upeti, samuddampi atīradassiṃ pakkhandati, candanikampi oḷigallampi omaddati, kaṇṭakādhānampi abhiruhati, papātepi patati, asucimpi bhakkheti, naggopi rathiyā carati, aññaṃpi bahuvidhaṃ akiriyaṃ karoti. Evameva kho, mahārāja, bodhisatto saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantalaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji.

“Khittacittena, mahārāja, kataṃ pāpaṃ diṭṭhadhammepi na mahāsāvajjaṃ hoti, samparāye vipākenapi no tathā. Idha, mahārāja, koci ummattako vajjhamāpajjeyya, tassa tumhe kiṃ daṇḍaṃ dhārethā”ti? “Ko, bhante, ummattakassa daṇḍo bhavissati, taṃ mayaṃ pothāpetvā nīharāpema, esova tassa daṇḍo”ti. “Iti kho, mahārāja, ummattakassa aparādhe daṇḍopi na bhavati (..0216), tasmā ummattakassa katepi na doso bhavati satekiccho. Evameva kho, mahārāja, lomasakassapo isi saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto visaṭapayāto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantalaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji. Yadā ca pana pakaticitto ahosi paṭiladdhassati, tadā punadeva pabbajitvā pañcābhīññāyo nibbattetvā brahmalokūpago ahosi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampaṭicchāmi”ti.

Buddha-aviheṭṭhakapaṇho pañcama.

6. Chaddantajotipālārabbhapaṇho

6. “Bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā chaddanto nāgarājā-

“Vadhissametanti parāmasanto, kāsāvamaddakkhi dhajaṃ isīnaṃ;

dukkhena phuṭṭhassudapādi saññā, arahaddhajo sabbhi avajjharūpo’ti.

“Puna ca bhaṇitaṃ ‘jotipālamāṇavo samāno kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosi paribhāsī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bodhisatto tiracchānagato samāno kāsāvaṃ abhipūjayi, tena hi ‘jotipālena māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi jotipālena māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tena hi ‘chaddantena nāgarājena kāsāvaṃ pūjitaṃ’ti tampi vacanaṃ micchā. Yadi tiracchānagatena bodhisattena kakkhaḷakharakaṭukavedanaṃ vedayamānena luddakena nivatthaṃ kāsāvaṃ pūjitaṃ, kiṃ manussabhūto samāno paripakkaññaṃ

paripakkāya bodhiyā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dasabalaṃ lokanāyakaṃ uditoditaṃ (..0217) jalitabyāmobhāsaṃ pavaruttamaṃ pavararucirakāsikakāsāvamabhipārutaṃ disvā na pūjayi? Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā chaddanto nāgarājā ‘vadhissametanti ...pe... avajjharūpo’ti. Jotipālena ca māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tañca pana jātivasena kulavasena. Jotipālo, mahārāja, māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, tassa mātāpitaro bhaginibhātaro dāsīdāsaceṭakaparivārakamanussā brahmadevatā brahmagarukā, te ‘brāhmaṇā eva uttamā pavarā’ti avasese pabbajite garahanti jigucchanti, tesam taṃ vacanaṃ sutvā jotipālo māṇavo ghaṭikārena kumbhakārena sathhāraṃ dassanāya pakko-sito evamāha ‘kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā’ti.

“Yathā, mahārāja, amataṃ visamāsajja tittakaṃ hoti, yathā ca sītodakaṃ aggmāsajja uṇhaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, jotipālo māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā § tathāgataṃ akkosi paribhāsi.

“Yathā, mahārāja, jalitapajjalito mahā-aggikkhandho sappabhāso udakamāsajja upahatappabhātejo sītalo kāḷako bhavati paripakkanigguṇḍiphalasadiso, evameva kho, mahārāja, jotipālo māṇavo puññavā saddho ñāṇavipulasappabhāso assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā tathāgataṃ akkosi paribhāsi, upagantvā ca buddhaguṇamaññāya ceṭakabhūto viya ahosi, jina-sāsane pabbajitvā abhiññā ca samāpattiyo ca nibbattetvā brahmalokūpago ahosi” - ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī” ti.

Chaddantajotipālārabbhapañho chaṭṭho.

7. Ghaṭikārapañho

7. “Bhante (..0218) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ sabbaṃ temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsi, na devotivassī’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘kassapassa tathāgatassa § kuṭi ovassatī’ti. Kissa pana, bhante nāgasena, tathāgatassa evamussannakusalamūlassa § kuṭi ovassati, tathāgatassa nāma so ānubhāvo icchitabbo? Yadi, bhante nāgasena, ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ anovassaṃ ākāsacchadanaṃ ahosi, tena hi ‘tathāgatassa kuṭi ovassatī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatassa kuṭi ovassati, tena hi ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ anovassakaṃ ahosi ākāsacchadanaṃ’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo” ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ sabbaṃ temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsi, na devotivassī’ti. Bhaṇitañca ‘kassapassa tathāgatassa kuṭi ovassatī’ti. Ghaṭikāro, mahārāja, kumbhakāro

sīlavā kalyāṇadhammo ussannakusalamūlo andhe jiṇṇe mātāpitaro poseti, tassa asammukhā anāpucchāyevassa ghare tiṇaṃ haritvā bhagavato kuṭiṃ chādesuṃ, so tena tiṇaharaṇena akampitaṃ asaṅcalaṃ susaṅghitaṃ vipulamasamaṃ pītiṃ paṭilabhati, bhiyyo somanassaṅca atulaṃ uppādesi ‘aho vata me bhagavā lokuttamo suvissattho’ti, tena tassa diṭṭhadhammiko vipāko nibbatto. Na hi, mahārāja, tathāgato tāvatakena vikārena calati.

“Yathā, mahārāja, sineru girirājā anekasatasahassavātasampahārenapi na kampati na calati, mahodadhi varappavarasāgaro anekasatanahutamahāgaṅgāsatasahashepi na pūrati na vikāramāpajjati, evameva kho, mahārāja, tathāgato na tāvatakena vikārena calati.

“Yaṃ pana, mahārāja, tathāgatassa kuṭi ovassati, taṃ mahato janakāyassa anukampāya. Dveme, mahārāja, atthavase sampassamānā tathāgatā (..0219) sayaṃ nimmitaṃ paccayaṃ nappaṭisevanti, ‘ayaṃ aggadakkhiṇeyyo satthā’ti bhagavato paccayaṃ datvā devamanussā sabbaduggatito parimuccissantīti, dassetvā vuttiṃ pariyesantīti ‘mā aññe upavadeyyun’ti. Ime dve atthavase sampassamānā tathāgatā sayaṃ nimmitaṃ paccayaṃ nappaṭisevanti. Yadi, mahārāja, sakko vā taṃ kuṭiṃ anovassaṃ kareyya brahmā vā sayaṃ vā, sāvajjaṃ bhavēyya taṃ yeva karaṇaṃ § sadosaṃ saniggahaṃ, ime vibhūtaṃ § katvā lokaṃ sammohenti adhi-kataṃ karontīti, tasmā taṃ karaṇaṃ vajjanīyaṃ. Na, mahārāja, tathāgatā vatthum yācanti, tāya avatthuyācanāya aparibhāsiyā bhavanti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evamevaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Ghaṭikārapañho sattamo.

8. Brāhmaṇarājāvādapañho

8. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpetiṃ tathāgatena ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti, tena

hi ‘rājāhamasmi selā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti, tena hi ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti tampi vacanaṃ micchā. Khatthiyo vā hi bhaveyya brāhmaṇo vā, natthi ekāya jātiyā dve vaṇṇā nāma, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti, puna ca bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti, tattha kāraṇaṃ atthi, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hoti”ti.

“Kiṃ pana taṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hoti”? “Sabbe, mahārāja, pāpakā (..0220) akusalā dhammā tathāgatassa bāhitā pahinā apagatā byapagatā ucchinnā khīṇā khayaṃ pattā nibbutā upasantā, tasmā tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇo nāma saṃsayamanekaṃsaṃ vimatipathaṃ vītivatto, bhagavāpi, mahārāja, saṃsayamanekaṃsaṃ vimatipathaṃ vītivatto, tena kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇo nāma sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, bhagavāpi, mahārāja, sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, tena kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇā nāma aggasetṭhavarapavaradibbavīhārabahulo, bhagavāpi, mahārāja, aggasetṭhavarapavaradibbavīhārabahulo, tenāpi kaparaṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇo nāma ajjhayana ajjhāpana dānappaṭiggahaṇa dama saṃyamaniyamapubbamanusiṭṭhi paveṇi vaṃsa dharaṇo, bhagavāpi, mahārāja, ajjhayana ajjhāpana dānappaṭiggahaṇa dama saṃyama niyama pubbajināciṇṇa anusīṭṭhi paveṇi vaṃsa dharaṇo tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇo nāma brahāsukhavīhārajjhānājhāyī; bhagavāpi, mahārāja, brahāsukhavīhārajjhānājhāyī, tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇo nāma sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṃ jānāti, bhagavāpi, mahārāja, sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṃ jānāti, tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

“Brāhmaṇoti, mahārāja, bhagavato netam nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātaraṃ kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ nāmaṃ bodhiyā yeva mūle mārasenaṃ vidhamitvā atītānāgatapaccuppanne pāpake akusale (..0221) dhamme bāhetvā saha sabbaññutaññāssa paṭilābhā paṭiladdhapātubhūtasamuppannamatte sacchikā paññatti yadidaṃ brāhmaṇoti, tena kāraṇena tathāgato vuccati ‘brāhmaṇo’”ti.

“Kena pana, bhante nāgasena, kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’”ti? “Rājā nāma, mahārāja, yo koci rajjaṃ kāreti lokamanusāsati, bhagavāpi, mahārāja, dasasahasasiyā lokadhātuyā dhammena rajjaṃ kāreti, sadevakaṃ lokaṃ samārakaṃ sabrahmakam sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajam sadevamanussaṃ anusāsati, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

“Rājā nāma, mahārāja, sabbajanamanusse abhibhavitvā nandayanto ñāti-saṅghaṃ, socayanto amittasaṅghaṃ, mahatimahāyasaṅghaṃ thirasāradaṇḍaṃ anūnasatasalākālaṅkataṃ ussāpeti paṇḍaravimalasetacchattaṃ, bhagavāpi, mahārāja, socayanto mārasenaṃ micchāpaṭipannaṃ, nandayanto devamanusse sammāpaṭipanne dasasahassiyā lokadhātuyā mahatimahāyasaṅghaṃ khanti-thirasāradaṇḍaṃ ñāṇavarasatasalākālaṅkataṃ ussāpeti aggavaravimuttipaṇḍaravimalasetacchattaṃ, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

“Rājā nāma upagatasampattajanānaṃ bahūnamabhivandaniyo bhavati, bhagavāpi, mahārāja, upagatasampattadevamanussānaṃ bahūnamabhivandaniyo, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

“Rājā nāma yassa kassaci ārādhakassa pasīditvā varitaṃ varaṃ datvā kāmēna tappayati, bhagavāpi, mahārāja, yassa kassaci kāyena vācāya manasā ārādhakassa pasīditvā varitaṃ varamanuttaraṃ sabbadukkhaparimuttiṃ datvā asesakā-mavarena ca tappayati, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

“Rājā nāma āṇaṃ vītikkamantaṃ vigarahati jhāpeti § dhamseti, bhagavatopi, mahārāja, sāsanavare āṇaṃ atikkamanto alajjī maṅkubhāvena oññāto hīlito garahito bhavitvā vajjati jinasāsanavaramhā, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

“Rājā (..0222) nāma pubbakānaṃ dhammikānaṃ rājūnaṃ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena rajjaṃ kārayamāno pihayito piyo patthito bhavati janamanussānaṃ, ciraṃ rājakulavaṃsaṃ ṭhapayati dhammaguṇabalena, bhagavāpi, mahārāja, pubbakānaṃ sayambhūnaṃ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena lokamanusāsamāno pihayito piyo patthito devamanussānaṃ ciraṃ sāsaṇaṃ pavatteti dhammaguṇabalena, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti. Evamanekavidhaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇopi bhavēyya rājāpi bhavēyya, sunipuṇo bhikkhu kappampi no naṃ sampādeyya, kiṃ atibahuṃ bhaṇitena, saṃkhittaṃ sampaṭi-cchitabban”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī”ti.

Brāhmaṇarājavādapaṇḍita aṭṭhamo.

9. Gāthābhigītabhojanakathāpaṇḍita

9. “Bhante nāgasena, bhāsitaṃpettaṃ bhagavatā-

“Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ §, sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammā.

gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā’ti.

“Puna ca bhagavā parisāya dhammaṃ desento kathento anupubbikathaṃ paṭhamaṃ tāva dānakathaṃ katheti, pacchā sīlakathaṃ, tassa bhagavato sabbalo-kissarassa bhāsitaṃ sutvā devamanussā abhisāṅkharitvā dānaṃ denti, tassa taṃ uyyojitaṃ dānaṃ sāvakaṃ paribhuñjanti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ’ti, tena hi ‘bhagavā dānakathaṃ

paṭhamamaṃ katheti'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi dānakathaṃ paṭhamamaṃ katheti, tena hi 'gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ'ti tampi vacanaṃ micchā. Kiṃ kāraṇaṃ? Yo so, bhante, dakkhiṇeyyo gihīnaṃ piṇḍapātadānassa vipākaṃ katheti, tassa te dhammakathaṃ sutvā pasannacittā aparāparaṃ (..0223) dānaṃ denti, ye taṃ dānaṃ paribhuñjanti, sabbe te gāthābhigītaṃ paribhuñjanti. Ayampi ubhato koṭiko pañho nipuṇo gambhīro tapānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā 'gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ, sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo. Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā'ti, katheti ca bhagavā paṭhamamaṃ dānakathaṃ, tañca pana kiriyaṃ sabbesaṃ tathāgatānaṃ paṭhamamaṃ dānakathāya, tattha cittaṃ abhiraṃmāpetvā pacchā sīle niyojenti. Yathā, mahārāja, manussā taruṇadārakānaṃ paṭhamamaṃ tāva kīlābhaṇḍakāni denti. Seyyathidaṃ, vaṅkakaṃ ghaṭikaṃ ciṅgulakaṃ pattāḷhakaṃ rathakaṃ dhanukaṃ, pacchā te sake sake kamme niyojenti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paṭhamamaṃ dānakathāya cittaṃ abhiraṃmāpetvā pacchā sīle niyojenti.

“Yathā vā pana, mahārāja, bhisakko nāma āturānaṃ paṭhamamaṃ tāva catūhapañcāhaṃ telaṃ pāyeti balakaraṇāya sinehanāya, pacchā vireceti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paṭhamamaṃ tāva dānakathāya cittaṃ abhiraṃmāpetvā pacchā sīle niyojenti. Dāyakānaṃ, mahārāja, dānapatīnaṃ cittaṃ mudukaṃ hoti maddavaṃ siniddhaṃ, tena te dānasetusaṅkameṇa dānanāvāya saṃsārasāgarapāramanugacchanti, tasmā tesāṃ paṭhamamaṃ kammabhūmimanusāsati, na ca kenaci § viññattimāpajjati”ti.

“Bhante nāgasena, 'viññattin'ti yaṃ vadesi, kati pana tā viññattiyo”ti? “Dvemā, mahārāja, viññattiyo kāyaviññatti vacīviññatti cāti. Tattha atthi kāyaviññatti sāvajjā, atthi anavajjā. Atthi vacīviññatti sāvajjā, atthi anavajjā.

“Katamā kāyaviññatti sāvajjā? Idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito ṭhānaṃ bhañjati, ayaṃ kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Puna (..0224) caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito galaṃ paṇāmetvā morapekkhitaṃ pekkhati 'evaṃ ime passantī'ti, tena ca te passantī. Ayampi kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu hanukāya vā bhamukāya vā aṅguṭṭhena vā viññāpeti, ayampi kāyaviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Katamā kāyaviññatti anavajjā? Idha bhikkhu kulāni upagantvā sato samāhito sampajāno ṭhānepi aṭṭhānepi yathānusiṭṭhiṃ gantvā ṭhāne tiṭṭhati, dātukāmesu tiṭṭhati, adātukāmesu pakkamati. Ayaṃ kāyaviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye vaṇṇito hoti thuto pasattho

sallekhitācāro, parisuddhājīvotveva saṅkhaṃ gacchati. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

‘Na ve yācanti sappaññā, dhīro ca veditumarahati §.

uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā’ti.

“Katamā vacīviññatti sāvajjā? Idha, mahārāja, bhikkhu vācāya bahuvīdhaṃ viññāpeti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, ayaṃ vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu paresaṃ sāvento evaṃ bhaṇati ‘iminā me attho’ti, tāya ca vācāya paresaṃ sāvitāya tassa lābho uppajjati, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā (..0225) na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu vacīvipphārena parisāya sāveti ‘evañca evañca bhikkhūnaṃ dātabban’ti, tañca te vacanaṃ sutvā parikittitaṃ abhiharanti, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito

paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Nanu, mahārāja, theropi sārīputto atthaṅgate sūriye rattibhāge gilāno samāno therena mahāmoggallānena bhesajjaṃ pucchīyamāno vācaṃ bhindi, tassa tena vacībhedena bhesajjaṃ uppajji. Atha thero sārīputto ‘vacībhedena me imaṃ bhesajjaṃ uppannaṃ, mā me ājīvo bhijji’ti ājīvabhedabhayā taṃ bhesajjaṃ pajahi na upajīvi. Evampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti. So ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīlito khīlito garahito paribhūto acittikato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

“Katamā vacīviññatti anavajjā? Idha, mahārāja, bhikkhu sati paccaye bhesajjaṃ viññāpeti ñātipavāritesu kulesu, ayaṃ vacīviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye vaṇṇito hoti thomito pasattho, parisuddhājīvotveva saṅkhaṃ gacchati, anumato tathāgatehi arahantehi sammā-sambuddhehi.

“Yaṃ pana, mahārāja, tathāgato kasibhāradvājassa brāhmaṇassa bhojanaṃ pajahi §, taṃ āveṭhanaviniveṭhanakaḍḍhananiggahappaṭikammaena nibbatti, tasmā tathāgato taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipi na upajīvi”ti.

“Sabbakālaṃ, bhante nāgasena, tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ patte ākiranti, udāhu ‘sūkaramaddave ca madhupāyāse cā’ti dvīsu yeva piṇḍapātesu ākiriṃsū”ti? “Sabbakālaṃ, mahārāja, tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope ākiranti.

“Yathā (..0226), mahārāja, rañño sūdo rañño bhuñjantassa sūpaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā kabaḷe kabaḷe sūpaṃ ākirati, evameva kho, mahārāja, sabbakālaṃ tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope dibbaṃ ojaṃ ākiranti. Verañjāyampi, mahārāja, tathāgatassa sukkhayavapulake § bhuñjamānassa devatā dibbena ojena temayitvā temayitvā upasaṃharimṃsu, tena tathāgatassa kāyo upacito ahoṣi”ti. “Lābhā vata, bhante nāgasena, tāsamaṃ devatānaṃ, yā tathāgatassa sarīrappaṭijaggane satataṃ samitaṃ ussukkamāpannā. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Gāthābhigītabhojanakathāpañho navamo.

10. Dhammadesanāya appossukkapañho

10. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā’ti. Puna ca ‘sabbaññutaṃ pattassa appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyā’ti.

“Yathā nāma, bhante nāgasena, issāso vā issāsantevāsī vā bahuke divase saṅgāmatthāya upāsaṇaṃ sikkhitvā sampatte mahāyuddhe osakkeyya, evameva kho, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācetvā mahato janakāyassa samu-

ddharaṇāya sabbaññutaṃ pattena dhammadesanāya osakkitaṃ.

“Yathā vā pana, bhante nāgasena, mallo vā mallantevāsī vā bahuke divase nibbuddhaṃ sikkhitvā sampatte mallayuddhe osakkeyya, evameva kho, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ sata-sahassena ca etthantare sabbaññutaññaṃ paripācetvā mahato janakāyassa samuddharaṇāya sabbaññutaṃ pattena dhammadesanāya osakkitaṃ.

“Kiṃ nu (..0227) kho, bhante nāgasena, tathāgatena bhayā osakkitaṃ, udāhu apākaṭatāya osakkitaṃ, udāhu dubbalatāya osakkitaṃ, udāhu asabbaññutāya osakkitaṃ, kiṃ tattha kāraṇaṃ, iṅha me tvaṃ kāraṇaṃ brūhi kaṅkhāvitaraṇāya. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ sata-sahassena ca etthantare sabbaññutaññaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, tena hi ‘sabbaññutaṃ pattassa appossukatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi sabbaññutaṃ pattassa appossukatāya cittaṃ nami no dhammadesanāya, tena hi ‘tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ sata-sahassena ca etthantare sabbaññutaññaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho gambhīro dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Paripācitañca, mahārāja, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ sata-sahassena ca etthantare sabbaññutaññaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, pattasabbaññutassa ca appossukatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya. Tañca pana dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ sattānañca ālayārāmataṃ sakkāyadiṭṭhiyā daḥhasuggahitatanca disvā ‘kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho’ti appossukatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

“Yathā, mahārāja, bhisakko sallakatto anekabyādhiparipīlitaṃ naraṃ upasaṅka-mitvā evaṃ cintayati ‘kena nu kho upakkamena katamena vā bhesajjena imassa byādhi vūpasameyyā’ti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa sabbakilesabyādhiparipīlitaṃ janaṃ dhammassa ca gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ disvā ‘kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho’ti appossukatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

“Yathā, mahārāja, rañño khattiyassa muddhāvasittassa dovārika-anīkaṭṭhapārisajjanegamabhaṭabala § amaccarājāññarājūpajivine jane disvā evaṃ cittaṃ muppa-jjeyya (..0228) ‘kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho ime saṅgaṇhissāmī’ti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ sattānañca ālayārāmataṃ sakkāyadiṭṭhiyā daḥhasuggahitatanca disvā ‘kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho’ti appossukatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

“Api ca, mahārāja, sabbesaṃ tathāgatānaṃ dhammatā esā, yaṃ brahmunā āyā-citā dhammaṃ desenti. Tattha pana kiṃ kāraṇaṃ? Ye tena samayena manussā tāpasaparibbājakā samaṇabrāhmaṇā, sabbete brahmadevatā honti brahmaga-rukā brahmaparāyaṇā, tasmā tassa balavato yasavato ñātassa paññātassa utta-rassa accuggatassa onamanena sadevako loko onamissati okappessati adhimu-

ccissatīti iminā ca, mahārāja, kāraṇena tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṃ desenti.

“Yathā, mahārāja, koci rājā vā rājamahāmatto vā yassa onamati apacitiṃ karoti, balavatarassa tassa onamanena avasesā janatā onamati apacitiṃ karoti, evameva kho, mahārāja, brahme onamite tathāgatānaṃ sadevako loko onamissati, pūjitapūjako mahārāja, loko, tasmā so brahmā sabbesaṃ tathāgatānaṃ āyācati dhammadesanāya, tena ca kāraṇena tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṃ desenti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭṭhito paṇho, atibhadraṃ veyyākaraṇaṃ, evametam tathā sampañcchāmi”ti.

Dhammadesanāya appossukkapaṇho dasamo.

11. Ācariyānācariyapaṇho

11. “Bhante, nāgasena, bhāsitaṃ bhagavatā-

“Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;

sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti §.

“Puna ca bhaṇitaṃ ‘iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsīṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya (..0229) ca maṃ pūjāya pūjesī’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti, tena hi ‘iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsīṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsīṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesī’ti, tena hi ‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko paṇho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo”ti.

“Bhāsitaṃ, mahārāja, tathāgatena ‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti, bhaṇitaṃ ‘iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsīṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesī’ti.

“Taṃca pana vacanaṃ pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattas-seva sato ācariyabhāvaṃ sandhāya bhāsitaṃ.

‘Pañcime, mahārāja, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato ācariyā, yehi anusitṭho bodhisatto tattha tattha divasaṃ vītināmesi. Katame pañca? Ye te, mahārāja, aṭṭha brāhmaṇā jātamatte bodhisatte lakkhaṇāni pariggaṇhiṃsu, seyyathidaṃ, rāmo dhajo lakkhaṇo mantī yaṇṇo suyāmo subhojo sudaṭṭoti. Te tassa sotthiṃ pavedayitvā rakkhākammaṃ akaṃsu, te ca paṭhamaṃ ācariyā.

“Puna caparaṃ, mahārāja, bodhisattassa pitā suddhodano rājā yaṃ tena samayena abhijātaṃ udiccajātimitaṃ padakaṃ veyyākaraṇaṃ chaḷaṅgavantaṃ

sabbamittam̐ nāma brāhmaṇam̐ upanetvā sovaṇṇena bhiṅgārena § udakam̐ oṇo-
jetvā 'imaṃ kumāram̐ sikkhāpehi'ti adāsi, ayam̐ dutiyo ācariyo.

“Puna (..0230) caparam̐, mahārāja, yā sā devatā bodhisattam̐ saṃvejesī, yassā
vacanam̐ sutvā bodhisatto saṃviggo ubbiggo tasmim̐ yeva khaṇe nekkhammam̐
nikkhamitvā pabbaji, ayam̐ tatiyo ācariyo.

“Puna caparam̐, mahārāja, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanassa parikammam̐
ācikkhi, ayam̐ catuttho ācariyo.

“Puna caparam̐, mahārāja, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanassa
parikammam̐ ācikkhi §, ayam̐ pañcamo ācariyo. Ime kho, mahārāja, pubbeva
sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato pañca ācariyā. Te ca pana
ācariyā lokiye dhamme. Imasmiñca pana, mahārāja, lokuttare dhamme sabbaññu-
tañāṇappaṭivedhāya natthi tathāgatassa anuttaro anusāsako, sayambhū, mahā-
rāja, tathāgato anācariyako, tasmā kāraṇā tathāgatena bhaṇitam̐ 'na me ācariyo
atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmim̐ lokasmim̐, natthi me paṭipuggalo'ti.
“Sādhu, bhante nāgasena, evametam̐ tathā sampaṭicchāmī”ti.

Ācariyānācariyapañho ekādasamo.

Santhavavaggo pañcamo.

Imasmim̐ vagge ekādasa pañho.

Meṇḍakapañho niṭṭhito.

5. Anumānapañho

1. Buddhavaggo

1. Dvinnaṃ buddhānaṃ anuppajjamānapañho

1. “Bhante (..0231) nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddho apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjati’ti. Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathaya-mānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpentī, anusāsamānā ca appamādappaṭipattiyāṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusitṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnāṃ pabhāya ayaṃ loko bhiiyosomattāya obhāsajāto bhaveyya, ovadamānā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyūṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyūṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyyan”ti.

“Ayaṃ, mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

“Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī § bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā § bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya, api nu sā, mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyā”ti? “Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osideyya uduke”ti. “Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu (..0232) ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentāṃ yāva kaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto piṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anona-mitandaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, api nu kho so, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyā”ti? “Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyā”ti §. “Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyyā”ti.

“Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calati”ti? “Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyūṃ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyūṃ, api nu kho taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyā”ti? “Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyūṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyā”ti. “Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjati”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calati.

“Api ca, mahārāja, imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ. Aññampi

tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddho ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṃ, tesāṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’-ti, ubhato pakkhajātā bhavyeyyūṃ, yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco, amhākaṃ amacco’-ti, ubhato pakkhajātā honti, evameva kho, mahārāja, yadi dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṃ, tesāṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ (..0233) buddho, amhākaṃ buddho’-ti, ubhato pakkhajātā bhavyeyyūṃ. Idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṃ, ‘aggo buddho’-ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavyeyya, ‘jeṭṭho buddho’-ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavyeyya, ‘seṭṭho buddho’-ti, ‘visiṭṭho buddho’-ti, ‘uttamo buddho’-ti, ‘pavaro buddho’-ti, ‘asamo buddho’-ti, ‘asamasamo buddho’-ti, ‘appaṭimo buddho’-ti, ‘appaṭibhāgo buddho’-ti, ‘appaṭipuggalo buddho’-ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavyeyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

“Api ca kho, mahārāja, buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esāyaṃ, eko yeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi, mahārāja, yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃ yeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekā yeva. Sāgaro mahanto, so eko yeva. Sineru girirājā mahanto, so eko yeva. Ākāso mahanto, so eko yeva. Sakko mahanto, so eko yeva. Māro mahanto, so eko yeva. Mahābrahmā mahanto, so eko yeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so eko yeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti, tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho eko yeva lokasmiṃ uppajjati” ti.

“Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehi. Anipuṇopetaṃ sutvā attamano bhavyeyya, kiṃ pana mādiso mahāpañño. Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampaṭicchāmī” ti.

Dvinnaṃ buddhānaṃ anuppajjamānapañho paṭhamo.

2. Gotamivatthadānapañho

2. “Bhante (..0234) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā mātucchāya mahāpājāpatiyā gotamiyā vassikasāṭikāya dīyamānāya ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’-ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, tathāgato saṅgharatanato na bhāriko na garuko na dakkhiṇeyyo, yaṃ tathāgato sakāya mātucchāya sayaṃ piñjitaṃ § sayaṃ luñcitaṃ sayaṃ pothitaṃ sayaṃ kantitaṃ sayaṃ vāyitaṃ vassikasāṭikaṃ attano dīyamānaṃ saṅghassa dāpesi. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato saṅgharatanato uttaro bhavyeyya adhiko vā

visiṭṭho vā, ‘mayi dinne mahapphalaṃ bhavissatī’ti na tathāgato mātucchāya sayamaṃ piṇḍitaṃ sayamaṃ luṅcitaṃ sayamaṃ pothitaṃ vassikasāṭhikaṃ saṅghe dāpeyya, yasmā ca kho bhante nāgasena tathāgato attānaṃ na patthayati § na upanissayati, tasmā tathāgato mātucchāya taṃ vassikasāṭhikaṃ saṅghassa dāpesi”ti.

“Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā mātucchāya mahāpajāpatiyā gotamiyā vassikasāṭhikāya dīyamānāya ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti. Taṃ pana na attano patimānanassa avipākatāya na adakkhiṇeyyatāya, api ca kho, mahārāja, hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṃ saṅgho mamaccayena cittikato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe parikittayanto evamāha ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti.

“Yathā, mahārāja, pitā dharamāno yeva amaccabhaṭṭabaladovārika-anīkaṭṭhapārisajjanamajjhe rañño santike puttassa vijjamānaṃ yeva guṇamaṃ pakitteti § ‘idha ṭhapito anāgatamaddhānaṃ janamajjhe pūjito bhavissatī’ti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṃ saṅgho mamaccayena cittikato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe pakittayanto evamāha ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti.

“Na (..0235) kho, mahārāja, tāvatakena vassikasāṭhikānuppādānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā. Yathā, mahārāja, mātāpitāro puttānaṃ ucchādentī parimaddanti nahāpentī sambāhenti, api nu kho, mahārāja, tāvatakena ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanamattakena ‘putto mātāpitūhi adhiko nāma hoti visiṭṭho vā’ti? “Na hi, bhante, akāmakaraṇīyā bhante puttā mātāpitūnaṃ, tasmā mātāpitāro puttānaṃ ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanaṃ karontī”ti. Evameva kho, mahārāja, na tāvatakena vassikasāṭhikānuppādānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vāti. Api ca tathāgato akāmakaraṇīyaṃ karonto mātucchāya taṃ vassikasāṭhikaṃ saṅghassa dāpesi.

“Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso rañño upāyanaṃ āhareyya, taṃ rājā upāyanaṃ aññatarassa bhaṭṭassa vā balassa vā senāpatissa vā purohitassa vā dadeyya. Api nu kho so, mahārāja, puriso tāvatakena upāyanaṃ paṭipūjanānamattakena raññā adhiko nāma hoti visiṭṭho vā”ti? “Na hi, bhante, rājabhattiko, bhante, so puriso rājūpajīvī, taṭṭhāne ṭhapento rājā upāyanaṃ detī”ti. “Evameva kho, mahārāja, na tāvatakena vassikasāṭhikānuppādānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā, atha kho tathāgatabhaddiko tathāgatūpajīvī. Taṭṭhāne ṭhapento tathāgato saṅghassa vassikasāṭhikaṃ dāpesi.

“Api ca, mahārāja, tathāgatassa evamaṃ ahosi ‘sabhāvapaṭipūjanīyo saṅgho, mama santakena saṅghamaṃ paṭipūjessāmi’ti saṅghassa vassikasāṭhikaṃ dāpesi, na, mahārāja, tathāgato attano yeva paṭipūjanaṃ vaṇṇeti, atha kho ye loke paṭipūjanārahā, tesampi tathāgato paṭipūjanaṃ vaṇṇeti.

“Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena majjhimanikāyavaralañchake dhammadāyādadhammapariyāye appicchappaṭipattiṃ pakittayamānena ‘asu yeva me purimo bhikkhu pujjataro ca pāsamsataro cā’ti. “Natthi, mahārāja,

bhavesu koci satto tathāgatato dakkhiṇeyyo vā (..0236) uttaro vā adhiko vā
visiṭṭho vā, tathāgatova uttaro adhiko visiṭṭho.

“Bhāsitampetaṃ, mahārāja, saṃyuttanikāyavare māṇavagāmikena devapu-
ttena bhagavato purato ṭhatvā devamanussamajjhe-

“Vipulo rājagahīyānaṃ §, giri seṭṭho pavuccati.

seto himavataṃ seṭṭho, ādicco aghagāminaṃ.

“Samuddo udadhinaṃ seṭṭho, nakkhattānañca candimā;

sadevakassa lokassa, buddho aggo pavuccati’ti.

“Tā kho panetā, mahārāja, māṇavagāmikena devaputtena gāthā sugītā na
duggītā, subhāsītā na dubbhāsītā, anumatā ca bhagavatā, nanu, mahārāja, there-
napi sārīputtena dhammasenāpatinā bhaṇitaṃ-

“Eko manopasādo; saraṇagamanamañjalipaṇāmo vā;

ussahate tārayituṃ, mārabalanisūdane buddhe’ti.

“Bhagavatā ca bhaṇitaṃ devātidevena ‘ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajja-
māno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya
sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ sammāsa-
mbuddho ...pe... devamanussānan”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ
tathā sampāṭicchāmī”ti.

Gotamivatthadānapaṇho dutiyo.

3. Gihipabbajitasammāpaṭipattipaṇho

[3] “Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘gihino vāhaṃ, bhikkhave,
pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṃ vaṇṇemi,

gihī vā bhikkhave pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ (..0237) dhammaṃ kusalan”ti. Yadi, bhante nāgasena, gihī odātavasano kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanāṃ paccañubhonto mālāgandhavilepanāṃ dhārento jātārūparajataṃ sādīyanto maṇikuṇḍala § vicittamoḷibaddho sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, pabbajitopi bhaṇḍukāsāvavattavasano parapiṇḍamajjhupagato catūsu sīlakkhandhesu sammāparipūrakārī diyaḍḍhesu sikkhāpadasatesu samādāya vattanto terasasu dhutaḡuṇesu anavasesaṃ vattanto sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. Tattha, bhante, ko viseso gihino vā pabbajitassa vā? Aphalaṃ hoti tapokammaṃ, niratthakā pabbajjā. Vañjhā sikkhāpadagopanā, moghaṃ dhutaḡuṇasamādānaṃ, kiṃ tattha dukkhamanuciṇṇena, nanu nāma sukheveva sukhaṃ adhigantabban”ti.

“Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṃ vaṇṇemi, gihī vā, bhikkhave, pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalan”ti. Evameva, mahārāja, sammāpaṭipannova seṭṭho, pabbajitopi, mahārāja, ‘pabbajito-mhī’ti na sammā paṭipajjeyya, atha kho so ārakāva sāmāññā, ārakāva brahmaññā, pageva gihī odātavasano. Gihīpi, mahārāja, sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, pabbajitopi, mahārāja, sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

“Api ca kho, mahārāja, pabbajitova sāmāññassa issaro adhipati; pabbajjā, mahārāja, bahugūṇā anekagūṇā appamāṇagūṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

“Yathā, mahārāja, kāmadaḍḍassa maṇiratanassa na sakkā dhanena aggho parimāṇaṃ kātuṃ ‘ettakaṃ maṇiratanassa mūlan’ti, evameva kho, mahārāja, pabbajjā bahugūṇā anekagūṇā appamāṇagūṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahāsamudde ūmiyo na sakkā parimāṇaṃ kātuṃ ‘ettakā mahāsamudde ūmiyo’ti, evameva kho, mahārāja, pabbajjā bahugūṇā (..0238) anekagūṇā appamāṇagūṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

“Pabbajitassa, mahārāja, yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāya. Kiṃ kāraṇā? Pabbajito, mahārāja, appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo nirālayo aniketo paripuṇṇasīlo sallekhitācāro dhutappaṭipattikusalo hoti, taṃ kāraṇā pabbajitassa yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāya. Yathā, mahārāja, niggaṇṭhisamasudhota-ujuvimalanārāco susajjito sammā vahati, evameva kho, mahārāja, pabbajitassa yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāyā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampaṭicchāmī”ti.

Ghipabbajitasammāpaṭipattipaṅho tatiyo.

4. Paṭipadādosapañho

4. “Bhante nāgasena, yadā bodhisatto dukkarakārikaṃ akāsi, netādiso aññatra ārambho ahosi nikkamo kilesayuddhaṃ maccusenam vidhamanam āhārapari-ggaho dukkarakārikā, evarūpe parakkame kiñci assādam alabhitvā tameva cittaṃ parihāpetvā evamavoca ‘na kho panāham imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhi-gacchāmi uttarimanussadhammaṃ alamariyaññadassanavisesam, siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti, tato nibbinditvā aññena magena sabbaññutaṃ patto, puna tāya paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti.

“Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane;
dhunātha maccuno senam, naḷāgāramva kuñjaro’ti §.

“Kena na kho, bhante nāgasena, kāraṇena tathāgato yāya paṭipadāya attanā nibbinno virattarūpo, tattha sāvake anusāsati samādapeti”ti?

“Tadāpi (..0239), mahārāja, etarahipi sā yeva paṭipadā, taṃ yeva paṭipadam paṭipajjitvā bodhisatto sabbaññutaṃ patto. Api ca, mahārāja, bodhisatto ativīriyam karonto niravasesato āhāram uparundhi. Tassa āhārūparodhena cittadubbalyam uppajji. So tena dubbalyena nāsakkhi sabbaññutaṃ pāpuṇitum, so mattamattaṃ kabaḷikārāhāram sevanto tāyeva paṭipadāya nacirasseva sabbaññutaṃ pāpuṇi. So yeva, mahārāja, paṭipadā sabbesaṃ tathāgatānam sabbaññutaññappaṭilābhāya.

“Yathā, mahārāja, sabbesaṃ sattānam āhāro upatthambho, āhārūpanissitā sabbe sattā sukham anubhavanti, evameva kho, mahārāja, sā yeva paṭipadā sabbesaṃ tathāgatānam sabbaññutaññappaṭilābhāya, neso, mahārāja, doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmim samaye na pāpuṇi sabbaññutaññam, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā.

“Yathā, mahārāja, puriso addhānam ativegena gaccheyya, tena so pakkhahato vā bhavya pīṭhasappī vā asaṅcaro pathavitale. Api nu kho, mahārāja, mahāpathaviyā doso atthi, yena so puriso pakkhahato ahoṣī”ti? “Na hi, bhante; sadā paṭiyattā, bhante, mahāpathavī, kuto tassā doso? Vāyāmasseveso doso, yena so puriso pakkhahato ahoṣī”ti. “Evameva kho, mahārāja, neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmim samaye na pāpuṇi sabbaññutaññam, atha kho āhārūparodhasseveso doso sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso kiliṭṭham sāṭakam nivāseyya, na so taṃ dhovāpeyya, neso doso udakassa, sadā paṭiyattaṃ udakam. Purisasseveso doso. Evameva kho, mahārāja, neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmim samaye na pāpuṇi sabbaññutaññam, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā, tasmā tathāgato tāyeva paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti, evam kho, mahārāja, sadā (..0240) paṭiyattā anavajjā sā paṭipadā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Paṭipadādosapañho catuttho.

5. Hīnāyāvattanapañho

5. “Bhante nāgasena, mahantaṃ idaṃ tathāgatasāsanam sāraṃ varaṃ seṭṭhaṃ pavaraṃ anupamaṃ parisuddhaṃ vimalaṃ paṇḍaraṃ anavajjaṃ, na yuttaṃ gihim tāvatakaṃ pabbajetaṃ, gihī yeva § ekasmiṃ phale vinetvā yadā apunarāvattī hoti tadā so pabbājetabbo. Kiṃ kāraṇā? Ime dujjanā tāva tatta sāsane visuddhe pabbajitvā paṭinivattitvā hīnāyāvattanti, tesam paccāgamanena ayaṃ mahājano evaṃ vicinteti ‘tucchakaṃ vata bho etaṃ samaṇassa gotamassa sāsanaṃ bhavissati, yaṃ ime paṭinivattanti’ti, idamettha kāraṇaṃ”ti.

“Yathā, mahārāja, taḷāko bhavyeṃ sampuṇṇasucivimalasītalasālilo, atha yo koci kiliṭṭho malakaddamaḡato taṃ taḷākaṃ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatteyya, tatta, mahārāja, katamaṃ jano garaheyya kiliṭṭhaṃ vā taḷākaṃ vā”ti? “Kiliṭṭhaṃ, bhante, jano garaheyya ‘ayaṃ taḷākaṃ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatto, kiṃ imaṃ anahāyitukāmaṃ taḷāko sayam nahāpessati, ko doso taḷākaṃ ssā’ti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato vimuttivarasālilasampuṇṇaṃ saddhammavarataḷākaṃ māpesi ‘ye keci kilesamalakiliṭṭhā sacetanā budhā, te idha nahāyitvā sabbakilese pavāhayissantī’ti. Yadi koci taṃ saddhammavarataḷākaṃ gantvā anahāyitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati taṃ yeva jano garahissati ‘ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tatta paṭiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajantaṃ jinasāsanaṃ sayam bodhessati, ko doso jinasāsanassā’ti?”

“Yathā (..0241) vā pana, mahārāja, puriso paramabyādhito roguppattikusalaṃ amoghadhuvasiddhakammaṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatteyya, tatta katamaṃ jano garaheyya āturaṃ vā bhisakkaṃ vā”ti? “Āturaṃ, bhante, jano garaheyya ‘ayaṃ roguppattikusalaṃ amoghadhuvasiddhakammaṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatto, kiṃ imaṃ atikicchāpentaṃ bhisakko sayam tikicchissati, ko doso bhisakkaṃ ssā’”ti? “Evameva kho, mahārāja, tathāgato antosāsanasamugge kevalaṃ sakalakesabyādhivūpasamanasamatthaṃ amatosadhaṃ pakkhipi, ‘ye keci kilesabyādhipīḷitā sacetanā budhā, te imaṃ amatosadhaṃ pivitvā sabbakilesabyādhim vūpasamessantī’ti. Yadi koci yaṃ amatosadhaṃ apivitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taṃ yeva jano garahissati ‘ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tatta paṭiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajantaṃ jinasāsanaṃ sayam bodhessati, ko doso jinasāsanassā’ti?”

“Yathā vā pana, mahārāja, chāto puriso mahatimahāpuññabhattachaparivesanaṃ gantvā taṃ bhattaṃ abhuñjitvā chātova paṭinivatteyya, tatta katamaṃ jano garaheyya chātaṃ vā puññabhattaṃ vā”ti? “Chātaṃ, bhante, jano garaheyya ‘ayaṃ khudāpīḷito puññabhattaṃ paṭilabhitvā abhuñjitvā chātova paṭinivatto, kiṃ imassa abhuñjantassa bhojanaṃ sayam mukhaṃ pavisissati, ko doso bhojanassā’”ti?”

“Evameva kho, mahārāja, tathāgato antosāsanasamugge paramapavaram santam sivaṃ paṇītaṃ amataṃ paramamadhuraṃ kāyagatāsatiḥhojanaṃ tḥapesi ‘ye keci kilesachātajjhataṃ taṇhāparetamānasā sacetanā budhā, te imaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā kāmarūpārūpabhavesu sabbaṃ taṇhamapanessanti’ti. Yadi koci taṃ bhojanaṃ abhuñjitvā taṇhāsitova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taññeva jano garahissati ‘ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tatha paṭiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajjantaṃ jinasāsaṇaṃ sayam bodhessasi, ko doso jinasāsanassā’ti.

“Yadi, mahārāja, tathāgato gihim yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, na nāmāyaṃ pabbajjā kilesappahānāya visuddhiyā vā, natthi (..0242) pabbajjāya karaṇīyaṃ. Yathā, mahārāja, puriso anekasatena kammena taḷākaṃ khaṇāpetvā parisāya evamanussāveyya ‘mā me, bhonto, keci saṃkiliṭṭhā imaṃ taḷākaṃ otaratha, pavāhitarajojallā parisuddhā vimalamaṭṭhā imaṃ taḷākaṃ otarathā’ti. Api nu kho, mahārāja, tesam pavāhitarajojallānaṃ parisuddhānaṃ vimalamaṭṭhānaṃ tena taḷākena karaṇīyaṃ bhavēyyā”ti? “Na hi, bhante, yassatthāya te taṃ taḷākaṃ upagaccheyyūṃ, taṃ aññatreva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesam tena taḷākenā”ti? “Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihim yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesam pabbajjāya.

“Yathā vā pana, mahārāja, sabhāva-isibhattiko sutamantapadadharo atakkiko roguppattikusalo amoghadhuvasiddhakammo bhisakko sallakatto sabbarogūpasamabhesajjaṃ sannipātetvā parisāya evamanussāveyya ‘mā kho, bhonto, keci sabyādhikā mama santike upagacchatha, abyādhikā arogā mama santike upagacchathā’ti. Api nu kho, mahārāja, tesam abyādhikānaṃ arogānaṃ paripuṇṇānaṃ udaggānaṃ tena bhisakkena karaṇīyaṃ bhavēyyā”ti? “Na hi, bhante, yassatthāya te taṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ upagaccheyyūṃ, taṃ aññatreva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesam tena bhisakkenā”ti? “Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihim yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesam pabbajjāya?

“Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso anekathālipākasaṭaṃ bhojanaṃ paṭiyādāpetvā parisāya evamanussāveyya ‘mā me, bhonto, keci chātā imaṃ parivesanaṃ upagacchatha, subhuttā tittā suhitā dhātā piṇitā paripuṇṇā imaṃ parivesanaṃ upagacchathā”ti. Api nu kho

mahārāja, tesam bhuttāvīnaṃ tittānaṃ suhitānaṃ dhātānaṃ piṇitānaṃ paripu-
ṇṇānaṃ tena bhojanena karaṇīyaṃ bhavēyyā”ti? “Na hi, bhante, yassatthāya te
taṃ parivesanaṃ upagaccheyyuṃ, taṃ aññatreva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ
tesam tāya parivesanāyā”ti? “Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihiṃ yeva
ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesam kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesam
pabbajjāya?

“Api (..0243) ca, mahārāja, ye hīnāyāvattanti, te jinasāsanassa pañca atulīye
guṇe dassenti. Katame pañca? Bhūmimahantabhāvaṃ dassenti, parisuddhavamā-
labhāvaṃ dassenti, pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti, duppaṭivedhabhāvaṃ
dassenti, bahusaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti.

“Kathaṃ bhūmimahantabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, puriso adhano
hīnajacco nibbiseso buddhiparihīno mahārājjaṃ paṭilabhitvā na cirasseva paripa-
tati paridhamṣati parihāyati yasato, na sakkoti issariyaṃ sandhāretuṃ. Kiṃ
kāraṇaṃ? Mahantattā issariyassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci nibbisesā aka-
tapuññā buddhiparihīnā jinasāsane pabbajanti, te taṃ pabbajjaṃ pavaruttamaṃ
sandhāretuṃ avisahantā na cirasseva jinasāsanā paripatitvā paridhamṣitvā pari-
hāyitvā hīnāyāvattanti, na sakkonti jinasāsanānaṃ sandhāretuṃ. Kiṃ kāraṇaṃ?
Mahantattā jinasāsanabhūmiyā. Evaṃ bhūmimahantabhāvaṃ dassenti.

“Kathaṃ parisuddhavamālabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, vāri pokkhara-
patte vikirati vidhamati vidhamseti, na ṭhānamupagacchati nūpalimpati. Kiṃ
kāraṇaṃ? Parisuddhavamālabhāvaṃ dassenti. Evameva kho, mahārāja, ye keci
saṭṭhā kūṭā vaṅkā kuṭilā visamadiṭṭhino jinasāsane pabbajanti, te parisuddhavamā-
labhāvaṃ nikkāṇṭakapaṇḍaravarappavarasāsanato na cirasseva vikiritvā vidhamitvā vidham-
setvā asaṅṭhahitvā anupalimpitvā hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Parisuddhavamā-
labhāvaṃ jinasāsanassa. Evaṃ parisuddhavamālabhāvaṃ dassenti.

“Kathaṃ pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, mahāsa-
muddo na matena kuṇapena saṃvasati, yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ,
taṃ khippameva tīraṃ upaneti thalaṃ vā ussāreti. Kiṃ kāraṇaṃ? Mahābhūtānaṃ
bhavanattā mahāsamuddassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci pāpakā asaṃ-
vutā ahirikā akiriyā osannavīriyā kusitā kiliṭṭhā dujjanā manussā jinasāsane pabba-
janti, te na cirasseva jinasāsanato arahantavimalakhīṇāsavamahābhūtabhava-
nato nikkhamitvā asaṃvasitvā hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Pāpehi asaṃvāsi-
yattā jinasāsanassa. Evaṃ pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti.

“Kathaṃ (..0244) duppaṭivedhabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, ye keci
achekā asikkhitā asippino mativippahīnā issāsā § vālaggavedhaṃ avisahantā
vigaḷanti pakkamanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Saṅhasukhumaduppaṭivedhattā vālaggassa
. Evameva kho, mahārāja, ye keci duppaññā jaḷā eḷamūgā mūḷhā dandhagatikā
janā jinasāsane pabbajanti, te taṃ paramasaṅhasukhumacatusaccappaṭivedhaṃ
paṭivijjhituṃ avisahantā jinasāsanā vigaḷitvā pakkamitvā na cirasseva hīnāyāva-
ttanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Paramasaṅhasukhumaduppaṭivedhatāya saccānaṃ. Evaṃ
duppaṭivedhabhāvaṃ dassenti.

“Kathaṃ bahusaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, kocideva

puriso mahatimahāyuddhabhūmimupagato parasenāya disāvidisāhi samantā parivārito sattihattham janamupentaṃ disvā bhīto osakkati paṭinivattati palāyati. Kiṃ kāraṇaṃ? Bahuvidhayuddhamukharakkhaṇabhaya. Evameva kho, mahārāja, ye keci pāpakā asaṃvutā ahirikā akiriyā akkhantī capalā calitā ittarā bālajanā jinasāsane pabbajanti, te bahuvidham sikkhāpadaṃ parirakkhituṃ avisahantā osakkitvā paṭinivattitvā palāyitvā na cirasseva hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Bahuviddhasaṃvararakkhiyabhāvattā jinasāsanassa. Evaṃ bahuvidhasaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti.

“Thalajuttamepi, mahārāja, vassikāgumbe kimividdhāni pupphāni honti, tāni añkurāni saṅkuṭṭitāni antarā yeva paripatanti, na ca tesu paripatitesu vassikāgumbo hīlito nāma hoti. Yāni tattha ṭhitāni pupphāni, tāni sammā gandhena disāvidisaṃ abhibyāpentī. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te jinasāsane kimividdhāni vassikāpupphāni viya vaṇṇagandharahitā nibbaṇṇākārasilā abhabbā vepullāya, na ca tesam hīnāyāvattanena jinasāsanam hīlitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṃ lokaṃ silavaragandhena abhibyāpentī.

“Sālīnampi, mahārāja, nirātaṅkānaṃ lohitaṅkānaṃ antare karumbhakaṃ nāma sālījāti uppajjitvā antarā yeva vinassati, na ca tassā vinaṭṭhattā lohitaṅkāni hīlitaṃ nāma honti. Ye tattha ṭhitā sālī, te rājūpabhogaṃ honti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā (..0245) hīnāyāvattanti, te lohitaṅkānāmantare karumbhakā viya jinasāsane na vaḍḍhitvā vepullataṃ na pāpuṇitvā § antarā yeva hīnāyāvattanti, na ca tesam hīnāyāvattanena jinasāsanam hīlitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū te arahattassa anucchavikā honti.

“Kāmadadassāpi, mahārāja, maṇiratanassa ekadesaṃ § kakkasaṃ uppajjati, na ca tattha kakkasuppannattā maṇiratanam hīlitaṃ nāma hoti. Yaṃ tattha parisuddham maṇiratanassa, taṃ janassa hāsakaraṃ hoti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, kakkasā te jinasāsane papaṭikā, na ca tesam hīnāyāvattanena jinasāsanam hīlitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te devamanussānaṃ hāsajanakā honti.

“Jātisampannassāpi, mahārāja, lohitaṅkānaṃ hīlitaṃ nāma hoti. Yaṃ tattha apūtikaṃ sugandham, taṃ samantā vidhūpeti abhibyāpeti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te lohitaṅkānasārantare pūtikadesamiva chaḍḍaniyā jinasāsane, na ca tesam hīnāyāvattanena jinasāsanam hīlitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṃ lokaṃ silavaracandanagandhena anulimpayanti”ti.

“Sādhu, bhante nāgasena, tena tena anucchavikena tena tena sadisena kāraṇena niravajjamaṇupāpitaṃ jinasāsanam seṭṭhabhāvena paridīpitaṃ, hīnāyāvattamānāpi te jinasāsanassa seṭṭhabhāvaṃ yeva paridīpentī”ti.

Hīnāyāvattanapañho pañcama.

6. Arahantavedanāvedīyanapañho

6. “Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasikan’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, arahato cittaṃ yaṃ kāyaṃ nissāya pavattati, tattha arahā anissaro assāmī avasavattī”ti (..0246)? “Āma, mahārājā”ti. “Na kho, bhante nāgasena, yuttametaṃ, yaṃ so sakacittassa pavattamāne kāye anissaro hoti assāmī avasavattī; sakuṇopi tāva, bhante, yasmimṃ kulāvake paṭiva-sati, tattha so issaro hoti sāmī vasavattī”ti.

“Dasayime, mahārāja, kāyānugatā dhammā bhava bhava kāyaṃ anudhāvanti anuparivattanti. Katame dasa? Sītaṃ uṇhaṃ jighacchā pipāsā uccāro passāvo middhaṃ jarā byādhi maraṇaṃ. Ime kho, mahārāja, dasa kāyānugatā dhammā bhava bhava kāyaṃ anudhāvanti anuparivattanti, tattha arahā anissaro assāmī avasavattī”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena arahato kāye āṇā nappavattati issariyaṃ vā, tattha me kāraṇaṃ brūhī”ti? “Yathā, mahārāja, ye keci pathavinissitā sattā, sabbe te pathaviṃ nissāya caranti viharanti vuttiṃ kappenti, api nu kho, mahārāja, tesaṃ pathaviyā āṇā pavattati issariyaṃ vā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, arahato cittaṃ kāyaṃ nissāya pavattati, na ca arahato kāye āṇā pavattati issariyaṃ vā”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayati”ti? “Abhāvitattā, mahārāja, cittassa puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayati. Yathā, mahārāja, goṇo chāto paritasito abaladubbalaparittakatiṇesu vā latāya vā upanibaddho assa, yadā so goṇo parikupito hoti, tadā saha upanibandhanaena pakkamati. Evameva kho, mahārāja, abhāvitacittassa vedanā uppajjitvā cittaṃ parikopeti, cittaṃ parikupitaṃ kāyaṃ ābhujati nibbhujati samparivattakaṃ karoti. Atha kho so abhāvitacitto tasati ravati bheravarāvamabhiravati, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayati”ti.

“Kiṃ pana taṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasikan”ti? “Arahato, mahārāja, cittaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ dantaṃ sudantaṃ assavaṃ vacanakaraṃ, so dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno ‘aniccan’ti daḷhaṃ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṃ upanibandhati, tassa (..0247) taṃ cittaṃ samādhithambhe upanibandhanaṃ na vedhati na calati, ṭhitaṃ hoti avikkhittaṃ, tassa vedanāvīkāravipphārena kāyo ābhujati nibbhujati samparivattati, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasikan”ti.

“Bhante nāgasena, taṃ nāma loke acchariyaṃ yaṃ kāye calamāne cittaṃ na calati, tattha me kāraṇaṃ brūhī”ti. “Yathā, mahārāja, mahatimahārukkhe khandha-sākhāpalāsasampanne anilabalasamāhate sākhā calati, api nu tassa khandhopi calati”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, arahā dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno ‘aniccan’ti daḷhaṃ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṃ upaniba-

ndhati, tassa taṃ cittaṃ samādhithambhe upanibandhanaṃ na vedhati na calati, ṭhitam hoti avikkhittam, tassa vedanāvīkāravipphārena kāyo ābhujati nibbhujati samparivattati, cittaṃ pana tassa na vedhati na calati khandho viya mahārukkhassa”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, na me eva-rūpo sabbakāliko dhammapadīpo diṭṭhapubbo”ti.

Arahantavedanāvedīyanapaṇho chaṭṭho.

7. Abhisamayantarāyakarapaṇho

7. “Bhante nāgasena, idha yo koci gihī pārājikaṃ ajjhāpanno bhavēyya, so apa-rena samayena pabbājeyya, attanāpi so na jāneyya ‘gihipārājikaṃ ajjhāpannosmī’-ti, napi tassa añño koci ācikkheyya ‘gihipārājikaṃ ajjhāpannosī’ti. So ca tathattāya paṭipajjeyya, api nu tassa dhammābhisamayo bhavēyyā”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Kena, bhante, kāraṇenā”ti? “Yo tassa hetu dhammābhisamayāya, so tassa samu-cchinno, tasmā dhammābhisamayo na bhavati”ti.

“Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘jānantassa kukkucçaṃ hoti, kukkucce sati āvaraṇaṃ hoti, āvaṭe citte dhammābhisamayo na hoti’ti. Imassa pana ajānantassa akukkucçajātassa santacittassa viharato kena kāraṇena dhammābhisamayo na hoti, visamena visameneso paṇho gacchati, cintetvā visajjethā”ti.

“Ruhati (..0248), mahārāja, sukatthe sukalale maṇḍakhette sāradaṃ sukhasa-yitaṃ bījan”ti? “Āma, bhante”ti. “Api nu, mahārāja, taññeva bījaṃ ghanaselasilā-tale ruheyyā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana, mahārāja, taññeva bījaṃ kalale ruhati, kissa ghanasele na ruhati”ti? “Natthi, bhante, tassa bījassa ruhanāya ghanasele hetu, ahetunā bījaṃ na ruhati”ti. “Evameva kho, mahārāja, yena hetunā tassa dhammābhisamayo bhavēyya, so tassa hetu samucchinno, ahetunā dhammābhisamayo na hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā ṭhānamupaga-cchanti, api nu, mahārāja, te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā

gagane tñānamupagacchanti”ti? “Na hi bhante”ti. “Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā tñānamupagacchanti, kena kāraṇena gagane na tiṭṭhanti”ti? “Natthi, bhante, tesam daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarānaṃ patiṭṭhānāya ākāse hetu, ahētunā na tiṭṭhanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamuggahāte ahētunā abhisamayo na hotīti.

“Yathā vā pana, mahārāja, thale aggi jalati, api nu kho, mahārāja, so yeva aggi udake jalati”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena so yeva aggi thale jalati, kena kāraṇena udake na jalati”ti? “Natthi, bhante, aggissa jalanāya udake hetu, ahētunā na jalati”ti. “Evameva kho, mahārāja, tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamuggahāte ahētunā dhammābhisamayo na hotīti.

“Bhante nāgasena, punapetaṃ atthaṃ cintehi, na me tattha cittasaññatti bhavati, ajānantassa asati kukkucce āvaraṇaṃ hotīti, kāraṇena maṃ saññāpehi”ti. “Api nu, mahārāja, visaṃ halāhalaṃ ajānantena khāyitaṃ jīvitaṃ haratī”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

“Api nu, mahārāja, aggi ajānitvā akkamantaṃ dahatī”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

“Api (..0249) nu, mahārāja, ajānantaṃ āsīviso ḍaṃsitvā jīvitaṃ haratī”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

“Nanu, mahārāja, kāliṅgarājā samaṇakolañño sattaratanaparikiṇṇo hatthiratana-mabhiruyha kuladassanāya gacchanto ajānantopi nāsakkhi bodhimaṇḍassa uparito gantuṃ, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hotīti? “Jinabhāsitaṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ na sakkā paṭikkosituṃ, esovetassa attho tathā sampañicchāmi”ti.

Abhisamayantarāyakarapañho sattamo.

8. Dussīlapañho

8. “Bhante nāgasena, gihidussīlassa ca samaṇadussīlassa ca ko viseso, kiṃ nānākaraṇaṃ, ubhopete samasamagatikā, ubhinnampi samasamo vipāko hoti, udāhu kiñci nānākāraṇaṃ atthī”ti?

“Dasa yime, mahārāja, guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā, dasahi ca kāraṇehi uttarim dakkhiṇaṃ visodheti.

“Katame dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā? Idha, mahārāja, samaṇadussīlo buddhe sagāravo hoti, dhamme sagāravo hoti, saṅghe sagāravo hoti, sabrahmacārīsu sagāravo hoti, uddesaparipucchāya vāyamati, savanabahulo hoti, bhinnasīlopi, mahārāja, dussīlo parisagato ākappaṃ upaṭṭha-

peti, garahabhayā kāyikaṃ vācasikaṃ rakkhati, padhānābhimukhañcassa hoti cittaṃ, bhikkhusāmaññaṃ upagato hoti. Karontopi, mahārāja, samaṇadussīlo pāpaṃ paṭicchannaṃ ācarati. Yathā, mahārāja, itthi sapatikā niliyitvā rahasse-
neva pāpamācarati; evameva kho, mahārāja, karontopi (..0250) samaṇadussīlo pāpaṃ paṭicchannaṃ ācarati. Ime kho, mahārāja, dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā.

“Katamehi dasahi kāraṇehi uttarim dakkhiṇaṃ visodheti? Anavajjakavacadhāra-
natāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, isisāmaññabhaṇḍuliṅgadhāraṇatopi dakkhiṇaṃ visodheti, saṅghasamayamanuppaviṭṭhatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, buddhadha-
mmasāṅghasaraṇagatatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, padhānāsayaniketavāsītā-
yapi dakkhiṇaṃ visodheti, jinasāsanadhara § pariyesanatopi dakkhiṇaṃ viso-
dheti, pavaradhammadesanatopi dakkhiṇaṃ visodheti, dhammadīpagatiparāyaṇa-
tāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, ‘aggo buddho’ti ekanta-ujudiṭṭhitāyapi dakkhiṇaṃ viso-
dheti, uposathasamādānatopi dakkhiṇaṃ visodheti. Imehi kho, mahārāja, dasahi kāraṇehi uttarim dakkhiṇaṃ visodheti.

“Suvipannopi hi, mahārāja, samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti. Yathā, mahārāja, udakaṃ subahalampi kalalakaddamarajojallaṃ apaneti; eva-
meva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ viso-
dheti.

“Yathā vā pana, mahārāja, uṇhodakaṃ sukudhitampi § jjalantaṃ mahantaṃ
aggikkhandhaṃ nibbāpeti, evameva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo
dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

“Yathā vā pana, mahārāja, bhojanaṃ virasampi khudādubbalyaṃ apaneti, eva-
meva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ viso-
dheti.

“Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, tathāgatena devātidevena majjhimanikāyavarala-
ñchake dakkhiṇavibhaṅge veyyākaraṇe-

“Yo sīlavā dussīlesu dadāti dānaṃ, dhammena laddhaṃ supasannacitto;
abhisaddhaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ, sā dakkhiṇā dāyakato visujjhati”ti §.

“Acchariyaṃ (..0251), bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, tāva-
takaṃ mayaṃ pañhaṃ apucchimha, taṃ tvaṃ opammehi kāraṇehi vibhāvento
amatamadhuraṃ savanūpagaṃ akāsi. Yathā nāma, bhante, sūdo vā sūdantevāsī
vā tāvatakaṃ maṃsaṃ labhitvā nānāvidhehi sambhārehi sampādetvā rājūpa-
bhogaṃ karoti; evameva kho, bhante nāgasena, tāvatakaṃ mayaṃ pañhaṃ apu-
cchimha, taṃ tvaṃ opammehi kāraṇehi vibhāvetvā amatamadhuraṃ savanū-
pagaṃ akāsi”ti.

Dussīlapaṅho aṭṭhamo.

9. Udakasattajīvapaṅho

9. “Bhante nāgasena, imaṃ udakaṃ aggimhi tappamānaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṃ, kiṃ nu kho, bhante nāgasena, udakaṃ jīvati, kiṃ kīla-mānaṃ saddāyati, udāhu aññaṇa paṭipīlitaṃ saddāyati”ti? “Na hi, mahārāja, udakaṃ jīvati, natthi udake jīvo vā satto vā, api ca, mahārāja, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhan”ti.

“Bhante nāgasena, idhekacce titthiyā udakaṃ jīvatīti sītodakaṃ paṭikkhipitvā udakaṃ tāpetvā vekatikavekatikaṃ paribhuñjanti, te tumhe garahanti paribhavantī ‘ekindriyaṃ samaṇā sakyaputtiyā jīvaṃ viheṭhenti’ti, taṃ tesāṃ garahaṃ paribhavaṃ vinodehi apanehi nicchārehi”ti. “Na hi, mahārāja, udakaṃ jīvati, natthi, mahārāja, udake jīvo vā satto vā, api ca, mahārāja, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṃ.

“Yathā, mahārāja, udakaṃ sobbhasarasaritadahataḷākakandarapadara-udapānaninnapokkharāṇigataṃ vātātapavegassa mahantatāya pariyādiyati parikkhayaṃ gacchati, api nu tattha udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhan”ti? “Na hi, bhante”ti. “Yadi, mahārāja, udakaṃ jīveyya, tatthāpi udakaṃ saddāyeyya, imināpi, mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhan’ti.

“Aparampi (..0252), mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati’ti. Yadā pana, mahārāja, udakaṃ taṇḍulehi sammissitaṃ bhājanagataṃ hoti pihitaṃ uddhane aṭhapitaṃ, api nu tattha udakaṃ saddāyati”ti? “Na hi, bhante, acalaṃ hoti santasantan”ti. “Taṃ yeva pana, mahārāja, udakaṃ bhājanagataṃ aggim ujjaletvā uddhane ṭhapitaṃ hoti, api nu tattha udakaṃ acalaṃ hoti santasantan”ti? “Na hi, bhante, calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotīti. Kissa pana taṃ, mahārāja, pākatikaṃ udakaṃ na calati santasantaṃ hoti, kissa pana aggigataṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hoti”ti? “Pākatikaṃ, bhante, udakaṃ na calati, aggikataṃ pana udakaṃ aggisantāpavegassa mahantatāya cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhan”ti. “Imināpi mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati’ti.

“Aparampi, mahārāja, uttaraṃ kāraṇaṃ suṇohi, natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati. Hoti taṃ, mahārāja, udakaṃ ghare ghare udakavārakagataṃ pihitaṃ”ti? “Āma, bhante”ti. “Api nu taṃ, mahārāja, udakaṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hoti”ti. “Na hi, bhante, acalaṃ taṃ hoti pākatikaṃ udakavārakagataṃ udakan”ti.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘mahāsamudde udakaṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hoti, ussakkitvā ossakkitvā Ṣ velāya paharati saddāyati bahuvidhan”ti? “Āma, bhante, sutapubbaṃ etaṃ mayā diṭṭhapubbañca ‘mahāsamudde udakaṃ hatthasatampi dvepi hatthasatāni gagane ussakkatī”ti. “Kissa, mahārāja, udakavā-

rakagataṃ udakaṃ na calati na saddāyati, kissa pana mahāsamudde udakaṃ calati saddāyati”ti? “Vātavegassa mahantatāya, bhante, mahāsamudde udakaṃ calati saddāyati, udakavārakagataṃ udakaṃ aghaṭṭitaṃ kehici (.0253) na calati na saddāyati”ti. “Yathā, mahārāja, vātavegassa mahantatāya mahāsamudde udakaṃ calati saddāyati evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati”ti.

“Nanu, mahārāja, bheripokkharaṃ sukkhaṃ sukkhena gocamma onandhanti”ti? “Āma, bhante”. “Api nu, mahārāja, bheriyā jīvo vā satto vā atthi”ti. “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana, mahārāja, bherī saddāyati”ti? “Itthiyā vā, bhante, purisassa vā tajjena vāyāmenā”ti. “Yathā, mahārāja, itthiyā vā purisassa vā tajjena vāyāmena bherī saddāyati, evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati. Imināpi, mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati’ti.

“Mayhampi tāva, mahārāja, tava pucchitabbaṃ atthi, evameso pañho suvini-cchito hoti, kiṃ nu kho, mahārāja, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyati, udāhu ekaccehi yeva bhājanehi tappamānaṃ saddāyati”ti? “Na hi, bhante, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyati, ekaccehi yeva bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyati”ti. “Tena hi, mahārāja, jahitosi sakasamayaṃ, paccāgatosi mama visayaṃ, natthi udake jīvo vā satto vā. Yadi, mahārāja, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyeyya, yuttamidaṃ ‘udakaṃ jīvati’ti vattuṃ. Na hi, mahārāja, udakaṃ dvayaṃ hoti, yaṃ saddāyati, taṃ jīvati, yaṃ na saddāyati, taṃ na jīvati. Yadi, mahārāja, udakaṃ jīveyya, mahantānaṃ hatthināgānaṃ ussannakāyānaṃ pabhinnānaṃ soṇḍāya ussiñcitvā mukhe pakkhipitvā kucchim pavesayantānaṃ, tampi udakaṃ tesam dantantare cippiyamānaṃ saddāyeyya. Hatthasatikāpi mahānāvā garukā bhārikā anekasatasahassabhāraparipūrā

mahāsamudde vicaranti, tāhipi cippiyamānaṃ udakaṃ saddāyeyya. Mahatimaha-
ntāpi macchā anekasatayojanikakāyā timī timiṅgalā timirapiṅgalā abbhantare
nimuggā mahāsamudde nivāsaṭṭhānatāya paṭivasantā mahā-udakadhārā āca-
manti dhamanti ca, tesampi taṃ dantantarepi udarantarepi cippiyamānaṃ udakaṃ
saddāyeyya. Yasmā ca kho, mahārāja, evarūpehi evarūpehi mahantehi paṭipīla-
nehi paṭipīlitaṃ udakaṃ na saddāyati tasmāpi natthi udake jīvo vā satto vāti, eva-
metaṃ, mahārāja, dhārehi”ti.

“Sādhu (..0254), bhante nāgasena, dosāgato pañho anucchavikāya vibhattiyā
vibhatto, yathā nāma, bhante nāgasena, mahagghaṃ maṇiratanāṃ chekaṃ āca-
riyaṃ kusalaṃ sikkhitaṃ maṇikāraṃ pāpuṇitvā kittiṃ labheyya thomaṃaṃ
pasamsaṃ, muttāratanāṃ vā muttikaṃ dussaratanāṃ vā dussikaṃ, lohitaca-
ndanaṃ vā gandhikaṃ pāpuṇitvā kittiṃ labheyya thomaṃaṃ pasamsaṃ. Eva-
meva kho, bhante nāgasena, dosāgato § pañho anucchavikāya vibhattiyā
vibhatto, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Udakasattajīvapañho navamo.

Buddhavaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge nava pañhā.

2. Nippapañcavaggo

1. Nippapañcapañho

1. “Bhante (..0255) nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘nippapañcārāmā,
bhikkhave, viharatha nippapañcaratino’ti, katamaṃ taṃ nippapañcan”ti? “Sotāpa-
tṭiphalaṃ, mahārāja, nippapañcaṃ, sakadāgāmi-phalaṃ nippapañcaṃ, anāgāmi-
phalaṃ nippapañcaṃ, arahattaphalaṃ nippapañcan”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, sotāpattiphalaṃ nippapañcaṃ, sakadāgāmi-anāgā-
mi-arahattaphalaṃ nippapañcaṃ, kissa pana ime bhikkhū uddisanti paripu-
cchanti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātaṃ
abbhutadhammaṃ vedallaṃ, navakammaṃ palibujjhanti dānena ca pūjāya ca,
nanu te jinappaṭikkhitaṃ kammaṃ karotī”ti?

“Ye te, mahārāja, bhikkhū uddisanti paripucchanti suttaṃ geyyaṃ veyyāka-
raṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ, navaka-
mmaṃ palibujjhanti dānena ca pūjāya ca, sabbe te nippapañcassa pattiya
karonti. Ye te, mahārāja, sabhāvaparissuddhā pubbe vāsitaṃ vāsanā, te ekacittakha-

ṇena nippapaca honti. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti.

“Yathā, mahārāja, eko puriso khetto bijaṃ ropetvā attano yathābalavīriyena vinā pākāravatīyā dhaññaṃ uddhareyya, eko puriso khetto bijaṃ ropetvā vanaṃ pavisitvā kaṭṭhañca sākhañca chinditvā vatipākāraṃ katvā dhaññaṃ uddhareyya. Yā tattha tassa vatipākārapariyesanā, sā dhaññatthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparissuddhā pubbe vāsītavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, vinā vatipākāraṃ puriso viya dhaññuddhāro. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti, vatipākāraṃ katvā puriso viya dhaññuddhāro.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso mahatimahante ambarukkhamatthake phalaṃ piṇḍi bhavēyya, atha tattha yo koci iddhiṃ āgantvā tassa phalaṃ hareyya, yo pana tattha aniddhiṃ, so kaṭṭhañca vallañca chinditvā nisseṇiṃ bandhitvā tāya taṃ rukkaṃ abhiruhitvā phalaṃ hareyya. Yā tattha (..0256) tassa nisseṇipariyesanā, sā phalattthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparissuddhā pubbe vāsītavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, iddhiṃ viya rukkhaphalaṃ haranto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te iminā payogena saccāni abhisāmenti, nisseṇiyā viya puriso rukkhaphalaṃ haranto.

“Yathā vā pana, mahārāja, eko puriso atthakaraṇiko ekako yeva sāmikaṃ upagantvā atthaṃ sādheti. Eko dhanavā dhanavasena pariyaṃ vaḍḍhetvā parisāya atthaṃ sādheti. Yā tattha tassa parisāpariyesanā, sā atthattthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparissuddhā pubbe vāsītavāsanā, te ekacittakkhaṇena chasu abhiññāsu vasibhāvaṃ pāpuṇanti, puriso viya ekako atthasiddhiṃ karonto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi sāmāññatthamabhisādhenti, parisāya viya puriso atthasiddhiṃ karonto.

“Uddesopi, mahārāja, bahukāro, paripucchāpi bahukārā, navakammampi bahukāraṃ, dānampi bahukāraṃ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yathā, mahārāja, puriso rājūpasevī katāvī amaccabhaṭṭabaladovārika-anīkaṭṭhapārisajjanehi, te tassa karaṇīye anuppatte sabbepi upakārā honti. Evameva kho, mahārāja, uddesopi bahukāro, paripucchāpi bahukārā, navakammampi bahukāraṃ, dānampi bahukāraṃ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yadi, mahārāja, sabbepi abhijātiparissuddhā bhavēyyuṃ, anusāsanena § karaṇīyaṃ na bhavēyya. Yasmā ca kho, mahārāja, savanena karaṇīyaṃ hoti, thero, mahārāja, sārīputto aparimitamasāṅkheyyakappaṃ upādāya upacitakusalamūlo paññāya koṭiṃ gato, sopi vinā savanena nāsakkhi āsavakkhayaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā, mahārāja, bahukāraṃ savanaṃ, tathā uddesopi paripucchāpi. Tasmā uddesaparipucchāpi nippapañcā saṅkhatā”ti. “Sunijjhāpito, bhante nāgasena, paṇho, evameva tathā sampañcāmi”ti.

Nippapañcāpaṇho paṭhamo.

2. Khīṇāsavabhāvapañho

2. “Bhante (..0257) nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘yo gihī arahattaṃ patto, dve vāssa gatiyo bhavanti anaññā, tasmim̐ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Na so divaso sakkā atikkametun’ti. Sace so, bhante nāgasena, tasmim̐ divase ācariyaṃ vā upajjhāyaṃ vā pattacīvaraṃ vā na labhetha, api nu kho so arahā sayam̐ vā pabbajeyya divasaṃ vā atikkameyya, añño koci arahā iddhimā āgantvā taṃ pabbājeyya vā parinibbāyeyya vā”ti? “Na so, mahārāja, arahā sayam̐ pabbajeyya, sayam̐ pabbajanto theyyam̐ āpajjati, na ca divasaṃ atikkameyya, aññassa arahantassa āgamaṇam̐ bhavēyya vā na vā bhavēyya, tasmim̐ yeva divase parinibbāyeyyā”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, arahattassa santabhāvo vijahito hoti, yena adhiyatassa jīvitahāro bhavati”ti.

“Visamaṃ, mahārāja, gihiliṅgaṃ, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṃ patto gihī tasmim̐ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Neso, mahārāja, doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalatā.

“Yathā, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ āyupālakaṃ jīvitarakkhakaṃ visamakoṭṭhassa mandadubbalaḡahaṇikassa avipākena jīvitaṃ harati. Neso, mahārāja, doso bhojanassa, koṭṭhasseveso doso yadidaṃ aggidubbalatā. Evameva kho, mahārāja, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṃ patto gihī tasmim̐ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Neso, mahārāja, doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalatā.

“Yathā vā pana, mahārāja, parittaṃ tiṇasalākaṃ upari garuke pāsāṇe ṭhapite dubbalatāya bhijjivā patati. Evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto gihī tena liṅgena arahattaṃ dhāretuṃ asakkonto tasmim̐ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso abalo dubbalo nihīnajacco parittapuñño mahatimahārājjaṃ labhitvā khaṇena paripatati paridham̐sati osakkati, na sakkoti issariyaṃ dhāretuṃ, evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto gihī tena liṅgena arahattaṃ (..0258) dhāretuṃ na sakkoti, tena kāraṇena tasmim̐ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Khīṇāsavabhāvapañho dutiyo.

3. Khīṇāsavasatisammosapañho

3. “Bhante nāgasena, atthi arahato satisammoso”ti? “Vigatasatisammosā kho, mahārāja, arahanto, natthi arahantānaṃ satisammoso”ti. “Āpajjeyya pana, bhante, arahā āpattin”ti? “Āma, mahārājā”ti. “Kismim̐ vatthusmin”ti? “Kuṭikāre, mahārāja, sañcaritte, vikāle kālasaññāya, pavārite appavāritasaññāya, anatiritte atirittasaññāyā”ti.

“Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘ye āpattiṃ āpajjanti, te dvīhi kāraṇehi āpajjanti anādariyena vā ajānanena vā’ti. Api nu kho, bhante, arahato anādariyaṃ hoti, yaṃ arahā āpattiṃ āpajjati”ti? “Na hi, mahārājā”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, arahā āpattiṃ āpajjati, natthi ca arahato anādariyaṃ, tena hi atthi arahato satisammoso”ti? “Natthi, mahārāja, arahato satisammoso, āpattiñca arahā āpajjati”ti.

“Tena hi, bhante, kāraṇena maṃ saññāpehi, kiṃ tattha kāraṇaṃ”ti? “Dveme, mahārāja, kilesā lokavajjaṃ paṇṇattivajjañcāti. Katamaṃ, mahārāja, lokavajjaṃ? Dasa akusalakammaṃ pathā, idaṃ vuccati lokavajjaṃ. Katamaṃ paṇṇattivajjaṃ? Yaṃ loke atthi samaṇānaṃ ananucchavikaṃ ananulomikaṃ, gihīnaṃ anavajjaṃ. Tattha bhagavā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti ‘yāvajīvaṃ anatikkamaṇīyaṃ’-ti. Vikālabhojanaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Bhūtagā-mavikopanaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Udahe hassadhammaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Iti evarū-pāni evarūpāni, mahārāja (..0259), jinasāsane vajjāni, idaṃ vuccati paṇṇattivajjaṃ.

“Lokavajjaṃ abhabbo khīṇāsavo taṃ ajjhācaritum, yaṃ kilesaṃ paṇṇattivajjaṃ, taṃ ajānanto āpajjeyya. Avisayo, mahārāja, ekaccassa arahato sabbaṃ jānitum, na hi tassa balaṃ atthi sabbaṃ jānitum. Anaññātaṃ, mahārāja, arahato itthipuri-sānaṃ nāmampi gottampi, maggopi tassa mahiyā anaññāto; vimuttiṃ yeva, mahārāja, ekacco arahā jāneyya; chaḷabhiñño arahā sakavisayaṃ jāneyya; sabbaññū, mahārāja, tathāgatova sabbaṃ jānāti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmī”ti.

Khīṇāsavasatisammosapañho tatiyo.

4. Loke natthibhāvapañho

4. “Bhante nāgasena, dissanti loke buddhā, dissanti paccekabuddhā, dissanti tathāgatassa sāvakā, dissanti cakkavattirājāno, dissanti padesarājāno, dissanti devamanussā, dissanti sadhanā, dissanti adhanā, dissanti sugatā, dissanti duggatā, dissati purisassa itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ, dissati itthiyā purisaliṅgaṃ pātubhūtaṃ, dissati sukataṃ dukkataṃ kammaṃ, dissanti kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākūpabhogino sattā, atthi loke sattā aṇḍajā jalābujā saṃsedajā opapātikā, atthi sattā apadā dvipadā catuppadā bahuppadā, atthi loke yakkhā rakkhasā kumbhaṇḍā asurā dānavā gandhabbā petā pisācā, atthi kinnarā mahoragā nāgā supaṇṇā siddhā vijjādharā, atthi hatthī assā gāvo mahiṃsā § oṭṭhā gadrabhā ajā eḷakā migā sūkarā sīhā byagghā dīpī acchā kokā taracchā soṇā siṅgālā, atthi bahuvidhā sakuṇā, atthi suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā maṇi saṅkho silā pavāḷaṃ lohitaṅko masāragallaṃ veḷuriyo vajiraṃ phalikaṃ kāḷalohaṃ tambalohaṃ vaṭṭalohaṃ kaṃsalohaṃ, atthi khomaṃ koseyyaṃ kappāsikaṃ sāṇaṃ bhaṅgaṃ kambalaṃ, atthi sāli

vīhi yavo kaṅgu kudrūso varako godhūmo (..0260) muggo, māso tilaṃ kulatthaṃ, atthi mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho pattaṅgandho pupphaṅgandho phalagandho sabbagandho, atthi tiṇa latā gaccha rukkhā osadhi vanaṃppati nadī pabbata samudda macchakacchapā sabbaṃ loke atthi. Yaṃ, bhante, loke natthi, taṃ me kathehi”ti.

“Tīṇimāni, mahārāja, loke natthi. Katamāni tīṇi? Sacetanā vā acetanā vā ajarāmarā loke natthi, saṅkhārānaṃ niccatā natthi, paramatthena sattūpaladdhi natthi, imāni kho, mahārāja, tīṇi loke natthi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmi”ti.

Loke natthibhāvapaṇho catuttho.

5. Akammajādipaṇho

5. “Bhante nāgasena, dissanti loke kammanibbattā, dissanti hetunibbattā, dissanti utunibbattā, yaṃ loke akammajaṃ ahetujaṃ anutujaṃ, taṃ me kathehi”ti. “Dveme, mahārāja, lokasmiṃ akammajā ahetuajā anutuajā. Katame dve? Ākāso, mahārāja, akammajo ahetujo anutujo; nibbānaṃ, mahārāja, akammajaṃ ahetujaṃ anutujaṃ. Ime kho, mahārāja, dve akammajā ahetuajā anutuajā”ti.

“Mā, bhante nāgasena, jinavacanaṃ makkhehi, mā ajānitvā paṇhaṃ byākarohi”ti. “Kiṃ kho, mahārāja, ahaṃ vadāmi, yaṃ maṃ tvaṃ evaṃ vadesi ‘mā, bhante nāgasena, jinavacanaṃ makkhehi, mā ajānitvā paṇhaṃ byākarohi’”ti? “Bhante nāgasena, yuttamidaṃ tāva vattum ‘ākāso akammajo ahetujo anutujo’ti. Anekasatehi pana, bhante nāgasena, kāraṇehi bhagavatā sāvakaṇaṃ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, atha ca pana tvaṃ evaṃ vadesi ‘ahetujaṃ nibbānaṃ’”ti. “Saccaṃ, mahārāja, bhagavatā anekasatehi kāraṇehi sāvakaṇaṃ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, na ca pana nibbānassa uppādāya hetu akkhāto”ti.

“Ettha mayaṃ, bhante nāgasena, andhakārato andhakārataṃ pavisāma, vanato vanataṃ pavisāma, gahanato gahanataṃ § pavisāma, yatra hi nāma (..0261) nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tassa pana dhammassa uppādāya hetu natthi. Yadi, bhante nāgasena, nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena hi nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

“Yathā pana, bhante nāgasena, puttassa pitā atthi, tena kāraṇena pitunopi pitā icchitabbo. Yathā antevāsikassa ācariyo atthi, tena kāraṇena ācariyassapi ācariyo icchitabbo. Yathā añkurassa bījaṃ atthi, tena kāraṇena bījassapi bījaṃ icchitabbaṃ. Evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

“Yathā rukkhassa vā latāya vā agge sati tena kāraṇena majjhampi atthi, mūlampi atthi. Evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo”ti.

“Anuppādaniyaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, tasmā na nibbānassa uppādāya hetu

akkhāto”ti. “Ingha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ dassetvā kāraṇena maṃ saññāpehi, yathāhaṃ jāneyyaṃ nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, nibbānassa uppādāya hetu natthi”ti.

“Tena hi, mahārāja, sakkaccaṃ soṭaṃ odaha, sādhukaṃ suṇohi, vakkhāmi tattha kāraṇaṃ, sakkuṇeyya, mahārāja, puriso pākatikena balena ito himavantaṃ pabbatarājaṃ upagantun”ti? “Āma, bhante”ti. “Sakkuṇeyya pana so, mahārāja, puriso pākatikena balena himavantaṃ pabbatarājaṃ idha āharitun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātun, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetun.

“Sakkuṇeyya, mahārāja, puriso pākatikena balena mahāsamuddaṃ nāvāya uttaritvā pārimatīraṃ gantun”ti? “Āma, bhante”ti? “Sakkuṇeyya pana so, mahārāja, puriso pākatikena balena mahāsamuddassa pārimatīraṃ idha āharitun”ti? “Na hi bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātun, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetun. Kiṃ kāraṇā? Asañkhataṭṭā dhammassā”ti.

“Asañkhataṃ (..0262), bhante nāgasena, nibbānan”ti? “Āma, mahārāja, asaṅkhataṃ nibbānaṃ na kehici kataṃ, nibbānaṃ, mahārāja, na vattabbaṃ uppannanti vā anuppannanti vā uppādaniyanti vā atitanti vā anāgatanti vā paccuppannanti vā cakkhaviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vā”ti. “Yadi, bhante nāgasena, nibbānaṃ na uppannaṃ na anuppannaṃ na uppādaniyaṃ na atitaṃ na anāgataṃ na paccuppannaṃ na cakkhaviññeyyaṃ na sotaviññeyyaṃ na ghānaviññeyyaṃ na jivhāviññeyyaṃ na kāyaviññeyyaṃ, tena hi, bhante nāgasena, tumhe natthidhammaṃ nibbānaṃ apadisatha ‘natthi nibbānan’ti. “Atthi, mahārāja, nibbānaṃ, manoviññeyyaṃ nibbānaṃ, visuddhena mānasena paṇitena ujukena anāvaraṇena nirāmisena sammāpaṭipanno ariyasāvako nibbānaṃ passati”ti.

“Kīdisaṃ pana taṃ, bhante, nibbānaṃ, yaṃ taṃ opammehi ādīpanīyaṃ kāraṇehi maṃ saññāpehi, yathā atthidhammaṃ opammehi ādīpanīyan”ti. “Atthi, mahārāja, vāto nāmā”ti? “Āma, bhante”ti. “Ingha, mahārāja, vātaṃ dassehi vaṇṇato vā saṅṭhānato vā aṇuṃ vā thūlaṃ vā dīghaṃ vā rassaṃ vā”ti. “Na sakkā, bhante nāgasena, vāto upadassayitun, na so vāto hatthaggahaṇaṃ vā nimmaddanaṃ vā upeti, api ca atthi so vāto”ti. “Yadi, mahārāja, na sakkā vāto upadassayitun, tena hi natthi vāto”ti? “Jānāmahaṃ, bhante nāgasena, vāto atthīti me hadaye anupaṭṭhaṃ, na cāhaṃ sakkomi vātaṃ upadassayitun”ti. “Evameva kho, mahārāja, atthi nibbānaṃ, na ca sakkā nibbānaṃ upadassayitun vaṇṇena vā saṅṭhānena vā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, sūpadassitaṃ opammaṃ, suniddiṭṭhaṃ kāraṇaṃ, evameva tathā sampañicchāmi ‘atthi nibbānan’”ti.

Akammajādipaṅho pañcamaṃ.

6. Kammajādipaṅho

6. “Bhante nāgasena, katame ettha kammajā, katame hetujā, katame utujā, katame na kammajā, na hetujā, na utujā”ti? “Ye keci, mahārāja, sattā sacetanā, sabbe te kammajā; aggi ca sabbāni ca (..0263) bijajātāni hetujāni; pathavī ca pabbatā ca udakañca vāto ca, sabbe te utujā; ākāso ca nibbānañca ime dve akammajā ahetujā anutujā. Nibbānaṃ pana, mahārāja, na vattabbaṃ kammajanti vā hetujanti vā utujanti vā uppānanti vā anuppānanti vā uppādaniyanti vā atītanti vā anāgatanti vā paccuppananti vā cakkhaviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vā, api ca, mahārāja, manoviññeyyaṃ nibbānaṃ, yaṃ so sammāpaṭipanno ariyasāvako visuddhena ñāṇena passatī”ti. “Ramaṇiyo, bhante nāgasena, pañho suvinicchito nissaṃsayo ekantagato, vimati uppacchinnā, tvaṃ gaṇivarapavaramāsajjā”ti.

Kammajādipaṇho chaṭṭho.

7. Yakkhapaṇho

7. “Bhante nāgasena, atthi loke yakkhā nāmā”ti? “Āma, mahārāja, atthi loke yakkhā nāmā”ti. “Cavanti pana te, bhante, yakkhā tamhā yoniyā”ti? “Āma, mahārāja, cavanti te yakkhā tamhā yoniyā”ti. “Kissa pana, bhante nāgasena, tesam matānaṃ yakkhānaṃ sarīraṃ na dissati, kuṇapagandhopi na vāyati”ti? “Dissati, mahārāja, matānaṃ yakkhānaṃ sarīraṃ, kuṇapagandhopi tesam vāyati, matānaṃ, mahārāja, yakkhānaṃ sarīraṃ kiṭavaṇṇena vā dissati, kimivaṇṇena vā dissati, kipillikavaṇṇena vā dissati, paṭaṅgavaṇṇena vā dissati, ahivaṇṇena vā dissati, vicchikavaṇṇena vā dissati, satapadivaṇṇena vā dissati, dijavaṇṇena vā dissati, migavaṇṇena vā dissati”ti. “Ko hi, bhante nāgasena, añño idaṃ pañhaṃ puṭṭho visajjeyya aññatra tavādisena buddhimatā”ti.

Yakkhapaṇho sattamo.

8. Anavasesasikkhāpadapaṇho

8. “Bhante nāgasena, ye te ahesuṃ tikicchakānaṃ pubbakā ācariyā seyyathidaṃ, nārado dhammantarī § aṅgirasō kapilo kaṇḍaraggi sāmo (..0264) atulo pubbakaccāyano, sabbepete ācariyā sakim yeva roguppattiñca nidānañca sabhāvañca samuṭṭhānañca tikicchañca kiriyañca siddhāsiddhañca sabbaṃ taṃ § nira-vasesaṃ jānitvā ‘imasmim kāye ettakā rogā uppajjissanti’ti ekappahārena kalāpa-ggāhaṃ karitvā suttaṃ bandhimsu, asabbaññuno ete sabbe, kissa pana tathāgato sabbaññū samāno anāgataṃ kiriyaṃ buddhañāṇena jānitvā ‘ettake nāma vatthusmim ettakaṃ nāma sikkhāpadaṃ paññāpetabbaṃ bhavissati’ti paricchi-

nditvā anavasesato sikkhāpadaṃ na paññapesi, uppanuppanne vatthusmiṃ ayase pākaṭe dose vitthārike puthugate ujjhāyantesu manussesu tasmim̐ tasmim̐ kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapesī”ti?

“Ñātametaṃ, mahārāja, tathāgatassa ‘imasmiṃ samaye imesu manussesu sādhiḱaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ paññapetabbaṃ bhavissatī’ti, api ca tathāgatassa evaṃ ahosi ‘sace kho ahaṃ sādhiḱaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ ekappa-hāraṃ paññapessāmi, mahājano santāsamāpajjissati ‘bahukaṃ idha rakkhitabbaṃ, dukkaraṃ vata bho samaṇassa gotamassa sāsane pabbajitun’ti, pabbajitukāmāpi na pabbajissanti, vacanañca me na saddahissanti, asaddahantā te manussā apāyagāmino bhavissann-ti uppanuppanne vatthusmiṃ dhammadesanāya viññāpetvā pākaṭe dose sikkhāpadaṃ paññapessāmi”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, abbhutaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, yāva mahantaṃ tathāgatassa sabbaññutaññaṃ, evametaṃ, bhante nāgasena, suniddiṭṭho eso attho tathāgatena, ‘bahukaṃ idha sikkhitabban’ti sutvā sattānaṃ santāso uppajjeyya, ekopi jinasāsane na pabbajeyya, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī”ti.

Anavasesasikkhāpadapañho aṭṭhamo.

9. Sūriyatapanapañho

9. “Bhante nāgasena, ayaṃ sūriyo sabbakālaṃ kaṭhinaṃ tapati, udāhu kiñci-kālaṃ mandaṃ tapatī”ti? “Sabbakālaṃ, mahārāja, sūriyo kaṭhinaṃ tapati (.0265), na kiñcikālaṃ mandaṃ tapatī”ti. “Yadi, bhante nāgasena, sūriyo sabbakālaṃ kaṭhinaṃ tapati, kissa pana appekadā sūriyo kaṭhinaṃ tapati, appekadā mandaṃ tapatī”ti? “Cattārome, mahārāja, sūriyassa rogā, yesaṃ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Katame cattāro? Abbhaṃ, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Mahikā, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Megho, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Rāhu, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Ime kho, mahārāja, cattāro sūriyassa rogā, yesaṃ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapatī”ti. “Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, sūriyassapi tāva tejosampannassa rogo uppajjissati, kimaṅgaṃ pana aññesaṃ sattānaṃ, natthi, bhante, esā vibhatti aññassa aññatra tavādisena buddhimatā”ti.

Sūriyatapanapañho navamo.

10. Kaṭhinatapanapaṇho

10. “Bhante nāgasena, kissa hemante sūriyo kaṭhinaṃ tapati, no tathā gimhe”ti? “Gimhe, mahārāja, anupahataṃ hoti rajojallaṃ, vātakkhubhitā reṇū gaganānugatā honti, ākāsepi abbhā subahalā honti, mahāvāto ca adhimattaṃ vāyati, te sabbe nānākulā samāyutā sūriyaraṃsiyo pidahanti, tena gimhe sūriyo mandaṃ tapati.

“Hemante pana, mahārāja, heṭṭhā pathavī nibbutā hoti, upari mahāmegho upa-
ṭṭhito hoti, upasantaṃ hoti rajojallaṃ, reṇu ca santasantaṃ gagane carati, vigatava-
lāhako ca hoti ākāso, vāto (..0266) ca mandamandaṃ vāyati, etesaṃ uparatiyā
visuddhā § honti sūriyaraṃsiyo, upaghātavimuttassa sūriyassa tāpo ati viya
tapati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena sūriyo hemante kaṭhinaṃ
tapati, no tathā gimhe”ti. “Sabbītimutto, bhante, sūriyo kaṭhinaṃ tapati, meghādisa-
hagato kaṭhinaṃ na tapati”ti.

Kaṭhinatapanapaṇho dasamo.

Nippapañcavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

3. Vessantaravaggo

1. Vessantarapaṇho

1. “Bhante (..0267) nāgasena, sabbeva bodhisattā puttadāraṃ denti, udāhu
vessantareneva raññā puttadāraṃ dinnan”ti? “Sabbepi, mahārāja, bodhisattā
puttadāraṃ denti, na vessantareneva raññā puttadāraṃ dinnan”ti. “Api ca kho,
bhante nāgasena, tesāṃ anumatena denti”ti. “Bharyā, mahārāja, anumatā,
dārakā pana bālatāya vilapiṃsu §, yadi te atthato jāneyyūṃ, tepi anumodeyyūṃ,
na te vilapeyyun”ti.

“Dukkaraṃ, bhante nāgasena, bodhisattena kataṃ, yaṃ so attano orase piye
putte brāhmaṇassa dāsathāya adāsi.

“Idampi dutiyaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so attano orase piye putte
bālake taruṇake latāya bandhitvā tena brāhmaṇena latāya anumajjiyante disvā
ajjhupekkhi.

“Idampi tatiyaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so sakena balena bandhanā
muccitvā āgate dārake sārājjamupagate punadeva latāya bandhitvā adāsi.

“Idampi catuttham dukkarato dukkarataram, yam so dārake ‘ayam kho, tāta, yakkho khāditum neti amhe’ti vilapante ‘mā bhāyitthā’ti na assāsesi.

“Idampi pañcamaṃ dukkarato dukkarataram, yam so jālissa kumārassa rudamānassa pādesu nipatitvā ‘alam, tāta, kaṇhājinaṃ nivattehi, ahameva gacchāmi yakkhena saha, khādatu maṃ yakkho’ti yācamānassa evaṃ na sampaṭicchi.

“Idampi chaṭṭham dukkarato dukkarataram, yam so jālissa kumārassa ‘pāsāṇasamaṃ nūna te, tāta, hadayaṃ, yam tvaṃ amhākaṃ dukkhitānaṃ pekkhamāno nimmanussake brahāraññe yakkhena nīyamāne na nivāresi’ti vilapamānassa kāruññaṃ nākāsi.

“Idampi (..0268) sattamaṃ dukkarato dukkarataram, yam tassa ruḷaruḷassa bhīmabhīmassa nīte dārake adassanaṃ gamite na phali hadayaṃ satadhā vā sahasadhā vā, puññakāmena manujena kiṃ paradukkhāpanena, nanu nāma sakadānaṃ dātabbaṃ hoti”ti?

“Dukkarassa, mahārāja, katattā bodhisattassa kittisaddo dasasahassiyā lokadhātuyā sadevamanussesu abbhuggato, devā devabhavane pakittenti, asurā asurabhavane pakittenti, garuḷā garuḷabhavane pakittenti, nāgā nāgabhavane pakittenti, yakkhā yakkhabhavane pakittenti, anupubbena tassa kittisaddo paramparāya ajjetarahi idha amhākaṃ samayaṃ anupatto, taṃ mayaṃ dānaṃ pakittentā vikopentā nisinnā sudinnaṃ, udāhu duddinnanti. So kho panāyaṃ, mahārāja, kittisaddo nipuṇānaṃ viññūnaṃ vidūnaṃ vibhāvīnaṃ bodhisattānaṃ dasa guṇe anudassati. Katame dasa? Agedhatā nirālayatā cāgo pahānaṃ apunarāvattitā sukhumatā mahantatā duranubodhatā dullabhatā asadisatā buddhadhammassa, so kho panāyaṃ, mahārāja, kittisaddo nipuṇānaṃ viññūnaṃ vidūnaṃ vibhāvīnaṃ bodhisattānaṃ ime dasa guṇe anudassati”ti.

“Bhante nāgasena, yo paraṃ dukkhāpetvā dānaṃ deti, api nu taṃ dānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ”ti? “Āma, mahārāja, kiṃ vattabban”ti. “Ingha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ upadassehī”ti. “Idha, mahārāja, koci samaṇo vā brāhmaṇo vā silavā hoti kalyāṇadhammo, so bhavēyya pakkhahato vā piṭhasappī vā aññataraṃ vā byādhiṃ āpanno, tamenāṃ yo koci puññakāmo yānaṃ āropetvā patthitaṃ desamanupāpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa purisassa tatoni-dānaṃ kiñci sukhaṃ nibbatteyya saggasaṃvattanikaṃ taṃ kamman”ti? “Āma, bhante, kiṃ vattabbaṃ? Hatthiyānaṃ vā so, bhante, puriso labheyya assayānaṃ vā rathayānaṃ vā, thale thalayānaṃ jale jalayānaṃ devesu devayānaṃ manussesu manussayānaṃ, tadanucchavikaṃ tadanulomikaṃ bhavē bhavē nibbatteyya, tadanucchavikāni tadanulomikāni cassa sukhāni nibbatteyyuṃ, sugatito sugatiṃ gaccheyya, teneva kammābhisandena iddhiyānaṃ abhiruyha patthitaṃ nibbānanagaraṃ pāpuṇeyyā”ti. “Tena hi, mahārāja, paradukkhāpanena dinna-dānaṃ sukhavipākaṃ hoti (..0269) saggasaṃvattanikaṃ, yam so puriso balībadde dukkhāpetvā evarūpaṃ sukhaṃ anubhavati.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yathā paradukkhāpanena dinna-dānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ. Idha, mahārāja, yo koci rājā janapadato dhammikaṃ baliṃ uddharāpetvā āṇāpavattanena dānaṃ dadeyya, api nu

kho so, mahārāja, rājā tatonidānaṃ kiñci sukhaṃ anubhaveyya saggasaṃvattanikaṃ taṃ dānaṃ”ti? “Āma, bhante, kiṃ vattabbaṃ, tatonidānaṃ so, bhante, rājā uttariṃ anekasatasahassaguṇaṃ labheyya. Rājūnaṃ atirājā bhaveyya, devānaṃ atidevo bhaveyya, brahmānaṃ atibrahmā bhaveyya, samaṇānaṃ atisamaṇo bhaveyya, brāhmaṇānaṃ atibrāhmaṇo bhaveyya, arahantānaṃ ati-arahā § bhaveyyā”ti. “Tena hi, mahārāja, paradukkhāpanena dinnadānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ, yaṃ so rājā balinā janaṃ piḷetvā dinnadānena eva-rūpaṃ uttariṃ yasasukhaṃ anubhavatī”ti.

“Atidānaṃ, bhante nāgasena, vessantarena raññā dinnaṃ, yaṃ so sakaṃ bhariyaṃ parassa bhariyatthāya adāsi, sake orase putte brāhmaṇassa dāsathāya adāsi, atidānaṃ nāma, bhante nāgasena, loke vidūhi ninditaṃ garahitaṃ, yathā nāma, bhante nāgasena, atibhārena sakaṭassa akkho bhijjati, atibhārena nāvā osīdati, atibhuttana bhojanaṃ visamaṃ pariṇamati, ativassena dhaññaṃ vina-ssati, atidānena bhogakkhayaṃ upeti, atitāpena pathavī upaḍayhati, atirāgena ummattako hoti, atidosena vajjho hoti, atimohena anayaṃ āpajjati, atilobhena cora-ggahaṇamupagacchati, atibhayena nirujjhati, atipūrena nadī uttarati, ativātena asani patati, ati-agginā odanaṃ uttarati, atisañcaraṇena na ciraṃ jīvati. Evameva kho, bhante nāgasena, atidānaṃ nāma loke vidūhi ninditaṃ garahitaṃ, atidānaṃ, bhante nāgasena, vessantarena raññā dinnaṃ, na tattha kiñci phalaṃ icchitabban”-ti.

“Atidānaṃ, mahārāja, loke vidūhi vaṇṇitaṃ thutaṃ pasatthaṃ, ye keci yādisaṃ kīdisaṃ dānaṃ denti §, atidānadāyī loke kittiṃ pāpuṇāti. Yathā (..0270), mahārāja, atipavaratāya dibbaṃ vanamūlaṃ gahitampi hatthapāse ṭhitānaṃ parajanānaṃ na dassayati, agado atijacatāya § piḷāya samugghātako rogānaṃ antakaro, aggi atijotitāya ḍahati, udakaṃ atisitātāya nibbāpeti, padumaṃ parisuddhatāya na upa-limpati vārikaddamena, maṇi atiguṇatāya kāmado, vajiraṃ atitikhīnatāya vijjhati maṇimuttāphalikaṃ, pathavī atimahantatāya naroragamigapakkhijalase-lapabbatadume dhāreti, samuddo atimahantatāya aparipūraṇo, sineru atibhāratāya acalo, ākāso ativitthāratāya ananto, sūriyo atippabhatāya timiraṃ ghātetī, sīho ati-jātītāya vigatabhayaṃ, mallo atibalavatāya paṭimallaṃ khippaṃ ukkhipati, rājā atipu-ññatāya adhipati, bhikkhu atisīlavantatāya nāgayakkhanaramarūhi namassaniyo, buddho ati-aggatāya § anupamo. Evameva kho, mahārāja, atidānaṃ nāma loke vidūhi vaṇṇitaṃ thutaṃ pasatthaṃ, ye keci yādisaṃ kīdisaṃ dānaṃ denti, atidāna-dāyī loke kittiṃ pāpuṇāti, atidānena vessantaro rājā dasasahassiyā lokadhātuyā vaṇṇito thuto pasattho mahito kittito, teneva atidānena vessantaro rājā ajjetarahi buddho jāto aggo sadevake loke.

“Atthi pana, mahārāja, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ, yaṃ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabban”ti? “Dasa kho panimāni, bhante nāgasena, dānāni, yāni loke adānasa-mmatāni, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hoti. Katamāni dasa? Majjadānaṃ, bhante nāgasena, loke adānasammataṃ, yo taṃ dānaṃ deti, so apāyagāmī hoti. Samajjadānaṃ ...pe... itthidānaṃ ...pe... usabhadānaṃ ...pe... cittakamma-dānaṃ ...pe... satthadānaṃ ...pe... visadānaṃ ...pe... saṅkhalikadānaṃ ...pe...

kukkuṭasūkaradānaṃ ...pe... tulākūṭamānakūṭadānaṃ, bhante nāgasena, loke adānasammataṃ hoti, yo taṃ dānaṃ deti, so apāyagāmī hoti. Imāni kho, bhante nāgasena, dasa dānāni loke adānasammataṃ, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hoti”ti.

“Nāhaṃ taṃ, mahārāja, adānasammataṃ pucchāmi, imaṃ khvāhaṃ, mahārāja, taṃ pucchāmi ‘atthi pana, mahārāja, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ, yaṃ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabban’ti. “Natthi, bhante nāgasena, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ. Yaṃ (..0271) dakkhiṇeyye anuppatte na dātabbaṃ, cittappasāde uppanne keci dakkhiṇeyyānaṃ bhojanaṃ denti, keci acchādanaṃ, keci sayanaṃ, keci āvasathaṃ, keci attharaṇapāvuraṇaṃ, keci dāsīdāsaṃ, keci khattavattumaṃ, keci dvipadacatuppadaṃ, keci sataṃ sahaṃ satahaṃ, keci mahārājaṃ, keci jīvitampi denti”ti. “Yadi pana, mahārāja, keci jīvitampi denti, kiṃ kāraṇā vessantaraṃ dānapatiṃ atibāḷhaṃ paripātesī sudinne putte ca dāre ca?

“Api nu kho, mahārāja, atthi lokapakati lokāciṇṇaṃ, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapitumaṃ vā § vikkiṇitumaṃ vā”ti? “Āma, bhante, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapitumaṃ vā vikkiṇitumaṃ vā”ti. “Yadi, mahārāja, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapitumaṃ vā vikkiṇitumaṃ vā, vessantaropi, mahārāja, rājā alabhamāno sabbaññutaññaṃ upadduto dukkhito tassa dhamma-dhanassa paṭilābhāya puttadāraṃ āvapesī ca vikkiṇi ca. Iti, mahārāja, vessantaraṃ rañña aññesaṃ dinnamaṃ yeva dinnamaṃ, kataṃ yeva kataṃ. Kissa pana tvaṃ, mahārāja, tena dānena vessantaraṃ dānapatiṃ atibāḷhaṃ apasādesī”ti?

“Nāhaṃ, bhante nāgasena, vessantarassa dānapatino dānaṃ garahāmi, api ca puttadāraṃ yācanta nimitivā attānaṃ dātabban’ti. “Etaṃ kho, mahārāja, asa-bbhikāraṇaṃ, yaṃ puttadāraṃ yācanta attānaṃ dadeyya, yaṃ yaṃ hi yācanta taṃ tadeva dātabbaṃ, etaṃ sappurisānaṃ kammaṃ. Yathā, mahārāja, koci puriso pānīyaṃ āharāpeyya, tassa yo bhojanaṃ dadeyya, api nu so, mahārāja, puriso tassa kiccakārī assā”ti? “Na hi, bhante, yaṃ so āharāpeti, tameva tassa dento kiccakārī assā”ti. “Evameva kho, mahārāja, vessantaraṃ rājā brāhmaṇe puttadāraṃ yācanta puttadāraṃ yeva adāsi. Sace, mahārāja, brāhmaṇo vessantarassa sarīraṃ yāceyya, na so, mahārāja, attānaṃ rakkheyya na kampeyya na rajjeyya, tassa dinnamaṃ pariccattaṃ yeva sarīraṃ bhavēyya. Sace, mahārāja, koci vessantaraṃ dānapatiṃ upagantvā yāceyya ‘dāsattaṃ me (..0272) upehi’ti, dinnamaṃ pariccattaṃ yevassa sarīraṃ bhavēyya, na so datvā tapeyya §, rañño, mahārāja, vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo.

“Yathā, mahārāja, pakkā maṃsapesi bahusādhāraṇā, evameva kho,

mahārāja, rañño vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo. Yathā vā pana, mahārāja, phalito § rukkho nānādiḷḷaḷḷasādhāraṇo, evameva kho, mahārāja, rañño vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo. Kiṃ kāraṇā? ‘Evāhaṃ paṭipajjanto sammāsambodhiṃ pāpuṇissāmi’ti.

“Yathā, mahārāja, puriso adhano dhanatthiko dhanapariyesanaṃ caramāno ajapathamaṃ saṅkupathamaṃ vettapathamaṃ gacchati, jalathalavāṇijjamaṃ karoti, kāyena vācāya manasā dhanamaṃ ārādheti, dhanappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho, mahārāja, vessantaro dānapati adhano buddhadhanena sabbaññutaññāraṇatanaḷḷappaṭilābhāya yācakānaṃ dhanadhaññaṃ dāsīdāsaṃ yānavāhanaṃ sakalasāpaṭeyyaṃ sakaṃ puttadāraṃ attānañca cajitvā sammāsambodhiṃ yeva pariyesati.

“Yathā vā pana, mahārāja, amacco muddakāmo muddādhikaraṇamaṃ yaṃ kiñci gehe dhanadhaññaṃ hiraññasuvaṇṇamaṃ, taṃ sabbaṃ datvāpi muddappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho, mahārāja, vessantaro dānapati sabbaṃ taṃ bāhirabbhantaradhanaṃ datvā jīvitampi paresamaṃ datvā sammāsambodhiṃ yeva pariyesati.

“Api ca, mahārāja, vessantarassa dānapatino evamaṃ ahosi ‘yamaṃ so brāhmaṇo yācati, tamevāhamaṃ tassa dento kiccakārī nāma homi’ti, evamaṃ so tassa puttadāramadāsī. Na kho, mahārāja, vessantaro dānapati dessatāya brāhmaṇassa puttadāramadāsī, na adassanakāmatāya puttadāramadāsī, na atibahukā me puttadārā, ‘na sakkomi te posetun’ti puttadāramadāsī, na ukkaṇṭhito ‘appiyā me’ti nīharitukāmatāya puttadāramadāsī. Atha kho sabbaññutaññāraṇatanasseva piyattā sabbaññutaññāraṇassa kāraṇā vessantaro rājā evarūpaṃ atulaṃ vipulamannuttaraṃ piyamaṃ manāpaṃ dayitaṃ paṇasamaṃ puttadāradānavaraṃ brāhmaṇassa adāsī.

“Bhāsītampeṭamaṃ (..0273), mahārāja, bhagavatā devātidevena **cariyāpiṭake**–

“Na me dessā ubho puttā, maddī devī na dessiyā;
sabbaññutaṃ piyamaṃ mayhamaṃ, tasmā piye adāsahan’ti.

“Tasmā, mahārāja, vessantaro rājā puttadānaṃ § datvā paṇṇasālaṃ pavisitvā nipajji. Tassa atipemena dukkhitassa balavasoko uppajji, hadayavatthu uṇhamahosi. Nāsīkāya appahontiyā mukhena uṇhe assāsapassāse vissajjesi, assūni parivattitvā lohītabindūni hutvā nettehi nikkhamiṃsu. Evameva kho, mahārāja, dukkheṇa vessantaro rājā brāhmaṇassa puttadāramadāsī ‘mā me dānapatho parihāyī’ti.

“Api ca, mahārāja, vessantaro rājā dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsī. Katame dve? Dānapatho ca me aparīhīno bhavissati, dukkhe ca me puttake vanamūlaphalehi itonidānaṃ ayyako mocessatīti. Jānāti hi, mahārāja, vessantaro rājā ‘na me dārakā sakkā kenaci dāsabhogena bhūñjitumaṃ, ime ca dārake ayyako nikkiṇissati, evamaṃ amhākampi gamanaṃ bhavissati’ti. Ime kho, mahārāja, dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsī.

“Api ca, mahārāja, vessantaro rājā jānāti ‘ayamaṃ kho brāhmaṇo jīṇṇo vuḍḍho mahallako dubbalo bhaggo daṇḍaparāyaṇo khīṇāyuko parittapuñño, neso samattho ime dārake dāsabhogena bhūñjitun’ti. Sakkūṇeyya pana, mahārāja, puriso pākātīkena balena ime candimasūriye evamaṃmahiddhike evamaṃmahānubhāve gahetvā peḷāya vā samugge vā pakkipitvā nippabhe katvā thālakaparibho-

gena § paribhuñjitun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, imasmiṃ loke candimasūriyappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjinti.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa maṇiratanam subham jātimaṇṭam aṭṭhamasam suparikammakataṃ catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhipariṇāhaṃ na sakkā kenaci pilotikāya (..0274) veṭhetvā peḷāya pakkhipitvā satthakanisānaparibhogena paribhuñjituṃ, evameva kho, mahārāja, loke cakkavattirañño maṇiratanappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, tidhā pabhinno sabbaseto sattappaṭiṭṭhito aṭṭharatanubbedho navaratanāyāmapariṇāho pāsādiko dassaniyo uposatho nāgarājā na sakkā kenaci suppena vā sarāvena vā pidahituṃ, govacchako viya vacchakasālāya pakkhipitvā pariharituṃ vā, evameva kho, mahārāja, loke uposathanāgarājappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, mahāsamuddo dīghaputhulavitthiṇṇo gambhīro appameyyo duruttaro apaniyogāḷho anāvaṭṭo na sakkā kenaci sabbattha pidahitvā ekatitthena paribhogaṃ kātuṃ, evameva kho, mahārāja, loke mahāsamuddappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, himavanto pabbatarājā pañcayojanasataṃ accuggato nabhe tisahassayojanāyāmavitthāro caturāsītikūṭasahassappaṭimaṇḍito pañcannaṃ mahānadīsātānaṃ pabhavo mahābhūtagaṇālayo nānāvidhagandhadharo dibbosadhasatasamalaṅkato nabhe valāhako viya accuggato dissati, evameva kho, mahārāja, loke himavantapabbatarājappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, rattandhakāratimisāyaṃ uparipabbatagge jalamāno mahāaggikkhandho suvidūrepi paññāyati, evameva kho, mahārāja, vessantaro rājā pabbatagge jalamāno (..0275) mahāaggikkhandho viya suvidūrepi pākaṭo paññāyati, tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

“Aparampi, mahārāja, uttarim kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, himavante pabbate nāgapupphasamaye ujuvāte vāyante dasa dvādasa yojanāni pupphagandho vāyati, evameva kho, mahārāja, vessantarassa rañño api yojanasahasshipi yāva akaniṭṭhabhavanaṃ etthantare surāsuraḡaḡagandhabbayakkharakkha-

samahoragakinnara-indabhavanesu kittisaddo abbhuggato, sīlavaragandho cassa sampavāyati, tena tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjitum. Anusiṭṭho, mahārāja, jālī kumāro pitarā vessantarena raññā ‘ayyako te, tāta, tumhe brāhmaṇassa dhanam datvā nikkiṇanto tam nikkhasahassam datvā nikkiṇātu, kaṇhājinaṃ nikkiṇanto dāsasataṃ dāsisataṃ hatthisataṃ assasataṃ dhenusataṃ usabhasataṃ nikkhasatanti sabbasataṃ datvā nikkiṇātu, yadi te, tāta, ayyako tumhe brāhmaṇassa hatthato āṇāya balasā mudhā gaṇhāti, mā tumhe ayyakassa vacanam karittha, brāhmaṇasseva anuyāyino hothā’ti, evamanusāsivā putte pesesi, tato jālikumāro gantvā ayyakena puṭṭho kathesi-

“Sahassaggaṃ hi maṃ tāta, brāhmaṇassa pitā adā;
atho kaṇhājinaṃ kaññaṃ, hatthīnañca satena cā”ti.

“Sunibbeṭhito, bhante nāgasena, pañho; subhinnaṃ diṭṭhijālaṃ; sumaddito paravādo; sakasamayo sudīpito; byañjanaṃ suparisodhitaṃ; suvibhatto attho; evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Vessantarapañho paṭhamo.

2. Dukkarakārikapañho

2. “Bhante nāgasena, sabbeva bodhisattā dukkarakārikaṃ karonti, udāhu gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā”ti? “Natthi, mahārāja (..0276), sabbesaṃ bodhisattānaṃ dukkarakārikā, gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā”ti.

“Bhante nāgasena, yadi evaṃ ayuttaṃ, yaṃ bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hoti”ti. “Catūhi, mahārāja, ṭhānehi bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hoti. Katamehi catūhi? Kulavemattatā padhānavemattatā § āyuvemattatā pamāṇavemattatāti. Imehi kho, mahārāja, catūhi ṭhānehi bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hoti. Sabbesampi, mahārāja, buddhānaṃ rūpe sīle samādhimhi paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassane catuvesāraṃje dasatathāgatabale cha-asādhāraṇaṇāṇe cuddasabuddhañāṇe aṭṭhārasabuddhadhamme kevale ca buddhaḡuṇe § natthi vemattatā, sabbepi buddhā buddhadhammehi samasamā”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, sabbepi buddhā buddhadhammehi samasamā, kena kāraṇena gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā”ti? “Aparipakke, mahārāja, ñāṇe aparipakkāya bodhiyā gotamo bodhisatto nekkhammabhinikkhanto aparipakkaṃ ñāṇaṃ paripācayamānena dukkarakārikā katā”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena bodhisatto aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā mahābhinikkhamaṃ nikkhanto, nanu nāma ñāṇaṃ paripācetvā paripakke ñāṇe nikkhamitabban”ti?

“Bodhisatto, mahārāja, viparītaṃ itthāgāraṃ disvā vippaṭṭisārī ahosi, tassa vippaṭṭisārissa aratī uppajji, araticittaṃ uppannaṃ disvā aññataro mārakāyiko devaputto ‘ayaṃ kho kālo araticittassa vinodanāyā’ti vehāse ṭhatvā idaṃ vacanamabravi-

“Mārisa, mā kho tvam ukkaṇṭhito ahosi, ito te sattame divase dibbaṃ cakkara-

tanam pātubhavissati sahasāram sanemikam sanābhikam sabbākāraparipūram, pathavigatāni ca te ratanāni ākāsaṭṭhāni ca sayameva upagacchissanti, dvisahasaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ekamukhena āṇā pavattissati, parosahassañca te puttā bhavissanti sūrā viraṅgarūpā parasenappamaddanā (..0277), tehi puttehi parikiṇṇo sattaratanasamannāgato catuddīpamanusāsissasī'ti.

“Yathā nāma divasasantattam ayosūlam sabbattha upaḍahantam kaṇṇasotam paviseyya, evameva kho, mahārāja, bodhisattassa tam vacanam kaṇṇasotam pavisittha, iti so pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhīyosomattāya ubbiji saṃvijji saṃvegamāpajji.

“Yathā pana, mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho jalamāno aññena kaṭṭhena upaḍahito bhīyosomattāya jaleyya, evameva kho, mahārāja, bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhīyosomattāya ubbiji saṃvijji saṃvegamāpajji.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahāpathavī pakatitintā nibbataharitasaddalā āsittodakā cikkhallajātā punadeva mahāmeghe abhivutṭhe bhīyosomattāya cikkhallatarā assa, evameva kho, mahārāja, bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhīyosomattāya ubbiji saṃvijji saṃvegamāpajji”ti.

“Api nu kho, bhante nāgasena, bodhisattassa yadi sattame divase dibbam cakkaratanaṃ nibbatteyya, paṭinivatteyya bodhisatto dibbe cakkaratane nibbatte”-ti? “Na hi, mahārāja, sattame divase bodhisattassa dibbam cakkaratanaṃ nibbatteyya, api ca palobhanatthāya tāya devatāya musā bhaṇitam, yadipi, mahārāja, sattame divase dibbam

cakkaratanam nibbatteyya, bodhisatto na nivatteyya. Kiṃ kāraṇaṃ? ‘Aniccan’ti, mahārāja, bodhisatto daḷhaṃ aggahesi, ‘dukkhaṃ anattā’ti daḷhaṃ aggahesi, upā-dānakkhayaṃ patto.

“Yathā, mahārāja, anotattadahato udakaṃ gaṅgaṃ nadiṃ pavisati, gaṅgāya nadiyā mahāsamuddaṃ pavisati, mahāsamuddato pātālamukhaṃ pavisati, api nu, mahārāja, taṃ udakaṃ pātālamukhagataṃ paṭinivattitvā mahāsamuddaṃ paviseyya, mahāsamuddato gaṅgaṃ nadiṃ paviseyya, gaṅgāya nadiyā puna anotattaṃ paviseyyā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, bodhisattena kappānaṃ sataśassamaṃ caturo ca asaṅkhyeyye kusalaṃ paripācitaṃ imassa bhavassa kāraṇā, soyaṃ antimabhavo anuppatto (..0278) paripakkaṃ bodhi-ñāṇaṃ chahi vassehi buddho bhavissati sabbaññū loke aggapuggalo, api nu kho, mahārāja, bodhisatto cakkaratanakāraṇā § paṭinivatteyyā”ti §? “Na hi, bhante”ti.

“Api ca, mahārāja, mahāpathavī parivatteyya sakānanā sapabbatā, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ. Āroheyyapi ce, mahārāja, gaṅgāya udakaṃ paṭisotaṃ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; visusseyyapi ce, mahārāja, mahāsamuddo aparimitajaladharo gopade udakaṃ viya, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; phaley-yapi ce, mahārāja, sinerupabbatarājā satadhā vā saḥassadhā vā, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; pateyyumpi ce, mahārāja, candi-masūriyā satārakā leḍḍu viya chamāyaṃ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; saṃvatteyyapi ce, mahārāja, ākāso kilañjamiva, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ. Kiṃ kāraṇā? Padālitattā sabbabandhanānaṃ”ti.

“Bhante nāgasena, kati loke bandhanāni”ti? “Dasa kho panimāni, mahārāja, loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti, nikkhamitvāpi paṭinivattanti. Katamāni dasa? Mātā, mahārāja, loke bandhanaṃ, pitā, mahārāja, loke bandhanaṃ, bhariyā, mahārāja, loke bandhanaṃ, puttā, mahārāja, loke bandhanaṃ, ñātī, mahārāja, loke bandhanaṃ, mittamaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, dhanamaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, lābhasakkāro, mahārāja, loke bandhanaṃ, issariyaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, pañca kāmagaṇā, mahārāja, loke bandhanaṃ, imāni kho mahārāja dasa loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti, nikkhamitvāpi paṭinivattanti, tāni dasa bandhanāni bodhisattassa chinnāni padālitāni, tasmā, mahārāja, bodhisatto na paṭinivattati”ti.

“Bhante nāgasena, yadi bodhisatto uppanne araticitte devatāya vacanena aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā nekkhammamabhinikkhanto, kiṃ (..0279) tassa dukkarakārikāya katāya, nanu nāma sabbabhakkhena bhavitabbaṃ ñāṇaparipākaṃ āgamayamānenā”ti?

“Dasa kho panime, mahārāja, puggalā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittikatā. Katame dasa? Itthī, mahārāja, vidhavā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittikatā. Dubbalo, mahārāja, puggalo ...pe... amittañāti, mahārāja, puggalo ...pe... mahagghaso, mahārāja, puggalo ...pe... agarukulavāsiko, mahārāja, puggalo ...pe... pāpamitto, mahārāja,

puggalo ...pe... dhanahīno, mahārāja, puggalo ...pe... ācārahīno, mahārāja, puggalo ...pe... kammahīno, mahārāja, puggalo ...pe... payogahīno, mahārāja, puggalo lokasmiṃ oññāto avaññāto hīlito khīlito garahito paribhūto acittikato. Ime kho, mahārāja, dasa puggalā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīlitā khīlitā garahitā paribhūtā acittikatā. Imāni kho, mahārāja, dasa ṭhānāni anussaramānassa bodhisattassa evaṃ saññā uppajji ‘māhaṃ kammahīno assaṃ payogahīno garahito devamanussānaṃ, yaṃnūnāhaṃ kammassāmī assaṃ kammagaru kammādhipeyyo kammasīlo kammadhoraḥo kammaniketavā appamatto vihareyyan’ti, evaṃ kho, mahārāja, bodhisatto ñāṇaṃ paripācento dukkarakārikaṃ akāsī”ti.

“Bhante nāgasena, bodhisatto dukkarakārikaṃ karonto evamāha ‘na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussa-dhammaṃ alamariyañāṇadassanavisesaṃ, siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti. Api nu tasmīṃ samaye bodhisattassa maggaṃ ārabha satisammoso ahoṣī”ti?

“Pañcavīsati kho panime, mahārāja, cittadubbālīkaraṇā dhammā, yehi dubbālīkataṃ cittaṃ na sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañcavīsati? Kodho, mahārāja, cittadubbālīkaraṇo dhammo, yena dubbālīkataṃ cittaṃ na sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya, upanāho ...pe... makkho ...pe... paḷāso ...pe... issā ...pe... macchariyaṃ ...pe... māyā ...pe... sāṭṭheyyaṃ ...pe... thambho ...pe... sārambho ...pe... māno ...pe... atimāno (..0280) ...pe... mado ...pe... pamādo ...pe... thinamiddhaṃ ...pe... tandi § ...pe... ālasyaṃ ...pe... pāpamittatā ...pe... rūpā ...pe... saddā ...pe... gandhā ...pe... rasā ...pe... phoṭṭhabbā ...pe... khudāpipāsā ...pe... arati, mahārāja, cittadubbālīkaraṇo dhammo, yena dubbālīkataṃ cittaṃ na sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Ime kho, mahārāja, pañcavīsati cittadubbālīkaraṇā dhammā, yehi dubbālīkataṃ cittaṃ na sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya.

Bodhisattassa kho, mahārāja, khudāpipāsā § kāyaṃ pariyādiyiṃsu, kāye pariyādinne cittaṃ na sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Satasahassaṃ, mahārāja, kappānaṃ § caturo ca asaṅkhyeyye kappe bodhisatto catunnaṃ yeva ariyasaccānaṃ abhisamayaṃ anvesi tāsū tāsū jātīsū, kiṃ panassa pacchime bhava abhisamayajātiyaṃ maggaṃ ārabha satisammoso hessati? Api ca, mahārāja, bodhisattassa saññāmattaṃ uppajji ‘siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti. Pubbe kho, mahārāja, bodhisatto ekamāsiko samāno pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya sirisayane pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno vivicceva kāmehi vicicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi ...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi, ñāṇaṃ paripācento bodhisatto dukkarakārikaṃ akāsī”ti.

Dukkarakārikapañho dutiyo.

3. Kusalākusalabalavatarapañho

3. “Bhante nāgasena, katamaṃ adhimattaṃ balavataraṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā”ti? “Kusalaṃ, mahārāja, adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā akusalaṃ’ti. “Nāhaṃ, bhante nāgasena, taṃ vacanaṃ sampañicchāmi ‘kusalaṃ adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā akusalaṃ’ti, dissanti, bhante nāgasena, idha paṇātipātino adinnā-dāyino kāmesumicchācārino musāvādino gāmaghātikā panthadūsakā nekatikā vañcanikā, sabbe te tāvatakena pāpena labhanti hatthacchedaṃ pādacchedaṃ hatthapādacchedaṃ kaṇṇacchedaṃ nāsacchedaṃ kaṇṇanāsacchedaṃ (..0281) bilaṅgathālikā saṅkhamuṇḍikā rāhumukhaṃ jotimālikā hatthapajjotikā era-kavattikā cīrakavāsikā eṇeyyakā baḷisamaṃsikā kahāpaṇikā khārāpata-cchikā palighaparivattikā palālapīṭhakaṃ tattenapi telena osiñcanaṃ sunakhe-hipi khādāpanaṃ jīvasūlāropanaṃ asināpi sīsacchedaṃ, keci rattiṃ pāpaṃ katvā rattiṃ yeva vipākaṃ anubhavanti, keci rattiṃ katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā rattiṃ yeva anubhavanti, keci dve tayo divase vītivatte anubhavanti, sabbepi te diṭṭheva dhamme vipākaṃ anubhavanti. Atthi pana, bhante nāgasena, koci ekassa vā dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā catunnaṃ vā pañcanaṃ vā dasannaṃ vā satassa vā sahasassa vā satahasassa vā saparivāraṃ dānaṃ datvā diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā anubhavitā sīlena vā uposathakamma vā”ti?

“Atthi, mahārāja, cattāro purisā dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā diṭṭheva dhamme teneva sarīradehena tidasapure samanuppattā”-ti §. “Ko ca ko ca bhante”ti? “Mandhātā, mahārāja, rājā, nimi rājā, sādhiṇo rājā, guttilo ca gandhabbo”ti.

“Bhante nāgasena, anekehi taṃ bhavasahashehi antaritaṃ, dvinnampetaṃ amhākaṃ § parokkhaṃ, yadi samatthosi vattamānake bhava bhagavato dharmānakāle kathehi”ti? “Vattamānakepi, mahārāja, bhava puṇṇako dāso therassa sārīputtassa bhojanaṃ datvā tadaheva seṭṭhiṭṭhānaṃ ajjhupagato, so etarahi puṇṇako seṭṭhīti paññāyi, gopālamātā devī attano kese vikkiṇitvā laddhehi aṭṭhahi kahāpaṇehi therassa mahākaccāyanassa attatṭhamakassa piṇḍapātaṃ datvā tadaheva rañño candapajjotassa § aggamaheṣiṭṭhānaṃ pattā. Suppiyā upāsikā aññatarassa gilānabhikkhuno attano ūrumaṃsena paṭicchādanīyaṃ datvā dutiyadivase yeva rūḷhavaṇā sañchavī § arogā jātā. Mallikā devī bhagavato ābhidosikaṃ kummāsapiṇḍaṃ datvā tadaheva rañño kosalassa aggamaheṣī jātā. Sumano mālākāro aṭṭhahi sumanapupphamuṭṭhihi bhagavantaṃ pūjetvā taṃ divasaṃ yeva mahāsampattiṃ patto. Ekasāṭako (..0282) brāhmaṇo uttarasāṭakena bhagavantaṃ pūjetvā taṃ divasaṃ yeva sabbaṭṭhakaṃ labhi, sabbepete, mahārāja, diṭṭhadhammikaṃ bhogañca yasañca anubhaviṃsū”ti.

“Bhante nāgasena, vicinitvā pariyesitvā cha jane yeva addasāsī”ti. “Āma, mahārājā”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusalaṃ. Ahañhi, bhante nāgasena, ekadivasaṃ yeva dasapi purise passāmi pāpassa kamma sūlesa āropente, vīsampi tiṃsampi cattālī-sampi paññāsampi purisasatampi purisasahassampi passāmi pāpassa

kammassa vipākena sūlesu āropente. Nandakulassa, bhante nāgasena, bhadda-sālo nāma senāpatiputto ahosi. Tena ca raññā candaguttana saṅgāmo samupa-byūḷho ahosi. Tasmim̄ kho pana, bhante nāgasena, saṅgāme ubhato balakāye asītikabandharūpāni ahesum̄, ekasmim̄ kira sīsakabandhe paripāte § ekaṃ kaban-dharūpaṃ uṭṭhahati, sabbepete pāpasseva kammassa vipākena anayabyasanaṃ āpannā. Imināpi, bhante nāgasena, kāraṇena bhaṇāmi akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusalan”ti.

“Suyyati, bhante nāgasena, imasmim̄ buddhasāsane kosalena raññā asadisadānaṃ dinnan”ti? “Āma, mahārāja, suyhati”ti. “Api nu kho, bhante nāgasena, kosalarājā taṃ asadisaṃ dānaṃ datvā tatonidānaṃ kañci diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā paṭilabhī”ti §? “Na hi, mahārājā”ti. “Yadi, bhante nāgasena, kosalarājā evarūpaṃ anuttaraṃ dānaṃ datvāpi na labhi § tatonidānaṃ kañci diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā, tena hi, bhante nāgasena, akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusalan”ti.

“Parittattā, mahārāja, akusalaṃ khippaṃ pariṇamati, vipulattā kusalaṃ dīghena kālena pariṇamati, upamāyapi, mahārāja, etaṃ upaparikkhitabbaṃ. Yathā, mahārāja, aparante janapade kumudabhaṇḍikā nāma dhaññajāti māsalūnā § antogehagatā hoti, sālāyo chappañcamāsehi pariṇamanti (..0283), kiṃ panettha, mahārāja, antaraṃ ko viseso kumudabhaṇḍikāya ca sālīnañcā”ti? “Parittattā, bhante, kumudabhaṇḍikāya, vipulattā ca sālīnaṃ. Sālāyo, bhante nāgasena, rājārahā rājabhojanaṃ, kumudabhaṇḍikā dāsakammakarānaṃ bhojanan”ti. “Evameva kho, mahārāja, parittattā akusalaṃ khippaṃ pariṇamati, vipulattā kusalaṃ dīghena kālena pariṇamati”ti.

“Yaṃ tattha, bhante nāgasena, khippaṃ pariṇamati, taṃ nāma loke adhimattaṃ balavataraṃ, tasmā akusalaṃ balavataraṃ, no tathā kusalaṃ. Yathā nāma, bhante nāgasena, yo koci yodho mahatimahāyuddhaṃ pavisitvā paṭisattum̄ upakacchake gahetvā ākaḍḍhitvā khippataraṃ sāmīno upaneyya, so yodho loke samattho sūro nāma. Yo ca bhisakko khippaṃ sallaṃ uddharati rogamaṇeti, so bhisakko cheko nāma. Yo gaṇako sīghasīghaṃ gaṇetvā khippaṃ dassayati, so gaṇako cheko nāma. Yo mallo khippaṃ paṭimallaṃ ukkhipitvā uttānakaṃ pātetī, so mallo samattho sūro nāma. Evameva kho, bhante nāgasena, yaṃ khippaṃ pariṇamati kusalaṃ vā akusalaṃ vā, taṃ loke adhimattaṃ balavataraṃ”ti.

“Ubhayampi taṃ, mahārāja, kammaṃ samparāyavedanīyameva, api ca

kho akusalaṃ sāvajjatāya khaṇena diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, pubbakehi, mahārāja, khattiyehi ṭhapito eso niyamo ‘yo pāṇaṃ hanati, so daṇḍāraho ...pe... yo adinnaṃ ādiyati ...pe... yo paradāraṃ gacchati ...pe... yo musā bhaṇati ...pe... yo gāmaṃ ghātetī ...pe... yo panthaṃ dūsetī ...pe... yo nikatiṃ karoti ...pe... yo vañcanaṃ karoti, so daṇḍāraho vadhitabbo chettabbo bhettabbo hantabbo’ti. Taṃ te upādāya vicinitvā vicinitvā daṇḍenti vadhenti chindanti bhindanti hananti ca, api nu, mahārāja, atthi kehici ṭhapito niyamo ‘yo dānaṃ vā deti, sīlaṃ vā rakkhati, uposathakammaṃ vā karoti, tassa dhaṇaṃ vā yasaṃ vā dātabban’ti; api nu taṃ vicinitvā vicinitvā dhaṇaṃ vā yasaṃ vā denti, corassa katakammaṃ vadhandaṇaṃ viyā”ti? “Na hi, bhante”ti. “Yadi, mahārāja, dāyakānaṃ vicinitvā vicinitvā dhaṇaṃ vā yasaṃ vā dadeyyuṃ, kusalampi diṭṭhadhammavedanīyaṃ bhavēyya, yasmā ca kho, mahārāja, dāyake na vicinanti ‘dhaṇaṃ vā yasaṃ vā dassāmā’ti, tasmā kusalaṃ na diṭṭhadhammavedanīyaṃ. Iminā, mahārāja, kāraṇena akusalaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ, samparāyeva (..0284) so adhimattaṃ balavataraṃ vedanaṃ vedayati”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, tavādisena buddhimantena vinā neso pañho sunibbeṭhiyo, lokikaṃ, bhante nāgasena, lokuttarena viññāpitan”ti.

Kusalākusalabalavatarapañho tatiyo.

4. Pubbapetādisapañho

4. “Bhante nāgasena, ime dāyakā dānaṃ datvā pubbapetānaṃ ādisanti § ‘idaṃ tesam pāpuṇātū’ti, api nu te kiñci tatonidānaṃ vipākaṃ paṭilabhanti”ti? “Keci, mahārāja, paṭilabhanti, keci nappaṭilabhanti”ti. “Ke, bhante, paṭilabhanti, ke nappaṭilabhanti”ti? “Nirayūpapannā, mahārāja, nappaṭilabhanti, saggagatā nappaṭilabhanti, tiracchānayanigatā nappaṭilabhanti, catunnaṃ petānaṃ tayo petā nappaṭilabhanti vantāsikā khuppipāsino nijjhāmataṇhikā, labhanti petā paradattūpajīvino, tepi saramānā yeva labhanti”ti.

“Tena hi, bhante nāgasena, dāyakānaṃ dānaṃ visositaṃ § hoti aphalaṃ, yesaṃ uddissa kataṃ yadi te nappaṭilabhanti”ti? “Na hi taṃ, mahārāja, dānaṃ aphalaṃ hoti avipākaṃ, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti”ti. “Tena hi, bhante nāgasena, kāraṇena maṃ saññāpehī”ti. “Idha, mahārāja, keci manussā macchamaṃsasurābhattakhajjakāni paṭiyādetvā ñātikulaṃ gacchanti, yadi te ñātakā taṃ upāyanaṃ na sampāṭiccheyyuṃ, api nu taṃ upāyanaṃ visositaṃ gaccheyya vinasseyya vā”ti? “Na hi, bhante, sāmikānaṃ yeva taṃ hoti”ti. “Evameva kho, mahārāja, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti. Yathā pana, mahārāja, puriso gabbhaṃ pavitṭho asati purato nikkhamaṇamukhe kena nikkhameyyā”ti. “Pavitṭheneva bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti”ti. “Hotu, bhante nāgasena, evameva tathā sampāṭicchāmi, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti, na mayaṃ taṃ kāraṇaṃ vilomemāti.

“Bhante (..0285) nāgasena, yadi imesaṃ dāyakānaṃ dinnadānaṃ pubbape-

tānaṃ pāpuṇāti, te ca tassa vipākaṃ anubhavanti. Tena hi yo pāṇātipātī luddo lohitapāṇī paduṭṭhamanasaṅkappo manusse ghātetvā dāruṇaṃ kammaṃ katvā pubbapetānaṃ ādiseyya ‘imassa me kammaṃ vipāko pubbapetānaṃ pāpuṇātū’-ti, api nu tassa vipāko pubbapetānaṃ pāpuṇāti”ti? “Na hi, mahārāja”ti.

“Bhante nāgasena, ko tattha hetu kiṃ kāraṇaṃ, yena kusalaṃ pāpuṇāti akusalaṃ na pāpuṇāti”ti? “Neso, mahārāja, pañho pucchitabbo, mā ca tvaṃ, mahārāja, ‘visajjako atthi’ti apucchitabbaṃ pucchi, ‘kissa ākāso nirālambo, kissa gaṅgā uddhammukhā na sandati, kissa ime manussā ca dijā ca dvipadā migā catuppadā’-ti tampi maṃ tvaṃ pucchissasi”ti. “Nāhaṃ taṃ, bhante nāgasena, vihesāpekkho pucchāmi, api ca nibbāhanatthāya § sandehassa pucchāmi, bahū manussā loke vāmagāmino § vicakkhukā, ‘kinti te otāraṃ na labheyun’ti evāhaṃ taṃ pucchāmi”ti. “Na sakkā, mahārāja, saha akatena ananumatena saha pāpaṃ kammaṃ saṃvibhajitum.

“Yathā, mahārāja, manussā udakanibbāhanena udakaṃ suvidūrampi haranti, api nu, mahārāja, sakkā ghanamahāselapabbato § nibbāhanena yathicchitaṃ haritun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajitum, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajitum. Yathā vā pana, mahārāja, sakkā telena padīpo jāletum, api nu, mahārāja, sakkā udakena padīpo jāletun”ti? “Na hi, bhante”-ti. “Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajitum, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajitum. Yathā vā pana, mahārāja, kassakā taḷākato udakaṃ nīharitvā dhaññaṃ paripācenti, api nu kho, mahārāja, sakkā mahāsamuddato udakaṃ nīharitvā dhaññaṃ paripācetun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajitum, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajitun”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena sakkā kusalaṃ saṃvibhajitum, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajitum. Kāraṇena maṃ saññāpehi, nāhaṃ andho anāloko (..0286) sutvā vedissāmi”ti. “Akusalaṃ, mahārāja, thokaṃ, kusalaṃ bahukaṃ, thokattā akusalaṃ kattāraṃ yeva pariyādiyati, bahukattā kusalaṃ sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharati”ti. “Opammaṃ karohi”ti.

“Yathā, mahārāja, parittaṃ ekaṃ udakabindu pathaviyaṃ nipateyya, api nu kho taṃ, mahārāja, udakabindu dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyā”ti? “Na hi, bhante, yattha taṃ udakabindu nipatitaṃ, tattheva pariyādiyati”ti. “Kena kāraṇena, mahārāja”ti? “Parittattā, bhante, udakabindussā”ti. “Evameva kho, mahārāja, parittaṃ akusalaṃ parittattā kattāraṃ yeva pariyādiyati, na sakkā saṃvibhajitum.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahāmegho abhivasseyya tappayanto dharaṇitalaṃ, api nu kho so, mahārāja, mahāmegho samantato otthareyyā”ti. “Āma, bhante, pūrayitvā so mahāmegho sobbhasara saritasākhākandarapadaradahataḷāka § udapānapokkharāṇiyo dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyā”ti. “Kena kāraṇena, mahārāja”ti? “Mahantattā, bhante, meghassā”ti. “Evameva kho, mahārāja, kusalaṃ bahukaṃ, bahukattā sakkā devamanussehipi saṃvibhajitun”ti.

“Bhante nāgasena, kena kāraṇena akusalaṃ thokaṃ kusalaṃ bahutaran”ti? “Idha, mahārāja, yo koci dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, so haṭṭho pahatṭho hasito pamudito pasannamānaso vedajāto hoti, tassa aparā-

param pīti uppajjati, pītimanassa bhiyyo bhiyyo kusalam pavaḍḍhati.

“Yathā, mahārāja, udapāne bahusalilasampuṇṇe ekena desena udakam paviseyya, ekena nikkhameyya, nikkhamantepi aparāparam uppajjati, na sakkā hoti khayam pāpetum. Evameva kho, mahārāja, kusalam bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati. Vassasatepi ce, mahārāja, puriso kataṃ kusalam āvajjeyya, āvajjite āvajjite bhiyyo bhiyyo kusalam pavaḍḍhati. Tassa taṃ kusalam sakkā hoti yathicchakehi saddhim samvibhajitum, idamettha, mahārāja, kāraṇam, yena kāraṇena kusalam bahutaram.

“Akusalam (..0287) pana, mahārāja, karonto pacchā vippaṭṭisārī hoti, vippaṭṭisārīno cittaṃ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Yathā, mahārāja, sukkhāya nadiyā mahāpuḷināya unnatāvanatāya kuṭilasaṅkuṭilāya uparito parittaṃ udakam āgacchantam hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Evameva kho, mahārāja, akusalam karontassa cittaṃ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati, idamettha, mahārāja, kāraṇam, yena kāraṇena akusalam thokan” ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametam tathā sampaṭicchāmī” ti.

Pubbapetādisapaṅho catuttho.

5. Supinapaṅho

5. “Bhante nāgasena, imasmim loke naranāriyo supinam passanti kalyāṇampi pāpakampi, diṭṭhapubbampi adiṭṭhapubbampi, katapubbampi akatapubbampi, khemampi sabhayampi, dūrepi santikepi, bahuvidhānīpi anekavaṇṇasahassāni dissanti, kiñcetaṃ supinam nāma, ko cetaṃ passati” ti? “Nimittametam, mahārāja, supinam nāma, yaṃ cittassa āpāta § mupagacchati. Chayime, mahārāja, supinam passanti, vātiko supinam passati, pittiko supinam passati, semhiko supinam passati, devatūpasamhārato supinam passati, samudāciṇṇato supinam passati, pubbanimittato supinam passati, tatra, mahārāja, yaṃ pubbanimittato supinam passati, taṃ yeva saccam, avasesam micchā” ti.

“Bhante nāgasena, yo pubbanimittato supinam passati, kim tassa cittaṃ sayam gantvā taṃ nimittam vicināti, taṃ vā nimittam cittassa āpātamupagacchati, añño vā āgantvā tassa āroceti” ti? “Na, mahārāja, tassa cittaṃ sayam gantvā taṃ nimittam vicināti, nāpi añño koci āgantvā tassa āroceti, atha kho taṃ yeva nimittam cittassa āpātamupagacchati. Yathā, mahārāja, ādāso na sayam kuhiñci gantvā chāyam vicināti, nāpi añño koci (..0288) chāyam ānetvā ādāsam āropeti §, atha kho yato kutoci chāyā āgantvā ādāsassa āpātamupagacchati, evameva kho, mahārāja, na tassa cittaṃ sayam gantvā taṃ nimittam vicināti, nāpi añño koci āgantvā āroceti, atha kho yato kutoci nimittam āgantvā cittassa āpātamupagacchati” ti.

“Bhante nāgasena, yaṃ taṃ cittaṃ supinam passati, api nu taṃ cittaṃ jānāti

‘evaṃ nāma vipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti? “Na hi, mahārāja, taṃ cittaṃ jānāti ‘evaṃvipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti, nimitte pana uppanne aññesaṃ katheti, tato te atthaṃ kathenti”ti.

“Ingha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ me dassehi”ti. “Yathā, mahārāja, sarīre tilakā piḷakā daddūni uṭṭhahanti lābhāya vā alābhāya vā, yasāya vā ayasāya vā, nindāya vā pasamsāya vā, sukhāya vā dukkhāya vā, api nu tā, mahārāja, piḷakā jānitvā uppajjanti ‘imaṃ nāma mayaṃ atthaṃ nipphādessāmā”ti? “Na hi, bhante, yādise tā okāse piḷakā sambhavanti, tattha tā piḷakā disvā nemittakā byākaronti ‘evaṃ nāma vipāko bhavissati”ti. “Evameva kho, mahārāja, yaṃ taṃ cittaṃ supinaṃ passati, na taṃ cittaṃ jānāti ‘evaṃ nāma vipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti, nimitte pana uppanne aññesaṃ katheti, tato te atthaṃ kathenti”ti.

“Bhante nāgasena, yo supinaṃ passati, so niddāyanto, udāhu jāgaranto Ṣ passati”ti? “Yo so, mahārāja, supinaṃ passati, na so niddāyanto passati, nāpi jāgaranto passati. Api ca okkante middhe asampatte bhavaṅge etthantare supinaṃ passati. Middhasamārūḷhassa, mahārāja, cittaṃ bhavaṅgataṃ hoti, bhavaṅgataṃ cittaṃ nappavattati, appavattaṃ cittaṃ sukhadukkhaṃ nappajānāti, appaṭivijānantassa supino na hoti, pavattamāne citte supinaṃ passati.

“Yathā, mahārāja, timire andhakāre appabhāse suparisuddhepi ādāse chāyā na dissati, evameva kho, mahārāja, middhasamārūḷhe citte bhavaṅgagate tiṭṭhamānapi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, appavatte citte supinaṃ na passati (..0289). Yathā, mahārāja, ādāso, evaṃ sarīraṃ daṭṭhabbaṃ; yathā andhakāro, evaṃ middhaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā āloko, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahikotthaṭassa sūriyassa pabhā na dissati santā yeva sūriyarasmi appavattā hoti, appavattāya sūriyarasmiyā āloko na hoti, evameva kho, mahārāja, middhasamārūḷhassa cittaṃ bhavaṅgataṃ hoti, bhavaṅgataṃ cittaṃ

nappavattati, appavatte citte supinaṃ na passati. Yathā, mahārāja, sūriyo, evaṃ sarīraṃ daṭṭhabbaṃ; yathā mahikoṭṭharaṇaṃ, evaṃ middhaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā sūriyasma, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Dvinnaṃ, mahārāja, santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, middhasamārū-
ḷhassa bhavaṅgagatassa santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, nirodhasamāpa-
nnassa santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, jāgarantassa, mahārāja, cittaṃ lolaṃ
hoti vivaṭaṃ pākaṭaṃ anibaddhaṃ, evarūpassa citte nimittaṃ āpātaṃ na upeti.
Yathā, mahārāja, purisaṃ vivaṭaṃ pākaṭaṃ akiriyaṃ arahassaṃ rahassakāmā
parivajjenti, evameva kho, mahārāja, jāgarantassa dibbo attho āpātaṃ na upeti,
tasmā jāgaranto supinaṃ na passati. Yathā vā pana, mahārāja, bhikkhuṃ bhinnā-
jīvaṃ anācāraṃ pāpamittaṃ dussīlaṃ kusītaṃ hīnavīriyaṃ kusalā bodhipakkhiyā
dhammā āpātaṃ na upenti, evameva kho, mahārāja, jāgarantassa dibbo attho
āpātaṃ na upeti, tasmā jāgaranto supinaṃ na passati”ti.

“Bhante nāgasena, atthi middhassa ādimajjhapariyosānaṃ”ti? “Āma, mahārāja,
atthi middhassa ādimajjhapariyosānaṃ”ti. “Katamaṃ ādi, katamaṃ majjhaṃ,
katamaṃ pariyosānaṃ”ti? “Yo, mahārāja, kāyassa onāho pariyonāho dubbalyaṃ
mandatā akammaññatā kāyassa, ayaṃ middhassa ādi; yo, mahārāja, kapiniddāpa-
reto vokiṇṇakaṃ jaggati §, idaṃ middhassa majjhaṃ; bhavaṅgagati pariyosanaṃ.
Majjhūpagato, mahārāja, kapiniddāpareto supinaṃ passati. Yathā, mahārāja, koci
yatacārī samāhitacitto ṭhitadhammo acalabuddhi pahīnakotūhalasaddaṃ vanama-
jjhogāhitvā sukhumāṃ atthaṃ cintayati, na ca so tattha middhaṃ okkamati, so
tattha samāhito ekaggacitto sukhumāṃ atthaṃ paṭivijjhati, evameva kho, mahā-
rāja, jāgaro na middhasamāpanno (..0290), majjhūpagato kapiniddāpareto
supinaṃ passati. Yathā, mahārāja, kotūhalasaddo, evaṃ jāgaraṃ daṭṭhabbaṃ;
yathā vivittaṃ vanaṃ, evaṃ kapiniddāpareto daṭṭhabbo; yathā so kotūhalasaddaṃ
ohāya middhaṃ vivajjetvā majjhatabhūto sukhumāṃ atthaṃ paṭivijjhati, evaṃ
jāgaro na middhasamāpanno kapiniddāpareto supinaṃ passati”ti. “Sādhu, bhante
nāgasena, evameva tathā sampañcchāmi”ti.

Supinapañho pañcama.

6. Akālamaraṇapañho

6. “Bhante nāgasena, ye te sattā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, udāhu
akālepi maranti”ti? “Atthi, mahārāja, kālepi maraṇaṃ, atthi akālepi maraṇaṃ”ti.

“Bhante nāgasena, ke kāle maranti, ke akāle maranti”ti? “Diṭṭhapubbā pana,
mahārāja, tayā ambarukkhā vā jamburukkhā vā, aññasmā vā pana phalarukkhā
phalāni patantāni āmāni ca pakkāni cā”ti? “Āma, bhante”ti. “Yāni tāni, mahārāja,
phalāni rukkhato patanti, sabbāni tāni kāle yeva patanti, udāhu akālepī”ti? “Yāni
tāni, bhante nāgasena, phalāni paripakkāni vilīnāni patanti, sabbāni tāni kāle
patanti. Yāni pana tāni avasesāni phalāni tesu kānici kimividdhāni patanti, kānici

laguḷahatāni § patanti, kānici vātappahatāni patanti, kānici antopūtīkāni hutvā patanti, sabbāni tāni akāle patanti”ti. “Evameva kho, mahārāja, ye te jarāvegahatā maranti, te yeva kāle maranti, avasesā keci kammappaṭibāḷhā maranti, keci gatipṭibāḷhā maranti, keci kiriyappaṭibāḷhā maranti”ti.

“Bhante nāgasena, ye te kammappaṭibāḷhā maranti, yepi te gatipṭibāḷhā maranti, yepi te kiriyappaṭibāḷhā maranti, yepi te jarāvegappaṭibāḷhā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, yopi mātukucchigato marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati. Yopi vijātaghare marati, so tassa kālo, sopi kāle yeva marati. Yopi māsiko (..0291) marati ...pe... yopi vassasatiko marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati, tena hi, bhante nāgasena, akāle maraṇaṃ nāma na hoti, ye keci maranti, sabbe te kāle yeva maranti”ti.

“Sattime, mahārāja, vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle maranti. Katame satta? Jighacchito, mahārāja, bhojanaṃ alabhamāno upahatabbhantaro vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, pipāsito, mahārāja, pāṇiyaṃ alabhamāno parisukkahadayo vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, ahinā daṭṭho, mahārāja, visavegābhihato tikicchakaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, visamāsito, mahārāja, ḍayhantesu aṅgapaccaṅgesu agadaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, aggigato, mahārāja, jhāyamāno nibbāpanaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, udakagato, mahārāja, patiṭṭhaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, sattihato, mahārāja, ābādhiko bhisakkaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, ime kho, mahārāja, satta vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle maranti. Tatrāpāhaṃ, mahārāja, ekaṃsena vadāmi.

“Aṭṭhavidhena, mahārāja, sattānaṃ kālaṅkiriyaṃ hoti, vātasamuṭṭhānena pittasamuṭṭhānena semhasamuṭṭhānena sannipātikena utuvipariṇāmena visamaparihārena opakkamikena kammavipākena, mahārāja, sattānaṃ kālaṅkiriyaṃ hoti. Tatra, mahārāja, yadidaṃ kammavipākena kālaṅkiriyaṃ, sā yeva tattha sāmāyikā § kālaṅkiriyaṃ, avasesā asāmāyikā kālaṅkiriyaṃ. Bhavati ca-

“Jighacchāya pipāsāya, ahidaṭṭhā § visena ca;
aggi-udakasattīhi, akāle tattha mīyati;
vātapittena semhena, sannipātenutūhi ca;
visamopakkamakammehi, akāle tattha mīyati”ti.

“Keci (..0292), mahārāja, sattā pubbe katena tena tena akusalakammavipākena maranti. Idha, mahārāja, yo pubbe pare jighacchāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni jighacchāya paripīlito chāto parikilanto sukkhamilātahadayo bubhukkhito § visukkhito jhāyanto abbhantaraṃ pariḍayhanto jighacchāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare pipāsāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni peto hutvā nijjhāmatanḥiko samāno lūkho kiso parisukkhatahadayo pipāsāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare ahinā ḍaṃsāpetvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ajagaramukheneva ajagaramukhaṃ kaṇhasappamukheneva kaṇhasappamukhaṃ

parivattitvā tehi khāyitakhāyito ahīhi daṭṭho yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare viṣaṃ datvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ḍayhantehi aṅgapaccaṅgehi bhijjamānena sarīrena kuṇapagandhaṃ vāyanto viseneva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare agginā māreti, so bahūni vassasatasahassāni aṅgārapabbate-
neva aṅgārapabbataṃ yamavisayeneva yamavisayaṃ parivattitvā daḍḍhavidā-
ḍḍhagatto agginā yeva marati daharopi majjhimopi malallakopi, idampi tassa
sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare udakena māreti, so bahūni vassasatasahassāni hataviluttabha-
ggadubbalagatto khubbhitacitto § udakeneva § marati daharopi majjhimopi ma-
hallakopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ.

“Yo pubbe pare sattiyā māreti, so bahūni vassasatasahassāni chinnabhinnako-
ṭṭitavikoṭṭito sattimukhasamāhato sattiyā yeva marati daharopi majjhimopi mahalla-
kopi, idampi tassa sāmāyikamaraṇaṃ”.

“Bhante (..0293) nāgasena, akāle maraṇaṃ atthīti yaṃ vadeti, iṅgha me tvaṃ
tatha kāraṇaṃ atidisāti”. “Yathā, mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho ādinnati-
ṇakaṭṭhasākhāpalāso pariyādinnabhakkho upādānasaṅkhayā nibbāyati, so ag-
gi vuccati ‘anītico anupaddavo samaye nibbuto nāma’ti, evameva kho, mahārāja, yo
koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītico anupaddavo
marati, so vuccati ‘samaye maraṇamupagato’ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahā-aggikkhandho ādinnatiṇakaṭṭhasākhā-
palāso assa, taṃ apariyādinne yeva tiṇakaṭṭhasākhāpalāse mahatimahāmegho
abhippavassitvā nibbāpeyya, api nu kho, mahārāja, mahā-aggikkhandho samaye
nibbuto nāma hotī”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana so, mahārāja, pacchimo ag-
gikkhandho purimakena aggikkhandhena samasamagatiko nāhosī”ti? “Āgantukena,
bhante, meghena paṭipīḷito so aggikkhandho asamaye nibbuto”ti. Evameva kho,
mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhā-
nena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupari-
ṇāmajena vā viṣamaparihārajena vā opakamikena vā jighacchāya vā pipāsāya
vā sappadaṭṭhena vā viṣamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīḷito
vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ
atthi.

“Yathā vā pana, mahārāja, gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā ninnañca
thalañca paripūrayanto abhivassati, so vuccati ‘megho anītico anupaddavo vassa-
tī’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītico anu-
paddavo marati, so vuccati ‘samaye maraṇamupagato’ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā antarāyeva
mahatā vātena abbatthaṃ gaccheyya, api nu kho so, mahārāja, mahāvalāhako
samaye vigato nāma hotī”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana so, mahārāja,
pacchimo valāhako purimena valāhakena samasamagatiko nāhosī”ti? “Āgantu-
kena, bhante, vātena paṭipīḷito so valāhako asamayappatto yeva vigato”ti (..0294).

“Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

“Yathā vā pana, mahārāja, balavā āsīviso kupito kiñciveva purisaṃ ḍaṃseyya, tassa taṃ visaṃ anītikaṃ anupaddavaṃ maraṇaṃ pāpeyya, taṃ visaṃ vuccati ‘anītikamanupaddavaṃ koṭigatan’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo jīvitakoṭigato sāmāyikaṃ maraṇamupagato’ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, balavatā āsīvisena daṭṭhassa antarāyeva āhituṇḍiko agadaṃ datvā avisaṃ kareyya, api nu kho taṃ, mahārāja, visaṃ samaye vigataṃ nāma hotī”ti? “Na hi bhante”ti. “Kissa pana taṃ, mahārāja, pacchimaṃ visaṃ purimakena visena samasamagatikaṃ nāhosī”ti? “Āgantukena, bhante, agadena paṭipīlitaṃ visaṃ akoṭigataṃ yeva vigatan”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

“Yathā vā pana, mahārāja, issāso saraṃ pāteyya, sace so saro yathāgatigama-napathamatthakaṃ gacchati, so saro vuccati ‘anītiko anupaddavo yathāgatigama-napathamatthakaṃ gato nāmā’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo samaye maraṇamupagato’ti.

yeva khaṇe koci gaṇḥeyya, api nu kho so, mahārāja, saro yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāma hoti”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana so, mahārāja, pacchimo saro purimakena sarena samasamagatiko nāhosī”ti? “Āgantukena, bhante, gahaṇena tassa sarassa (..0295) gamanaṃ upacchinnan”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

“Yathā vā pana, mahārāja, yo koci lohamayaṃ bhājanaṃ ākoṭeyya, tassa ākoṭa-
nena saddo nibbattivā yathāgatigamanapathamatthakaṃ gacchati, so saddo
vuccati ‘anītika anupaddavo yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāmā’ti. Eva-
meva kho, mahārāja, yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā
anītika anupaddavo marati, so vuccati ‘anītika anupaddavo samaye maraṇamupā-
gato’ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, yo koci lohamayaṃ bhājanaṃ ākoṭeyya, tassa ākoṭa-
nena saddo nibbatteyya, nibbatte sadde adūragate koci āmaseyya, saha āmasa-
nena saddo nirujjheyya, api nu kho so, mahārāja, saddo yathāgatigamanapatha-
matthakaṃ gato nāma hoti”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana, mahārāja, pacchimo
saddo purimakena saddena samasamagatiko nāhosī”ti? “Āgantukena, bhante,
āmasanena so saddo uparato”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati,
so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito
vā akāle marati. Idamettha mahārāja kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ
atthīti.

“Yathā vā pana, mahārāja, khetto suvirūḷhaṃ dhaññabijaṃ sammā pavattamā-
nena vassena otatavitata-ākiṇṇabahuphalaṃ hutvā § sassuṭṭhānasamayaṃ pāpu-
ṇāti, taṃ dhaññaṃ vuccati ‘anītikamanupaddavaṃ samayasampattaṃ nāma hoti’-
ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyu-
kkhayā anītika anupaddavo marati, so vuccati ‘anītika anupaddavo samaye mara-
ṇamupagato’ti.

“Yathā vā pana, mahārāja, khetto suvirūḷhaṃ dhaññabijaṃ udakena vikalaṃ
mareyya, api nu kho taṃ, mahārāja, dhaññaṃ asamayasampattaṃ nāma hoti”ti?
“Na (..0296) hi, bhante”ti. “Kissa pana taṃ, mahārāja, pacchimaṃ dhaññaṃ puri-
makena dhaññaṃ samasamagatikaṃ nāhosī”ti? “Āgantukena, bhante, uḥhena
paṭipīlitaṃ taṃ dhaññaṃ matan”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati,
so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito
vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ
atthīti.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘sampannataruṇasassaṃ kimayo uṭṭahitvā
samūlaṃ nāsenti”ti? “Sutapubbañceva taṃ, bhante, amhehi diṭṭhapubbañcā”ti.
“Kiṃ nu kho taṃ, mahārāja, sassaṃ kāle naṭṭhaṃ, udāhu akāle naṭṭhan”ti? “Akāle,
bhante, yadi kho taṃ, bhante, sassaṃ kimayo na khādeyyuṃ, sassuddharaṇasa-
mayaṃ pāpuṇeyyā”ti. “Kiṃ pana, mahārāja, āgantukena upaghātena sassaṃ

vinassati, nirupaghātaṃ sassaṃ sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇāti”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā ...pe... sattivegappaṭipīlito vā marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthiti.

“Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘sampanne sasse phalabhāranamite mañca-ritapatte karakavassaṃ nāma vassajāti nipatitvā vināseti aphalaṃ karotī’ti? “Suta-pubbañceva taṃ, bhante, amhehi diṭṭhapubbañcā”ti. “Api nu kho taṃ, mahārāja, sassaṃ kāle naṭṭhaṃ, udāhu akāle naṭṭhan”ti? “Akāle, bhante, yadi kho taṃ, bhante, sassaṃ karakavassaṃ na vasseyya sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇeyyā”-ti. “Kiṃ pana, mahārāja, āgantukena upaghātena sassaṃ vinassati, nirupaghātaṃ sassaṃ sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇāti”ti? “Āma, bhante”ti. “Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīlito vātasamuṭṭhānena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupari-ṇāmajena vā visamaparihārajena vā opakkamikena vā jighacchāya vā pipāsāya vā sappadaṭṭhena vā visamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīlito vā akāle marati. Yadi pana āgantukena rogena paṭipīlito na bhavye, samaye va maraṇaṃ pāpuṇeyya. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthī”ti.

“Acchariyaṃ (..0297), bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena, suda-ssitaṃ kāraṇaṃ, sudassitaṃ opammaṃ akāle maraṇassa paridīpanāya, ‘atthi akāle maraṇaṃ’ti uttānikataṃ pākaṭaṃ kataṃ vibhūtaṃ kataṃ, acittavikkhittakopi, bhante nāgasena, manujo ekamekenapi tāva opammena niṭṭhaṃ gaccheyya ‘atthi akāle maraṇaṃ’ti, kiṃ pana manujo sacetano? Paṭhamopammenevāhaṃ, bhante, saññatto ‘atthi akāle maraṇaṃ’ti, api ca aparāparaṃ nibbāhanaṃ sotu-kāmo na sampaṭicchīn”ti.

Akālamarāṇapañho chaṭṭho.

7. Cetiya-pāṭihāriyapañho

7. “Bhante nāgasena, sabbesaṃ parinibbutānaṃ cetiye pāṭihīraṃ hoti, udāhu ekaccānaṃ yeva hoti”ti? “Ekaccānaṃ, mahārāja, hoti, ekaccānaṃ na hoti”ti. “Katamesaṃ, bhante, hoti, katamesaṃ na hoti”ti? “Tiṇṇannaṃ, mahārāja, aññata-rassa adhiṭṭhānā parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti. Katamesaṃ tiṇṇannaṃ? Idha, mahārāja, arahā devamanussānaṃ anukampāya tiṭṭhantova adhiṭṭhāti ‘evaṃ-nāma cetiye pāṭihīraṃ hotū’ti, tassa adhiṭṭhānavasena cetiye pāṭihīraṃ hoti, evaṃ arahato adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, devatā manussānaṃ anukampāya parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ dassenti ‘iminā pāṭihīrena saddhammo niccasampaggahito bhavi-ssati, manussā ca pasannā kusaleṇa abhivaḍḍhissantī’ti, evaṃ devatānaṃ adhi-ṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, itthī vā puriso vā saddho pasanno paṇḍito byatto medhāvī buddhisampanno yoniso cintayitvā gandhaṃ vā mālaṃ vā dussaṃ vā aññataraṃ vā kiñci adhiṭṭhahitvā cetiye ukkhipati ‘evaṃnāma hotū’ti, tassapi adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti, evaṃ manussānaṃ adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

“Imesaṃ (..0298) kho, mahārāja, tiṇṇannaṃ aññatarassa adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

“Yadi, mahārāja, tesaṃ adhiṭṭhānaṃ na hoti, khīṇāsavassapi chaḷabhiññassa cetovasippattassa cetiye pāṭihīraṃ na hoti, asatipi, mahārāja, pāṭihīre caritaṃ disvā suparisuddhaṃ okappetabbaṃ niṭṭhaṃ gantabbaṃ saddahitabbaṃ ‘suparinibbuto ayaṃ buddhaputto’”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Cetiyaṭṭhāriyapaṇho sattamo.

8. Dhammābhisamayapaṇho

8. “Bhante nāgasena, ye te sammā paṭipajanti, tesaṃ sabbesaṃ yeva dhammābhisamayo hoti, udāhu kassaci na hoti”ti? “Kassaci, mahārāja, hoti, kassaci na hoti”ti. “Kassa bhante hoti, kassa na hoti”ti? “Tiracchānagatassa, mahārāja, suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, pettivisayūpapannassa ...pe... micchādiṭṭhikassa ...pe... kuhakassa ...pe... mātughātakassa ...pe... pitughātakassa ...pe... arahantaghātakassa ...pe... saṅghabhedakassa ...pe... lohituppādakassa ...pe... theyyasaṃvāsakassa ...pe... titthiyapakkantassa ...pe... bhikkhunidūsakassa ...pe... terasannaṃ garukāpattīnaṃ aññataraṃ āpajjitvā avuṭṭhitassa ...pe... paṇḍakassa ...pe... ubhatobyañjanakassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti ...pe... yopi manussadaharako ūnakasattavassiko, tassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti. Imesaṃ kho, mahārāja, soḷasannaṃ puggalānaṃ suppaṭipannānampi dhammābhisamayo na hoti”ti.

“Bhante nāgasena, ye te pannarasa puggalā viruddhā yeva, tesaṃ dhammābhisamayo hotu vā mā vā hotu, atha kena kāraṇena manussadaharakassa ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti? Ettha tāva paṇho bhavati ‘nanu nāma daharakassa na rāgo hoti, na doso hoti, na moho hoti, na māno hoti, na micchādiṭṭhi hoti, na arati hoti, na kāmavitakko hoti, amissito kilesehi, so nāma daharako yutto ca patto ca arahati ca cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhitaṃ’”ti.

“Taññevettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yenāhaṃ kāraṇena bhaṇāmi (..0299) ‘ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti’ti. Yadi, mahārāja, ūnakasattavassiko rajanīye rajjeyya, dussanīye dusseyya, mohaniye muyheyya, madaniye majjeyya, diṭṭhiṃ vijāneyya, ratiñca aratiñca vijāneyya, kusalākusalaṃ vitakkeyya, bhavyeyya tassa dhammābhisamayo, api ca, mahārāja, ūnakasattava-

ssikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko, mahārāja, tena dubbalena cittaena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṃ bhārikaṃ vipulaṃ mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhitaṃ.

“Yathā, mahārāja, sinerupabbatarājā garuko bhāriko vipulo mahanto, api nu kho taṃ, mahārāja, puriso attano pākatikena thāmabalavīriyena sakuṇeyya sinerupabbatarājānaṃ uddharitun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena mahārājā”ti? “Dubbalattā, bhante, purisassa, mahantattā sinerupabbatarājassā”ti. “Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittaena parittena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṃ bhārikaṃ vipulaṃ mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhitaṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisa-mayo na hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ mahāpathavī dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā, api nu kho taṃ, mahārāja, mahāpathaviṃ sakkā parittakena udakabindukena temetvā udakacikkhallaṃ kātun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena, mahārājā”ti? “Parittattā, bhante, udakabindussa, mahantattā mahāpathaviyā”ti. “Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittaena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ (..0300) paṭivijjhitaṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisa-mayo na hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, abaladubbalaparitta-appathokamandaggi bhavye, api nu kho, mahārāja, tāvatakena mandena agginā sakkā sadevake loke andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassetun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena mahārājā”ti? “Mandattā, bhante, aggissa, lokassa mahantattā”ti. “Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, mahatā ca avijjandhakārena pihitaṃ. Tasmā dukkaraṃ ñāṇālokaṃ dassayitaṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa

suppaṭipannassāpi dhammābhisaṃmayo na hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, āturo kiso aṇuparimitakāyo sālakkakimi hatthināgaṃ tidhā pabhinnaṃ navāyataṃ tivittataṃ dasapariṇāhaṃ aṭṭharatanikaṃ sakaṭṭhānamupagataṃ disvā gilituṃ parikaḍḍheyya, api nu kho so, mahārāja, sālakkakimi sakkuṇeyya taṃ hatthināgaṃ gilituṃ”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kena kāraṇena, mahārāja”ti? “Parittattā, bhante, sālakkakimissa, mahantattā hatthināgassā”ti. “Evameva kho, mahārāja, ūnakaṣattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, mahatī asaṅkhatā nibbānadhātu. So tena dubbalena cittaṃ parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṃ asaṅkhatā nibbānadhātuṃ paṭivijjhitaṃ, tena kāraṇena ūnakaṣattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisaṃmayo na hoti”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampañcchāmi”ti.

Dhammābhisaṃmayapañho aṭṭhamo.

9. Ekantasukhanibbānapañho

9. “Bhante nāgasena, kiṃ ekantasukhaṃ nibbānaṃ, udāhu dukkhena miṇṇaṃ”ti? “Ekantasukhaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, dukkhena amissaṃ”ti.

“Na mayaṃ taṃ, bhante nāgasena, vacanaṃ saddahāma ‘ekantasukhaṃ nibbānaṃ’ti, evamevha mayaṃ, bhante nāgasena, paccema ‘nibbānaṃ dukkhena missaṃ’ti, kāraṇañcetha upalabhāma ‘nibbānaṃ dukkhena missaṃ’ti. Katamaṃ ettha kāraṇaṃ (..0301)? Ye te, bhante nāgasena, nibbānaṃ pariyesanti, tesaṃ dissati kāyassa ca cittassa ca ātāpo paritāpo ṭhānacaṅkamanisaṃjāsayaṇāhārapariggaho middhassa ca uparodho āyatanānaṃca paṭipīḷanaṃ dhanadhañṇapiyañātimittapajhanaṃ. Ye keci loke sukhitā sukhasamappitā, te sabbepi pañcahi kāmaguṇehi āyatane ramenti brūhenti, manāpikamanāpikabahuvidhasubhanimittena rūpena cakkhuṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikagītavāditabahuvidhasubhanimittena saddena sotaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikapupphaphalappattacāmūlasārabahuvidhasubhanimittena gandhena ghānaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakhajjabhojjaleyyapeyyasāyaṇiyabahuvidhasubhanimittena rasena jivhaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikasaṅhasukhumamudumaddavabahuvidhasubhanimittena phassaṃ kāyaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakalyāṇapāpakasubhāsubhabahuvidhavitakkamanasikārena manaṃ ramenti brūhenti. Tumhe taṃ cakkhusotaghānaṃjivhākāyamanabrūhanaṃ hanatha upahanatha, chindatha upacchindatha, rundhatha uparundhatha. Tena kāyopi paritapati, cittampi paritapati, kāye paritatte kāyikadukkhavedanaṃ vediyati, citte paritatte cetasikadukkhavedanaṃ vediyati. Nanu māgaṇḍiyopi § paribbājako bhagavantaṃ garahamāno evamāha ‘bhūnahu § samaṇo gotamo’ti. Idamevha kāraṇaṃ, yenāhaṃ kāraṇena brūmi ‘nibbānaṃ dukkhena missaṃ’ti.

“Na hi, mahārāja, nibbānaṃ dukkhena missaṃ, ekantasukhaṃ nibbānaṃ. Yaṃ

pana tvaṃ, mahārāja, brūsi ‘nibbānaṃ dukkhaṃ’ti, netvaṃ dukkhaṃ nibbānaṃ nāma, nibbānassa pana sacchikiriyāya pubbabhāgo eso, nibbānapariyesanaṃ etaṃ, ekantasukhaṃ yeva, mahārāja, nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ettha kāraṇaṃ vadāmi. Atthi, mahārāja, rājūnaṃ rajjasukhaṃ nāmā”ti? “Āma, bhante, atthi rājūnaṃ rajjasukhaṃ”ti. “Api nu kho taṃ, mahārāja, rajjasukhaṃ dukkhena missaṃ”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana te, mahārāja, rājāno paccante kupite tesāṃ paccantanissitānaṃ paṭisedhāya amaccehi pariṇāyakehi bhaṭṭhehi balaṭṭhehi parivutā pavāsaṃ gantvā ḍaṃsamakasavātātapapaṭipīlitā samavisame paridhāvanti, mahāyuddhañca karonti, jīvitasamayañca pāpuṇanti”ti? “Netvaṃ, bhante nāgasena, rajjasukhaṃ nāma, rajjasukhassa pariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena, bhante nāgasena, rājāno (.0302) rajjaṃ pariyesitvā rajjasukhaṃ anubhavanti, evaṃ, bhante nāgasena, rajjasukhaṃ dukkhena amissaṃ, aññaṃ taṃ rajjasukhaṃ, aññaṃ dukkhaṃ”ti. “Evameva kho, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ye pana taṃ nibbānaṃ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvā ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṃ pariggahetvā middhaṃ uparundhitvā āyatanāni paṭipīletvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṃ pariyesitvā ekantasukhaṃ nibbānaṃ anubhavanti, nihatapaccāmittā viya rājāno rajjasukhaṃ. Evaṃ, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ nibbānaṃ, aññaṃ dukkhanti.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ dukkhaṃ, aññaṃ nibbānanti. Atthi, mahārāja, ācariyānaṃ sippavantānaṃ sippasukhaṃ nāmā”ti? “Āma, bhante, atthi ācariyānaṃ sippavantānaṃ sippasukhaṃ”ti. “Api nu kho taṃ, mahārāja, sippasukhaṃ dukkhena missaṃ”ti? “Na hi, bhante”ti. “Kissa pana te, mahārāja, ācariyā § ācariyānaṃ abhivādanapaccuṭṭhānena udakāharaṇaḥharasammajjanadantakaṭṭhamukhodakānuppādānena ucchiṭṭhapaṭiggahaṇa-ucchādanānahāpanapādaparikkammaṇa sakacittaṃ nikkhipitvā paracittānuvattanena dukkhaseyyāya visamabhojanena kāyaṃ ātāpentī”ti? “Netvaṃ, bhante nāgasena, sippasukhaṃ nāma, sippapariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena, bhante nāgasena, ācariyā sippaṃ pariyesitvā sippasukhaṃ anubhavanti, evaṃ, bhante nāgasena, sippasukhaṃ dukkhena amissaṃ, aññaṃ taṃ sippasukhaṃ, aññaṃ dukkhaṃ”ti. “Evameva kho, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ye pana taṃ nibbānaṃ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvā ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṃ pariggahetvā middhaṃ uparundhitvā āyatanāni paṭipīletvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṃ pariyesitvā ekantasukhaṃ nibbānaṃ anubhavanti, ācariyā viya sippasukhaṃ. Evaṃ, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ dukkhaṃ, aññaṃ nibbānaṃ”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evameva tathā sampaṭicchāmī”ti.

Ekantasukhanibbānapaṇho navamo.

10. Nibbānarūpasanṭhānapañho

10. “Bhante (..0303) nāgasena, ‘nibbānaṃ nibbānaṃ’ti yaṃ vadesi, sakkā pana tassa nibbānassa rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun”ti? “Appaṭibhāgaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, na sakkā nibbānassa rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun”ti. “Etampāhaṃ, bhante nāgasena, na sampaṭicchāmi, yaṃ atthidhammassa nibbānassa rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā apaññāpanaṃ, kāraṇena maṃ saññāpehi”ti. “Hotu, mahārāja, kāraṇena taṃ saññāpessāmi. Atthi, mahārāja, mahāsamuddo nāmā”ti? “Āma, bhante, attheso mahāsamuddo”ti. “Sace taṃ, mahārāja, koci evaṃ puccheyya ‘kittakaṃ, mahārāja, mahāsamudde udakaṃ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasanti’ti, evaṃ puṭṭho tvaṃ, mahārāja, kinti tassa byākareyyāsi”ti? “Sace maṃ, bhante, koci evaṃ puccheyya ‘kittakaṃ, mahārāja, mahāsamudde udakaṃ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasanti’ti, tamahaṃ, bhante, evaṃ vadeyyaṃ ‘apucchitabbaṃ maṃ tvaṃ ambho purisa pucchasi, nesā pucchā kenaci pucchitabbā, ṭhapaniyo eso pañho. Avibhatto lokakkhāyikehi mahāsamuddo, na sakkā mahāsamudde udakaṃ pariminituṃ sattā vā ye tattha vāsamupagatāti evāhaṃ bhante tassa paṭivacanaṃ dadeyyan”ti.

“Kissa pana, tvaṃ mahārāja, atthidhamme mahāsamudde evaṃ paṭivacanaṃ dadeyyāsi, nanu vigaṇetvā § tassa ācikkhitabbaṃ ‘ettakaṃ mahāsamudde udakaṃ, ettakā ca sattā mahāsamudde paṭivasanti’ti? “Na sakkā, bhante, avisayo eso pañho”ti.

“Yathā, mahārāja, atthidhamme yeva mahāsamudde na sakkā udakaṃ parigaṇetun § sattā vā ye tattha vāsamupagatā, evameva kho, mahārāja, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun, vigaṇeyya, mahārāja, iddhimā cetovasippatto mahāsamudde udakaṃ tatrāsaye (..0304) ca satte, na tveva so iddhimā cetovasippatto sakuṇeyya nibbānassa rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun.

“Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun. Atthi, mahārāja, devesu arūpakāyikā nāma devā”ti. “Āma, bhante, suyati ‘atthi devesu arūpakāyikā nāma devā’”ti. “Sakkā pana, mahārāja, tesam arūpakāyikānaṃ devānaṃ rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun”ti? “Na hi, bhante”ti. “Tena hi, mahārāja, natthi arūpakāyikā devā”ti? “Atthi, bhante, arūpakāyikā devā, na ca sakkā tesam rūpaṃ vā sanṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun”ti. “Yathā, mahārāja, atthisattānaṃ yeva arūpakāyikānaṃ devānaṃ na

sakkā rūpaṃ vā saṅghānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitum, evameva kho, mahārāja, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā saṅghānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitun”ti.

“Bhante nāgasena, hotu ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na ca sakkā tassa rūpaṃ vā saṅghānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammaṃ vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitum. Atthi pana, bhante, nibbānassa guṇaṃ aññehi anupaviṭṭhaṃ kiñci opammanidassanamattan”ti? “Sarūpato, mahārāja, natthi, guṇato pana sakkā kiñci opammanidassanamattaṃ upadassayitun”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, yathāhaṃ labhāmi nibbānassa guṇatopi ekadesaparidīpanamattaṃ, tathā sīghaṃ brūhi, nibbāpehi me hadayapariḷāhaṃ vinaya sitalamadhuravacanamālutenā”ti.

“Padumassa, mahārāja, eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho, udakassa dve guṇā, agadassa tayo guṇā, mahāsamuddassa cattāro guṇā, bhojanassa pañca guṇā, ākāsaṃ dasa guṇā, maṇḍiratanassa tayo guṇā (..0305), lohitaṇḍanaṃ tayo guṇā, sappimaṇḍassa tayo guṇā, girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti.

“Bhante nāgasena, ‘padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho’ti yaṃ vadesi, katamo padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho”ti? “Yathā, mahārāja, padumaṃ anupalittaṃ udakena, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbakilesahi anupalittaṃ. Ayaṃ, mahārāja, padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho”ti.

“Bhante nāgasena, ‘udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, udakaṃ sītalaṃ pariḷāhanibbāpanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sītalaṃ sabbakilesapariḷāhanibbāpanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, udakassa paṭhamaṃ guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, udakaṃ kilantatasitapipāsitaḥammābhitaṭṭānaṃ janapasupajānaṃ pipāsāvinayanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāpipāsāvinayanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, udakassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti.

“Bhante nāgasena, ‘agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, agado visapīḷitānaṃ sattānaṃ paṭisaraṇaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kilesavisaṭṭhānaṃ sattānaṃ paṭisaraṇaṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa paṭhamaṃ guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, agado rogānaṃ antakaro, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbadukkhānaṃ antakaraṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, agado amataṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ amataṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, agadassa tayo guṇā

“Bhante nāgasena, ‘mañiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame mañiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, mañiratanāṃ kāmadaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kāmadaṃ. Ayaṃ, mahārāja, mañiratanassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, mañiratanāṃ hāsakaraṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ hāsakaraṃ. Ayaṃ, mahārāja, mañiratanassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, mañiratanāṃ ujjotattakaraṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ ujjotattakaraṃ §. Ayaṃ, mahārāja, mañiratanassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, mañiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti.

“Bhante nāgasena, ‘lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, lohitacandanaṃ dullabhaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ dullabhaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, lohitacandanaṃ asamasugandhaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ asamasugandhaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, lohitacandanaṃ sajjanapasatthaṃ §, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ ariyasajjanapasatthaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti.

“Bhante (..0308) nāgasena, ‘sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, sappimaṇḍo vaṇṇasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ guṇavaṇṇasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, sappimaṇḍo gandhasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sīlagandhasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, sappimaṇḍo rasasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ rasasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti.

“Bhante nāgasena, ‘girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā’ti yaṃ vadesi, katame girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā”ti? “Yathā, mahārāja, girisikharaṃ accuggataṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ accuggataṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ acalaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ acalaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ duradhirohaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ duradhirohaṃ sabbakilesānaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ sabbabījānaṃ avirūhanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbakilesānaṃ avirūhanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa catuttho guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ anunayappaṭighavippamuttaṃ, evameva

kho, mahārāja, nibbānaṃ anuṇayaappaṭiḡhavippamaṭṭaṃ. Ayaṃ, mahārāja, giri-sikharassa pañcama gūṇo nibbānaṃ anupaṇiṭṭho. Ime kho, mahārāja, giri-sikharassa pañca gūṇā nibbānaṃ anupaṇiṭṭhā”ti. “Sādhū, bhante nāgasena, evameṭaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Nibbānarūpaṣaṇṭhānapañho dasamo.

11. Nibbānasacchikaraṇapañho

11. “Bhante (..0309) nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘nibbānaṃ na atītaṃ, na anāgataṃ, na paccuppannaṃ, na uppannaṃ na anuppannaṃ na uppādanīyaṃ’ti. Idha, bhante nāgasena, yo koci sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti, so uppannaṃ sacchikaroti, udāhu uppādetvā sacchikaroti”ti? “Yo koci, mahārāja, sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti, so na uppannaṃ sacchikaroti, na uppādetvā sacchikaroti, api ca, mahārāja, atthesā nibbānadhātu, yaṃ so sammāpaṭipanno sacchikaroti”ti.

“Mā, bhante nāgasena, imaṃ pañhaṃ paṭicchannaṃ katvā dīpehi, vivaṭaṃ pākaṭaṃ katvā dīpehi chandajāto ussāhajāto, yaṃ te sikkhitaṃ, taṃ sabbaṃ ethevākirāhi, etthāyaṃ jano sammūḷho vimatijāto saṃsayapakkhando, bhindetaṃ antodosaṣallaṇ”ti. “Atthesā, mahārāja, nibbānadhātu santā sukhā paṇitā, taṃ sammāpaṭipanno jinānusiṭṭhiyā saṅkhāre sammasanto paññāya sacchikaroti. Yathā, mahārāja, antevāsiko ācariyānusiṭṭhiyā vijjaṃ paññāya sacchikaroti, evameva kho, mahārāja, sammāpaṭipanno jinānusiṭṭhiyā paññāya nibbānaṃ sacchikaroti.

“Kathaṃ pana taṃ nibbānaṃ daṭṭhabbanti? Anītito nirupaddavato abhayato khemato santato sukhato sātato paṇitato sucito sītalato daṭṭhabbaṃ.

“Yathā, mahārāja, puriso bahukaṭṭhapuñjēna jalitakaṭṭhitena agginā dayhamāno vāyāmena tato muñcitvā niraggikokāsaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatatividhaggisaṇṭapaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, aggi, evaṃ tividhaggi daṭṭhabbo; yathā aggigato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā niraggikokāso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso ahikukkuramanussakuṇapasaṇṭiravaḷaṇṅjakoṭṭhāsarāsigaṭo kuṇapajaṭṭajāṭitaṇṭaramanupaṇiṭṭho vāyāmena tato muñcitvā nikkuṇapokāsaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva (..0310) kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesakuṇapaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, kuṇapaṃ, evaṃ pañca kāmagaṇā daṭṭhabbā; yathā kuṇapagato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā nikkuṇapokāso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso bhīto tasito kampito viparītavibbhantacitto vāyāmena tato muñcitvā daḷhaṃ thiraṃ acalaṃ abhayaṭṭhānaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so

yoniso manasikārena byapagatabhayasantāsaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, bhayaṃ, evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ paṭicca aparāparaṃ pavattabhayaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā bhīto puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā abhayaṭṭhānaṃ, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Yathā vā pana, mahārāja, puriso kiliṭṭhamalinakalalakaddamadese patito vāyāmena taṃ kalalakaddamaṃ apavāhetvā parisuddhavimaladesamupagantvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesamalakaddamaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, kalalaṃ, evaṃ lābhasakkārasiloko daṭṭhabbo; yathā kalalagato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā parisuddhavimaladeso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

“Tañca pana nibbānaṃ sammāpaṭipanno kinti sacchikaroti? Yo so, mahārāja, sammāpaṭipanno, so saṅkhārānaṃ pavattaṃ sammasati. Pavattaṃ sammamāno tattha jātiṃ passati jaraṃ passati byāधिṃ passati maraṇaṃ passati, na tattha kiñci sukhaṃ sātamaṃ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha kiñci na gayhūpagaṃ passati. Yathā, mahārāja, puriso divasasantatte ayogule jalite tatte kaṭhite āditopi majjhatopi pariyosānatopi na kiñci gayhūpagaṃ padesaṃ passati, evameva kho, mahārāja, yo saṅkhārānaṃ pavattaṃ sammasati, so pavattaṃ sammamāno tattha jātiṃ passati jaraṃ passati byāधिṃ passati maraṇaṃ passati, na tattha kiñci sukhaṃ sātamaṃ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha § na kiñci gayhūpagaṃ passati, tassa gayhūpagaṃ (..0311) apassantassa citte arati saṅṭhāti, kāyasmimṃ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

“Yathā, mahārāja, puriso jalitajālaṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ paviseyya, so tattha atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto aggimhi nibbindeyya, evameva kho, mahārāja, tassa gayhūpagaṃ apassantassa citte arati saṅṭhāti, kāyasmimṃ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

“Tassa pavatte bhayadassāvissa evaṃ cittaṃ uppajjati ‘santattaṃ kho panetaṃ pavattaṃ sampajjalitaṃ bahudukkhaṃ bahūpāyāsaṃ, yadi koci labhetha appavattaṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpa-dhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānan’ti.

liti hetam § tassa appavatte cittam pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati §-
'paṭiladdham kho me nissaraṇan'ti.

“Yathā, mahārāja, puriso vippanaṭṭho videsapakkhando nibbāhanamaggaṃ
disvā tattha pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati § 'paṭiladdho me nibbāha-
namaggo'ti, evameva kho, mahārāja, pavatte bhayadassāvissa appavatte cittam
pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati § 'paṭiladdham kho me nissaraṇan'ti.

“So appavattatthāya maggaṃ āyūhati gavesati bhāveti bahulīkaroti, tassa
tadattham sati santiṭṭhati, tadattham vīriyam santiṭṭhati, tadattham pīti santiṭṭhati,
tassa taṃ cittam aparāparam manasikaroto pavattam samatikkamivā appavattam
okkamati, appavattamanupatto, mahārāja, sammāpaṭipanno 'nibbānam sacchika-
roti'ti vuccati”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi”ti.

Nibbānasacchikaraṇapaṇho ekādasamo.

12. Nibbānasannihitapaṇho

12. “Bhante (..0312) nāgasena, atthi so padeso puratthimāya vā disāya dakkhi-
ṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya uddham vā adho vā
tiriyam vā, yattha nibbānam sannihitan”ti? “Natthi, mahārāja, so padeso puratthi-
māya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya
uddham vā adho vā tiriyam vā, yattha nibbānam sannihitan”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, natthi nibbānassa sannihitokāso, tena hi natthi
nibbānam? Yesañca taṃ nibbānam sacchikataṃ, tesampi sacchikiriyā micchā,
kāraṇam tattha vakkhāmi, yathā, bhante nāgasena, mahiyā dhaññuṭṭhānam
khettaṃ atthi, gandhuṭṭhānam pupphaṃ atthi, pupphuṭṭhānam gumbo atthi, phalu-
ṭṭhānam rukkho atthi, ratanuṭṭhānam ākaro atthi, tattha yo koci yaṃ yaṃ icchati, so
tattha gantvā taṃ taṃ harati, evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānam
atthi, tassa nibbānassa uṭṭhānokāsopi icchitabbo, yasmā ca kho, bhante nāga-
sena, nibbānassa uṭṭhānokāso natthi, tasmā natthi nibbānanti brūmi, yesañca
nibbānam sacchikataṃ, tesampi sacchikiriyā micchā”ti.

“Natthi, mahārāja, nibbānassa sannihitokāso, atthi cetam nibbānam, sammāpa-
ṭipanno yoniso manasikārena nibbānam sacchikaroti. Yathā pana, mahārāja,
atthi aggi nāma, natthi tassa sannihitokāso, dve kaṭṭhāni saṅghaṭṭento aggim adhi-
gacchati. Evameva kho, mahārāja, atthi nibbānam, natthi tassa sannihitokāso,
sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānam sacchikaroti.

“Yathā vā pana, mahārāja, atthi satta ratanāni nāma. Seyyathidaṃ, cakkara-
tanaṃ hatthiratanam assaratanam maṇiratanam itthiratanam gahapatiratanam
pariṇāyakaratanam. Na ca tesam ratanānam sannihitokāso atthi, khattiyassa
pana sammāpaṭipannassa paṭipattibalena tāni ratanāni upagacchanti. Evameva
kho, mahārāja, atthi nibbānam, natthi tassa sannihitokāso, sammāpaṭipanno
yoniso manasikārena nibbānam sacchikaroti”ti.

“Bhante nāgasena, nibbānassa sannihitokāso mā hotu, atthi pana taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī”ti? “Āma, mahārāja (..0313), atthi taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī”ti.

“Katamaṃ pana, bhante, taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī”ti? “Sīlaṃ, mahārāja, ṭhānaṃ, sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto sakkayavanepi cīnavilātepi alasandepi nigumbepi § kāsikosalepi kasmīrepi gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, yo koci cakkhumā puriso sakayavanepi cīnavilātepi alasandepi nigumbepi kāsikosalepi kasmīrepi gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito ākāsaṃ passati, evameva kho, mahārāja, sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto sakayavanepi ...pe... yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti.

“Yathā vā pana, mahārāja, sakayavanepi ...pe... yattha katthacipi ṭhitassa pubbadisā atthi, evameva kho, mahārāja, sīle patiṭṭhitassa yoniso manasikarontassa sakkayavanepi ...pe... yattha katthacipi ṭhitassa sammāpaṭipannassa atthi nibbānasacchikiriyā”ti. “Sādhu, bhante nāgasena, desitaṃ tayā nibbānaṃ, desitā nibbānasacchikiriyā, parikkhatā sīlaguṇā, dassitā sammāpaṭipatti, ussāpito dhammaddhajo, saṅṭhapitā dhammanetti, avañjho suppayuttānaṃ sammāpayogo, evameva gaṇivarapavara tathā sampaṭicchāmī”ti.

Nibbānasannihitapaṅho dvādasamo.

Vessantaravaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge dvādasa paṅhā.

4. Anumānavaggo

1. Anumānapaṅho

1. Atha (..0314) kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā ñātukāmo sotukāmo dhāretukāmo ñāṇālokaṃ daṭṭhukāmo aññāṇaṃ bhinditukāmo ñāṇālokaṃ uppādetukāmo avijjandhakāraṃ nāsetukāmo adhimattaṃ dhitiṅca ussāhaṅca satiṅca sampajaññaṅca upaṭṭhapetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “bhante nāgasena, kiṃ pana buddho tayā diṭṭho”ti. “Na hi, mahārājā”ti. “Kiṃ pana te ācariyehi buddho diṭṭho”ti? “Na hi, mahārājā”ti. “Bhante nāgasena, na kira tayā buddho diṭṭho, nāpi kira te ācariyehi buddho

diṭṭho, tena hi, bhante nāgasena, natthi buddho, na hettha buddho paññāyati” ti.

“Atthi pana te, mahārāja, pubbakā khattiyā, ye te tava khattiyavaṃsassa pubbaṅgamā” ti? “Āma, bhante. Ko saṃsayo, atthi pubbakā khattiyā, ye mama khattiyavaṃsassa pubbaṅgamā” ti. “Diṭṭhapubbā tayā, mahārāja, pubbakā khattiyā” ti? “Na hi bhante” ti. “Ye pana taṃ, mahārāja, anusāsanti purohitā senāpatino akkhadassā mahāmattā, tehi pubbakā khattiyā diṭṭhapubbā” ti? “Na hi bhante” ti. “Yadi pana te, mahārāja, pubbakā khattiyā na diṭṭhā, nāpi kira te anusāsakehi pubbakā khattiyā diṭṭhā, tena hi natthi pubbakā khattiyā, na hettha pubbakā khattiyā paññāyanti” ti.

“Dissanti, bhante nāgasena, pubbakānaṃ khattiyānaṃ anubhūtāni paribhoga-bhaṇḍāni. Seyyathidaṃ, setacchattaṃ uṇhisaṃ pādukā vālabijāni khaggaratanaṃ mahārahāni ca sayanāni. Yehi mayaṃ jāneyyāma saddaheyyāma ‘atthi pubbakā khattiyā’ ti. “Evameva kho, mahārāja, mayampetaṃ bhagavantaṃ jāneyyāma saddaheyyāma. Atthi taṃ kāraṇaṃ, yena mayaṃ kāraṇena jāneyyāma saddaheyyāma ‘atthi so bhagavā’ ti. Katamaṃ taṃ kāraṇaṃ? Atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena anubhūtāni paribhoga-bhaṇḍāni. Seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā (..0315) cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcīndriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, yehi sadevako loko jānāti saddahati ‘atthi so bhagavā’ ti. Iminā, mahārāja, kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena ñātabbo ‘atthi so bhagavā’ ti.

“Bahū jane tārayitvā, nibbuto upadhikkhaye;
anumānena ñātabbaṃ, atthi so dvipaduttamo” ti.

“Bhante nāgasena, opammaṃ karohi” ti. “Yathā, mahārāja, nagaravaḍḍhaki nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ tāva samaṃ anunnatamanonataṃ asakkhara-pāsāṇaṃ nirupaddavamanavajjaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ anuviloketvā yaṃ tattha visamaṃ, taṃ samaṃ kārapetvā khāṇukaṇṭakaṃ visodhāpetvā tattha nagaraṃ māpeyya sobhanaṃ vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ ukkiṇṇaparikhāpākāraṃ daḷhagopuraṭṭālakoṭṭakaṃ puthucaccaracatukkasandhisiṅghāṭakaṃ sucisamatala-rājamaggaṃ suvibhatta-antarāpaṇaṃ āramuyyānataḷākapokkharāṇi-udapānasa-mpannaṃ bahuvidhadevatṭhānappaṭimaṇḍitaṃ sabbadosavirahitaṃ, so tasmīṃ nagare sabbathā vepullattaṃ patte aññaṃ desaṃ upagaccheyya, atha taṃ nagaraṃ aparena samayena iddhaṃ bhaveyya phitaṃ subhikkhaṃ khemaṃ samiddhaṃ sivaṃ anītikaṃ nirupaddavaṃ nānājanasamākulaṃ, puthū khattiyā brāhmaṇā vessā suddā hatthārohā assārohā rathikā pattikā dhanuggahā tharuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā vammīno yodhīno dāsikaputtā bhaṭṭiputtā § mallakā gaṇakā āḷārikā sūdā kappakā nahāpakā cundā mālākārā suvaṇṇakārā sajjhukārā sīsakārā tipukārā lohakārā vaṭṭakārā ayokārā maṇikārā pesakārā kumbhakārā veṇukārā loṇakārā cammakārā rathakārā dantakārā rajjukārā kocchakārā suttakārā vilivakārā dhanukārā jiyakārā usukārā cittakārā raṅgakārā rajakā tantavāyā tunnavāyā heraññikā dussikā gandhikā tiṇahārakā kaṭṭhahārakā bhatakā paṇṇikā phalikā § mūlikā odanikā pūvikā macchikā maṃsikā majjikā naṭakā naccakā laṅghakā indajālikā vetālikā

mallā (..0316) chavaḍāhakā pupphachaḍḍakā venā nesādā gaṇikā lāsikā kumbha-
dāsiyo sakkayavanacīnavilātā ujjenakā bhārukacchakā kāsikosalā parantakā
māgadhakā sāketakā soreyyakā § pāveyyakā koṭumbaramāthurakā alāsandaka-
smīragandhārā taṃ nagaraṃ vāsāya upagatā nānāvisayino janā navaṃ suvi-
bhattaṃ adosamanavajjaṃ ramaṇiyaṃ taṃ nagaraṃ passitvā anumānena
jānanti ‘cheko vata bho so nagaravaḍḍhakī, yo imassa nagarassa māpetā’ti. Eva-
meva kho, mahārāja, so bhagavā asamo asamasamo appaṭisamo asadiso atulo
asaṅkhyeyo appameyyo aparimeyyo amitaguṇo guṇapāramippatto anantadhiti
anantatejo anantavīriyo anantabalo buddhabalapāramiṃ gato sasenamāraṃ parā-
jetvā diṭṭhijālaṃ padāletvā avijjaṃ khepetvā vijjaṃ uppādetvā dhammukkaṃ
dhārayitvā sabbaññutaṃ pāpuṇitvā vijitasāṅgāmo dhammanagaraṃ māpesi.

“Bhagavato kho, mahārāja, dhammanagaraṃ sīlapākāraṃ hiriparikhaṃ ṇāṇa-
dvārakoṭṭhakaṃ vīriya-aṭṭālakkaṃ saddhā-esikkaṃ satidovārikaṃ paññāpāsādaṃ
suttantacaccaraṃ abhidhammasiṅghāṭakaṃ vinayavinicchayaṃ satipaṭṭhānavī-
thikaṃ, tassa kho pana, mahārāja, satipaṭṭhānavīthiyaṃ evarūpā āpaṇā pasāritā
honti. Seyyathidaṃ, pupphāpaṇaṃ gandhāpaṇaṃ phalāpaṇaṃ agadāpaṇaṃ osa-
dhāpaṇaṃ amatāpaṇaṃ ratanāpaṇaṃ sabbāpaṇaṃ”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato pupphāpaṇaṃ”ti? “Atthi
kho pana, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambu-
ddhena ārammaṇavibhattiyo akkhātā. Seyyathidaṃ, aniccasaññā dukkhasaññā
anattasaññā asubhasaññā ādīnavasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodha-
saññā sabbaloke anabhiratisaññā sabbasaṅkhāresu aniccasaññā ānāpānassati
uddhumātakasaññā vinīlakasaññā vipubbakasaññā vicchiddakasaññā vikkhāyita-
kasaññā vikkhittakasaññā hatavikkhittakasaññā lohitaṅkasaññā puḷavakasaññā
aṭṭhikasaññā mettāsaññā karuṇāsaññā muditāsaññā upekkhāsaññā maraṇānu-
ssati kāyagatāsati, ime kho, mahārāja, buddhena bhagavatā ārammaṇavibhattiyo
akkhātā. Tattha yo koci jarāmaraṇā muccitukāmo, so tesu aññataraṃ (..0317) āra-
mmaṇaṃ gaṇhāti, tena ārammaṇena rāgā vimuccati, dosā vimuccati, mohā vimu-
ccati, mānato vimuccati, diṭṭhito vimuccati, saṃsāraṃ tarati, taṇhāsotaṃ nivāreti,
tividhaṃ malaṃ visodheti, sabbakilese upahantvā amalaṃ virajaṃ suddhaṃ
paṇḍaraṃ ajātiṃ ajaraṃ amaraṃ sukhaṃ sītibhūtaṃ abhayaṃ nagaruttamaṃ
nibbānanagaraṃ pavisitvā arahatte cittaṃ vimoceti, idaṃ vuccati mahārāja
‘bhagavato pupphāpaṇaṃ’ti.

“Kammamūlaṃ gahetvāna, āpaṇaṃ upagacchatha;

ārammaṇaṃ kiṇitvāna, tato muccatha muttiyā”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato gandhāpaṇaṃ”ti? “Atthi kho pana, mahārāja, tena bhagavatā sīlavibhattiyo akkhātā, yena sīlagandhena anulittā bhagavato puttā sadevakaṃ lokaṃ sīlagandhena dhūpenti sampadhūpenti, disampi anudisampi anuvātampi paṭivātampi vāyanti ativāyanti, pharivā tiṭṭhanti. Katamā tā sīlavibhattiyo? Saraṇasīlaṃ pañcaṅgasīlaṃ aṭṭhaṅgasīlaṃ dasaṅgasīlaṃ pañcuddesapariyāpannaṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato gandhāpaṇaṃ’ti. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Na pupphagandho paṭivātameti, na candanaṃ taggaramallikā vā; satañca gandho paṭivātameti, sabbā disā sappuriso pavāyati §.

“Candanaṃ tagaraṃ vāpi, uppalaṃ atha vassikī; etesaṃ gandhajātānaṃ, sīlagandho anuttaro.

“Appamatto ayaṃ gandho, yvāyaṃ tagaracandanaṃ; yo ca sīlavataṃ gandho, vāti devesu uttamo”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato phalāpaṇaṃ”ti? “Phalāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni. Seyyathīdaṃ, sotāpattiphalaṃ sakadāgāmi-phalaṃ anāgāmi-phalaṃ arahattaphalaṃ suññataphalasaṃmāpatti animittaphalasaṃmāpatti appaṇihitaphalasaṃmāpatti. Tattha yo koci yaṃ (..0318) phalaṃ icchati, so kammamūlaṃ datvā patthitaṃ phalaṃ kiṇāti. Yadi sotāpattiphalaṃ, yadi sakadāgāmi-phalaṃ, yadi anāgāmi-phalaṃ, yadi arahattaphalaṃ, yadi suññataphalasaṃmāpattiṃ, yadi animittaphalasaṃmāpattiṃ, yadi appaṇihitaphalasaṃmāpattiṃ. Yathā, mahārāja, kassaci purisassa dhuvaphalo ambo bhavēyya, so na tāva tato phalāni pāṭeti, yāva kayikā na āgacchanti, anuppatte pana kayike mūlaṃ gahetvā evaṃ ācikkhati ‘ambho purisa eso kho dhuvaphalo ambo, tato yaṃ icchasi, ettakaṃ phalaṃ gaṇhāhi salāṭukaṃ vā dovilaṃ vā kesikaṃ vā āmaṃ vā pakkaṃ vā’ti, so tena attanā dinnamūlena yadi salāṭukaṃ icchati, salāṭukaṃ gaṇhāti, yadi dovilaṃ icchati, dovilaṃ gaṇhāti, yadi kesikaṃ icchati, kesikaṃ gaṇhāti, yadi āmakaṃ icchati, āmakaṃ gaṇhāti, yadi pakkaṃ icchati, pakkaṃ gaṇhāti. Evameva kho, mahārāja, yo yaṃ phalaṃ icchati, so kammamūlaṃ datvā patthitaṃ phalaṃ gaṇhāti, yadi sotāpattiphalaṃ ...pe... yadi appaṇihitaphalasaṃmāpattiṃ, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato phalāpaṇaṃ’ti.

“Kammamūlaṃ janā datvā, gaṇhanti amataphalaṃ; tena te sukhitā honti, ye kītā amatapphalan”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato agadāpaṇaṃ”ti? “Agadāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi agadehi so bhagavā sadevakaṃ lokaṃ kilesavisato parimoceti. Katamāni pana tāni agadāni? Yānimāni, mahārāja, bhagavatā cattāri ariyasaccāni akkhātāni. Seyyathīdaṃ, dukkhaṃ ariyasaccaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadā ariyasaccaṃ, tattha ye keci aññāpekkhā catusaccaṃ dhammaṃ suṇanti, te jātiyā parimuccanti, jarāya parimuccanti, maraṇā parimuccanti, sokaparidevadu-kkhadomanassupāyāsehi parimuccanti, idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato agadā-

paṇaṇ'ti.

“Ye keci agadā loke §, visānaṃ paṭibāhakā;
dhammāgadasamaṃ natthi, etaṃ pivatha bhikkhavo”ti.

“Bhante (..0319) nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato osadhāpaṇaṇ”ti?
“Osadhāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi osadhehi so bhagavā deva-
manusse tikicchatī. Seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā
cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko
maggo, etehi osadhehi bhagavā micchādiṭṭhiṃ vireceti, micchāsaṅkappaṃ vire-
ceti, micchāvācaṃ vireceti, micchākammantaṃ vireceti, micchā-ājīvaṃ vireceti,
micchāvāyāmaṃ vireceti, micchāsatiṃ vireceti, micchāsamaḍhiṃ vireceti, lobha-
vamaṇaṃ kāreti, dosavamaṇaṃ kāreti, mohavamaṇaṃ kāreti, mānavamaṇaṃ
kāreti, diṭṭhivamaṇaṃ kāreti, vicikicchāvamaṇaṃ kāreti, uddhaccavamaṇaṃ
kāreti, thinamiddhavamaṇaṃ kāreti, ahirikānottappavamaṇaṃ kāreti, sabbakilesa-
vamaṇaṃ kāreti, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato osadhāpaṇaṇ’ti.

“Ye keci osadhā loke, vijjanti vividhā bahū;
dhammosadhasamaṃ natthi, etaṃ pivatha bhikkhavo.

“Dhammosadhaṃ pivitvāna, ajarāmaṇā siyuṃ;
bhāvayitvā ca passitvā, nibbutā upadhikkhaye”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato amatāpaṇaṇ”ti? “Amataṃ
kho, mahārāja, bhagavatā akkhātaṃ, yena amatena so bhagavā sadevakaṃ
lokaṃ abhisinṅci, yena amatena abhisittā devamanussā jātijarābyādhimaraṇasoka-
paridevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccimṣu. Katamaṃ taṃ amataṃ?
Yadidaṃ kāyagatāsati. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena
‘amataṃ te, bhikkhave, paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti’ti. Idaṃ
vuccati, mahārāja, ‘bhagavato amatāpaṇaṇ’ti.

“Byādhitaṃ janataṃ disvā, amatāpaṇaṃ pasārayi;
kammaṇa taṃ kiṇitvāna, amataṃ ādetha bhikkhavo”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato ratanāpaṇaṇ”ti? “Rata-
nāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi ratanehi vibhūsitā bhagavato puttā
sadevakaṃ lokaṃ virocanti obhāsenti pabhāsenti jalanti pajjalanti uddhaṃ adho
tiriyaṃ ālokaṃ dassenti. Katamāni tāni (..0320) ratanāni? Sīlaratanaṃ samādhira-
tanaṃ paññāratanaṃ vimuttiratanaṃ vimuttiñāḍadassanaratanaṃ paṭisambhidā-
ratanaṃ bojjhaṅgaratanaṃ.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato sīlaratanaṃ? Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ indri-
yasaṃvarasīlaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ paccayasannissitasīlaṃ cūlasīlaṃ majjhima-
sīlaṃ mahāsīlaṃ maggasīlaṃ phalasīlaṃ. Sīlaratanaṇa kho, mahārāja, vibhūsi-
tassa puggalassa sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇi
pajā pihayati pattheti, sīlaratanaṇiḍandho kho, mahārāja, bhikkhu disampi anudi-
sampi uddhampi adhopi tiriyaṃ virocati ativirocati §, heṭṭhato avīciṃ uparito
bhavaggaṃ upādāya etthantare sabbaratanaṇi atikkamitvā § abhibhavitvā ajjho-
ttharitvā tiṭṭhati, evarūpāni kho, mahārāja, sīlaratanaṇi bhagavato ratanāpaṇe
pasāritāni, idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato sīlaratanaṇ’ti.

“Evarūpāni sīlāni, santi buddhassa āpaṇe;
kammena taṃ kiṇitvāna, ratanaṃ vo piḷandhathā’ti.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato samādhiratanam? Savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakka-avicāro samādhi, suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi. Samādhiratanam kho, mahārāja, piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakkavihiṃsāvitakkamānu-ddhaccadiṭṭhivicikicchākilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṃ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṃsanti na saṅṭhanti § na upalimpanti §. Yathā, mahārāja, vāri pokkharapatte vikirati vidhamati viddhaṃsati na saṅṭhāti na upalimpati. Taṃ kissa hetu? Parisuddhattā padumassa. Evameva kho, mahārāja, samādhiratanam piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakkavihiṃsāvitakkamānu-ddhacca diṭṭhivicikicchākilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṃ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṃsanti na saṅṭhanti na upalimpanti. Taṃ kissa hetu? Parisuddhattā samādhissa. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato samādhiratanan’ti, evarūpāni kho, mahārāja, samādhiratanāni bhagavato ratanāpaṇe pasāritāni.

“Samādhiratanamālassa (.0321), kuvitakkā na jāyare;
na ca vikkhipate cittaṃ, etaṃ tumhe piḷandhathā’ti.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato paññāratanaṃ? Yāya, mahārāja, paññāya ariyasāvako ‘idaṃ kusalan’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ akusalan’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ sāvajjaṃ, idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ, idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ, idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhaṃ, idaṃ sukkaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgan’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ dukkhan’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato paññāratanan’ti.

“Paññāratanaṃālassa, na ciraṃ vattate bhavo;
khippaṃ phasseti § amataṃ, na ca so rocate bhavē’ti.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato vimuttiratanam?” “Vimuttiratanam § kho, mahārāja, arahattaṃ vuccati, arahattaṃ patto kho, mahārāja, bhikkhu ‘vimuttiratanam piḷandho’ti vuccati. Yathā, mahārāja, puriso muttākalāpamaṇikalāpapavāḷa-kalāpābharaṇappaṭimaṇḍito § agalutagaratālīsakalohitacandanānulittagatto nāgapunnāgasālasalaḷacampakayūthikātimuttakapāḷaluppavassikamallikāvicitto sesajane atikkamitvā virocata ativirocanti obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati mālāgandharatanābharaṇehi, evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto khīṇāsavo vimuttiratanapiḷandho upādāyupādāya vimuttānaṃ bhikkhūnaṃ atikkamitvā samatikkamitvā virocata ativirocanti obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati vimuttiyā. Taṃ kissa hetu? Aggaṃ, mahārāja, etaṃ piḷandhanaṃ sabbapiḷandhanānaṃ, yadidaṃ vimuttiḷandhanaṃ. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato vimuttiratanan’ti.

“Maṇimālādharmaṃ geha, jano § sāmim udikkhati;
vimuttiratanamālantu, udikkhanti sadevakā’ti.

“Katamaṃ (..0322) mahārāja, bhagavato vimuttiñāṇadassanaratanaṃ? Pacca-
vekkhaṇañāṇaṃ, mahārāja, bhagavato vimuttiñāṇadassanaratananti vuccati,
yena ñāṇena ariyasāvako maggaphalanibbānāni pahīnakilesāvasiṭṭhakilese ca
paccavekkhati.

“Ye ñāṇena bujjhanti, ariyā katakiccatamaṃ;

taṃ ñāṇaratanaṃ laddhuṃ, vāyametha jinorasā'ti.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato paṭisambhidāratanaṃ? Catasso kho, mahā-
rāja, paṭisambhidāyo atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisa-
mbhidā paṭibhānapaṭisambhidāti. Imehi kho, mahārāja, catūhi paṭisambhidārata-
nehi samalaṅkato bhikkhu yaṃ yaṃ parisamaṃ

upasaṅkamati, yadi khattiyapaṛisaṃ, yadi brāhmaṇapaṛisaṃ, yadi gahapatipaṛisaṃ, yadi samaṇapaṛisaṃ, visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto abhīru acchambhī anutrāsī vigatalomahaṃso paṛisaṃ upasaṅkamati.

“Yathā, mahārāja, yodho saṅgāmasūro sannaddhapañcāvudho acchambhito § saṅgāmaṃ otarati, ‘sace amittā dūre bhavissanti usunā pātayissāmi, tato orato bhavissanti sattiyā paharissāmi, tato orato bhavissanti kaṇayena paharissāmi, upagataṃ santaṃ maṇḍalaggena dvidhā chindissāmi, kāyūpagataṃ churikāya vinivijjhissāmi’ti §, evameva kho, mahārāja, catupaṭṭisambhidāratanaṃ maṇḍito bhikkhu acchambhito paṛisaṃ upasaṅkamati. Yo koci maṃ atthapaṭṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa atthena atthaṃ kathayissāmi, kāraṇena kāraṇaṃ kathayissāmi, hetunā hetuṃ kathayissāmi, nayena nayaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

“Yo koci maṃ dhammapaṭṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa dhammena dhammaṃ kathayissāmi, amatena amataṃ kathayissāmi, asaṅkhatena asaṅkhatamā kathayissāmi, nibbānena nibbānaṃ kathayissāmi, suññatena suññataṃ kathayissāmi, animittena animittaṃ kathayissāmi, appaṇihitena appaṇihitaṃ kathayissāmi, anejena anejaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

“Yo (..0323) koci maṃ niruttipaṭṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa niruttiyā niruttiṃ kathayissāmi, padena padaṃ kathayissāmi, anupadena anupadaṃ kathayissāmi, akkharena akkharaṃ kathayissāmi, sandhiyā sandhiṃ kathayissāmi, byañjanaṃ byañjanaṃ kathayissāmi, anubyañjanaṃ anubyañjanaṃ kathayissāmi, vaṇṇena vaṇṇaṃ kathayissāmi, sarena saraṃ kathayissāmi, paññattiyā paññattiṃ kathayissāmi, vohārena vohāraṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

“Yo koci maṃ paṭibhānapaṭṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa paṭibhānena paṭibhānaṃ kathayissāmi, opammaṃ opammaṃ kathayissāmi, lakkhaṇena lakkhaṇaṃ kathayissāmi, rasena rasaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇenāti, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato paṭṭisambhidāratanaṃ’ti.

“Paṭṭisambhidā kiṇitvāna, ñāṇena phassayeyya yo; acchambhito anubbiggo, atirocati sadevake’ti.

“Katamaṃ, mahārāja, bhagavato bojjhaṅgaratanaṃ? Sattime, mahārāja, bojjhaṅgā, satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyasambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo samādhisambojjhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo. Imehi kho, mahārāja, sattahi bojjhaṅgaratanehi paṭimaṇḍito bhikkhu sabbamā tamaṃ abhibhūya sadevakaṃ lokaṃ obhāseti pabhāseti ālokaṃ janeti. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato bojjhaṅgaratanaṃ’ti.

“Bojjhaṅgaratanaṃ mālassa, utṭahanti § sadevakā. kammena taṃ kiṇitvāna, ratanaṃ vo piḷandhathā”ti.

“Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato sabbāpaṇaṃ”ti? “Sabbāpaṇaṃ kho, mahārāja, bhagavato navaṅgaṃ buddhavacanaṃ sārīrikāni pāribho-

gikāni cetiyāni saṅgharatanañca. Sabbāpaṇe, mahārāja, bhagavatā jātisampatti pasāritā, bhogasampatti pasāritā, āyusampatti pasāritā, ārogyasampatti pasāritā, vaṇṇasampatti pasāritā, paññāsampatti pasāritā, mānusikasampatti pasāritā, dibbasampatti pasāritā, nibbānasampatti (..0324) pasāritā. Tattha ye taṃ taṃ sampattiṃ icchanti, te kammamūlaṃ datvā patthitapatthitaṃ sampattiṃ kiṇanti, keci silasamādānena kiṇanti, keci uposathakammena kiṇanti, appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Yathā, mahārāja, āpaṇi-kassa āpaṇe tilamuggamāse parittakenapi taṇḍulamuggamāsenā appakenapi mūlena upādāyupādāya gaṇhanti, evameva kho, mahārāja, bhagavato sabbāpaṇe appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato sabbāpaṇan’ti.

“Āyu arogatā vaṇṇaṃ, saggaṃ uccākulīnatā;

asaṅkhatañca amataṃ, atthi sabbāpaṇe jine.

“Appena bahukenāpi, kammamūlena gayhati;

kiṇitvā saddhāmūlena, samiddhā hotha bhikkhavo’ti.

“Bhagavato kho, mahārāja, dhammanagare evarūpā janā paṭivasanti, suttantikā venayikā ābhidhammikā dhammakathikā jātakabhāṇakā dīghabhāṇakā majjhima-bhāṇakā saṃyuttabhāṇakā aṅguttarabhāṇakā khuddakabhāṇakā silasampannā samādhisampannā paññāsampannā bojjhaṅgabhāvanāratā vipassakā sadatthamanuyuttā āraññikā rukkhāmulikā abbhokāsikā palālapuñjikā sosānikā nesajjikā paṭipannakā phalaṭṭhā sekkhā phalasamaṅgino sotāpannā sakadāgāmino anāgāmino arahanto tevijjā chaḷabhiññā iddhimanto paññāya pāramiṃgatā satipaṭṭhāna-sammappadhāna-iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggavarajhānavimokkharū pārūpasantasukhasamāpattikusalā, tehi arahantehi ākulaṃ samākulaṃ ākiṇṇaṃ samākiṇṇaṃ naḷavanasaravanamiva dhammanagaraṃ ahosi. Bhavatiha-

“Vitarāgā vītadosā, vītamohā anāsavā;

vītataṇhā anādānā, dhammanagare vasanti te.

“Āraññikā dhutadharā, jhāyino lūkhacīvarā;

vivekābhiratā dhīrā, dhammanagare vasanti te.

“Nesajjikā santhatikā, athopi ṭhānacaṅkamā;

paṃsukūladharā sabbe, dhammanagare vasanti te.

“Ticīvaradharā (..0325) santā, cammakhaṇḍacatutthakā;

ratā ekāsane viññū, dhammanagare vasanti te.

“Appicchā nipakā dhīrā, appāhārā alolupā;

lābhālābhena santuṭṭhā, dhammanagare vasanti te.

“Jhāyī jhānaratā dhīrā, santacittā samāhitā;

ākiñcaññaṃ patthayānā, dhammanagare vasanti te.

“Paṭipannā phalaṭṭhā ca, sekkhā phalasamaṅgino;

āsīsakā § uttamattaṃ, dhammanagare vasanti te.

“Sotāpannā ca vimalā, sakadāgāmino ca ye;

anāgāmī ca arahanto, dhammanagare vasanti te.

“Satipaṭṭhānakusalā, bojjhaṅgabhāvanāratā;

vipassakā dhammadharā, dhammanagare vasanti te.

“Iddhipādesu kusalā, samādhībhāvanāratā;

sammappadhānānuyuttā, dhammanagare vasanti te.

“Abhiññāpāramippattā, pettike gocare ratā;

antalikkhamhi caraṇā, dhammanagare vasanti te.

“Okkhittacakkhū mitabhāṇī, guttadvārā susaṃvutā;

sudantā uttame damme §, dhammanagare vasanti te.

“Tevijjā chaḷabhiññā ca, iddhiyā pāramiṃ gatā;

paññāya pāramippattā, dhammanagare vasanti te'ti.

“Ye kho te, mahārāja, bhikkhū aparimitaññāvaradharā asaṅgā atulaguṇā § atulayasā atulabalā atulatejā dhammacakkānuppavattakā paññāpāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**dhammasenāpatino**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū iddhimanto adhigatappaṭisambhidāpattavesā-rajjā gaganacarā durāsadā duppasahā anālbacārā sasāgaramahidharapathavikampako candasūriyaparimajjakā vikubbanādhiṭṭhānābhinihārakusalā iddhiyā (..03) pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**purohitā**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhutaṅgamanugatā appicchā santuṭṭhā viññattimanesanajigucchakā piṇḍāya sapaḍānacārino bhamarāva gandhamanughāyitvā pavisanti vivittakānaṃ, kāye ca jīvite ca nirapekkhā arahattamanuppattā dhutaṅgaguṇe agganikkhattā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**akkhadassā**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū parisuddhā vimalā nikkilesā cutūpapātakusalā dibbacakkhumhi pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**nagarajotakā**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikāddharā sithiladhanitadīgharassagarukalahukakkharaparicchedakusalā navaṅgasāsanadharā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**dhammarakkhā**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū vinayaññū vinayakovidā ṭhānāṭṭhānakusalā § āpattānāpattigarukalahukasatekiccha-atekicchavuṭṭhānadesanāniggaha- paṭikamma-osāraṇanissāraṇapaṭisāraṇakusalā vinaye pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**rūparakkhā**’ti § vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū vimuttivarakusumamālabaddhā varapavaramahagghaseṭṭhabhāvamanuppattā bahujanakantamabhipatthitā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**pupphāpaṇikā**’ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū catusaccābhisamayappaṭividdhā diṭṭhasaccā viññātasāsanā catūsu sāmāññaphalesu tiṇṇavicikicchā paṭiladdhaphalasukhā aññesampi paṭipannānaṃ te phale saṃvibhajanti, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**phalāpaṇikā**’ti vuccanti.

“Ye (..0327) pana te, mahārāja, bhikkhū sīlasaṃvaragandhamanulittā § aneka-

vidhabahuguṇadharā kilesamaladuggandhavidhamakā, evarūpā kho, mahārāja,
bhikkhū bhagavato dhammanagare '**gandhāpaṇikā**'ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhammakāmā piyasamudāhārā

abhidhamme abhivinaye uḷārapāmojjā araññagatāpi rukkhamūlagatāpi suññāgāra-
gatāpi dhammavararasaṃ pivanti, kāyena vācāya manasā dhammavararasa-
mo-gāḷhā adhimattapaṭibhānā dhammesu dhammesanappaṭipannā ito vā tato vā
yattha yattha appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyā-
rambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāḍassa-
nakathā, tattha tattha gantvā taṃ taṃ kathārasaṃ pivanti, evarūpā kho, mahārāja,
bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**soṇḍā pipāsā**’ ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanu-
yuttā nisajjaṭṭhānacaṅkamehi rattindivaṃ vitināmenti, bhāvanānuyogamanuyuttā
kilesapaṭibāhanāya sadatthappasutā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato
dhammanagare ‘**nagaraguttikā**’ ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū navaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato ca byañja-
nato ca nayato ca kāraṇato ca hetuto ca udāharaṇato ca vācenti anuvācenti
bhāsanti anubhāsanti, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhamma-
nagare ‘**dhammāpaṇikā**’ ti vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhammaratanabhogena āgamapariyattisutabho-
gena bhogino dhanino niddiṭṭhasarabyañjanalakkhaṇappaṭivedhā viññū pharaṇā,
evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare ‘**dhammaseṭṭhino**’ ti
vuccanti.

“Ye pana te, mahārāja, bhikkhū uḷāradesanāpaṭivedhā pariciṅṇārammaṇavibha-
ttiniddesā sikkhāguṇapāramippattā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato
dhammanagare ‘**vissutadhammikā**’ ti vuccanti.

“Evaṃ suvibhattaṃ kho, mahārāja, bhagavato dhammanagaraṃ evaṃ sumā-
pitaṃ evaṃ suvihitaṃ evaṃ suparipūritaṃ evaṃ suvatthāpitaṃ evaṃ sura-
kkhitaṃ evaṃ sugopitaṃ evaṃ (..0328) duppasayaṃ paccatthikehi paccāmi-
ttehi, iminā, mahārāja, kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena
ñātabbaṃ atthi so bhagavāti.

“Yathāpi nagaraṃ disvā, suvibhattaṃ manoramaṃ;
anumānena jānanti, vaḍḍhakissa mahattanaṃ.

“Tatheva lokanāthassa, disvā dhammapuraṃ varaṃ;
anumānena jānanti, atthi so bhagavā iti.

“Anumānena jānanti, ūmiṃ disvāna sāgare;
yathāyaṃ dissate ūmi, mahanto so bhavissati.

“Tathā buddhaṃ sokaṇudaṃ, sabbatthamaparājitaṃ;
taṇhakkhayamanuppattaṃ, bhavaśaṃsāramocanaṃ.

“Anumānena ñātabbaṃ, ūmiṃ disvā sadevake;
yathā dhammūmivipphāro, aggo buddho bhavissati.

“Anumānena jānanti, disvā accuggataṃ giriṃ;
yathā accuggato eso, himavā so bhavissati.

“Tathā disvā dhammagiriṃ, sītībhūtaṃ nirūpadhiṃ;
accuggataṃ bhagavato, acalaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

“Anumānena ñātabbaṃ, disvāna dhammapabbataṃ;

tathā hi so mahāvīro, aggo buddho bhavissati.

“Yathāpi gajarājassa, padaṃ disvāna mānusā;
anumānena jānanti, mahā eso gajo iti.

“Tatheva buddhanāgassa, padaṃ disvā vibhāvino;
anumānena jānanti, uḷāro so bhavissati.

“Anumānena jānanti, bhīte disvāna kummige;
migarājassa saddena, bhītāme kummigā iti.

“Tatheva titthiye disvā, vitthate bhītamānase;
anumānena ñātabbaṃ, dhammarājena gajjitaṃ.

“Nibbutaṃ (..0329) pathaviṃ disvā, haritapattaṃ mahodikaṃ;
anumānena jānanti, mahāmeghena nibbutaṃ.

“Tathevimaṃ janaṃ disvā, āmoditapamoditaṃ;
anumānena ñātabbaṃ, dhammageghena tappitaṃ.

“Laggaṃ disvā bhusaṃ paṅkaṃ, kalaladdagataṃ mahiṃ;
anumānena jānanti, vārikkhandho mahā gato.

“Tathevimaṃ janaṃ disvā, rajapaṅkasamohitaṃ;
vahitaṃ dhammanadiyā, visaṭṭhaṃ dhammasāgare.

“Dhammāmatagataṃ disvā, sadevakamimaṃ mahiṃ;
anumānena ñātabbaṃ, dhammakhandho mahā gato.

“Anumānena jānanti, ghāyitvā gandhamuttamaṃ;
yathāyaṃ vāyate gandho, hessanti pupphitā dumā.

“Tathevāyaṃ sīlagandho, pavāyati sadevake;
anumānena ñātabbaṃ, atthi buddho anuttaro'ti.

“Evarūpena kho, mahārāja, kāraṇasatena kāraṇasahassena hetusatena hetusa-
hassena nayasatena nayasahassena opammasatena opammasahassena sakkā
buddhabalaṃ upadassayituṃ. Yathā, mahārāja, dakkho mālākāro nānāpuppharā-
simhā ācariyānusiṭṭhiyā paccattapurisakārena vicittaṃ mālāguṇarāsīṃ kareyya,
evameva kho, mahārāja, so bhagavā vicittapuppharāsi viya anantaguṇo appame-
yyaguṇo, ahametarahi jinasāsane mālākāro viya pupphaganthako pubbakānaṃ
ācariyānaṃ maggenapi mayhaṃ buddhibalenapi asaṅkhyeyyenapi kāraṇena anu-
mānena buddhabalaṃ dīpayissāmi, tvaṃ panettha chandaṃ janehi savanāyā”ti.

“Dukkaraṃ, bhante nāgasena, aññesaṃ evarūpena kāraṇena anumānena
buddhabalaṃ upadassayituṃ, nibbutosmi, bhante nāgasena, tumhākaṃ parama-
vicittena pañhaveyyākaraṇenā”ti.

Anumānapañho paṭhamo.

2. Dhutaṅgapañho

“Passatāraññake (..0330) bhikkhū, ajjhogāḷhe dhute guṇe;
puna passati gihī rājā, anāgāmiphale ṭhite.

“Ubhopi te viloketvā, uppajji saṃsayo mahā;
bujjheyya ce gihī dhamme, dhutaṅgaṃ nipphalaṃ siyā.
“Paravādivādamathanaṃ, nipuṇaṃ piṭakattaye;
handa pucche kathiseṭṭhaṃ, so me kaṅkhaṃ vinessatī”ti.

Atha kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca “bhante nāgasena, atthi koci gihī agāriko kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārayanto jātarūparajataṃ sādīyanto maṇimuttākañcanavicittamoḷibaddho yena santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikatan”ti?

“Na, mahārāja, ekaññeva sataṃ na dve satāni na tīṇi cattāri pañca satāni na sahasaṃ na satahasaṃ na koṭisataṃ na koṭisahasasānaṃ na koṭisatasahasasānaṃ, tiṭṭhatu mahārāja dasannaṃ vīsatiyā satassa sahasassa abhisamayo, katamena te pariyāyena anuyogaṃ dammi”ti.

“Tvamevetāṃ brūhī”ti. “Tenahi te, mahārāja, kathayissāmi satena vā sahasena vā satahasasena vā koṭiyā vā koṭisatena vā koṭisahasasena vā koṭisatasahasasena vā, yā kāci navaṅge buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutavaraṅgaṅgaṇanissitā § thā, tā sabbā idha samosarissanti. Yathā, mahārāja, ninnunnatasamavisamathalāthaladesabhāge abhivutṭhaṃ udakaṃ, sabbaṃ taṃ tato vinigalītvā mahodadhiṃ sāgaraṃ samosarati, evameva kho, mahārāja, sampādake sati yā kāci navaṅge buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutaṅgagaṇadharanissitā kathā, tā sabbā idha samosarissanti.

“Mayhampettha (..0331), mahārāja, paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṃ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati. Yathā, mahārāja, kusalo lekhācariyo anusīṭṭho lekhaṃ osārento attano byattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanena lekhaṃ paripūreti, evaṃ sā lekhaṃ samattā paripuṇṇā anūnikā bhavissati. Evameva mayhampettha paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṃ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati.

“Nagare, mahārāja, sāvattiyā pañcakoṭimattā ariyasāvaka bhagavato upāsaka-upāsikāyo sattapaṇṇāsasahasasāni tīṇi ca satahasasāni anāgāmiphale patiṭṭhitā, te sabbepi gihī yeva, na pabbajitā. Puna tattheva kaṇḍambamūle yamakapāṭihāriye vīsati pañcakoṭiyo abhisamiṃsu, puna cūḷarāhulovāde §, mahāmaṅgalasuttante, samacittapariyāye, parābhavasuttante, purābhedasuttante, kalahavivādasuttante, cūḷabyūhasuttante, mahābyūhasuttante, tuvaṭakasuttante, sārīputtasuttante gaṇanapathamatitānaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi.

“Nagare rājagahe paññāsasahasasāni tīṇi ca satahasasāni ariyasāvaka bhagavato upāsaka-upāsikāyo, puna tattheva dhanapālahatthināgadamaṇe navuti pañcakoṭiyo, pārāyanasamāgame pāsāṅkakacetiye cuddasa pañcakoṭiyo, puna indasālaguhāyaṃ asīti devatākoṭiyo, puna bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye paṭhame dhammadesane aṭṭhārasa brahmakoṭiyo aparimāṇā ca devatāyo, puna tāvatimāsa-

bhavane paṇḍukambalasilāyaṃ abhidhammadesanāya asīti devatākoṭiyo, devoro-
haṇe saṅkassanagaradvāre lokavivaraṇapāṭihāriye pasannānaṃ naramarūnaṃ
tiṃsa koṭiyo abhisamiṃsu.

samayasuttantadesanāya ca gaṇanapathamatitānaṃ devatānaṃ dhammābhisa-
 mayo ahosi (..0332). Puna sumanamālākārasamāgame, garahadinnasamāgame,
 ānandaseṭṭhisamāgame, jambukājivakasamāgame, maṇḍukadevaputtasamā-
 game, maṭṭhakuṇḍalidevaputtasamāgame, sulasānagarasobhinisamāgame, siri-
 mānagarasobhinisamāgame, pesakāradhītusamāgame, cūḷasubhaddāsamāgame,
 sāketabrāhmaṇassa āḷāhanadassanasamāgame, sūnāparantakasamāgame,
 sakkapañhasamāgame, tirokuṭṭasamāgame §, ratanasuttasamāgame paccekaṃ
 caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisa-
 mayo ahosi, yāvatā, mahārāja,
 bhagavā loke aṭṭhāsi, tāva tīsu maṇḍalesu soḷasasu mahājanapadesu yattha
 yattha bhagavā vihāsi, tattha tattha yebhuyyena dve tayo cattāro pañca satam
 sahasam satahasam devā ca manussā ca santam paramattham nibbānaṃ
 sacchikariṃsu. Ye te, mahārāja, devā gihī yeva, na te pabbajitā, etāni ceva, mahā-
 rāja, aññāni ca anekāni devatākoṭṭisatasahassāni gihī agārikā kāmabhogino
 santam paramattham nibbānaṃ sacchikariṃsū”ti.

“Yadi, bhante nāgasena, gihī agārikā kāmabhogino santam paramattham
 nibbānaṃ sacchikaronti, atha imāni dhutaṅgāni kimattham sādheti, tena kāra-
 ṇena dhutaṅgāni akiccarāni honti. Yadi, bhante nāgasena, vinā mantosadhehi
 byādhayo vūpasamanti, kiṃ vamanavirecanādinā sarīradubbalakaraṇena? Yadi
 muṭṭhīhi paṭisattuniggaho bhavati, kiṃ asisattisaradhanukodaṇḍalaguḷamugga-
 rehi? Yadi gaṇṭhikuṭṭilasusirakaṇṭhalatāsākhā ālambitvā rukkhambhirūhanaṃ
 bhavati, kiṃ dīghadaḷhanisseṇipariyesanena? Yadi thaṇḍilaseyyāya dhātusamatā
 bhavati, kiṃ sukhasamphassamahatimahāsirisayanapariyesanena? Yadi ekako
 sāsāṅkasappaṭibhayavisamakantāratarāṇasamattho bhavati, kiṃ sannaddhasajja-
 mahatimahāsattthapariyesanena? Yadi nadisaram bāhunā taritum samattho
 bhavati, kiṃ dhuvasetunāvāpariyesanena? Yadi sakasantakena ghāsacchādanaṃ
 kātum pahoti, kiṃ parūpasevanapiyasamullāpapacchāpuredhāvanena? Yadi
 akhātataḷāke udakaṃ labhati, kiṃ udapānataḷākapokkharaṇikhaṇanena? Eva-
 meva kho, bhante nāgasena, yadi gihī agārikā kāmabhogino santam paramattham
 nibbānaṃ sacchikaronti, kiṃ dhutaguṇavarasamādiyanenā”ti?

“Aṭṭhavīsati (..0333) kho panime, mahārāja, dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā,
 yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabuddhānaṃ pihayitāni patthitāni. Katame aṭṭhavi-
 sati? Idha, mahārāja, dhutaṅgaṃ suddhājīvaṃ sukhapphalaṃ anavajjaṃ na paradu-
 kkhāpanaṃ abhayaṃ asampīḷanaṃ ekantavaḍḍhikaṃ aparihāniyaṃ amāyaṃ
 ārakkhā patthitadadaṃ sabbasattadamaṃ saṃvarahitaṃ patirūpaṃ anissitaṃ
 vipparamuttam rāgakkhayaṃ dosakkhayaṃ mohakkhayaṃ mānappahānaṃ kuvita-
 kkacchedanaṃ kaṅkhāvitaraṇaṃ kosajjaviddhamsaṃ aratippahānaṃ
 khamanaṃ atulaṃ appamāṇaṃ sabbadukkhakkhayaṃ gamanaṃ, ime kho, mahā-
 rāja, aṭṭhavīsati dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabu-
 ddhānaṃ pihayitāni patthitāni.

“Ye kho te, mahārāja, dhutaguṇe sammā upasevanti, te aṭṭhārasahi guṇehi
 samupetā bhavanti. Katamehi aṭṭhārasahi? Ācāro tesam suvisuddho hoti, paṭi-

padā supūritā hoti, kāyikaṃ vācasikaṃ surakkhitaṃ hoti, manosamācāro suvisuddho hoti, vīriyaṃ supaggahitaṃ hoti, bhayaṃ vūpasammati, attānudiṭṭhibyapagatā hoti, āghāto uparato hoti, mettā upaṭṭhitā hoti, āhāro pariññāto hoti, sabbasattānaṃ garukato hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyamanuyutto hoti, aniketo hoti, yattha phāsu tattha vihārī hoti, pāpajegucchī hoti, vivekārāmo hoti, satataṃ appamatto hoti, ye te, mahārāja, dhutaguṇe sammā upasevanti, te imehi aṭṭhārasahi guṇehi samupetā bhavanti.

“Dasa ime, mahārāja, puggalā dhutaguṇārahā. Katame dasa? Saddho hoti hirimā dhitimā akuho atthavasī alolo sikkhākāmo daḷhasamādāno anujjhānabahuḷo mettāvihārī, ime kho, mahārāja, dasa puggalā dhutaguṇārahā.

“Ye te, mahārāja, gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, sabbe te purimāsu jātisu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanaṃ katabhūmikammā, te tattha cāraṇca paṭipattiṇca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti.

“Yathā (..0334), mahārāja, kusalo issāso antevāsike paṭhamamaṃ tāva upāsanasālāyaṃ cāpabhedacāpāropanaggahaṇamuṭṭhippaṭipīḷana-aṅgulivināmanapādaṭṭha-panasaraggahaṇasannahana-ākaḍḍhana saddhāraṇalakkhaniyamanakhipane tiṇapurisakachakaṇa § tiṇapalālamattikāpuñjaphalalakalakkhavedhe anusikkhāpetvā rañño santike upāsanaṃ ārādhayitvā ājaññarathagajaturaṅgadhanadhaññahiraññasuvaṇṇadāsīdāsabhariyagāmavaraṃ labhati, evameva kho, mahārāja, ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātisu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanaṃ katabhūmikammā, te tattheva cāraṇca paṭipattiṇca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti. Na, mahārāja, dhutaguṇesu pubbāsevanaṃ vinā ekissā yeva jātiyā arahattaṃ sacchikiriyā hoti, uttamaṃ pana vīriyena uttamāya paṭipattiyā tathārūpena ācariyena kalyāṇamittena arahattaṃ sacchikiriyā hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, bhisakko sallakatto ācariyaṃ dhanena vā vattappaṭipattiyā vā ārādhettvā sattaggahaṇachedanalekhanavedhanasalluddharaṇavaṇadhovanasosanabhesajjānulimpanavamana virecanānuvāsanakiriyamanusikkhitvā vijjāsu katasikkho katūpāsano katahattho āture upasaṅkamati tikicchāya, evameva kho, mahārāja, ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātisu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanaṃ katabhūmikammā, te tattheva cāraṇca paṭipattiṇca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, na, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo hoti.

“Yathā, mahārāja, udakassa asecanena bījānaṃ avirūhanaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo na hoti.

“Yathā vā pana, mahārāja, akatakusalānaṃ akatakalyāṇānaṃ sugatigamaṇaṃ na hoti, evameva kho, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo na hoti.

“Pathavisamaṃ (..0335), mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ paṭiṭṭhāna-

t̥thena. Āposamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesamala-
 dhovanaṭṭhena. Tejosamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakile-
 savanajjhāpanaṭṭhena. Vāyosamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ
 sabbakilesamalarajopavāhanaṭṭhena. Agadasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visu-
 ddhikāmānaṃ sabbakilesabyādhivūpasamanaṭṭhena. Amatasamaṃ, mahārāja,
 dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesavisanāsanāṭṭhena. Khettsamaṃ,
 mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇasassavirūhana-
 ṭṭhena. Manoharasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ patthiticchita-
 sabbasampattivaraḍḍaṭṭhena. Nāvāsamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikā-
 mānaṃ saṃsāramahaṇṇavapāragamanaṭṭhena. Bhīruttāṇasamaṃ, mahārāja,
 dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ jarāmaṇabhītānaṃ assāsakaraṇaṭṭhena. Mātu-
 samaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesadukkhappaṭipīlitānaṃ
 anuggāhakaṭṭhena. Pitusamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kusala-
 vaḍḍhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇajanakaṭṭhena. Mittasamaṃ, mahārāja, dhuta-
 guṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇapariyesana-avisaṃvādaṭṭhena.
 Padumasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesamalehi
 anupalittaṭṭhena. Catujjātiyavaragandhasamaṃ (..0336), mahārāja, dhutaguṇaṃ
 visuddhikāmānaṃ kilesaduggandhapāṭivinaḍḍanaṭṭhena. Girirājavarasamaṃ,
 mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ aṭṭhalokadhammavātehi akampiya-
 ṭṭhena. Ākāśasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbattha gaha-
 ṇāpagata-uruvisaṭṭavittatamahantaṭṭhena. Nadīsamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ
 visuddhikāmānaṃ kilesamalapavāhanaṭṭhena. Sudesakasamaṃ, mahārāja, dhuta-
 guṇaṃ visuddhikāmānaṃ jātikantārakilesavanagahananittaraṇaṭṭhena. Mahāsa-
 ttavāhasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbabhaya-suñña-
 khema-abhayavarapavarānibbānanagarasampāpanaṭṭhena. Sumajjitavimalādāsa-
 samaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ saṅkhārānaṃ sabhāvadassa-
 naṭṭhena. Phalakasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesalaguḷa-
 sarasattipaṭibāhanaṭṭhena. Chattasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikā-
 mānaṃ kilesavassatividhaggisantāpātapapaṭibāhanaṭṭhena. Candasamaṃ, mahā-
 rāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ pihayitapatthitaṭṭhena. Sūriyasamaṃ, mahā-
 rāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ mohatamatimiraṇāsanāṭṭhena. Sāgara-
 samaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ anekavidhasāmaññaguṇavara-
 ratanuṭṭhānaṭṭhena, aparimita-asaṅkhyeyya-appameyyaṭṭhena ca. Evaṃ kho,
 mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ bahūpakāraṃ sabbadarathapariḷāha-
 nudaṃ aratinudaṃ bhayanudaṃ bhavanudaṃ khīlanudaṃ malanudaṃ soka-
 nudaṃ dukkhanudaṃ rāganudaṃ dosanudaṃ mohanudaṃ mānanudaṃ diṭṭhi-
 nudaṃ sabbākusaladhammanudaṃ yasāvahaṃ hitāvahaṃ sukhāvahaṃ phāsu-
 karamṃ pītikaramṃ yogakkhemakaramṃ anavajjamṃ iṭṭhasukhavipākamṃ guṇarāsiguṇa-
 puñjamṃ aparimita-asaṅkhyeyya appameyyaguṇaṃ varaṃ pavaramṃ aggaṃ.

“Yathā (..0337), mahārāja, manussā upatthambhavasena bhojanaṃ upase-
 vanti, hitavasena bhesajjamṃ upasevanti, upakāravasena mittamṃ upasevanti, tāra-
 ṇavasena nāvamṃ upasevanti, sugandhavasena mālāgandhamṃ upasevanti, abha-

yavasena bhīruttāṇaṃ upasevanti, paṭiṭṭhāvasena § pathaviṃ upasevanti, sippavasena ācariyaṃ upasevanti, yasavasena rājānaṃ upasevanti, kāmadadavasena maṇiratanāṃ upasevanti, evameva kho, mahārāja, sabbasāmaññaḡaṇadadavasena ariyā dhutaḡaṇaṃ upasevanti.

“Yathā vā pana, mahārāja, udakaṃ bījavirūhanāya, aggi jhāpanāya, āhāro balāharaṇāya, latā bandhanāya, satthaṃ chedanāya, pāṇiyaṃ pipāsāvinayanāya, nidhi assāsakaraṇāya, nāvā tīrasampāpanāya, bhesajjaṃ byādhivūpasamanāya, yānaṃ sukhagamanāya, bhīruttāṇaṃ bhayavinodanāya, rājā ārakkhatthāya, phalakaṃ daṇḍaledḍḍulaguḷasarasattipaṭibāhanāya, ācariyo anusāsanāya, mātā posanāya, ādāso olokanāya, alaṅkāro sobhanāya, vatthaṃ paṭicchādanāya, nisseṇī ārohanāya, tulā visamavikkhepanāya §, mantāṃ parijappanāya, āvudhaṃ tajjanīyapaṭibāhanāya, padīpo andhakāravidhamanāya, vāto pariḷāhanibbāpanāya, sippaṃ vuttinipphādanāya, agadaṃ jīvitarakkhaṇāya, ākaro ratanuppādanāya, ratanaṃ alaṅkarāya, āṇā anatikkamanāya, issariyaṃ vasavattanāya, evameva kho, mahārāja, dhutaḡaṇaṃ sāmaññaḡabījavirūhanāya, kilesamalajjhāpanāya, iddhibalāharaṇāya, satsaṃvaranibandhanāya, vimativicikicchāsamucchadanāya, taṇhāpipāsāvinayanāya, abhisamaya-assāsakaraṇāya, caturoghanittharaṇāya, kilesabyādhivūpasamāya, nibbānasukhappaṭilābhāya, jātijarābyādhimaraṇasoka-paridevadukkhadomanassupāyāsabhayavinodanāya, sāmaññaḡaṇaparirakkhaṇāya, aratikuvitakkapaṭibāhanāya, sakalasāmaññatthānusāsanāya, sabbasāmaññaḡaṇaposanāya, samathavipassanāmaggaḡhalanibbānadassanāya, sakalalokathutathomitamahāsobhanakaraṇāya, sabbāpāyapidahanāya, sāmaññatthaselasikharamuddhani abhirūhanāya, vaṅkakuṭilavisamacittavikkhepanāya §, sevitaḡbāsevitabbaḡhamme sādhusajjhāyakaraṇāya, sabbakilesapaṭisattutajjanāya (..0338), avijjandhakāravidhamanāya, tividhaggisantāpapariḷāhanibbāpanāya, saṇhasukhumasantasamāpattinipphādanāya, sakalasāmaññaḡaṇaparirakkhaṇāya, bojjhaṅgavararatanuppādanāya, yogijanālaṅkaraṇāya, anavajjanipuṇasukhumasantisukhamanatikkamanāya, sakalasāmañña-ariyadhamavasavattanāya. Iti, mahārāja, imesaṃ ḡaṇānaṃ adhigamāya yadidaṃ ekamekaṃ dhutaḡaṇaṃ, evaṃ, mahārāja, atuliyāṃ dhutaḡaṇaṃ appameyyaṃ asamaṃ appaṭisamaṃ appaṭibhāḡaṃ appaṭiseṭṭhaṃ uttaraṃ seṭṭhaṃ visiṭṭhaṃ adhikaṃ āyataṃ puthulaṃ visaṭaṃ vitthataṃ ḡarukaṃ bhāriyaṃ mahantaṃ.

“Yo kho, mahārāja, puggalo pāpiccho icchāpakato kuhako luddho odariko lābhakāmo yasakāmo kittikāmo ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo dhutaṅgaṃ § samādiyati, so diguṇaṃ daṇḍamāpajjati, sabbagūṇaghātamāpajjati, diṭṭhadhammikaṃ hīḷanaṃ khīḷanaṃ ḡarahanāṃ uppaṇḍanaṃ khipanaṃ asambhogaṃ nissāraṇaṃ nicchubhanaṃ pavāhanaṃ pabbājanaṃ paṭilabhati, samparāyepi satayojanike avīcimahāniraye uṇhakaṭhitatattasantatta-accijālāmālake anekavassakoṭisatasahassāni uddhamadho tiriyaṃ pheṇuddehakaṃ samparivattakaṃ paccati, tato muccitvā §

kisapharusakāḷaṅgapaccaṅgo sūnuddhumātasusiruttamaṅgo § chāto pipāsito visamabhīmarūpavaṅṅo bhaggakaṅṅasoto ummilitanimilitanettanayano arugattapakagatto puḷavākiṅṅasabbakāyo vātamukhe jalamāno viya aggikkhandho anto jalamāno pajjalamāno atāṅo asaraṅo āruṅṅaruṅṅakāruṅṅaravaṅṅo paridevamāno nijjhāmatanḅhiko samaṅamahāpeto hutvā āhiṅṅdamāno mahiyā aṅṅassaraṅṅo karoti.

“Yathā, mahārāja, koci ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko khattiyābhisekena abhisiṅṅcati, so labhati hatthacchedaṅṅo pādacchedaṅṅo hatthapādacchedaṅṅo kaṅṅacchedaṅṅo nāsacchedaṅṅo kaṅṅanāsacchedaṅṅo bilaṅṅathālikaṅṅo saṅṅkhamuṅṅdikaṅṅo rāhumukhaṅṅo jotimālikaṅṅo hatthapajjotikaṅṅo erakavattikaṅṅo cīrakavāsikaṅṅo eṅṅeyyakaṅṅo baḷisamaṅṅsikaṅṅo kahāpaṅṅakaṅṅo khārāpatacchikaṅṅo palighaparivattikaṅṅo palālapīṅṅhakaṅṅo tattena telena (..0339) osiṅṅcanaṅṅo sunakhehi khādāpanaṅṅo jivasūlāropanaṅṅo asinā sīsacchedaṅṅo anekavihitampi kammakāraṅṅaṅṅo anubhavati. Kiṅṅo kāraṅṅā? Ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko mahante issariye ṅṅhāne attānaṅṅo ṅṅhapesi, velaṅṅo ghātesi, evameva kho, mahārāja, yo koci puggalo pāpiccho ...pe... mahiyā aṅṅassaraṅṅo karoti.

“Yo pana, mahārāja, puggalo yutto patto anucchaviko araho patirūpo appiccho santuṅṅṅo pavivitto asaṅṅsaṅṅṅo āradhaviṅṅriyo pahitatto asaṅṅo amāyo anodariko alābhakāmo ayasakāmo akittikāmo saddho saddhāpabbajito jarāmaraṅṅā muccitukāmo ‘sāsanaṅṅo paggaṅṅhissāmī’ti dhutaṅṅgaṅṅo samādiyati, so diguṅṅaṅṅo pūjaṅṅo arahati devānaṅṅa piyo hoti manāpo pihayito patthito, jātisumanamallikādīnaṅṅo viya pupphaṅṅo nahātānulittassa, jighacchitassa viya paṅṅitabhojanaṅṅo, pipāsitassa viya sītalavimalasurabhipānīyaṅṅo, visagatassa viya osadhavaraṅṅo, sīghagamanakāmassa viya ājaṅṅṅarathavaruttamaṅṅo, atthakāmassa viya manoharamaṅṅiratanāṅṅo, abhisiṅṅcitukāmassa viya paṅṅṅaravimalasetacchattaṅṅo, dhammakāmassa viya arahattaphalādhigamamanuttaraṅṅo. Tassa cattāro satipaṅṅṅhānā bhāvanāpāripūriṅṅo gacchanti, cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā paṅṅcindriyāni paṅṅca balāni satta bojjaṅṅgā ariyo aṅṅṅaṅṅo maggo bhāvanāpāripūriṅṅo gacchati, samathavipassanā adhigacchati, adhigamappaṅṅipatti pariṅṅamati, cattāri sāmāṅṅaphalāni catasso paṅṅisambhidā tisso vijjā chaḷabhiṅṅṅā kevalo ca samaṅṅadhammo sabbe tassādheyyā honti, vimuttiṅṅaṅṅaravimalasetacchattena abhisiṅṅcati.

“Yathā, mahārāja, raṅṅṅo khattiyassa abhijātakulakulīnassa khattiyābhisekena abhisittassa paricaranti saraṅṅṅhanegamaṅṅānapadabhaṅṅabalā § aṅṅṅhattiṅṅsā ca rāja-parisā naṅṅanaccakā mukhamaṅṅgalikā sotthivācakā samaṅṅabrāhmaṅṅasabbapāsaṅṅṅagaṅṅā abhigacchanti, yaṅṅo kiṅṅci pathaviyā paṅṅṅanaratanākaranagarasuṅṅkaṅṅṅhānaveraṅṅjjakacheṅṅjjabheṅṅjjajanamanusāsanaṅṅo sabbattha sāmiko bhavati, evameva kho, mahārāja, yo koci puggalo yutto patto ...pe... vimuttiṅṅaṅṅaravimalasetacchattena abhisiṅṅcati.

“Terasimāni (..0340), mahārāja, dhutaṅṅgāni, yehi suddhikato nibbānamahāsamuddaṅṅo pavisitvā bahuviddhaṅṅo dhammakīḷamabhikīḷati, rūpārūpa-aṅṅṅhasamāpattiyo vaḷaṅṅjeti, iddhiṅṅiddhaṅṅo dibbasotadhātuṅṅo paracittavijānanaṅṅo pubbenivāsānussatiṅṅo dibbacakkhuṅṅo sabbāsavakkhayaṅṅa pāpuṅṅāti. Katame terasa? Paṅṅsukū-

likaṅgaṃ tecīvarikaṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ sapaḍānacārikaṅgaṃ ekāsanikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgaṃ āraññikaṅgaṃ rukkhamaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsanthatikaṅgaṃ nesajjikaṅgaṃ, imehi kho, mahārāja, terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṃ sāmāññaṃ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

“Yathā, mahārāja, sadhano nāviko paṭṭane suṭṭhu katasuṅko mahāsamuddaṃ pavisitvā vaṅgaṃ takkolaṃ cīnaṃ sovīraṃ suraṭṭhaṃ alasandaṃ kolapaṭṭanaṃ suvaṇṇabhūmiṃ gacchati aññaṃpi yaṃ kiñci nāvāsañcaraṇaṃ, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṃ sāmāññaṃ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

“Yathā, mahārāja, kassako paṭhamaṃ khattadosaṃ tiṇakaṭṭhapāsāṇaṃ apānetvā kasitvā vapitvā sammā udakaṃ pavesetvā rakkhitvā gopetvā lavanamaddaṇaṃ bahudhaññaṃ hoti, tassādheyyā bhavanti ye keci adhanā kapaṇā daliddā duggatajanā, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi ...pe... kevalā santā sukhā samāpattiyo.

“Yathā vā pana, mahārāja, khattiyo muddhāvasitto abhijātakuṭṭhino chejjabhejjajanaṃ manusāsane issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca mahāpathavī tassādheyyā hoti, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi jinasāsanavare issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca samaṇaguṇā tassādheyyā honti.

“Nanu (..0341), mahārāja, thero upaseno vaṅgantaputto sallekhadhutaguṇehi paripūrakāritāya anādiyitvā sāvattiyā saṅghassa katikaṃ sapariso naradamma-sārathim paṭisallānagataṃ upasaṅkamitvā bhagavato pāde sirasā vanditvā ekamantaṃ nisīdi, bhagavā ca taṃ suvinitaṃ pariyaṃ oloketvā haṭṭhatuṭṭho pamudito udaggo parisāya saddhim sallāpaṃ sallapitvā asambhinnena brahmāsarena etadavoca ‘pāsādikā kho pana tyāyaṃ upasena parisā, kataṃ tvaṃ upasena parisā vasesīti. Sopi sabbaññunā dasabalena devātidevena puṭṭho yathābhūtasabhāva-guṇavasena bhagavantaṃ etadavoca-

“Yo koci maṃ, bhante, upasaṅkamitvā pabbajjaṃ vā nissayaṃ vā yācati, tamahaṃ evaṃ vadāmi “ahaṃ kho āvuso āraññiko piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko. Sace tvampi āraññiko bhavissasi piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko, evāhaṃ taṃ pabbājessāmi nissayaṃ dassāmi”ti, sace so me, bhante, paṭissuṇitvā nandati oramati, evāhaṃ taṃ pabbājemi nissayaṃ demi, sace na nandati na oramati, na taṃ pabbājemi, na nissayaṃ demi, evāhaṃ, bhante, parisā vinemi”ti. Evaṃ kho Ṣ, mahārāja, dhutaguṇavarasamādiṇṇo jinasāsanavare issaro hoti. Vasavattī sāmiko icchākaraṇo, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

“Yathā, mahārāja, padumaṃ abhivuddhāparisuddha-udiccajātippabhavaṃ siniddhaṃ mudu lobhaniyaṃ sugandhaṃ piyaṃ patthitaṃ pasatthaṃ jalakadda-mamanupalittaṃ aṇupattakesarakaṇṇikābhimaṇḍitaṃ bhamaragaṇasevitaṃ sita-

lasalilasamvaddham, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi ariyasāvako tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti.

“Katamehi tiṃsaguṇavarehi? Siniddhamudumaddavamettacitto hoti, ghātitahtavihatākilesa hoti, hatanihatamānadabbo hoti, acaladaḥhaniviṭṭhanibbematikasaddho hoti, paripuṇṇapīṇitapahaṭṭhalobhaniyasantasukhasamāpattilābhī hoti, sīlavarapavara-asamasucigandhaparibhāvito hoti, devamanussānaṃ piyo hoti manāpo, khīṇāsava-ariyavarapuggalapatthito, devamanussānaṃ vanditapūjito, budhavibudhapaṇḍitajanānaṃ thutathavitathomitapasattho (..0342), idha vā huramaṃ vā lokena anupalitto, appathokavajjepi § bhayadassāvī, vipulavarasampattikā-mānaṃ maggaphalavaratthasādhano, āyācitavipulapaṇitapaccayabhāgī, aniketasayano, jhānajhositatappavaravīhārī, vijaṭṭitakilesajālavatthu, bhinnabhaggasaṅkūṭitasāñchinnagatinīvaraṇo, akuppadhammo, abhinītavāso, anavajjabhogī, gativimutto, uttiṇṇasabbavicikiccho, vimuttijhositattho §, diṭṭhadhammo, acaladaḥhabhīruttāṇamupagato, samucchinnānusayo, sabbāsavakkhayaṃ patto, santasukhasamāpattivīhārabahulo, sabbasamaṇaguṇasamupeto, imehi tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti.

“Nanu, mahārāja, thero sārīputto dasasahasilokadhātuyā aggapuriso ṭhapetvā dasabalaṃ lokācariyaṃ, sopi aparimitamasāṅkhyeyyakappe samācitakusalamūlo § brāhmaṇakulakulīno manāpikaṃ kāmaratiṃ anekasatasāṅkhaṃ dhanavarañca ohāya jinasāsane pabbajitvā imehi terasahi dhutaguṇehi kāyavacīcittaṃ damayitvā ajjetarahi anantaguṇasamannāgato gotamassa bhagavato sāsanaavare dhammacakkamanuppavattako jāto. Bhāsītampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devā-tidevena ekaṅguttaranikāyavaralañchake-

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṃ tathāgatenā anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti, yathayidaṃ bhikkhave, sārīputto, sārīputto. Bhikkhave, tathāgatenā anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti” ti.

“Sādhu, bhante nāgasena, yaṃ kiñci navaṅgaṃ buddhavacanaṃ, yā ca lokuttarā kiriyā, yā ca loke adhigamavipulavarasampattiyo, sabbaṃ taṃ terasasu dhutaguṇesu samodhānopagata” § nti.

Dhutaṅgapaṅho dutiyo.

Anumānavaggo catuttho.

6. Opammakathāpaṅho

Mātikā

Bhante (..0343) nāgasena, katihan̄gehi samannāgato bhikkhu arahattaṃ sacchikarotīti?

Idha, mahārāja, arahattaṃ sacchikātukāmena bhikkhunā-

Gadrabhassa § ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Kukkuṭassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Dīpiniyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Dīpikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Kummassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Vāyasassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Bijassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Nāvālagganakassa § dve aṅgāni gahetabbāni.

Kūpassa (..0344) § ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Samuddassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Samuddassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Samuddavaggo dutiyo.

Pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbāni.
Āpassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Tejassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Vāyussa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Candassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Sūriyassa satta aṅgāni gahetabbāni.
Sakkassa tiṇi aṅgāni gahetabbāni.
Cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Pathavīvaggo tatiyo.

Upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Biḷārassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Undūrassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Migassa (..0345) tiṇi aṅgāni gahetabbāni.
Gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.
Varāhassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Hatthissa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Upacikāvaggo catuttho.

Sīhassa satta aṅgāni gahetabbāni.
Cakkavākassa tiṇi aṅgāni gahetabbāni.
Peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbāni.
Gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Ulūkassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Vaggulissa dve aṅgāni gahetabbāni.
Jalūkāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Sappassa tiṇi aṅgāni gahetabbāni.

Ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Sihavaggo pañcama.

Panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Thanasitadārakassa § ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Cittakadharakummassa § ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Pavanassa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Rukkhasa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Meghasa pañca aṅgāni gahetabbāni.
Maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Māgavikassa (..0346) cattāri aṅgāni gahetabbāni.
Bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Tacchakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭavaggo chaṭṭho.

Kumbhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Kāḷāyasassa § dve aṅgāni gahetabbāni.
Chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Khettassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Agadassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Bhojanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Kumbhavaggo sattamo.

Raṅṅo cattāri aṅgāni gahetabbāni.
Dovārikassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Nisadāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Padīpassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Mayūrassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Turaṅgassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Soṇḍikassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Indakhīlassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Tulāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Khaggassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Macchassa (..0347) dve aṅgāni gahetabbāni.
Iṇaggāhakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Byādhitassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Matassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Nadiyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Usabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Maggassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Suṅkasāyikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Corassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Sakuṇagghiyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Sunakhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Tikicchakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Gabbhiniyā dve aṅgāni gahetabbāni.
Camariyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Kikiyā dve aṅgāni gahetabbāni.
Kapotikāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Ekanayanassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Kassakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Jambukasiṅgāliyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Caṅgavārakassa dve aṅgāni gahetabbāni.
Dabbiyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Iṇasādhakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.
Anuvicinakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Sārathissa dve aṅgāni gahetabbāni.
Bhojakassa (..0348) dve aṅgāni gahetabbāni.
Tunnavāyassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Nāvikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.
Bhamarassa dve aṅgāni gahetabbānīti.

Mātikā niṭṭhitā.

1. Gadrabhavaggo

1. Gadrabhaṅgapañho

1. “Bhante nāgasena, ‘gadrabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, gadrabho nāma saṅkārakūṭepi catukkepi siṅghāṭakepi gāmadvārepi thusarāsimhipi yattha katthaci sayati, na sayanabahulo hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena tiṇasanthārepi paṇṇasanthārepi kaṭṭhamañcakepi chamāyapi yattha katthaci cammakhaṇḍaṃ pattharivā yattha katthaci sayitabbaṃ, na sayanabahu-
lena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, gadrabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘kaliṅgarūpadhānā, bhikkhave, etarahi mama sāvaka viharanti appamattā ātāpino padhānasmin’ti. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatināpi-
“Pallaṅkena nisinnassa, jaṇṇukenābhivassati;
alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti.

Gadrabhaṅgapaṇho paṭhamo.

2. Kukkuṭaṅgapaṇho

2. “Bhante nāgasena, ‘kukkuṭassa pañca aṅgāni gaheṭabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gaheṭabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, kukkuṭo (..0349) kālena samayena paṭisalliyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kālena samayeneva cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā pāṇiyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā sarīraṃ paṭijaggitvā nahāyitvā cetiyaṃ vanditvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ dassanāya gantvā kālena samayena suññāgāraṃ pavisitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gaheṭabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo kālena samayeneva vuṭṭhāti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kālena samayeneva vuṭṭhahitvā cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā pāṇiyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā sarīraṃ paṭijaggitvā cetiyaṃ vanditvā punadeva suññāgāraṃ pavisitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa dutiyaṃ aṅgaṃ gaheṭabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo pathaviṃ khaṇitvā khaṇitvā ajjhohāraṃ ajjhoharati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paccavekkhitvā paccavekkhitvā ajjhohāraṃ ajjhoharitabbaṃ ‘neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya, iti purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navaṅca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa tatiyaṃ aṅgaṃ gaheṭabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Kantāre puttamaṃsaṃva, akkhassabbhañjanaṃ yathā;
evaṃ āhari āhāraṃ, yāpanatthamamucchito’ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo sacakkhukopi rattiṃ andho hoti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anandheneva andhena viya bhavitabbaṃ, araññepi gocaragāme piṇḍāya carantenapi rajanīyesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu andhena badhirena mūgena viya bhavitabbaṃ, na nimittaṃ gaheṭabbaṃ, nānubyañjanaṃ gaheṭabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa catutthaṃ aṅgaṃ gaheṭabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena mahākaccāyana-

‘Cakkhumāssa yathā andho, sotavā badhiro yathā;
paññavāssa § yathā mūgo, balavā dubbaloriva.

atta-atthe § samuppanne, sayetha matasāyikan'ti.

“Puna (..0350) caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo leḍḍudaṇḍalaguḷamuggarehi paripā-tiyantopi sakaṃ gehaṃ na vijahati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena cīvarakammaṃ karontenapi navakammaṃ karontenapi vattappaṭivattaṃ karontenapi uddisantenapi uddisāpentenapi yoniso manasikāro na vijahitabbo, sakaṃ kho panetaṃ, mahārāja, yogino gehaṃ, yadidaṃ yoniso manasikāro. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena 'ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā'ti. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatināpi-

“Yathā sudanto mātaṅgo, sakaṃ soṇḍaṃ na maddati;
bhakkhābhakkhaṃ vijānāti, attano vuttikappaṇaṃ.

“Tattheva buddhaputtena, appamattena vā pana;
jinavacanaṃ na madditabbaṃ, manasikāravaruṭṭamaṃ”ti.

Kukkuṭaṅgapaṅho dutiyo.

3. Kalandakaṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, 'kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban'ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban'ti? “Yathā, mahārāja, kalandako paṭisa-ttumhi opatante naṅguṭṭhaṃ papphoṭetvā mahantaṃ katvā teneva naṅguṭṭhalagu-ḷena paṭisattaṃ paṭibāhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesa-sattumhi opatante satipaṭṭhānalaguḷaṃ papphoṭetvā mahantaṃ katvā teneva sati-paṭṭhānalaguḷena sabbakilesā paṭibāhitabbā. Idaṃ, mahārāja, kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena cūḷapanthakena-

‘Yadā kilesā opatanti, sāmaññaguṇadhamaṃsanā;
satipaṭṭhānalaguḷena, hantabbā te punappunan'ti.

Kalandakaṅgapaṅho tatiyo.

4. Dīpiniyaṅgapaṅho

4. “Bhante (..0351) nāgasena, 'dīpiniyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabban'ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban'ti? “Yathā, mahārāja, dīpinī sakiṃ yeva gabbhaṃ gaṇhāti, na punappunaṃ purisaṃ upeti? Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āyatīṃ paṭisandhiṃ uppattīṃ gabbhaseyyaṃ cutīṃ bhedaṃ khayaṃ vināsaṃ saṃsārabhayaṃ duggatīṃ visamaṃ sampīḷitaṃ disvā 'puna-bbhava nappaṭisandahissāmī'ti yoniso manasikāro karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, dīpi-niyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātide-

vena suttanipāte dhaniyagopālakasutte-

“Usabhoriva chetva bandhanāni, nāgo pūtilataṃva dālayitvā;
nāhaṃ punupessaṃ gabbhaseyyaṃ, atha ce patthayasī pavassa devā” ti.

Dīpiniyaṅgapañho catuttho.

5. Dīpikaṅgapañho

5. “Bhante nāgasena, ‘dīpikassa dve aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, dīpiko araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā mige gaṇhāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vivekaṃ sevitaḃbaṃ araññaṃ rukkhamaḃlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ vijanavātaṃ manussarāhaseyyakaṃ paṭisallānasārappaṃ; vivekaṃ sevamaṃo hi, mahārāja, yogī yogāvacaro nacira-sseva chaḃabhiññaṃsu ca vasibhāvaṃ pāpuṇāti. Idaṃ, mahārāja, dīpikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therehi dhammasa-ṅgāhakehi-

“Yathāpi (..0352) dīpiko nāma, niliyitvā gaṇhate Ṣ mige.
tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttamaṃ’ ti.

“Puna ca paraṃ, mahārāja, dīpiko yaṃ kiñci pasuṃ vadhitvā vāmena passena patitaṃ na bhakkheti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena veḃudānena vā pattadānena vā pupphadānena vā phaladānena vā sinānadānena vā mattikā-dānena vā cuṇṇadānena vā dantakaṭṭhadānena vā mukhodakadānena vā cātuka-myatāya vā muggasupyatāya Ṣ vā pāribhaṭa Ṣ yatāya vā jaṅghapesaniyena vā vejjakamma vā dūtakamma vā paḃiṇagamaṃna vā piṇḃapaṭipiṇḃena vā dānānuppadānena vā vatthuvijjāya vā nakkhattavijjāya vā aṅgavijjāya Ṣ vā añña-taraññatarena vā buddhappaṭikuṭṭhena micchājīvena nipphāditāṃ bhjanaṃ na bhuñjitabbaṃ Ṣ vāmena passena patitaṃ pasuṃ viya dīpiko. Idaṃ, mahārāja, dīpikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, thereṃa sārīput-tena dhammasenāpatinā-

“Vacīviññattivipphārā, uppannaṃ madhupāyasaṃ;
sace bhutto bhavyeyāhaṃ, sājīvo garahito mama.

“Yadipi me antaḃuṇaṃ, nikkhamitvā bahī care;
neva bhindeyyamaḃjīvaṃ, cajamānopi jīvitaṃ” ti.

Dīpikaṅgapañho pañcamaṃ.

6. Kummaṅgapañho

6. “Bhante nāgasena, ‘kummassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, kummo udakacaro udayeva vāsaṃ kappeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabba-pāṇabhūtapuggalānaṃ hitānukampinā mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena sabbāvantaṃ lokaṃ pharivā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna (..0353) caparaṃ, mahārāja, kummo udake uppilavanto sīsaṃ ukkhipivā yadi koci passati, tattheva nimujjati gāḷhamogāhati ‘mā maṃ te puna passeyyun’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesesu opatantesu ārammaṇasare nimujjitabbaṃ gāḷhamogāhitabbaṃ ‘mā maṃ kilesā puna passeyyun’-ti. Idaṃ, mahārāja, kummassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kummo udakato nikkhamivā kāyaṃ otāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nisajjaṭṭhānasayanacaṅkamato mānasaṃ niharivā sammappadhāne mānasaṃ otāpetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kummo pathaviṃ khaṇivā vivitte vāsaṃ kappeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokaṃ pajahivā suññaṃ vivittaṃ kānanaṃ vanapatthaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ pavivittamogāhitvā vivitte yeva vāsaṃ upagantabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena-

“Vivittaṃ appanigghosaṃ, vāḷamiganisevitaṃ;
seve senāsaṃ bhikkhu, paṭisallānakāraṇā’ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kummo cārikaṃ caramāno yadi kañci passati vā, saddaṃ suṇāti vā, soṇḍipañcamāni aṅgāni sake kapāle nidahivā apposukko tuṅhībhūto tiṭṭhati kāyamanurakkhanto, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu āpatantesu chasu dvāresu saṃvarakavāṭaṃ

anugghāṭetvā mānaṣaṃ samodahitvā saṃvaram katvā satena sampajānena vihātabbaṃ samaṇadhammaṃ anurakkhamānena. Idaṃ, mahārāja, kummassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare kummūpamasuttante-

“Kummova (..0354) aṅgāni sake kapāle, samodahaṃ bhikkhu manovitaṅke. anissito aññaṃmaheṭṭhayāno, parinibbutonūpavadeyya kañcī” ti.

Kummaṅgapaṇho chaṭṭho.

7. Vaṃsaṅgapaṇho

7. “Bhante nāgasena, ‘vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, vaṃso yattha vāto, tattha anulometi, nāññatthamanudhāvati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yaṃ buddhena bhagavatā bhāsitaṃ navaṅgaṃ satthu sāsanaṃ, taṃ anulomayitvā kappiye anavajje ṭhatvā samaṇadhammaṃ yeva pariyesitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ mahārāja therena rāhulena-

“Navaṅgaṃ buddhavacanaṃ, anulometvāna sabbadā; kappiye anavajjasmiṃ, ṭhatvāpāyaṃ samuttarin” ti.

Vaṃsaṅgapaṇho sattamo.

8. Cāpaṅgapaṇho

8. “Bhante nāgasena, ‘cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, cāpo sutacchito namito § yāvaggamūlaṃ samakameva anunamati nappaṭitthambhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena theranavamaññhimasamakesu anunamitabbaṃ nappaṭipharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena vidhura [puṇṇaka] jātake-

“Cāpovūnudarō (..0355) dhīro, vaṃso vāpi pakampaye §. paṭilomaṃ na vatteyya, sa rājavasaṭiṃ vase” ti.

Cāpaṅgapaṇho aṭṭhamo.

9. Vāyasaṅgapaṇho

9. “Bhante nāgasena, ‘vāyasassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-

māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, vāyaso āsaṅkitaparisa-
ṅkito yattappayatto carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āsaṅkita-
parisaṅkitaena yattapayattena upaṭṭhitāya satiyā saṃvutehi indriyehi caritabbaṃ.
Idaṃ, mahārāja, vāyasassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, vāyaso yaṃ kiñci bhojanaṃ disvā ñātīhi saṃvibha-
jitvā bhuñjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ye te lābhā
dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi
lābhehi paṭivibhattabhoginā bhavitabbaṃ sīlavantehi sabrahmacārīhi. Idaṃ, mahā-
rāja, vāyasassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, therena
sāriputtena dhammasenāpatinā-

“Sace me upanāmenti, yathāladdham tapassino;
sabbe saṃvibhajitvāna, tato bhuñjāmi bhojanan”ti.

Vāyasaṅgapaṅho navamo.

10. Makkaṅgapaṅho

10. “Bhante nāgasena, ‘makkaṅgassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi,
katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, makkaṅgo vāsamupa-
gacchanto tathārūpe okāse mahatimahārukkhe pavivitte sabbaṭṭhakasākhe §
bhīruttāṇe vāsamupagacchati, evameva kho, mahārāja (..0356), yoginā yogāvac-
arena lajjim pesalam sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ bahussutaṃ dhammadharaṃ
vinayadharaṃ piyaṃ garubhāvanīyaṃ vattāraṃ vacanakkhamaṃ ovādakaṃ
viññāpakaṃ sandassakaṃ samādapakaṃ samuttejakaṃ sampahaṃsakaṃ eva-
rūpaṃ kalyāṇamittaṃ ācariyaṃ nissāya viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, makka-
ṅgassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, makkaṅgo rukkhe yeva carati tiṭṭhati nisīdati, yadi
niddam okkamati, tattheva rattiṃ vāsamanubhavati. Evameva kho, mahārāja,
yoginā yogāvacarena pavanābhimukhena bhavitabbaṃ, pavane yeva ṭhānacaṅka-
manisajjāsayaṇam niddam okkamitabbaṃ, tattheva satipaṭṭhānamanubhavi-
tabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, makkaṅgassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsita-
ṃpetam, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā-

“Caṅkamantopi tiṭṭhanto, nisajjāsayaṇena vā;
pavane sobhate bhikkhu, pavanantaṃva vaṇṇitan”ti.

Makkaṅgapaṅho dasamo.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ-

Gadrabho ceva § kukkuṭo, kalando dīpini dīpiko;
kummo vaṃso ca cāpo ca, vāyaso atha makkaṭoti.

2. Samuddavaggo

1. Lābulataṅgapaṅho

1. “Bhante (..0357) nāgasena, ‘lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, lābulatā tiṇe vā kaṭṭhe vā latāya vā soṇḍikāhi ālambitvā tassūpari vaḍḍhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena arahatte abhivaḍḍhitukāmena manasā ārammaṇaṃ ālambitvā arahatte abhivaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammase-nāpatinā-

“Yathā lābulatā nāma, tiṇe kaṭṭhe latāya vā;

ālambitvā soṇḍikāhi, tato vaḍḍhati uppari.

“Tatheva buddhaputtena, arahattaphalakāminā;

ārammaṇaṃ ālambitvā, vaḍḍhitabbaṃ asekkhaphale”ti.

Lābulataṅgapaṅho paṭhamo.

2. Padumaṅgapaṅho

2. “Bhante nāgasena, ‘padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kamaṇi tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, padumaṃ udake jātaṃ udake saṃvaddhaṃ anupalittaṃ udakena, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kule gaṇe lābhe yase sakkāre sammānanāya paribhogapaccayesu ca sabbattha anupalittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, padumaṃ udakā accuggamma ṭhāti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbalokaṃ abhibhavitvā accuggamma lokuttara-dhamme ṭhātābbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna (..0358) caparaṃ, mahārāja, padumaṃ appamattakenapi anilena eritaṃ calati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appamattakesupi kilesesu saṃyamo karaṇīyo, bhayadassāvinā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesū’ti.

Padumaṅgapaṅho dutiyo.

3. Bijaṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, ‘bijassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, bijaṃ appakampi samānaṃ bhaddake khette vuttaṃ deve sammā dhāraṃ paveccante subahūni phalāni anudassati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yathā paṭipāditāṃ sīlaṃ kevalaṃ sāmāññaphalamanudassati. Evaṃ sammā paṭipajjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bijassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, bijaṃ suparisodhite khette ropitaṃ khippameva saṃvirūhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mānasaṃ supariggahitaṃ suññāgāre parisodhitaṃ satipaṭṭhānakhettavare khittaṃ khippameva virūhati. Idaṃ, mahārāja, bijassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, therena anuruddhena-

“Yathāpi khette § parisuddhe, bijañcassa patiṭṭhitaṃ;
vipulaṃ tassa phalaṃ hoti, api toseti kassakaṃ.

“Tatheva yogino cittaṃ, suññāgāre visodhitaṃ;
satipaṭṭhānakhettamhi, khippameva virūhati” ti.

Bijaṅgapaṅho tatiyo.

4. Sālakalyāṇikaṅgapaṅho

4. “Bhante (..0359) nāgasena, ‘sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, sālakalyāṇikā nāma antopathaviyaṃ yeva abhivaḍḍhati hatthasatampi bhiyyopi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cattāri sāmāññaphalāni catasso paṭisambhidā chaḷabhiññāyo kevalaṅca samaṇadhammaṃ suññāgāre yeva paripūrayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, therena rāhulena-

“Sālakalyāṇikā nāma, pādapo dharaṇīruho;
antopathaviyaṃ yeva, satahatthopi vaḍḍhati.

“Yathā kālamhi sampatte, paripākena so dumo;
uggaṅchitvāna ekāhaṃ, satahatthopi vaḍḍhati.

“Evamevāhaṃ mahāvīra, sālakalyāṇikā viya;

abbhantare suññāgāre, dhammato abhivaḍḍhayin”ti.

Sālakalyāṇikaṅgapaṇho catuttho.

5. Nāvaṅgapaṇho

5. “Bhante nāgasena, ‘nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī”ti? “Yathā, mahārāja, nāvā bahuvīdhadārusaṅghāṭa-samavāyena bahumpi jaṇaṃ tārāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena ācārasīlaguṇavattappaṭivattabahuvidhadhammasaṅghāṭasamavāyena sade-vako loko tārāyitabbo. Idaṃ, mahārāja, nāvāya paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, nāvā bahuvīdha-ūmitthanitavegavisaṭamāvatta-vegaṃ sahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena bahuvīdhakilesa-ū-mivegaṃ lābhasakkārayasasilokapūjanavandanā parakulesu nindāpasamsāsukhadukkhasammānanavimānanabahuvidhadosa-ūmivegañca sahitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvāya dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna (..0360) caparaṃ, mahārāja, nāvā aparimitamanantamapāramakkhobhi-tagambhīre mahatimahāghose timitimiṅgalamakaramacchagaṇākule mahatimahā-samudde carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena tiparivaṭṭa dvāda-sākāra catusaccābhisamayappaṭivedhe mānaṃ sañcārāyitabbaṃ. Idaṃ, mahā-rāja, nāvāya tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare saccasaṃyutte-

“Vitakkentā ca kho tumhe, bhikkhave, “idaṃ dukkhaṃ”ti vitakkeyyātha, “ayaṃ dukkhasamudayo”ti vitakkeyyātha, “ayaṃ dukkhanirodho”ti vitakkeyyātha, “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti vitakkeyyāthā”ti.

Nāvaṅgapaṇho pañcama.

6. Nāvālagganakaṅgapaṇho

6. “Bhante nāgasena, ‘nāvālagganakassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī”ti? “Yathā, mahārāja, nāvālagga-nakaṃ bahu-ūmijālākulavikkhobhitasalilatale mahatimahāsamudde nāvaṃ laggeti ṭhapeti, na deti disāvidisaṃ haritaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogā-vaca-rena rāgadosamohūmijāle mahatimahāvitakkasampahāre cittaṃ lagge-tabbaṃ, na dātabbaṃ disāvidisaṃ haritaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvālagganakassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, nāvālagganakaṃ na plavati § visīdati, hatthasatepi uduke nāvaṃ laggeti ṭhānamupaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvaca-rena lābhayasasakkāramānanavandanapūjana-apacitīsu lābhaggayasaggepi na

plavitabbaṃ, sarīrayāpanamattake yeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvālagganakassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Yathā (..0361) samudde lagganaṃ, na plavati visīdati; tatheva lābhasakkāre, mā plavatha visīdathā” ti.

Nāvālagganakaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Kūpaṅgapaṅho

7. “Bhante nāgasena, ‘kūpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, kūpo rajjuṅca vara-ttaṅca laṅkāraṅca dhāreti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena satisa-mpajaññasamannāgatena bhavitabbaṃ, abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asite pīte khāyite sāyite uccārapa-ssāvakaṃ gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsīte tuṅhībhāve sampajānakārinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kūpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsita-mpetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno, yaṃ vo amhākaṃ anusāsani’” ti.

Kūpaṅgapaṅho sattamo.

8. Niyāmakakaṅgapaṅho

8. “Bhante nāgasena, ‘niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, niyāmako rattindivaṃ satataṃ samitaṃ appamatto yattappayatto nāvaṃ sāreti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cittaṃ niyāmayamānena rattindivaṃ satataṃ samitaṃ appa-mattena yattappayattena yoniso manasikārena cittaṃ niyāmetabbaṃ. Idaṃ, mahā-rāja, niyāmakassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dhammapade-

“Appamādaratā hotha, sacittamanurakkhatha;

duggā uddharathattānaṃ, paṅke sannova § kuṅjaro’ti.

“Puna (..0362) caparaṃ, mahārāja, niyāmakassa yaṃ kiñci mahāsamudde kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā, sabbaṃ taṃ viditaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ hīnappaṇītaṃ kaṅhasukka-sappaṭibhāgaṃ vijānitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, niyāmakassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahe-tabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, niyāmako yante muddikaṃ deti ‘mā koci yantaṃ āmasitthā’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena citte saṃvaramuddikā

dātabbā ‘mā kiñci pāpakaṃ akusalavitakkaṃ vitakkesi’ti, idaṃ, mahārāja, niyāma-kassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetā, mahārāja, bhagavatā devāti-devena saṃyuttanikāyavare ‘mā, bhikkhave, pāpake akusale vitakke vitakke-yyātha, seyyathidaṃ, kāmavitakkaṃ byāpādavitaṃkaṃ vihiṃsāvitaṃkan’”ti.

Niyāmakāṅgapañho aṭṭhamo.

9. Kammakāraṅgapañho

9. “Bhante nāgasena, ‘kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, kammakāro evaṃ cintayati ‘bhatako ahaṃ imāya nāvāya kammaṃ karomi, imāyāhaṃ nāvāya vāhasā bhattavetaṃ labhāmi, na me pamādo karaṇīyo, appamādena me ayaṃ nāvā vāhetabbā’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena evaṃ cintayitabbaṃ ‘imaṃ kho ahaṃ cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ sammasanto satataṃ samitaṃ appamatto upaṭṭhitassati sato sampajāno samāhito ekaggacitto jātijaṅgabyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccissāmīti appamādo me karaṇīyo’ti, idaṃ, mahārāja, kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetā, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-
“Kāyaṃ imaṃ sammasatha, pariṇānātha punappunaṃ;
kāye sabhāvaṃ disvāna, dukkhassantaṃ karissathā’ti.

Kammakāraṅgapañho navamo.

10. Samuddaṅgapañho

10. “Bhante (..0363) nāgasena, ‘samuddassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, mahāsamuddo matena kuṇapena saddhiṃ na saṃvasati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhimakkhapaḷāsa-issāmacchariyamāyāsā-ṭheyyakūṭilavisamaduccaritaṃkilesamahehi saddhiṃ na saṃvasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, samuddassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷaphalikamaṇivividharatananicayaṃ dhārento pidahati, na bahi vikirati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena maggaphalajhānavimokkhasamādhisamāpattivipassanābhīṇṇāvividhaguṇaratanāni adhigantvā pidahitabbāni, na bahi nīharitabbāni. Idaṃ, mahārāja, samuddassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo mahantehi mahābhūtehi saddhiṃ saṃvasati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appicchaṃ santuṭṭhaṃ dhutavādaṃ sallekhaṃvuttiṃ ācārasampannaṃ lajjim pesalaṃ garuṃ bhāvanīyaṃ

vattāraṃ vacanakkhamaṃ codakaṃ pāpagarahiṃ ovādakaṃ anusāsakaṃ viññā-pakaṃ sandassakaṃ samādapakaṃ samuttejakaṃ sampahaṃsakaṃ kalyāṇa-mittaṃ sabrahmacāriṃ nissāya vasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo navasalilasampuṇṇāhi gaṅgāyamu-nā-aciravatīsarabhūmahī-ādīhi nadīsatasaḥassehi antalikkhe saliladhārāhi ca pūritopi sakaṃ velaṃ nātivattati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokavandanamānanapūjanakāraṇā jīvitahetupi sañcicca sikkhāpa-davītikkamo na karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

‘Seyyathāpi, mahārāja §, mahāsamuddo t̥hitadhammo velaṃ nātikkamati, eva-meve kho, mahārāja, yaṃ mahā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti’ ti.

“Puna (..0364) caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo sabbasavantīhi gaṅgāyamu-nā-aciravatīsarabhūmahīhi antalikkhe udakadhārāhipi na paripūراتi. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uddesaparipucchāsavanadhāraṇavinicchaya-a-bhidhammavinayagāḷhasuttantaviggahapadanikkhepapadasandhi padavibhattina-vaṅgajinasāsanavaraṃ suṇantenāpi na tappitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, mahāsamu-ddassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sutasomajātaka-

“Aggi yathā tiṇakaṭṭhaṃ dahanto, na tappati sāgaro vā nadīhi;
evampi ce § paṇḍitā rājasetṭha, sutvā na tappanti subhāsitenā” ti.

Samuddaṅgapaṅho dasamo.Samuddavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ-

Lābulatā ca padumaṃ, bījaṃ sālakalyāṇikā;
Nāvā ca nāvālaggaṃ, kūpo niyāmaḥ tathā;
kammakāro samuddo ca, vaggo tena pavuccatīti.

3. Pathavīvaggo

1. Pathavī-aṅgapaṅho

1. “Bhante (..0365) nāgasena, ‘pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, pathavī iṭṭhāniṭṭhāni kappūrāgarutagaracandanakuṅkumādīni ākirantepi pittasemhapubbaruhirasedamedakheḷasiṅghāṅikalasika- muttakarīsādīni ākirantepi tādisā yeva, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena iṭṭhāniṭṭhe lābhālābhe yasāyase nindāpasamsāya sukhadukkhe sabbattha tādinā yeva bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī maṇḍanavibhūsanāpagatā sakagandhaparibhāvitā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vibhūsanāpagatena saka-sīlagandhaparibhāvitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī nirantarā akhaṇḍacchiddā asusirā bahalā ghanā vitthiṇṇā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nirantaramakhaṇḍacchiddamasusirabahalaghanavitthiṇṇasīlena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī gāmanigamanagarajanapadarukkhapabbatana-dītaḷākapokkharāṇimigapakkhimanujanaranāriḅaṅgaṃ dhārentīpi akilāsu hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ovaḍantenapi anusāsantenapi viññāpentenapi sandassentenapi samāḍapentenapi samuttejentenapi sampahaṃ-sentenapi dhammadesanāsu akilāsunā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī anunayappaṭiḅhavippamuttā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anunayappaṭiḅhavippamuttena pathavisamena cetasā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, upāsikāya cūḷasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya-

“Ekañce (..0366) bāhaṃ vāsiyā, tacche kupitamānasā §.
ekañcebāhaṃ gandhena, ālimpeyya pamoditā §.

“Amusmiṃ paṭiḅho natthi, rāgo asmiṃ na vijjati;
pathavisamacittā te, tādisā samaṇā mamā” ti.

Pathavī-aṅgapañho paṭhamaṃ.

2. Āpaṅgapañho

2. “Bhante nāgasena, ‘āpassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, āpo susaṅṅhitamakampitamaluḷitasabhāvaparissuddho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kuhanalapananemittakanippesikataṃ apanetvā susaṅṅhitamakampitamaluḷitasabhāvaparissuddhācārena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, āpo sītalasabhāvasaṅṭhito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattesu khantimettānuddayasampanna hitesinā anukampakena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahe-tabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, āpo asuciṃ suciṃ karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāme vā araṅṅe vā upajjhāye upajjhāyamattesu ācariye ācariyamattesu sabbattha anadhikaraṇena bhavitabbaṃ anavasesakārinā. Idaṃ, mahārāja, āpassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, āpo bahujanapatthito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appicchasantuṭṭhapavivittapaṭisallānena satataṃ sabbaloka-mabhipatthitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa catutthaṃ aṅgaṃ gahe-tabbaṃ.

“Puna (..0367) caparaṃ, mahārāja, āpo na kassaci ahitamupadahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parabhaṅḍanakalahaviggahavivādarittajjhā-na-aratijananaṃ kāyavacīcittehi pāpakaṃ na karaṇiyaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ mahārāja, bhagavatā, devātide-vena kaṇhajātake-

“Varaṅce me ado sakka, sabbabhūtānamissara;
na mano vā sarīraṃ vā, maṃ-kate sakka kassaci;
kadāci upahaṅṅetha, etaṃ sakka varaṃ vare”ti.

Āpaṅgapaṅho dutiyo.

3. Tejaṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, ‘tejassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, tejo tiṇakaṭṭhasākhāpa-lāsaṃ ḍahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ye te abbhantarā vā bāhirā vā kilesā iṭṭhāniṭṭhārammaṇānubhavanā, sabbe te ṅaṅgagginā ḍahitabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tejo niddayo akāruṇiko, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakilesesu kāruṅṅānuddayā na kātabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tejo sītaṃ paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vīriyasantāpatejaṃ abhijanetvā kilesā paṭihantabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tejo anunayappaṭighavippamutto uṇhamabhijaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anunayappaṭighavippamuttena tejosamena cetasā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tejassa catutthaṃ aṅgaṃ gahe-tabbaṃ.

“Puna (..0368) caparaṃ, mahārāja, tejo andhakāraṃ vidhamitvā § ālokaṃ

dassayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokaṃ dassayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tejassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sakaṃ puttaṃ rāhulaṃ ovaḍantena-

‘Tejosamaṃ §, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi, tejosamaṃ hi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppanā? Manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti’” ti.

Tejaṅgapañho tatiyo.

4. Vāyuṅgapañho

4. “Bhante nāgasena, ‘vāyussa pañca aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kamaṇi tāni pañca aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, vāyu supupphitavanasaṅḍantaraṃ abhivāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vimuttivarakusumapupphitārammaṇavanantare ramitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu dharaṇīruhapādapagaṇe mathayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vanantaragatena saṅkhāre vicināntena kilesā mathayitabbā. Idaṃ, mahārāja, vāyussa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu ākāse carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lokuttaradhammesu mānasaṃ sañcārayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu gandhaṃ anubhavati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena attano silavarasurabhigandho § anubhavitabbo. Idaṃ, mahārāja, vāyussa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu nirālayo aniketavāsī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nirālayamaniketamasanthavena sabbattha (..0369) vimuttāna bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte-

“Santhavāto bhayaṃ jātaṃ, nicketā jāyate rajo;
aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanaṃ” ti.

Vāyuṅgapañho catuttho.

5. Pabbataṅgapañho

5. “Bhante nāgasena, ‘pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kamaṇi tāni pañca aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, pabbato acalo akampito § asampavedhī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sammānane vimānane sakkāre asakkāre garukāre agarukāre yase ayase nindāya pasama-

sāya sukhe dukkhe it̥hāniṭṭhesu sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu rajaniyesu na rajjitabbaṃ, dussaniyesu na dussitabbaṃ, muyhaniyesu na muyhitabbaṃ, na kampitabbaṃ na calitabbaṃ, pabbatena viya acalena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitampetam, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Selo yathā ekaghano §, vātena na samīrati.

evaṃ nindāpasamsāsu, na samiñjanti paṇḍitā’ti.

“Puna caparam, mahārāja, pabbato thaddho na kenaci saṃsaṭṭho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena thaddhena asaṃsaṭṭhena bhavitabbaṃ, na kenaci saṃsaggo karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa dutiyam aṅgam gahe-
tabbaṃ. Bhāsitampetam, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Asaṃsaṭṭham gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṃ;

anokasārimappicchaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇan’ti.

“Puna caparam, mahārāja, pabbate bījam na virūhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sakamānase kilesā na virūhāpetabbā. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa tatiyam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitampetam, mahārāja, therena subhūtinā-

“Rāgūpasamhitam (..0370) cittaṃ, yadā uppajjate mama;
sayaṃva paccavekkhāmi §, ekaggo § taṃ damemahaṃ.

“Rajjase § rajaniye ca, dussaniye ca dussase;

muyhase § mohaniye ca, nikkhamassu vanā tuvaṃ.

“Visuddhānam ayaṃ vāso, nimmalānam tapassinam;

mā kho visuddhaṃ dūsesi, nikkhamassu vanā tuvaṇ' ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pabbato accuggato, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ñāṇaccuggatena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Pamādaṃ appamādena, yadā nudati paṇḍito;
paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajaṃ;
pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe §, dhīro bāle avekkhatī' ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, pabbato anunnato anonato, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena unnatāvanati na karaṇiyā. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, upāsikāya cūlasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya-

“Lābhena unnato loko, alābhena ca onato;
lābhālābhena ekatthā §, tādīsā samaṇā mamā” ti.

Pabbataṅgapaṇho pañcamaṃ.

6. Ākāsaṅgapaṇho

6. “Bhante nāgasena, ‘ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, ākāso sabbaso agayho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena (..0371) sabbaso kilesehi agayhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāssa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso isitāpasabhūtaḍḍijagaṇānusañcarito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’ ti saṅkhāresu mānasaṃ sañcārayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāssa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso santāsanīyo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbabhavapaṭisandhīsu mānasaṃ ubbejayitabbaṃ, assādo na kātabbo. Idaṃ, mahārāja, ākāssa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso ananto appamāṇo aparimeyyo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anantasīlena aparimitaññaṇena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāssa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso alaggo asatto appatiṭṭhito apalibuddho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kule gaṇe lābhe āvāse palibodhe paccaye sabbakilesesu ca sabbattha alaggena bhavitabbaṃ, anāsattena appatiṭṭhitena apalibuddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāssa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sakaṃ puttaṃ rāhulaṃ ovaḍantena- ‘seyyathāpi, rāhula §, ākāso na katthaci patiṭṭhito, evameva kho tvaṃ, rāhula, ākāsasamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi, ākāsasamaṃ hi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ pariyādāya

ṭhassanti”ti.

Ākāsaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Candaṅgapaṅho

7. “Bhante nāgasena, ‘candassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, cando sukkaṃkhe (..03 udayanto uttaruttariṃ vaḍḍhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā āgamādhigame paṭisallāne satipaṭṭhāne indriyesu guttadvāratāya bhojane mattaññutāya jāgariyānuyoge uttaruttariṃ vaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cando uḷārādhipati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uḷārena chandādhipatinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cando nisāya carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pavivittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa tatiyam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cando vimānaketu, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlaketunā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa catuttham aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cando āyācitapatthito udeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āyācitapatthitena kulāni upasaṅkamitabbāni. Idaṃ, mahārāja, candassa pañcamam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare ‘candūpamā, bhikkhave, kulāni upasaṅkamaṭha, apakasseva kāyam apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā”ti §.

Candaṅgapaṅho sattamo.

8. Sūriyaṅgapaṅho

8. “Bhante nāgasena, ‘sūriyassa § satta aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni satta aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, sūriyo sabbaṃ udakaṃ parisoseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakilesā anava-sesaṃ parisosetabbā. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna (..0373) caparaṃ, mahārāja, sūriyo tamandhakāraṃ vidhamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbaṃ rāgatamaṃ dosatamaṃ mohatamaṃ mānatamaṃ diṭṭhitamaṃ kilesatamaṃ sabbaṃ duccharitatamaṃ vidhamayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo abhikkhaṇam carati, evameva kho, mahārāja,

yoginā yogāvacarena abhikkhaṇaṃ yoniso manasikāro kātabbo. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo raṃsimālī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇamālinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo mahājanakāyaṃ santāpento carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā jhānavimokkhasamādhisamāpatti-indriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhi-pādehi sadevako loko santāpayitabbo. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo rāhubhayā bhīto carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena duccharitaduggativisamakantāravipākavinipātakilesajā-lajaṭite diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukke kupathapakhande kummaggapaṭipanne § satte disvā mahatā saṃvegabhayena mānasaṃ saṃvejetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa chaṭṭhaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo kalyāṇapāpake dasseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena indriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādalokiyalokuttaradhammā dassetabbā. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa sattamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena vaṅgīsena-

“Yathāpi sūriyo udayanto, rūpaṃ dasseti pāṇinaṃ;
suciñca asuciñcāpi, kalyāṇañcāpi pāpakaṃ.

“Tathā (.0374) bhikkhu dhammadharo, avijjāpihitaṃ janaṃ;
pathaṃ dasseti vividhaṃ, ādiccovudayaṃ yathā” ti.

Sūriyaṅgapañho aṭṭhamaṃ.

9. Sakkaṅgapañho

9. “Bhante nāgasena, ‘sakkassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ ti? “Yathā, mahārāja, sakko ekantasukhasamappito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekantapavivekasukhābhira-tena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sakkassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sakko deve disvā paggaṇhāti, hāsamabhijaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kusalesu dhammesu alīnamatanditaṃ santaṃ mānasaṃ paggahetabbaṃ, hāsamabhijanetabbaṃ, uṭṭhahitabbaṃ ghaṭi-tabbaṃ vāyāmitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sakkassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sakkassa anabhirati nuppajjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena suññāgāre anabhirati na uppādetabbā. Idaṃ, mahārāja, sakkassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena subhū-tinā-

“Sāsane te mahāvīra, yato pabbajito ahaṃ;

nābhijānāmi uppannaṃ, mānasaṃ kāmasaṃhitaṃ”ti.

Sakkaṅgapaṇho navamo.

10. Cakkavattiṅgapaṇho

10. “Bhante nāgasena, ‘cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja (..0375), cakkavattī catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgaṇhāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena catassannaṃ parisānaṃ mānasaṃ saṅgahetabbaṃ anuggahe-
tabbaṃ sampahaṃsetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattissa vijite corā na uṭṭhahanti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāmarāgabyāpādavihiṃsāvitakkā na uppāde-
tabbā. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsita-
mpetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Vitakkūpasame ca yo rato, asubhaṃ bhāvayate § sadā sato.

esa kho byantikāhiti, esa checchati mārabandhanaṃ’ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattī divase divase samuddapariyantaṃ mahā-
pathaviṃ anuyāyati kalyāṇapāpakāni vicinamāno,

evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ divase divase paccavekkhitabbaṃ ‘kiṃ nu kho me imehi tīhi ṭhānehi anupavajjassa divaso vītivattatī’ti. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa tatiyaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena aṅguttaranikāyavare-
‘Kathambhūtassa me rattindivā vītivattantīti § pabbajitena abhiṇṇaṃ paccavekkhitabban’ti.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattissa abhantarabāhirārakkhā susaṃvihitā hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena abhantarānaṃ bāhirānaṃ kilesānaṃ āraṅkhāya satidovāriko ṭhapetabbo. Idaṃ (..0376), mahārāja, cakkavattissa catutthaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

‘Satidovāriko, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharatī’”ti.

Cakkavattigaṅgapaṇḥo dasamo.

Pathavīvaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ-

Pathavī āpo ca tejo ca, vāyo ca pabbatena ca;
ākāso candasūriyo ca, sakko ca cakkavattināti.

4. Upacikāvaggo

1. Upacikaṅgapaṇḥo

1. “Bhante (..0377) nāgasena, ‘upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabban’ti? “Yathā, mahārāja, upacikā upari chadanaṃ katvā attānaṃ pidahitvā gocarāya carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlasaṃvarachadanaṃ katvā mānasaṃ pidahitvā piṇḍāya caritabbaṃ, sīlasaṃvarachadanena kho, mahārāja, yogī yogāvacaro sabbabhaya-samatikkanto hoti. Idaṃ, mahārāja, upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ, bhāsitaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtana-

“Sīlasaṃvarachadanaṃ, yogī katvāna mānasaṃ;
anupalitto lokena, bhayā ca parimuccatī”ti.

Upacikaṅgapaṇḥo paṭhamo.

2. Biḷāraṅgapaṇḥo

2. “Bhante nāgasena, ‘biḷārassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’ti? “Yathā, mahārāja, biḷāro guhāgatopi susira-gatopi hammiyantaragatopi undūraṃ yeva pariyesati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāmagatenāpi araṅṅagatenāpi rukkhamaḷagatenāpi suṅṅā-gāragatenāpi satataṃ samitaṃ appamattena kāyagatāsati bhōjanaṃ yeva pariye-sitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, biḷārassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, biḷāro āsanne yeva gocaraṃ pariyesati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imesu yeva pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassinā viharitabbaṃ ‘iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo, iti saṅṅā iti saṅṅāya samudayo (..0378) iti saṅṅāya atthaṅgamo, iti saṅkhārā iti saṅkhā-rānaṃ samudayo iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo, iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samu-dayo iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Idaṃ, mahārāja, biḷārassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Na ito dūre bhavitabbaṃ, bhavaggaṃ kiṃ karissati;
paccuppannamhi vohāre, sake kāyamhi vindathā”ti.

Biḷāraṅgapaṅho dutiyo.

3. Undūraṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, ‘undūrassa Ṣ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, undūro itocito ca vicaranto āhārūpāsīsako yeva carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena itocito ca vicarantena yoniso manasikārūpāsīsakeneva bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, undūrassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtana-

“Dhammāsīsaṃ Ṣ karitvāna, viharanto vipassako;
anolīno viharati, upasanto sadā sato”ti.

Undūraṅgapaṅho tatiyo.

4. Vicchikaṅgapaṅho

4. “Bhante nāgasena, ‘vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, vicchiko naṅgulā-vudho naṅgulaṃ ussāpetvā carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ṅāṅāvudhena bhavitabbaṃ, ṅāṅaṃ ussāpetvā viharitabbaṃ (..0379). Idaṃ, mahārāja, vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena

upasenena vaṅgantaputtena-

“Ñāṇakhaggaṃ gahetvāna, viharanto vipassako;
parimuccati sabbabhayā, duppasaho ca so bhavē”ti.

Vicchikaṅgapaṅho catuttho.

5. Nakulaṅgapaṅho

5. “Bhante nāgasena, ‘nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, nakulo uragamupagacchanto bhesajjena kāyaṃ paribhāvetvā uragamupagacchati gahetuṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kodhāghātabhulaṃ kalahaviggahavivādavirodhābhibhūtaṃ lokamupagacchantena mettābhesajjena mānasaṃ anulimpitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Tasmā sakaṃ paresampi, kātabbā mettabhāvanā;
mettacittena pharitabbaṃ, etaṃ buddhāna sāsanan”ti.

Nakulaṅgapaṅho pañcama.

6. Jarasiṅgālaṅgapaṅho

6. “Bhante nāgasena, ‘jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, jarasiṅgālo bhojanaṃ paṭilabhitvā ajigucchamaṇo yāvadatthaṃ āharayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ paṭilabhitvā ajigucchamaṇena sarīrayāpanamattameva paribhuñjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, jarasiṅgālassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, therena mahākassapena-

“Senāsanamhā oruyha, gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ;
bhuñjantaṃ purisaṃ kuṭṭhiṃ, sakkacca naṃ upaṭṭhahiṃ.

“So (..0380) me pakkena hatthena, ālopaṃ upanāmayi;
ālopaṃ pakkhipantassa, aṅgulipettha chijjatha.

“Kuṭṭamūlañca nissāya, ālopaṃ taṃ abhuñjisaṃ;
bhuñjamāne vā bhutte vā, jegucchaṃ me na vijjati’ti.

“Puna capamaṃ, mahārāja, jarasiṅgālo bhojanaṃ paṭilabhitvā na vicināti lūkhaṃ vā paṇītaṃ vāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ paṭilabhitvā na vicinitabbaṃ ‘lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā sampannaṃ vā asampannaṃ vā’ti, yathāladdhena santussitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, jarasiṅgālassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetamaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena-

“Lūkhenapi ca santusse, nāññaṃ patthe rasaṃ bahuṃ;

rasesu anugiddhassa, jhāne na ramate § mano.
itaritarena santuṭṭho §, sāmaññaṃ paripūraṭi” ti.

Jarasiṅgālaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Migāṅgapaṅho

7. “Bhante nāgasena, ‘migassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-
māni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, migo divā araṅṅhe carati,
rattiṃ abbhokāse, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena divā araṅṅhe
viharitabbaṃ, rattiṃ abbhokāse. Idaṃ, mahārāja, migassa paṭhamaṃ aṅgaṃ
gahetabbaṃ.

“Bhāsitaṃpetā, mahārāja, bhagavatā devātidevena lomahaṃsanapariyāye-
‘So kho ahaṃ, sārīputta, yā tā rattiyo sītā hemantikā antaraṭṭhakā himapātasa-
mayā §, tathārūpāsu rattisu rattiṃ abbhokāse viharāmi, divā vanasaṅḍe.
Gimhānaṃ pacchime māse divā abbhokāse viharāmi, rattiṃ vanasaṅḍe’ ti.

“Puna (..0381) caparaṃ, mahārāja, migo sattimhi vā sare vā opatante vañceti §
palāyati, na kāyamupaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kile-
sesu opatantesu vañcayitabbaṃ § palāyitabbaṃ, na cittamupanetabbaṃ. Idaṃ,
mahārāja, migassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, migo manusse disvā yena vā tena vā palāyati ‘mā
maṃ te addasaṃsū’ ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhaṅḍana-
kalahaviggahavivādasīle dussīle kusīte saṅgaṇikārāme disvā yena vā tena vā palā-
yitabbaṃ ‘mā maṃ te addasaṃsu, ahañca te mā addasaṃ’ ti. Idaṃ, mahārāja,
migassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetā, mahārāja, therena sārīpu-
ttena dhammasenāpatinā-

“Mā me kadāci pāpiccho, kusīto hīnavīriyo;
appassuto anācāro, sammato § ahu katthacī” ti.

Migaṅgapaṅho sattamo.

8. Gorūpaṅgapaṅho

8. “Bhante nāgasena, ‘gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni cattāri aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, gorūpo sakaṃ gehaṃ na vijahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sako kāyo na vijahitabbo ‘aniccucchādanaparimaddanabhedanavikiraṇavidhamaṃsanadhammo ayaṃ kāyo’ ti. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo ādinnadhuro sukhadukkhena dhuraṃ vahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ādinnabrahmacariyena sukhadukkhena yāva jīvitapariyādānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ caritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo chandena ghāyamāno pāṇiyaṃ pivati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācariyupajjhāyānaṃ anusitṭhi (..0382) chandena pemena pasādena ghāyamānena paṭiggahetabbā. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo yena kenaci vāhiyamāno vahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena theranavamajjhimbhikkhūnampi gihi-upāsakassāpi ovādānusāsāni sirasā sampaṭicchitabbā. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Tadahu pabbajito santo, jātiyā sattavassiko;

sopi maṃ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake §.

“Tibbaṃ chandaṅca pemaṅca, tasmim disvā upaṭṭhape;
ṭhapeyyācariyaṭṭhāne, sakkacca naṃ punappunan” ti.

Gorūpaṅgapaṅho aṭṭhamo.

9. Varāhaṅgapaṅho

9. “Bhante nāgasena, ‘varāhassa dve aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, varāho santattakaṭhite § gimhasamaye sampatte udakaṃ upagacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena dosena citte āluṭitakhalitavibbhantasantatte sītalāmatapaṇītamettābhāvanaṃ upagantabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, varāhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, varāho cikkhallamudakamupagantvā nāsikāya pathaviṃ khaṇitvā doṇiṃ katvā doṇikāya sayati, evameva kho, mahārāja, yoginā

yogāvacarena mānase kāyaṃ nikkhipitvā ārammaṇantaragatena sayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, varāhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena piṇḍolabhāradvājena-

“Kāye Ṣ sabbhāvaṃ disvāna, vicinitvā vipassako;
ekākiyo adutiyo, seti ārammaṇantare”ti.

Varāhaṅgapaṇho navamo.

10. Hatthiṅgapaṇho

10. “Bhante (..0383) nāgasena, ‘hatthissa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, hatthi nāma caranto yeva pathaviṃ dāleti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāyaṃ sammasamāneneva sabbe kilesā dāletabbā. Idaṃ, mahārāja, hatthissa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, hatthi sabbakāyeneva apaloketi, ujukaṃ yeva pekkhati, na disāvidisā viloketi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakāyena apalokinā bhavitabbaṃ, na disāvidisā viloketabbā, na uddhaṃ ulloketabbaṃ, na adho oloketabbaṃ, yugamattapekkhinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, hatthissa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, hatthi anibaddhasayano gocarāyamanugantvā na tameva desaṃ vāsathamupagacchati, na dhuvappatiṭṭhālayo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anibaddhasayanena bhavitabbaṃ, nirālayena piṇḍāya gantabbaṃ, yadi passati vipassako manuññaṃ patirūpaṃ ruciradesa bhavaṃ maṇḍapaṃ vā rukkhamaṃ vā guhaṃ vā pabbhāraṃ vā, tattheva vāsamupagantabbaṃ, dhuvappatiṭṭhālayo na kātabbo. Idaṃ, mahārāja, hatthissa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, hatthi udakaṃ ogāhitvā sucivimalasītalasalilapari-puṇṇaṃ kumuduppapadumapuṇḍarīkasañchannaṃ mahatimahantaṃ padumasaraṃ ogāhitvā kiḷati gajavarakīḷaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sucivimalavippasannamanāvīladhammavaravāri-puṇṇaṃ vimuttikusumasañchannaṃ mahāsati-paṭṭhānapokkharāṇi ogāhitvā ñāṇena saṅkhārā odhunitabbā vidhunitabbā, yogāvacarakīḷā kiḷitabbā. Idaṃ, mahārāja, hatthissa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, hatthi sato pādaṃ uddharati, sato pādaṃ nikkhipati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena satena sampajānena pādaṃ uddharitabbaṃ, satena sampajānena pādaṃ nikkhipitabbaṃ, abhikkama-paṭi-kkame samīñjanapasāraṇe sabbattha satena sampajānena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, hatthissa (..0384) pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare-

“Kāyena saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;

manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro;
sabbattha saṃvuto lajjī, rakkhitoti pavuccatī”ti.

Hatthiṅgapañho dasamo.Upacikāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ-

Upacikā biḷāro ca, undūro vicchikena ca;
nakulo siṅgālo migo,
gorūpo varāho hatthinā dasāti.

5. Sīhavaggo

1. Sīhaṅgapañho

1. “Bhante (..0385) nāgasena, ‘sīhassa satta aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni satta aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, sīho nāma setavimala-parisuddhapaṇḍaro, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena setavimala-parisuddhapaṇḍaracittena byapagatakukkuccena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho catucaraṇo vikkantacārī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena caturiddhipādacaraṇena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho abhirūparucirakesarī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena abhirūparucirasīlakesarinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho jīvitapariyādānēpi na kassaci onamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārapariyādānēpi na kassaci onamitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho sapaḍānabhakkho yasmiṃ okāse nipatati, tattheva yāvadatthaṃ bhakkhayati, na varamaṃsaṃ vicināti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sapaḍānabhakkhena bhavitabbaṃ, na kulāni vicinitabbāni, na pubbagehaṃ hitvā kulāni upasaṅkamitabbāni, na bhojanaṃ vicinitabbaṃ, yasmiṃ okāse kabaḷaṃ ādiyati, tasmīṃ yeva okāse bhuñjitabbaṃ sarīrayāpanatthaṃ Ṣ, na varabhojanaṃ vicinitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho asannidhibhakkho, sakiṃ gocaraṃ bhakkhayitvā na puna taṃ upagacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena asannidhikāraparibhoginā (..0386) bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa chaṭṭhaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sīho bhojanaṃ aladdhā na paritassati, laddhāpi

bhojanaṃ agadhito § amucchito anajjhosanno paribhuñjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ aladdhā na paritassitabbaṃ, laddhāpi bhojanaṃ agadhitena amucchitena anajjhosannena ādīnavadassāvīnā nissaraṇapaññaena paribhuñjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa sattamaṃ aṅgaṃ gahe-tabbaṃ. Bhāsītampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare-theraṃ mahākassapaṃ parikittayamānena-

‘Santuṭṭhoyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapāta-santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca piṇḍapātaheṭṭu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati, aladdhā ca piṇḍapātaṃ na paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhosanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati’” ti.

Sīhaṅgapaṅho paṭhamo.

2. Cakkavākaṅgapaṅho

2. “Bhante nāgasena, ‘cakkavākassa tīṇi aṅgāni gaheṭṭabbāni’ ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gaheṭṭabbāni?” “Yathā, mahārāja, cakkavāko yāva jīvita-pariyādānā dutiyikaṃ na vijahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yāva jīvita-pariyādānā yoniso manasikāro na vijahitabbo. Idaṃ, mahārāja, cakkavā-kassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavāko sevālapaṇakabhakkho, tena ca santuṭṭhiṃ āpajjati, tāya ca santuṭṭhiyā balena ca vaṇṇena ca na parihāyati, eva-meva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yathālābhasantoso karaṇīyo, yathālā-bhasantuṭṭho kho, mahārāja, yogī yogāvacaro na parihāyati sīlena, na parihāyati samādhinā, na (..0387) parihāyati paññāya, na parihāyati vimuttiyā, na parihāyati vimuttiñāṇadassanena, na parihāyati sabbehi kusalehi dhammehi. Idaṃ, mahā-rāja, cakkavākassa dutiyaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavāko pāṇe na viheṭṭhayati, evameva kho, mahā-rāja, yoginā yogāvacarena nihitandaṇḍena nihitasatthena lajjinā dayāpannena sabbapāṇabhūtahitānukampinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cakkavākassa tatiyaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbaṃ. Bhāsītampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena cakkavākajātake-

“Yo na hanti na ghātetī, na jināti na jāpaye;
mettaṃso § sabbabhūtesu, veraṃ tassa na kenaci” ti.

Cakkavākaṅgapaṅho dutiyo.

3. Peṇāhikaṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, ‘peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni’ ti? “Yathā, mahārāja, peṇāhikā sakapatimhi usūyāya chāpake na posayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sakamane § kilese uppanne usūyāyitabbaṃ, satipaṭṭhānena sammāsaṃvarasusire pakkhipitvā manodvāre kāyagatāsati bhāvetabbā. Idaṃ, mahārāja, peṇāhikāya paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, peṇāhikā pavane divasaṃ gocaraṃ caritvā sāyaṃ pakkhigaṇaṃ upeti attano guttiyā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekakena pavivekaṃ sevītābbaṃ saṃyojanaparimuttīyā, tatra ratiṃ alabhamānena upavādabhayaparirakkhaṇāya saṅghaṃ osaritvā saṅgharakkhitena vasītābbaṃ. Idaṃ, mahārāja, peṇāhikāya dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetāṃ, mahārāja, brahmunā sahampatinā bhagavato santike-

“Sevetha (..0388) pantāni senāsanāni, careyya saṃyojanavippamokkhā;
sace ratiṃ nādhigaccheyya tatha, saṅghe vase rakkhitatto satimā” ti.

Peṇāhikaṅgapaṅho tatiyo.

4. Gharakapotāṅgapaṅho

4. “Bhante nāgasena, ‘gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ ti? “Yathā, mahārāja, gharakapoto para-gehe vasamāno na tesāṃ kiñci bhaṇḍassa nimittaṃ gaṇhāti, majjhatto vasati saññābahulo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parakulaṃ upagatena tasmīṃ kule itthīnaṃ vā purisānaṃ vā mañce vā piṭhe vā vatthe vā alaṅkāre vā upabhoge vā paribhoge vā bhojanavikatīsu vā na nimittaṃ gahetabbaṃ, majjhāttena bhavitābbaṃ, samaṇasaññā paccupaṭṭhapetabbā. Idaṃ, mahārāja, gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetāṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena cūḷanāradajātake-

“Pavisitvā parakulaṃ, pānatthaṃ bhojanāya vā §;
mitaṃ khāde mitaṃ bhuñje, na ca rūpe manaṃ kare” ti.

Gharakapotāṅgapaṅho catuttho.

5. Ulūkaṅgapaṅho

5. “Bhante nāgasena, ‘ulūkassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, ulūko kākehi paṭiviruddho, rattim kākasaṅghaṃ gantvā bahūpi kāke hanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena aññāṇena paṭiviruddho kātabbo, ekena raho nisīditvā aññāṇaṃ sampamadditabbaṃ, mūlato chinditabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ulūkassa paṭhamaṃ gahetabbaṃ.

“Puna (..0389) caparaṃ, mahārāja, ulūko suppaṭisallīno hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paṭisallānārāmena bhavitabbaṃ paṭisallānara-tena. Idaṃ, mahārāja, ulūkassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare-

“Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisallānārāmo paṭisallānarato “idaṃ dukkhaṃ”ti yathābhūtaṃ pajānāti, “ayaṃ dukkhasamudayo”ti yathā bhūtaṃ pajānāti, “ayaṃ dukkhanirodho”ti yathābhūtaṃ pajānāti, “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yathābhūtaṃ pajānāti”ti.

Ulūkaṅgapaṅho pañcamaṃ.

6. Satapattaṅgapaṅho

6. “Bhante nāgasena, ‘satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, satapatto ravitvā paresaṃ khemaṃ vā bhayaṃ vā ācikkhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paresaṃ dhammaṃ desayamānena vinipātaṃ bhayato dassayitabbaṃ, nibbānaṃ khemato dassayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, therena piṇḍolabhāradvājena-

“Niraye bhayasantāsaṃ, nibbāne vipulaṃ sukhaṃ; ubhayānetānatthāni dassetabbāni yoginā”ti.

Satapattaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Vaggulīṅgapaṅho

7. “Bhante nāgasena, ‘vaggulissa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, vagguli gehaṃ pavisitvā vicarivā nikkhamati, na tattha palibuddhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā sapadānaṃ vicarivā (..0390) paṭiladdhalābhena khippameva nikkhamitabbaṃ, na tattha palibuddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ,

mahārāja, vaggulissa paṭhamamaṅgaṃ gaheṭṭabbamaṅgaṃ.

“Puna capamaṅgaṃ, mahārāja, vagguli paragehe vasamaṅgaṃ na tesamaṅgaṃ parihāṇiṃ karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kulāni upasaṅkamtivā atiyācanāya vā viññattibahulatāya vā kāyadosabahulatāya vā atibhāṇitāya vā samānasukhadukkhatāya vā na tesamaṅgaṃ koci vippaṭṭisāro karaṇiyo, napi tesamaṅgaṃ mūlakammaṅgaṃ parihāpetabbamaṅgaṃ, sabbathā vaḍḍhi yeva icchitabbā. Idamaṅgaṃ, mahārāja, vaggulissa dutiyamaṅgaṃ gaheṭṭabbamaṅgaṃ. Bhāsitaṃpetamaṅgaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dīghanikāyavare lakkhaṇasuttante-

“Suddhāya sīlena sutena buddhiyā, cāgena dhammena bahūhi sādhuhi; dhanena dhaññaṇena ca khattavatthunā, puttehi dārehi catuppadehi ca.

“Ñātīhi mittehi ca bandhavehi, balena vaṇṇena sukkena cūbhayaṅgaṃ; kathaṅgaṃ na hāyeyyumaṅgaṃ pareti icchati, atthasamiddhiṅgaṃ panābhikaṅkhatī”ti.

Vagguliṅgapaṅho sattamaṅgaṃ.

8. Jalūkaṅgapaṅho

8. “Bhante nāgasena, ‘jalūkāya ekaṅgaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabban’ti yaṅgaṃ vadesi, katamaṅgaṃ taṅgaṃ ekaṅgaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabban’ti? “Yathā, mahārāja, jalūkā yattha alliyati, tattheva daḷhaṅgaṃ alliyitvā ruhiraṅgaṃ pivati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yasmiṅgaṃ ārammaṅgaṃ cittaṅgaṃ alliyati, taṅgaṃ ārammaṅgaṃ vaṇṇato ca saṅghānato ca disato ca okāsato ca paricchato ca liṅgato ca nimittato ca daḷhaṅgaṃ patiṭṭhāpetvā tenevārammaṅgaṃ vimuttirasamasecanakaṅgaṃ pātabbamaṅgaṃ. Idamaṅgaṃ, mahārāja, jalūkāya ekaṅgaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbamaṅgaṃ. Bhāsitaṃpetamaṅgaṃ, mahārāja, therena anuruddhena-

“Parisuddhena (..0391) cittaṅgaṃ, ārammaṅgaṃ patiṭṭhāya; tena cittaṅgaṃ pātabbamaṅgaṃ, vimuttirasamasecanan”ti.

Jalūkaṅgapaṅho aṭṭhamaṅgaṃ.

9. Sappaṅgapaṅho

9. “Bhante nāgasena, ‘sappassa tiṅgi aṅgāni gaheṭṭabbāni’ti yaṅgaṃ vadesi, kata māni tāni tiṅgi aṅgāni gaheṭṭabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, sappo urena gacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paññāya caritabbamaṅgaṃ, paññāya caramānassa kho, mahārāja, yogino cittaṅgaṃ ñāye carati, vilakkhaṅgaṃ vivajjeti, sala-kkhaṅgaṃ bhāveti. Idamaṅgaṃ, mahārāja, sappassa paṭhamamaṅgaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbamaṅgaṃ.

“Puna capamaṅgaṃ, mahārāja, sappo caramāṅgaṃ osadhaṅgaṃ parivajjento carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena duccharitaṅgaṃ parivajjentena caritabbamaṅgaṃ. Idamaṅgaṃ, mahārāja, sappassa dutiyamaṅgaṃ aṅgaṃ gaheṭṭabbamaṅgaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, sappo manusse disvā tappati § socati cintayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kuvitakke, vitakketvā aratiṃ uppādayitvā tappitabbaṃ socitabbaṃ cintayitabbaṃ ‘pamādena me divaso vītināmito, na so puna sakkā laddhun’ti. Idaṃ, mahārāja, sappassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, bhagavatā bhallaṭṭiyajātaka dvinnaṃ kinnarānaṃ–
“Mayekarattaṃ § vippavasimha ludda, akāmakā aññaṃaññaṃ sarantā.
tamekarattaṃ § anutappamānā, socāma ‘sā ratti puna nahessatī”ti.

Sappaṅgapaṅho navamo.

10. Ajagaraṅgapaṅho

10. “Bhante (..0392) nāgasena, ‘ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’ti? “Yathā, mahārāja, ajagaro mahatimahākāyo bahūpi divase ūnūdarō dīnataro kucchipūraṃ āhāraṃ na labhati, aparipuṇṇo yeva yāvadeva sarīrayāpanamattakena yāpeti, evameva kho, mahārāja, yogino yogāvacarassa bhikkhācariyappasutassa parapiṇḍamupagataṃ paradinnappāṭikaṅkhissa sayamaṅgāhappaṭiviratassa dullabhaṃ udarapari-pūraṃ āhāraṃ, api ca atthavasikena kulaputtēna cattāro pañca ālope abhuñjitvā avasesaṃ udakena paripūretabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpettaṃ, mahārāja, therena sārīputtēna dhammasenāpatinā–
“Allaṃ sukkaṃ vā bhuñjanto, na bāḷhaṃ suhito siyā;
ūnūdarō mitāhāro, sato bhikkhu paribbaje.
“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
alaṃ phāsu vihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti.

Ajagaraṅgapaṅho dasamo.

Sihavaggo pañcama.

Tassuddānaṃ-

Kesarī cakkavāko ca, peṇāhi gharakapotako;
ulūko satapatto ca, vagguli ca jalūpikā;
sappo ajagaro ceva, vaggo tena pavuccatīti.

6. Makkaṭakavaggo

1. Panthamakkaṭakaṅgapañho

1. “Bhante (..0393) nāgasena, ‘panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’-ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, panthamakkaṭako panthe makkaṭajālavitānaṃ katvā yadi tattha jālake laggati kimi vā makkhikā vā paṭaṅgo vā, taṃ gahetvā bhakkhayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena chasu dvāresu satipaṭṭhānajālavitānaṃ katvā yadi tattha kilesamakkhikā bajjhanti, tattheva ghātetabbā. Idaṃ, mahārāja, panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena anuruddhena-

“Cittaṃ niyame chasu dvāresu, satipaṭṭhānavaruttame;
kilesā tattha laggā ce, hantabbā te vipassinā”ti.

Panthamakkaṭakaṅgapañho paṭhama.

2. Thanassitadārakaṅgapañho

2. “Bhante nāgasena, ‘thanassitadārakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabban’-ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, thanassitadārako sadatthe laggati, khīratthiko rodati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sadatthe laggitabbaṃ, sabbattha dhammañāṇena bhavitabbaṃ, uddese paripucchāya sammappayoge paviveke garusaṃvāse kalyāṇamittasevane. Idaṃ, mahārāja, thanassitadārakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dīghanikāyavare parinibbānasuttante-

“Inghaṃ tumhe, ānanda, sārathhe § ghaṭatha, sārathhe anuyuñjatha.
sārathhe appamattā ātāpino pahitattā viharathā”ti.

Thanassitadārakaṅgapañho dutiyo.

3. Cittakadharakummaṅgapañho

3. “Bhante (..0394) nāgasena, ‘cittakadharakummassa § ekaṃ aṅgaṃ gahetabbān’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabbān’ti? “Yathā, mahārāja, cittakadharakummo udakabhayā udakaṃ parivajjetvā vicarati, tāya ca pana udakaṃ parivajjanāya āyunā na parihāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pamāde bhayadassāvinā bhavitabbaṃ, appamāde guṇavisesadassāvinā. Tāya ca pana bhayadassāvitāya na parihāyati sāmāññā, nibbānassa santike upeti §. Idaṃ, mahārāja, cittakadharakummassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ. Bhāsītampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dhammapade-
“Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā;
abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike” ti.

Cittakadharakummaṅgapañho catuttho.

4. Pavanaṅgapañho

4. “Bhante nāgasena, ‘pavanassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’ti? “Yathā, mahārāja, pavanaṃ nāma asucijanaṃ paṭicchādeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paresaṃ aparaddhaṃ khalitaṃ paṭicchādetabbaṃ na vivaritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa paṭhamāṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ.
“Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ suññaṃ pacurajanehi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhijālehi sabbehi ca kilesehi suññaṃ bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ.
“Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ vivittaṃ janasambādharahitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pāpakehi akusalehi dhammehi anariyehi pavivittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ.
“Puna (..0395) caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ santaṃ parisuddhaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena santena parisuddhena bhavitabbaṃ, nibbutena pahīnamānena pahīnamakkhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ.
“Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ ariyajanasaṃsevitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ariyajanasaṃsevitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbāṃ. Bhāsītampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare-
“Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
niccaṃ āradhaviṛiyehi, paṇḍitehi sahāvase” ti.

Pavanaṅgapañho catuttho.

5. Rukkhaṅgapañho

5. “Bhante nāgasena, ‘rukkhassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, rukkho nāma pupphaphaladharo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vimuttipupphasāmañña-phaladhārinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, rukkho upagatānamanuppaviṭṭhānaṃ janānaṃ chāyaṃ deti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena upagatānamanuppaviṭṭhānaṃ puggalānaṃ āmisappaṭisandhārena vā dhammappaṭisanthārena vā paṭisantharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, rukkho chāyāvemattaṃ na karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattesu vemattatā na kātubbā, coravadhakapaccatthikesupi attanipi samasamā mettābhāvanā kātubbā, ‘kinti ime sattā averā abyāpajjā § anīghā sukhī attānaṃ parihareyyun’ti. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampeṭaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Vadhake (..0396) devadattamhi, core aṅgulimālake;
dhanapāle rāhule ca, sabbattha samako munī”ti.

Rukkhaṅgapañho pañcamaṃ.

6. Meghaṅgapañho

6. “Bhante nāgasena, ‘meghassa pañca aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni pañca aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, meggho uppannaṃ rajojallaṃ vūpasameti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uppannaṃ kilesarajojallaṃ vūpasametabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, megghassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, meggho pathaviyā uṇhaṃ nibbāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mettābhāvanāya sadevako loko nibbāpetabbo. Idaṃ, mahārāja, megghassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, meggho sabbabījāni viruhāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattānaṃ saddhaṃ uppādetvā taṃ saddhābijaṃ tisu sampattisu ropetabbaṃ, dibbamānusikāsu sukhasampattisu yāvaparamatthanibbānasukhasampatti. Idaṃ, mahārāja, megghassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, meggho ututo samuṭṭhahitvā dharaṇitalaruhe tiṇarukkhalatāgumba-osadhivanappatayo parirakkhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yoniso manasikāraṃ nibbattetvā tena yoniso manasikārena sama-

ṇadhammo parirakkhitabbo, yoniso manasikāramūlakā sabbe kusalā dhammā. Idam, mahārāja, meghassa catuttham aṅgam gahetabbam.

“Puna caparam, mahārāja, megho vassamāno naditaḷākapokkharāṇiyo kandara-padasarasobbha-udapānāni ca paripūreti udakadhārāhi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āgamapariyattiyā dhammameghamabhivassayitvā adhigamakāmānam mānasam paripūrayitabbam. Idam, mahārāja, meghassa (..0397 pañcamam aṅgam gahetabbam. Bhāsitampeṭam, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā-

“Bodhaneyyam janam disvā, satasahassepī yojane; khaṇena upagantvāna, bodheti tam mahāmuni”ti.

Meghaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Maṇiratanāṅgapaṅho

7. “Bhante nāgasena, ‘maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, maṇiratanam ekanta-parisuddham, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekantaparīsuddhājīvena bhavitabbam. Idam, mahārāja, maṇiratanassa paṭhamam aṅgam gahetabbam.

“Puna caparam, mahārāja, maṇiratanam na kenaci saddhiṃ missiyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pāpehi pāpasahāyehi saddhiṃ na missitabbam. Idam, mahārāja, maṇiratanassa dutiyam aṅgam gahetabbam.

“Puna caparam, mahārāja, maṇiratanam jātiratanehi yojīyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uttamavarajātīmantehi saddhiṃ saṃvasitabbam, paṭipannakaphalaṭṭhasekkhaphalasamaṅgīhi sotāpannasakadāgāmi-anāgāmi-arahantatevijjachaḷabhiññasamaṇamaṇiratanehi saddhiṃ saṃvasitabbam. Idam, mahārāja, maṇiratanassa tatiyam aṅgam gahetabbam. Bhāsitampeṭam, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte-

“Suddhā suddhehi saṃvāsam, kappayavho patissatā; tato samaggā nipakā, dukkhassantam karissathā”ti.

Maṇiratanapaṅho sattamo.

8. Māgavikaṅgapaṅho

8. “Bhante nāgasena, ‘māgavikassa cattāri aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānī”ti? “Yathā, mahārāja, māgaviko (..0398) appamiddho hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appamiddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko migesu yeva cittaṃ upanibandhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇesu yeva cittaṃ upanibandhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko kālaṃ kammaṃ jānāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paṭisallānassa kālo jānitabbo ‘ayaṃ kālo paṭisallānassa, ayaṃ kālo nikkhamanāyā’ti. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko migaṃ disvā hāsamabhijaneti ‘imaṃ lacchāmī’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇe abhiramītabbaṃ, hāsamabhijanētabbaṃ ‘uttariṃ visesamadhigacchissāmī’ti. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsītampeṭaṃ mahārāja therena mogharājena-

“Ārammaṇe labhitvāna, pahitattena bhikkhunā;
bhiyyo hāso janētabbo, adhigacchissāmi uttarin”ti.

Māgavikaṅgapaṇho aṭṭhamo.

9. Bāḷisikaṅgapaṇho

9. “Bhante nāgasena, ‘bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī”ti? “Yathā, mahārāja, bāḷisiko baḷisena macche uddharati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ñāṇena uttariṃ sāmāññaphalāni uddharitabbāni. Idaṃ, mahārāja, bāḷisikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna (..0399) caparaṃ, mahārāja, bāḷisiko parittakaṃ vadhitvā vipulaṃ lābhamaḍhigacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parittalokāmisamattaṃ pariccajitabbaṃ. Lokāmisamattaṃ, mahārāja, pariccajitvā yogī yogāvacaro vipulaṃ sāmāññaphalaṃ adhigacchati. Idaṃ, mahārāja, bāḷisikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsītampeṭaṃ, mahārāja, therena rāhulena-

“Suññatañcānimittañca, vimokkhañcāppaṇihitaṃ;
caturo phale chaḷabhiññā, cajitvā lokāmisam labhe”ti.

Bāḷisikaṅgapaṇho navamo.

10. Tacchakaṅgapaṇho

10. “Bhante nāgasena, ‘tacchakassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, tacchako kāḷasuttaṃ anulometvā rukkhaṃ tacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena jina-sāsanamanulomayitvā silapathaviyaṃ patitṭhahitvā saddhāhatthena paññāvāsiṃ gahetvā kilesā tacchetabbā. Idaṃ, mahārāja, tacchakassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, tacchako phegguṃ apaharivā sāramādiyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sassataṃ ucchedaṃ taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ taduttamaṃ aññaduttamaṃ akatama-bhabbaṃ apurisakāraṃ abrahmacariyavāsaṃ sattavināsaṃ navasattapātu-bhāvaṃ saṅkhārasassatabhāvaṃ yo karoti, so paṭisaṃvedeti, añño karoti, añño paṭisaṃvedeti, kammaphaladassanā ca kiriyaphaladiṭṭhi ca iti evarūpāni ceva aññāni ca vivādapathāni apanetvā saṅkhārānaṃ sabhāvaṃ paramasuññataṃ nirīhanijjivataṃ § accantaṃ suññataṃ ādiyitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tacchakassa dutiyaṃ (..0400) aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā devā-tidevena suttanipāte-

“Kāraṇḍavaṃ niddhamatha, kasambuṃ apakassatha;
tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

“Niddhamitvāna pāpicche, pāpa-ācāragocare;
suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā;
tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā”ti.

Tacchakaṅgapaṅho dasamo.

Makkaṭakavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ-

Makkaṭo dārako kummo, vanaṃ rukkho ca pañcamo;
megho maṇi māgaviko, bālīsī tacchakena cāti.

7. Kumbhavaggo

1. Kumbhaṅgapaṅho

1. “Bhante (..0401) nāgasena, ‘kumbhassa ekaṃ aṅgam gahetabban’ti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgam gahetabban”ti? “Yathā, mahārāja, kumbho sampuṇṇo na saṇati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āgame adhi-game pariyattiyaṃ sāmāññe pāramiṃ patvā na saṇitabbaṃ, na tena māno karaṇīyo, na dabbo § dassetabbo, nihataṃmānena nihataḍabbena bhavitabbaṃ, uju-kena amukharena avikatthinā. Idaṃ, mahārāja, kumbhassa ekaṃ aṅgam gahe-

tabbaṃ. Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte-
“Yadūnakaṃ taṃ saṇati, yaṃ pūraṃ santameva taṃ;
aḍḍhakumbhūpamo § bālo, rahado pūrova paṇḍito”ti.

Kumbhaṅgapaṅho paṭhamo.

2. Kāḷāyasaṅgapaṅho

2. “Bhante nāgasena, ‘kāḷāyasassa § dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, kāḷāyaso supīto § vamati §, evameva kho, mahārāja, yogino yogāvacarassa mānasaṃ yoniso manasikārena § apītaṃ vamati. Idaṃ, mahārāja, kāḷāyasassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, kāḷāyaso sakiṃ pītaṃ udakaṃ na vamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yo sakiṃ uppanno pasādo, na puna so vomitabbo ‘uḷāro so bhagavā sammāsambuddho, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’ti. ‘Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccanti yaṃ sakiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, na puna taṃ vomitabbaṃ. Idaṃ (..0402), mahārāja, kāḷāyasassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena-

“Dassanami parisodhito § naro, ariyadhamme niyato visesagū.
nappavedhati anekabhāgaso, sabbaso ca mukhabhāvameva so”ti.

Kāḷāyasaṅgapaṅho dutiyo.

3. Chattaṅgapaṅho

3. “Bhante nāgasena, ‘chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ti? “Yathā, mahārāja, chattaṃ upari muddhani carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesānaṃ upari muddhani carena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, chattassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, chattaṃ muddhanupatthambaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yoniso manasikārupatthambhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, chattassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, chattaṃ vātātapameghavuṭṭhiyo paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nānāvidhadiṭṭhiputhusamaṇabrāhmaṇānaṃ § matavātatividhaggisantāpakilesavuṭṭhiyo paṭihantabbā. Idaṃ, mahārāja, chattassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Yathāpi chattaṃ vipulaṃ, acchiddaṃ thirasaṃhitam;

vātātapaṃ nivāreti, mahatī meghavuṭṭhiyo.
“Tattheva buddhaputtopi, sīlachattadharo suci;
kilesavuṭṭhiṃ vāreti, santāpatividhaggayo” ti.

Chattaṅgapañho tatiyo.

4. Khettaṅgapañho

4. “Bhante (..0403) nāgasena, ‘khettaṃ tīṇi aṅgāni gahetabbāni’ ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbāni” ti? “Yathā, mahārāja, khettaṃ mātikāsa-
mpannaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sucaritavattappaṭi-
vattamātikāsampannaṃ bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, khettaṃ paṭhamam
aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, khettaṃ mariyādāsampannaṃ hoti, tāya ca mariyā-
dāya udakaṃ rakkhitvā dhaññaṃ paripāceti, evameva kho, mahārāja, yoginā
yogāvacarena sīlahirimariyādāsampannaṃ bhavitabbaṃ, tāya ca sīlahirimariyā-
dāya sāmāññaṃ rakkhitvā cattāri sāmāññaphalāni gahetabbāni. Idaṃ, mahārāja,
khettaṃ dutiyaṃ aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, khettaṃ uṭṭhānasampannaṃ hoti, kassakassa hāsa-
janakaṃ appampi bijaṃ vuttaṃ bahu hoti, bahu vuttaṃ bahutaraṃ hoti, evameva
kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uṭṭhānasampannaṃ vipulaphaladāyinā
bhavitabbaṃ, dāyakānaṃ hāsajanakena bhavitabbaṃ, yathā appaṃ dinnaṃ bahu
hoti, bahu dinnaṃ bahutaraṃ hoti. Idaṃ, mahārāja, khettaṃ tatiyaṃ aṅgam
gahetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, therena upālinā vinayadharena-

“Khetṭupamena bhavitabbaṃ, uṭṭhānavipuladāyinā;
esa khettaṃ nāma, yo dadāti vipulaṃ phalaṃ” ti.

Khettaṅgapañho catuttho.

5. Agadaṅgapañho

5. “Bhante nāgasena, ‘agadassa dve aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni dve aṅgāni gahetabbāni”ti. “Yathā, mahārāja, agade kimi na saṅṭha-hanti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mānase kilesā na saṅṭhape-tabbā. Idaṃ, mahārāja, agadassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna (..0404) caparaṃ, mahārāja, agado daṭṭhaphuṭṭhadiṭṭha-asitapītakhāyita-sāyitaṃ sabbam viṣam paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhivisaṃ sabbam paṭihanitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, aga-dassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, bhagavatā devāti-devena-

“Saṅkhārānaṃ sabhāvattham, daṭṭhukāmena yoginā;
agadeneva hotabbaṃ, kilesavisanāsane”ti.

Agadaṅgapaṅho pañcama.

6. Bhojanaṅgapaṅho

6. “Bhante nāgasena, ‘bhojanassa tiṇi aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, kata-māni tāni tiṇi aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, bhojanam sabbasattānam upatthambho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattānam maggupatthambhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa paṭhamam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanam sabbasattānam balaṃ vaḍḍheti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena puñṇavaḍḍhiyā vaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa dutiyam aṅgam gahetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanam sabbasattānam abhipatthitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbalokābhipatthitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa tatiyam aṅgam gahetabbaṃ. Bhāsitaṃpetam, mahārāja, therena mahāmogallānena-

“Saṃyamena niyamena, sīlena paṭipattiyā;
patthitena bhavitabbaṃ, sabbalokassa yoginā”ti.

Bhojanaṅgapaṅho chaṭṭho.

7. Issāsaṅgapaṅho

7. “Bhante (..0405) nāgasena, ‘issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbāni’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbāni”ti? “Yathā, mahārāja, issāso sare pātayanto ubho pāde pathaviyaṃ daḷham patiṭṭhāpeti, jaṇṇu-avekallaṃ karoti, sarakalāpaṃ kaṭisandhimhi ṭhapeti, kāyaṃ upatthaddham karoti, dve hatthe sandhiṭṭhānam āropeti, muṭṭhim piḷayati, aṅguliyo nirantaram karoti, gīvaṃ

paggaṇhāti, cakkhūni mukhañca pidahati, nimittaṃ ujum karoti, hāsamuppādeti ‘vijjhissāmi’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlathaviyaṃ vīriya-pāde patiṭṭhāpetabbaṃ, khantisoraccaṃ avekallaṃ kātappaṃ, saṃvare cittaṃ ṭhapetabbaṃ, saṃyamaniyame attā upanetabbo, icchā mucchā piḷayitabbā, yoniso manasikāre cittaṃ nirantaraṃ kātappaṃ, vīriyaṃ paggaṇhetabbaṃ, cha dvārā pidahitabbā, sati upaṭṭhapetabbā, hāsamuppādetabbaṃ ‘sabbakilese ñāṇa-nārācena vijjhissāmi’ti. Idaṃ, mahārāja, issāsassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gaṇhetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, issāso āḷakaṃ pariharati vaṅkajimhakuṭṭilānārācassa ujukaraṇāya. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye sati-paṭṭhāna-āḷakaṃ parihariṭṭabbaṃ vaṅkajimhakuṭṭilacittassa ujukaraṇāya. Idaṃ, mahārāja, issāsassa dutiyaṃ aṅgaṃ gaṇhetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, issāso lakkhe upāseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ. Kathaṃ mahārāja yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ? Aniccato upāsitabbaṃ, dukkhato upāsitabbaṃ, anattato upāsitabbaṃ, rogato ...pe... gaṇḍato ...pe... sallato ...pe... aghato ...pe... ābādhato ...pe... parato ...pe... palokato ...pe... itito ...pe... upaddavato ...pe... bhayato ...pe... upasaggato ...pe... calato ...pe... pabhaṅgato ...pe... addhuvato ...pe... atāṇato ...pe... aḷeṇato ...pe... asaraṇato ...pe... rittato ...pe... tucchato ...pe... suñṇato ...pe... ādīnavato ...pe... vipariṇāmadhammato ...pe... asārato ...pe... aghamūlato ...pe... vadhakato ...pe... vibhavato ...pe... sāsavato ...pe... saṅkhatato ...pe... mārāmisato ...pe... jātidhammato ...pe... jarādhammato ...pe... byādhidhammato ...pe... maraṇadhammato ...pe... soka-dhammato ...pe... paridevadhammato ...pe... upāyāsadhammato ...pe... saṃkilesadhammato ...pe... evaṃ kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena (..0406) imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, issāsassa tatiyaṃ aṅgaṃ gaṇhetabbaṃ.

“Puna caparaṃ, mahārāja, issāso sāyaṃ pātaṃ upāsati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sāyaṃ pātaṃ ārammaṇe upāsitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, issāsassa catutthaṃ aṅgaṃ gaṇhetabbaṃ. Bhāsitaṃ, mahārāja, therena sārīputtena dhammasenāpatinā-

“Yathā issāsako nāma, sāyaṃ pātaṃ upāsati;
upāsanaṃ ariṅcanto §, labhate bhattavetaṇaṃ.

“Tatheva buddhaputtopi, karoti kāyupāsanaṃ;
kāyupāsanaṃ ariṅcanto, arahattamadhigacchatī”ti.

Issāsaṅgapaṇho sattamo.

Kumbhavaggo sattamo

§.

Tassuddānaṃ-

Kumbho ca kāḷāyaso ca, chattaṃ khettañca agado;

bhojanena ca issāso, vuttaṃ dāni vidūhīti.

Opammakathāpaṅho niṭṭhito.

Nigamanaṃ

Iti (..0407) chasu kaṇḍesu bāvisativaggapatimaṇḍitesu dvāsaṭṭhi-adhikā dvesatā imasmiṃ potthake āgatā milindapaṅhā samattā, anāgatā ca pana dvāca-ttālīsā honti, āgatā ca anāgatā ca sabbā samodhānetvā catūhi adhikā tīsatapaṅhā honti, sabbāva milindapaṅhāti saṅkhaṃ gacchanti.

Raṅṅo ca therassa ca pucchāvisajjanāvasāne caturāsītisatasahassayojanabahalā udakapariyantaṃ katvā ayaṃ mahāpathavī chadhā kampittha, vijjullatā nicchariṃsu, devatā dibbapupphavassaṃ pavassiṃsu, mahābrahmā sādhu-kāramadāsi, mahāsamuddakucchiyaṃ meghatthanitanigghoso viya mahāghoso ahosi, iti so milindo rājā ca orodhagaṇā ca sirasā añjaliṃ paṇāmetvā vandīsu.

Milindo rājā ativiya pamuditahadayo sumathitamānahadayo buddhasāsane sāramatino ratanattaye sunikkaṅkho niggumbo nitthaddho hutvā therassa guṇesu pabbajjāsu paṭipadā-iriyāpathesu ca ativiya pasanno vissattho nirālayo nihata-mā-natthambho uddhaṭadāṭho viya bhujagindo evamāha “sādhu, bhante nāgasena, buddhavisayo paṅho tayā visajjito, imasmiṃ buddhasāsane ṭhapetvā dhammase-nāpatiṃ sārīputtattheraṃ aṅṅo tayā sadiso paṅhavisajjane natthi, khamatha, bhante nāgasena, mama accayaṃ, upāsakaṃ maṃ, bhante nāgasena, dhāretha ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ”ti.

Tadā rājā saha balakāyehi nāgasenattheraṃ payirupāsivā milindaṃ nāma vihāraṃ kāretvā therassa niyyātetvā catūhi paccayehi nāgasenaṃ koṭisatehi bhikkhūhi saddhiṃ paricari, punapi therassa paṅṅāya pasīditvā puttassa rajjaṃ niyyātetvā agāra-smā anagāriyaṃ pabbajitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi, tena vuttaṃ-

“Paṅṅā pasatthā lokasmiṃ, katā saddhammatṭhitiyā;
paṅṅāya vimatiṃ hantvā, santiṃ papponti paṇḍitā.

Yasmiṃ (..0408) khandhe ṭhitā paṅṅā, sati tattha anūnakā;
pūjā visesassādhāro, aggo seṭṭho § anuttaro.

tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ hitamattano §.
paṅṅavantaṃbhipūjeyya, cetiyaṃ viya sādaro”ti §.

Laṅkāyaṃ doṇinagare, vasatā doṇināminā;
mahātherena lekhitvā, suṭṭhapitaṃ yathāsutaṃ;

milindarājapaṅho ca, nāgasenavisajjanaṃ;
milindo hi mahāpaṅṅo, nāgaseno supaṇḍito;

iminā puṅṅakamma, ito gacchāmi tussitaṃ;
metteyyaṃnāgate passe, suṇeyyaṃ dhammamuttamanti.

Milindapañho niṭṭhito.